

ЭЛЕКТРОННАЯ

ХРЭСТАМАТЫЯ

па вучэбным прадмеце

«Беларуская літаратура»

9

Змест

Жыццё Ефрасінні Полацкай.....	1
Прадмова.....	1
Апавесць жыцця і смерці святой і блажэннай і найпадобнейшай Еўфрасінні, ігуменні манастыра Святога Спаса і Найсвяцейшай Ягонай Маці, што ў горадзе Полацку, багаславі, Ойча!....	2
Летапісец вялікіх князёў літоўскіх.....	11
Прадмова.....	11
«Пахвала вялікаму князю Вітаўту».....	12
Францыск Скарына.....	18
Прадмова да кнігі «Юдзіф» (урывак).....	18
Мікола Гусоўскі. «Песня пра аблічча, дзікасьць зубра і паляваньне на яго».....	20
Ад перакладчыка.....	20
Паэма «Песня пра зубра».....	26
Ян Баршчэўскі. «Шляхціц Завальня, або Беларусь у фантастычных апавяданнях»	62
Некалькі слоў ад аўтара.....	62
Апавяданне «Шляхціц Завальня».....	62
Апавяданне «Плачка».....	68
Апавяданне «Белая сарока».....	75
Адам Міцкевіч. Балада «Свіцязянка».....	82
Канстанцін Вераніцын. Паэма «Тарас на Парнасе».....	87
Вінцэнт Дунін Марцінкевіч. П’еса «Пінская шляхта».....	96
Асобы.....	96
З’ява I.....	96
З’ява II.....	97
З’ява III.....	98
З’ява IV.....	98
З’ява V.....	100
З’ява VI.....	101
З’ява VII.....	102
З’ява VIII.....	103
З’ява IX.....	104
З’ява апошняя.....	109
Францішак Багушэвіч.....	112
Прадмова да зборніка «Дудка беларуская».....	112
Верш «Мая дудка».....	113
Верш «Хмаркі».....	116
Янка Купала.....	117
Верш «А хто там ідзе?».....	117
Верш «Мая малітва».....	118

Верш «Жняя».....	119
Верш «Явар і каліна».....	120
Верш «Роднае слова».....	121
Янка Купала. Паэма «Бандароўна».....	122
I.....	122
II.....	123
III.....	124
IV.....	125
V.....	125
VI.....	127
VII.....	128
VIII.....	129
IX.....	130
X.....	131
XI.....	132
XII.....	133
Якуб Колас.....	134
Верш «Не бядуй!».....	134
Верш «Родныя вобразы».....	135
Верш «Першы гром».....	136
Якуб Колас. Паэма «Новая зямля».....	137
I. Леснікова пасада.....	137
II. Раніца ў нядзельку.....	143
III. За сталом.....	151
IV. На першай гаспадарцы.....	158
V. Пярэбары.....	166
VI. Каля зямлянкі.....	175
VII. Дзядзька-кухар.....	182
VIII. Смерць ляснічага.....	190
IX. Новы ляснічы.....	197
X. На панскай службе.....	205
XI. Дзедаў човен.....	213
XII. Сесія.....	221
XIII. Падгляд пчол.....	231
XIV. Дарэктар.....	246
XV. «Начаткі».....	254
XVI. Вечарамі.....	261
XVII. Воўк.....	270
XVIII. Зіма ў Парэччы.....	278
XIX. На рэчцы.....	286
XX. Каляды.....	293
XXI. Таемныя гукі.....	301
XXII. На глушцовых токах.....	308
XXIII. Панская пацеха.....	316
XXIV. Вялікдзень.....	324
XXV. Летнім часам.....	331

XXVI. Агляд зямлі.....	348
XXVII. Па дарозе ў Вільню.....	361
XXVIII. Дзядзька ў Вільні.....	372
XXIX. На Замкавай гары.....	383
XXX. Смерць Міхала.....	390
Максім Багдановіч.....	406
Верш «Санет» («Паміж пяскоў Егіпецкай зямлі...»).....	406
Верш «Маладыя гады...».....	407
Верш «Жывеш ня вечна, чалавек...».....	408
Верш «Плакала лета, зямлю пакідаючы...».....	408
Максім Гарэцкі. Апавяданне «Роднае карэнне».....	409
I.....	409
II.....	411
III.....	413
IV.....	414
V.....	415
VI.....	418
VII.....	422
Кузьма Чорны. Апавяданне «На пыльнай дарозе».....	426
Янка Брыль. Апавяданне «Memento mori».....	429

Жыціе Еўфрасінні Полацкай

Прадмова

"Жыціе Еўфрасінні Полацкай" узнікла ў канцы XII ці ў першай палове XIII ст. і з'яўляецца асноўнай крыніцай звестак пра дзейнасць і лёс славутай полацкай асветніцы. Аўтар Жыція невядомы, але тэкст дае падставы меркаваць, што ў яго складанні браў удзел "слуга" Еўфрасінні Міхаіл, магчыма, ігумен мужчынскага манастыра, заснаванага падзвіжніцай у Полацку. Неаднаразова выказвалася гіпотэза, што ў Жыціі адлюстраваліся ўласныя малітваслоўныя і павучальныя творы самой Еўфрасінні, укладзеныя аўтарам Жыція ў вусны галоўнай гераіні як яе маналогі і роздумы.

Першапачатковы варыянт тэксту да нашага часу не захаваўся. Налічваецца значна болей за сотню спісаў гэтага твора, старэйшы з якіх датуецца XV ст. (звесткі пра спіс XIV ст. пацвярджэння не маюць). Усе спісы ўкладаюць шэсць рэдакцый, якія адлюстроўваюць уплывы розных пазнейшых літаратурных стыляў і школ, але асноўны фонд гістарычных звестак, моўна-стылёвых і асабліва вобразатворчых формаў і сродкаў з высокай ступенню дакладнасці перадае асаблівасці страчанага арыгінала.

Помнік створаны ў рэчышчы манументальна-гістарычнага стылю і належыць да жанравай разнавіднасці жыццё-біясаў, або "поўных", нескарочаных жыццё-аповесцей, якія выкарыстоўваліся ў набажэнстве або чыталіся на манастырскай трапезе. Царкоўна-службовае прызначэнне амаль цалкам падпарадкоўвае сабе змест і паэтыку жыццяпісу Еўфрасінні. Так, складаючы твор, невядомы аўтар грунтаваўся не толькі на рэальна-біяграфічным матэрыяле (які мог ведаць асабіста або ад сучаснікаў), але шырока выкарыстоўваў візантыйскае з паходжання жыццё нябеснай патронкі полацкай князёўны — Еўфрасінні Александрыйскай, а таксама заходнееўрапейскае "Жыццё Аляксея, чалавека Богага", усходнеславянскі "Ізборнік Святаслава" 1076 г. і інш. Вобраз галоўнай гераіні ідэалізаваны ў адпаведнасці з патрабаваннямі агіяграфіі і можа супастаўляцца не з партрэтнай выявай, а з іконай.

Складальнікі Жыція цікавілі не перапетымі лёсу, прыгоды, рэаліі жыцця гераіні, а тое агульнае для многіх падзвіжнікаў эпохі, у чым, на яго думку, выяўлялася богаабранасць, святасць Еўфрасінні. Таму дзеянне ў творы разгортваецца ў межах трафарэтнай агіяграфічнай схемы, што не замінае, аднак, стварыць прывабныя і не пазбаўленыя жывых рыс вобразы самой Еўфрасінні Полацкай, яе сяцёр, бацькі, братаў, паплечніц, царкоўных уладых, яскрава адлюстраваных асаблівасці менталітэту і духоўных каштоўнасцей сярэднявечнага грамадства. Важнейшымі асаблівасцямі Жыція можна лічыць спробы драматызацыі апавядання шляхам уключэння ў тэкст эмацыйна напружаных дыялогаў герояў, а таксама нетыповую для агіяграфіі таго перыяду псіхалагізацыю. У пэўнай ступені аўтар Жыція часам адыходзіў ад задач стварэння царкоўна-службовага і павучальнага твора. Пад яго пяром узніклі сапраўдныя рысы рэальных асоб, уся дзейнасць якіх была накіравана на распаўсюджанне асветы ў родным краі.

Апавесць жыцця і смерці святой і блажэннай і найпадобнейшай Еўфрасінні, ігуменні манастыра Святога Спаса і Найсвяцейшай Ягонай Маці, што ў горадзе Полацку, багаславі, Ойча!

Пахвалёны Госпад Бог Ізраіля, Бог Аўраама, Бог Ісаака, Бог Іакава, не мёртвых Бог, але жывых. Праведный бо і пасля смерці жывуць; як кажа Саламон у прыповесцях: "Праведнікі ў вяках жывуць, і ад Госпада іх узнагарода, і клопат пра іх ад Усявышняга". Таму атрымаюць яны вянец з рукі Госпада". Так і ёсць. І яшчэ скажам пра іх: "Прыйдзіце ўсе, хто жыве ангельскім жыццём у пустэльніх і ў гарах: старыя — адкінуўшы немач, маладыя — скачучы, быццам алені, — сыдзіцеся ўсе". Хачу бо даць вам трапезу з такіх страваў, каб, паеўшы, узвесялілі вы свае душы. Бо гэтая трапеза ад страваў нятленных — не тая, што дае асалоду гартані і чэрава насычае, але тая, што душу весяліць і розум умацоўвае на добрыя дзеі. Калі будзе хто есці яе, дык, насыціўшыся, болей не ўжадае, як мовіць Пісанне: "Не заморыць голадам Госпад праведных душы". Але вернемся да таго, з чаго пачалі мы апавесць. Вы ж, дабрачынныя слухачы — князі і баяры, царкоўнікі і пачэсныя сонмы святых, што жывуць у манастырах, і простыя людзі, — прыйдзіце на гэтую казань, паслухайце ўважліва, адкрыўшы вушы свае, памякчыўшы нівы сэрцаў вашых, і прыміце ў іх насенне ўратавальнага жыцця найпадобнейшай той, яе подзвігі й працу святую, і любоў да Бога. Скажам спярша пра тое, як яна нарадзілася і гадавалася, як узрасла і як пайшла следам за сваім жаніхом Хрыстом.

Быў у горадзе Полацку князь Усяслаў, і меў жа ён многа сыноў. І быў у яго меншы сын імем Георгій, ад якога і нарадзілася шчаснае тое дзяўчо. І ўзрадаваліся бацькі яе нараджэнню разам з усімі роднымі. А праз колькі дзён наказалі хрысціць яе, і хрысцілі яе ў імя Айца, Сына і Духа Святога. І гадала яе карміцелька, і расло дзень за днём немаўля, жывячы малаком цела, а душу напайняючы Духам Святым. І дзяўчына была вельмі здольная да кніжнай навукі, нават не дасягнуўшы яшчэ

паўналецця, і было гэта плёнам малітвы. Так любіла вучэнне яна, што дзівіўся бацька яе з любові такой да навук. І па ўсіх гарадах разышлася слава пра яе мудрасць, і добрыя здольнасці да навук, і красу цялесную, бо была яна прыгожая надта абліччам. Хараство ж яе многіх слаўных князёў прыводзіла да бацькі яе: хацеў кожны з іх заручыць яе сыну свайму. І многія часта прасілі згоды на гэта ў бацькі яе, але адказваў той: "Няхай спраўдзіцца воля Госпада!"

Адзін жа з князёў, найбольш слаўны княжэннем сваім і багаццем, паслаўшы да бацькі яе, папрасіў выдаць дачку за сына свайго. І калі споўнілася дзяўчыне дванаццаць гадоў, пачаў казаць бацька яе да княгіні: "Варта аддаць ужо за князя Прадславу" (так бо назвалі яе да хрышчэння). Яна ж адказала: "Хай спраўдзіцца воля Бога і твая, княжа!" Прадслава ж, пачуўшы ўсё тое, падумала, — ці праўдзівей сказаць: Святым Духам напоўніўся розум яе, — і сказала сабе: "Што будзе, калі бацька надумае аддаць мяне замуж? Калі здарыцца так, смутку гэтага свету нельга будзе пазбыцца!" І яшчэ казала сабе: "Што ж учынілі нашыя роды, якія былі да нас? Жаніліся і выходзілі замуж і княжылі, але не вечна жылі; жыццё іх праплыло, і загінула, іхняя слава, быццам прах, горай за павуцінне. Затое жанчыны, што жылі раней і, узяўшы мужчынскую моц, пайшлі следам за сваім Жаніхом, і целы свае аддалі на пакуты, і паклалі галовы пад меч, а іншыя хоць і не схілілі шыі свае пад жалеза, але мечам духоўным адсеклі плоцкія асалоды, аддаўшы целы пасту, чуйнаванню і малітоўнаму кленчанню, і ляжанню зямельнаму — тых памятаюць на зямлі, іх імёны напісаныя на нябёсах, дзе яны з ангеламі Бога ўсхваляюць. А слава гэтая — пыл і попел, быццам дым разыходзіцца і нібы пара водная гіне!" Так яна думала ў сэрцы сваім, а розум яе больш узмацняўся на любоў Божую. І адзіная думка легла на сэрца яе, бо казала сабе: "Ці не было б лепей за гэтае жыццё пастрыгчыся ў манашкі і быць пад ігуменняй, і слухацца сёстраў, і вучыцца, як Божы страх сцвердзіць у сэрцы сваім і як скончыць жыццё?" І гэтак вырашыўшы, пайшла ў манастыр пакрыёма ад бацькі і маці і ад усіх родных.

У тыя гады ігуменняю была княгіня Раманава. Прыйшоўшы да яе, Еўфрасіння прасіла, каб дазволіла тая прыняць ёй ангельскі воблік і далучыцца да інакіняў, што жылі там, і быць пад Хрыстоваю ўладай. І ўгледзела шчасная тая жанчына яе маладосць і квітучы ўзрост, і сумелася, і стала пакутаваць целам, і сэрцам жахнулася, і схіліла твар да зямлі, і надоўга ўкленчыла, і схілілася, і ўбачыла маладосць яе, уздыхнула і, плачучы, гэтак сказала: "Дзіця! Як магу я такое ўчыніць?"

Твой бацька даведаецца і гнеў свой абрыне на маю галаву. Ды і маладая ты яшчэ векам, каб несці цяжар манаскага жыцця. І як здолееш ты пакінуць княжэнне і славу гэтага свету?" І адказвала ёй шчасная тая дзяўчына: "Панна і маці! Усё відочнае на гэтым свеце прыгожае і слаўнае, але хутка мінае, як сон, альбо вяне, бы квет; вечнае ж і невідочнае ў вяках жыве, як гаворыць Пісанне: Вока не бачыць, і вуха не чуе, і на сэрца чалавеку не прыйдзе, што рыхтуе Бог тым, хто любіць Яго. Ці дзеля бацькі майго не хочаш пастрыгчы мяне? Не яго бойся, панна мая, а Бога пабойся, Які ўладарыць над усімі стварэннямі; не пазбаў мяне ангельскага чыну!"

Шчасная ж тая княгіня здзівілася розуму дзяўчыны і яе любові да Бога і загадала выканаць волю яе. І абвясціў яе іерэй, і пастрыг яе, і даў ёй імя Еўфрасіння, і апрануў яе ў чорныя рызы. І багаславіла яе ігумення багаславеннем святых айцоў, гэтак мовячы: "Наследуй, дзіця, жанчынам, што жылі раней цябе: Фяўронні і Еўпраксіі і многім іншым, якія цярпелі дзеля Хрыста, і дасць Госпад табе перамогу і сілу на супраціўніка нашага д'ябла!" І так ёй сказаўшы, адпусціла яе ў сваю келлю.

І калі ўведаў усё тое бацька яе, адразу ж пайшоў у манастыр, і ў распачы рваў на сабе валасы, і цалаваў дачку замілавана, і казаў: "Гора мне, дзіця маё! Што ж ўчыніла ты мне, прынёсшы душы маёй смутак! Што ж раней не сказала ты мне намеру свайго? Дзіця маё салодкае, жаль агортвае сэрца маё! О гора мне, дзіця маё мілае! Як абміне твая дабрыня спакусы варожыя? Ужо трэба мне плакаць душою маёю аструпянелай да Госпада Бога майго, каб увайшла ты ў Царства Яго!" І смуткаваў па ёй увесь дом яго. Найпадобнейшая ж Еўфрасіння не зважала на смутак бацькі свайго, але, як добры ваяр, узброілася супраць ворага свайго д'ябла, і стала жыць у манастыры ў паслушэнстве ігуменні і ўсім сестрам, і ўсіх пераўзыходзіла ў посце, малітвах, чуйнаванні начным. І з тога часу яшчэ руплівейшаю стала, збіраючы дабрачынныя думкі ў сэрцы сваім, як пчала — мёд у соты.

Так жыла яна нейкі час у манастыры, а пасля папрасіла епіскапа Ілью, што кіраваў пасадам Святой Сафіі ў Полацку, каб той дазволіў ёй жыць у царкве Святой Сафіі ў мураванай келлі. І ён дазволіў ёй жыць там. І яна увайшла туды, і ўчыніла найпадзвіжнейшы подзвіг посту, і пачала пісаць кнігі сваімі рукамі, і прыбытак ад продажу іх аддавала тым, хто быў у нястачы.

Так жыла яна там пэўны час. І ў адну ноч легла яна адпачыць пасля доўгіх стаянняў на малітве да Бога, і ўбачыла праяву: узяў яе ангел і павёў туды, дзе была царкаўка Святога Спаса, метохія Святой Сафіі, што людзі завуць Сяльцом. І паказаў яе ангел Госпадавы, кажучы так: "Еўфрасіння! Тут належыць быць табе!" Яна ж, абудзіўшыся, вельмі здзівілася, кажучы: "Што гэта значыць?" І ў тую ж ноч бачыла гэтае тройчы. І, абудзіўшыся ад сну, узнялася са страхам, славячы Бога й гаворачы: "Слава Табе, Божа, слава Табе, што даў мне ў гэтую ноч бачыць светлае аблічча ангелава!" І пачала пасля чытаць псалом: "Гатовае сэрца маё, Божа, гатовае сэрца маё! Зноў да Цябе прыбягаю ад чэрава маці маёй! Ты — Бог мой; паводле жадання Свайго ўчыні мне, рабе Сваёй!" І скончыла ютрань.

Той жа ночы явіўся той ангел епіскапу Ілью, кажучы: "Увядзі рабу Божую Еўфрасінню ў царкаўку Святога Спаса на святым месцы, званым Сяльцом, бо яна вартая Царства Нябеснага; як духмянае міра, узыходзіць да Госпада малітва яе, як вянец на галаве царавай, спачывае на ёй Дух Святы, і як сонца ззяе над усёю зямлёю, так праззяе жыццё яе прад Божымі ангеламі! "Епіскап жа ўзняўся хутка са страхам і трымценнем і прыйшоў да Еўфрасінні. Тая ж, пабачыўшы епіскапа, пакланілася яму і сказала: "Багаславі, святы Уладыка!" Ён жа адказвае: "Бог няхай багаславіць цябе, дзіця, і надасць табе цярпення і сілы на ўсіх ворагаў відочных і невідочных!" Яна ж

пакланілася і сказала: "Амін. Хай учыніцца мне паводле слова твайго, святы ўладыка!" І села.

Адкрыў жа той шчасны епіскап вусны свае і пачаў з ёю гутарыць пра ратунак душы. Шчасная ж Еўфрасіння прымала словы яго ў жытніцу душы сваёй, быццам насенне, якое радзіла: адно — 30, другое ж — 60 альбо 100. І доўга гутарыў з ёю епіскап, і пасля сказаў так: "Дачка! Хачу слова мовіць табе; ты ж прымі з любоўю яго!" Яна ж кажа: "З радасцю, найпадобнейшы ойча, прыму слова тваё, быццам дар шматкаштоўны!" І гаворыць епіскап: "Ведаеш, дзіця, што царква, дзе жывеш ты, — саборная; тут усе людзі збіраюцца, і нядобра табе быць тут. Але ж ёсць цэркаўка Святога Спаса ў Сяльцы, дзе брація наша ляжыць — епіскапы, што былі да нас. Калі Бог успаможа, дык малітвамі іх і працай тваёю ўзвялічыцца гэтае месца!"

Еўфрасіння, пачуўшы словы епіскапа, ўзрадавалася душою і ўзвесьлялася сэрцам, веры даўшы яўленню ангела і таму, што бачыла і чула ад яго. І прамовіла да епіскапа: "Хай паможа мне Бог тваімі святымі малітвамі, ойча!"

І паклікаў тады епіскап князя Барыса, дзядзьку яе, і бацьку яе Георгія, і найпадобную Еўфрасінню, і пачэсных мужоў, і, зрабіўшы іх сведкамі, мовіў: "Вось, аддаю Еўфрасінні месца Святога Спаса пры вас, каб пасля маёй смерці ніхто не судзіўся за гэты дарунак мой". І чулі гэта абодва князі і баяры ўсе ад епіскапа, і пакланіліся яму, кажучы гэтак: "Сапраўды, уладыка святы: сам Бог уклаў у тваё сэрца клопат апекавацца над гэтай дзяўчынаю". Еўфрасінні ж казалі: "Ідзі і паслухай епіскапа, учыні, што ён табе скажа, бо ён усім нам айцец, і трэба слухаць яго". Еўфрасіння ж, ўзняўшы з усмешкаю твар на іх, мовіла: "Іду з радасцю; як Бог мне накажа, так і будзе; хай будзе на мне воля Госпада!"

Князі ж і баяры ўсе, пачуўшы гэтыя словы найпадобнейшае Еўфрасінні, ўзрадаваліся і, атрымаўшы багаслаўненне епіскапа, пакланіліся Еўфрасінні, цалавалі з любоўю яе і раз'ехаліся па дамах. А Еўфрасіння, памаліўшыся ў Святой Сафіі, атрымаўшы багаслаўненне епіскапа, тае ж ночы ўзнялася і, узяўшы з сабою адну манашку, прыйшла на месца, званае Сяльцом, дзе стаяла царква Святога Спаса. І ўвайшла ў царкву, і пакланілася, і прамовіла так: "Ты, Госпадзе, даючы святым Сваім апосталам заповіт, казаў: "Не насіце з сабою нічога, апрача посаха". Я ж, слухаючыся слова Твайго, прыйшла на гэтае месца, нічога не ўзяўшы з сабою, маючы ў сабе толькі слова Тваё: Госпадзе, памілуй! А з маёмасці ўсяе ёсць у мяне адно гэтыя кнігі, з якіх мае ўцеху душа і ўзвесьляецца сэрца. І, апрача трох хлябоў, больш не маю нічога, толькі Цябе, успаможніка і карміцеля. Бо Ты — Айцец убогім, адзенне распанутым, памочнік пакрыўджаным, надзея расчараваным. Хай жа нахвалена будзе імя Тваё на рабе Тваёй Еўфрасінні ад сёння й давеку! Амін". Сказаўшы гэта, пайшла з царквы і пачала руплівейшай быць на малітву да Бога.

Пажыўшы тут пэўны час, паслала яна да бацькі свайго з такімі словамі: "Пусці да мяне сястру маю Градзіславу, — так назвалі яе бацькі, — каб навучылася грамаце". І пусціў яе бацька. І Еўфрасіння рупна вучыла яе ратаванню душы, а тая рупна прымала, нібы ўрадлівая ніва, памякчыўшы сэрца сваё і кажучы гэтак: "Госпад Бог хай наставіць

мяне на ратунак душы тваімі святымі малітвамі, панна!" Так казалі яна. Найпадобнейшая ж Еўфрасіння, прывёўшы яе ў царкву, наказала іерэю, каб той, абвясціўшы, апрануў яе ў рызы манаскія, і дала ёй імя Еўдакія. Праз колькі дзён прыслаў па яе бацька, кажучы: "Адпусці ўжо сястру да мяне". Тая ж гэтак адказвала: "Не навучылася яшчэ ўсёй грамаце".

Бацька ж, даведаўшыся, што ад яго ўпотаі пастрыгла сястру, раз'юшыўся на найпадобнейшую Еўфрасінню і, палаючы сэрцам, прыехаў да манастыра і казаў: "Дзіця маё, што ты ўчыніла! Дадала ты сэрцу майму жалю да жалю і смутку да смутку!" І так мовіў ён ад гаротнага сэрца свайго, і рэкі слёзаў ліліся з вачэй яго. І казаў ён, з любоўю абдымаючы Еўдакію: "Дзеці мае! Ці ж дзеля гэтага вас нарадзіў я, ці ж на тое ўзгадвала вас маці? Дзеля чаго шлюб вам рыхтаваў? І няўжо палац і шлюбныя шаты вашыя ператворацца ў гора маё! Дзеці мае любасныя, што вы мне ўчынілі? Заместа радасці сэрца маё вы напоўнілі горкім смуткам!" І ўсе баяры, чуўшы жалы князя свайго, горка плакалі аб яго марным смутку. Шчасная ж Еўфрасіння адказвала бацьку: "Што турбуешся ты пра нас? Маём бо мы заступніка і ўспаможніка адзінага — Бога!" Але, мала сучасныя гэтымі словамі найпадобнейшае Еўфрасінні, паехаў бацька яе да свайго дому. А Еўдакія жыла ў манастыры сястры сваёй у паслушэнстве. Шчасная ж Еўфрасіння нястомна малілася Богу, каб зладзіў Ён тое месца.

Была ж у месце Полацкім князеўна Звеніслава Барысаўна, якая прынесла аднойчы ўсё свае рэчы залатыя і шматкаштоўныя шаты да Еўфрасінні і сказала: "Панна і сястра! Не патрэбная мне гожаць гэтага свету. Аддаю ўсё Святому Спасу, а сама хачу схіліць галаву сваю пад Хрыстова ярмо!" Яна ж прыняла сястру з радасцю і наказала іерэю пастрыгчы яе, і назвала яе Еўпраксіяй. І пачала тая жыць у манастыры ў малітвах, з адзінаю думкаю пра Бога. І былі яны, як адна душа ў двух целах. Пасля ж гэтага паставіла Еўфрасіння царкву каменную Святога Спаса, і збудаваці тую царкву за 30 тыдняў.

І тут хачу вам, братове, расказаць пра дзіва. Быў муж Іван, прыстаўнік над майстрамі царкоўнымі. І колькі разоў на досвітку чуў голас ён, які прамаўляў: "О Іване! Узрушся, ідзі на будоўлю царквы Уседзяржыцеля Спаса!" І аднойчы ён узняўся і прыйшоў да шчаснае Еўфрасінні і сказаў ёй: "Ці не ты, панна, па мяне пасылаеш, каб я ўзяўся за працу?" А яна адказвае: "Не". Але, падумаўшы, кажа яму шчасная тая жанчына: "Нават калі і не я цябе ўзрушваю, усё адно паслухай шчыра і ўважліва таго, хто цябе кліча на гэтую працу". І скажу вам яшчэ пра адно дзіва, добрыя слухачы. Ужо збудавана была царква тая, але крыху не хапіла плітаў, і не было чым скончыць вярхі. І шукалі, але не знайшлі нічога. І зажурылася Еўфрасіння, і, уздыхаючы, мовіла: "Слава Табе, Уладар Уседзяржыцель і чалавекалюбча! Ты, Хто даў нам вялікае ўсё, дай і меншае, каб завяршылася царква Твая!" Так яна памалілася, а назаўтра па Божай волі знайшліся пліты ў печы, і ў той самы дзень скончана была царква і ўнесены крыж.

Найпадобнейшая ж Еўфрасіння, угледзеўшы завершаную царкву, ўзрадавалася душою. І асвяцілі царкву, і была радасць вялікая ўсім хрысціянам. І сабраліся князі і ўладарныя мужы, і інакі з інакіямі, і просты люд, і адбылося вялікае свята, і

святкавалі шмат дзён, а пасля разышліся. І бачыла шчасная, што выканаў Бог жаданне сэрца яе, і ўвайшла ў царкву, і ўпала ніцма на зямлю, і ўздыхнула ад глыбіні душы, і свой твар зрасіла слязамі, і пачала мовіць: "Ты, Госпадзе сэрцазнаўча, дабрадзею, Божа багам, міласцівы Госпадзе! Зірні на храм Свой, што паставіла я ў імя Тваё! Як Саламон кажа: Усявышні не ў рукатворных цэрквах жыве. Ты, Госпадзе, зірні на мяне, рабу Тваю Еўфрасінню, і на рабынь Тваіх, якіх тут сабрала ў імя Тваё, каб, усклаўшы ярмо Тваё лёгкае на шыі свае, пайшлі за Табою следам! Учыні іх авечкамі двара Твайго і будзь ім пастырам і вартайніком, каб ніводную з іх не ўкраў воўк — губіцель д'ябал. Будзь ім, Госпадзе, зброяю і забралам, каб не сышло на іх зло, каб раны не закранулі цел нашых; не загубі нас з нашымі беззаконнямі, бо на Цябе ўскладаем надзеі свае — на Бога тых, хто Цябе вызнае, і Цябе мы ўсхваляем да апошняга нашага ўздыху! Давеку — амін!" Сёстраў жа так павучала: "Вось, сабрала вас, нібы птушанятаў, пад крылы свае і на пашы, нібы авечак, каб вы пасвіліся ў Божых наказах. А я з лёгкаім сэрцам стараюся вучыць вас, бачачы плён вашай працы, і такі дождж вучэння на вас праліваю! Але ж вашыя нівы стаяць, не ўзыходзячы і не ўзрастаючы ўгору, а год ужо завяршаецца, і лапата ляжыць на гумне. І баюся, што будзеце вы пустазеллем, і аддадуць вас агню непагаснаму. Пастарайцеся ж, дзеці мае, пазбегнуць яго, і ўчыніце сябе вы пшаніцаю чыстай, і змяліцеся ў жорнах уміранасцю, малітвамі, постама, каб чыстым хлебам прынесціся на трапезу Хрыстову!" Так яна павучала нястомна, нібы дзеталюбная маці дзяцей.

Мы ж вернемся да ранейшага. Бачыла найпадобнейшая Еўфрасіння манастыр свой аздоблены і поўны ўсялякага добра і задумала паставіць другую царкву мураваную Святой Багародзіцы. І, завяршыўшы яе, аздобіла абразамі, асвятліла і аддала манахам; і быў там вялікі манастыр. І ўбачыла шчасная два ўзведзеныя манастыры, вельмі вялікія і багатыя, і сказала ў сабе: "Слава Табе, Уладару, дзякуй Табе, Святы! Што хацела я — даў мне і спраўдзіў, Госпадзе, жаданне сэрца майго!" І зноў мовіла: "Памілуй мяне, Госпадзе, спраўдзі прашэнне маё, каб жа бачыла я Найсвяцейшую Багародзіцу Адзігітрыю ў гэтай святой царкве!"

І паслала слугу свайго Міхаіла ў Царград да цара Мануіла і да патрыярха Лукі з дарамі каштоўнымі, просячы ў іх абраза святой Багародзіцы. Напісаў жа евангеліст Лука тры абразы яшчэ пры жыцці святой Багародзіцы і паставіў адзін у Іерусаліме, другі — у Царградзе, а трэці — у Эфесе. Яна ж прасіла Эфескі абраз святой Багародзіцы. І бачыў цар любоў яе, і паслаў у Іерусалім семсот вояў сваіх. І тыя пайшлі і прынеслі абраз святой Багародзіцы ў Царград. Патрыярх жа Лука сабраў епіскапаў і ўвесь сабор у Святую Сафію і, багаславіўшы, аддаў той абраз слуге найпадобнейшае Еўфрасінні. Ён жа з радасцю ўзяў і прынёс той абраз Еўфрасінні. А яна, унёсшы ў царкву Святой Багародзіцы, паставіла яго і, ўзняўшы рукі, мовіла: "Слава Табе, Госпадзе, слава Табе, Уладару, што даў сёння мне бачыць аблічча Маці Сваёй!" І, сказаўшы так, аздобіла яго золатам і самацветамі, і ўстанавіла насіць яго кожны аўторак па святых цэрквах. І аздобіла ўсю зямлю Полацкую сваімі багалепнымі манастырамі.

І, бачачы, як прасвятліў Бог манастыры яе, пажадала, молячыся: "Каб жа дайсці мне да святога горада Іерусаліма і пакланіцца гробу Госпадаву і ўсім мясцінам святым, бачыць іх і цалаваць, і там скончыць жыццё сваё!" Гледзячы ж на супольнае мноства статку Божых авечак, радавалася яму, як свайму ўратаванню, і кожны дзень навучала сёстраў сваіх: старых вучыла цяпленню і ўстрыманню, юных — душэўнай чысціні і цялеснаму супакаенню, гавенню шчыраму, хаджэнню рахманаму, голасу ціхмянаму, слову дабрачыннаму, ядзенню і піццю маўкліваму; пры старэйшых маўчаць, мудрых слухаць; да старэйшых — пакоры, да роўных і меншых — любові некрывадушнай; мала казаць, а больш разумець. Такі ж мела дар шчасная Еўфрасіння ад Бога: калі хто спытае яе пра што-небудзь, яна давала адказ, і хто слухаў яе, атрымліваў даброты ўсялякія. І не хацела яна бачыць, каб хто варагаваў: ні князь з князем, ні баярын з баярынам, ні з простых хто са сваім сябрам, але ўсіх жадала бачыць адзінадушнымі.

І паслала да ўсіх братоў сваіх, распавядаючы ім пра тое, што вырашыла яна ісці ў Іерусалім. Тыя ж, чуючы гэтую вестку, адусюль з'ехаліся з вялікім смуткам да шчаснае Еўфрасінні і малілі яе са слязамі, каб сіротамі іх не пакінула. Яна ж іх суцяшала разважліва, як маці дзяцей сваіх мілых. І любасны брат Еўфрасінні Вячаслаў прыехаў да сястры сваёй з княгіняй і дзецёмі сваімі. І, прыйшоўшы, пакланіўся і мовіў: "Панна мая, маці і сястра! Што пакідаеш мяне, уладарка душы маёй і святло маіх вачэй!" І горка плакаў. Шчасная ж Еўфрасіння наказала яму ісці дадому, дзяцей жа ягоных загадала пакінуць у сястры сваёй Еўдакіі. Бо быў дадзены шчаснай той Еўфрасінні дар ад Бога: на каго зірне вачыма сваімі — разумее, які чалавек будзе абраны ёмішчам Божым. Калі ж убачыла шчасная Еўфрасіння пляменніц сваіх, сказала ім: "Хачу вас заручыць з Жаніхом несмяротным і ўвесці ў палаты Царства Яго!" Тыя ж пачулі, і ўсцешыліся іх душы словамі найшчаснейшае Еўфрасінні, больш чым мядовымі сотамі. І ўпалі яны да яе ног, кажучы ёй: "Хай будзе воля Госпада і твая святая малітва! Як хочаш, так і ўчыні нам, панна!" Найпадобнейшая ж Еўфрасіння паслала па епіскапа Дыянісія, які кіраваў пасадам Святой Сафіі, і ўвяла іх у царкву, і загадала пастрыгчы іх, і назвала Кірыану Агаф'яй, а Вольгу — Яўфіміяй. І багаславіла іх багаславеннем святых айцоў. Сама ж шчасная Еўфрасіння, уладзіўшы свае манастыры з братамі і сёстрамі, дала ўладарыць і кіраваць імі сястры сваёй Еўдакіі. Сама ж, пакланіўшыся ў царкве Святога Спаса і Святой Багародзіцы, мовіла: "Госпадзе сэрцазнаўча! Вось, пакідаю Твой дом не зачынены нікому, і Ты, Господзе, не зачыні перад намі Нябеснага Свайго Царства!"

І пайшла Еўфрасіння ў Іерусалім, узяўшы з сабою брата свайго Давіда і сястру сваю Еўпраксію. Уся ж брація плакала горка дзеля адыходу панны сваёй. І ўсе месцічы выйшлі правесці яе: старыя плакалі, нібы юніцы, наракаючы: "Гора нам, павадыр старасці нашае, апірышча немачы нашай!" А маладыя казалі: "Куды заходзіш, святло вачэй нашых? Хто наша юнацтва ўзмоцніць, устрыманне нашае маладосці? Не пакідай нас сіротамі і ў малітвах сваіх не забывай нас!" Яна ж, цалаваўшы ўсіх, багаславіла і, паглядзеўшы на неба, прамовіла: "Ты, Госпадзе сэрцазнаўча, Які хадзіў з

Аўраамам, ідзі і з намі, рабамі Тваімі — з Еўфрасінняю, і з Давідам, і з Еўпраксіяй!" І так пайшлі ўсе, хто быў з ёю.

О дзіўны чуд! Не была яна раней ні ў якой старане: ні ў горадзе, ні ў сяле; цяпер жа з нежаночаю сілай прайшла ўсе гарады і ўладанні, прымаючы ад усіх князёў пашану вялікую. Так прайшла яна ўсе краіны. І сустрэў яе цар, што ішоў вайною на ўграў, і паслаў яе з вялікай пашанай у Царград. Яна ж, прыйшоўшы туды, увайшла ў вялікую царкву Святой Сафіі, пакланілася ёй і ўсім святым цэрквам, і прыняла багаслаўненне ад патрыярха. І, купіўшы разнастайныя фіміямы і залатое кадзіла, пайшла ў Іерусалім.

Прышоўшы ж у Іерусалім, наслала слугу свайго Міхаіла да патрыярха, кажучы: "Уладыка святы! Зрабі мне міласць: скажы, каб адчынілі мне браму Хрыстову!" І ён загадаў учыніць па прашэнні яе. Тады прыйшла яна да брамы і ўпала на зямлю, кажучы: "Госпадзе Ісусе Хрысце! Не залічы мне за грэх, што хаджу па Тваіх слядах, уваходзячы ў горад святы!" І цалавала браму з усімі, хто з ёю быў. І ўвайшла ў горад, і пайшла да гроба Госпадава. І прыйшла, і пакланілася, і цалавала гроб Госпадавы яна і ўсе, хто быў з ёю. І пакадзіла гроб залатым кадзілам, размаітымі фіміямамі. Потым пайшла ў Рускі манастыр святой Багародзіцы і жыла там. А на другі дзень зноў пайшла да гроба Госпадава, і зноў пакланілася, і цалавала яго, і, пакадзіўшы, адышла. І на трэці дзень тое ўчыніла, і, даўшы шмат золата, узняла свае вочы да неба, і рукі ўзняла, і са слязамі ўздыхнула з глыбіні сэрца, і мовіла: "Госпадзе Ісусе Хрысце, Сыне Божы, Які нарадзіўся ад Вечнадзевай Марыі дзеля нашага паратунку! Ты казаў: "Прасіце і атрымаеце". Я ж, грэшная, што прасіла, атрымлівала ад Цябе, Уладару. Вось жа яшчэ прашу ў Цябе, Міласцівы, і на гэтым скончу прашэнні свае: прымі дух мой ад мяне ў святым горадзе Іерусаліме, перасялі мяне ў Нябесны Твой Іерусалім, супакой мяне на ўлонні патрыярха Аўраама з усімі, хто Табе дагадзіў! Амін".

Так сказаўшы, пайшла яна ў раней згаданы манастыр Святой Багародзіцы, дзе жыла. І тут Божым наканаваннем заняджала і пачала хварэць. І, лежачы на пасцелі, казала: "Слава Табе, Уладару: што ўжадаў, тое мне і ўчыніў, рабе Сваёй!" І праз тую хваробу не змагла пайсці да Іардана, а пайшлі брат яе Давід і сястра яе Еўпраксія, і тыя, хто з імі быў. Яна ж, лежачы на пасцелі сваёй, славячы Бога, казала: "Госпадзе, зірні на рабу Сваю Еўфрасінню і памілуй мяне!" І вярнуліся тыя, хто быў на Іардане, і прынеслі вады Іарданскай. Яна ж з радасцю ўзнялася, прыняла, і піла, і абліла ўсё цела сваё, і, лёгшы на ложка, прамовіла: "Пахвалёны Бог, Які прасвятляе кожнага чалавека, што прыходзіць у свет! Заўжды маюся чалавекалюбнаму Богу, наследуючы Пятроваму пакаянню, калі той не ўпаў у распач пасля адрачэння свайго, але плакаў горка. Госпадзе! Калі Ты прыняў пакаянне ягонае, дык прымі і мяне, нявартую рабу Сваю Еўфрасінню, што моліцца, каб вораг яе д'ябал нічога перад Табою, Госпадзе, не сказаў супроць яе на Страшным Судзе Тваім, бо яна наступіла на змяіную галаву гэтага злога раба і процістаяла дзёрзкасці яго акаяннай, спадзеючыся на Тваё, Госпадзе, чалавекалюбства!"

І пачуў Бог малітву яе, і паслаў да яе Свайго ангела, які казаў: "Шчасная ты сярод жанчын, і шчасная праца твая! Вось, ужо расчынілася райская брама, і сабраліся ангелы, трымаючы свечкі і чакаючы сустрэчы с табою. Дар жа, які просіш у Бога, дадзены будзе табе!" Так ангел прамовіў і адышоў ад яе. Шчасная ж Еўфрасіння ўзрадавалася душою і хутка паслала ў лаўру Святога Савы, кажучы: "Вось, ужо надышла часіна, калі мяне Бог супакоіць. Ці прымеце мяне, каб я легла ў царкве Святога Савы?" Адказвалі ж манахі, што былі там: "Забараніў святы Сава нам прымаць тут жанчын. Але ёсць паблізу манастыр Святой Багародзіцы Феадосіеў агульнабытны, дзе пахаваны святыя жанчыны: маці святога Савы і маці святога Феадосія; і маці святых бяссрэбраннікаў Казьмы і Даміана імем Феадодзія, і шмат якія святыя; тут і табе легчы належыць". І вярнуўся яе пасланец, і абвясціў тое ўсё Еўфрасінні. Яна ж ўславіла Бога і паслала купіць сабе дамавіну ў камары Святой Багародзіцы. І ляжала, хварэючы, 24 дні, і, даведаўшыся пра сваю смерць, сказала: "Паклічце да мяне прэсвітэра, каб даў мне прычасць тайнотаў святых, бо звястун стаіць ужо блізка, чакаючы наказу Уладара". І прыйшоў прэсвітэр, несучы прычасць. Еўфрасіння ж ўзнялася, і пакланілася тройчы і прыняла найчысцейшае Цела і Кроў святую Хрыстову, і легла на ложка свой, і аддала душу ў рукі Бога жывога 24 траўня і ўвайшла ў пакоі нябесныя. Давід жа з Еўпраксіяй і з іншымі пахавалі святое цела яе.

Якою мовай, братове, належыць ўславіць светлую памяць найшчаснейшай нявесты Хрыстовай Еўфрасінні! Была яна дапамогай пакрыўджаным, суцяшэннем смуткуючым, распранутым — адзеннем, хворым — наведаннем ці, проста кажучы, — для ўсіх была ўсім.

Еўфрасіння сэрца сваё паіла Божаю мудрасцю. Еўфрасіння — незвычайны квет райскага саду. Еўфрасіння — арол, што, лунаючы ў небе, праляцеў ад захаду і да ўсходу, як промень сонечны, прасвятліў зямлю Полацкую. Вось, братове, Селунь хваліцца святым Дзімітрыем, Вышгарад — пакутнікамі Барысам і Глебам; я ж хвалюся: шчаснае ты, места Полацкае, што ўзрасціла такі парастак — найпадобнейшую Еўфрасінню! Шчасны люд, што жыве у месце тым! Шчасныя бацькі яе; шчаснае ўлонне, з якога выйшла найпадобнейшая панна Еўфрасіння! Шчаснае нараджэнне яе, шчаснае гадаванне, шчаснае і ўзрастанне найпачэснейшай Еўфрасінні! Шчасная праца яе і подзвігі дзеля Бога! Шчасны і манастыр, шчасныя і насельнікі манастыроў Святога Спаса і Святой Багародзіцы! Шчасны люд, што табе паслугаваў! Але, о найшчаснейшая нявеста Хрыста, Бога нашага, маліся да Бога аб статку сваім, Які ты спалучыла ў Хрысце, Якому належыць усялякая слава, гонар і пакланенне з Айцом і Святым Духам цяпер і заўжды і давеку! Амін.

Летапісец вялікіх князёў літоўскіх

Прадмова

Гэты помнік беларускай панегірычнай прозы XV ст., верагодней за ўсё, узнік у 1430 г. у Смаленску ў асяроддзі мясцовага епіскапа Герасіма, дзе складаўся і першы беларуска-літоўскі летапісны звод, літаратурным завяршэннем і ёмістым выкладам гістарычнай канцэпцыі якога і стала "Пахвала вялікаму князю Вітаўту". Яна напісана ў той час, калі яе галоўны герой быў у зеніце славы і нават збіраўся прымераць каралеўскую карону. У творы ўслаўляецца гэты князь як мудры, усемагутны, з вялікім міжнародным аўтарытэтам валадар, сцвярджаецца погляд на Вялікае княства Літоўскае як на галоўны цэнтр аб'яднання ўсходнеславянскіх зямель. Ідэйна-творчыя задачы, якія стаялі перад аўтарам, а таксама яго асяроддзе прадвызначылі змест і характар выкладу, урачыста-ўзнёслы стыль, прыкметную кніжна-славянскую афарбоўку мовы.

«Пахвала вялікаму князю Вітаўту»

"Пахвала вялікаму князю Вітаўту"¹ — звесткі, якія падаюцца ў "Пахвале", у цэлым адпавядаюць гістарычнай сапраўднасці. Нягледзячы на паражэнне на Ворскле пасля Грунвальдскай перамогі 1410 г. палітычны ўплыў гэтага князя на Русі і, асабліва, у Ардзе настолькі ўзмацніўся, што ён нярэдка саджаў на залатаардынскі трон сваіх стаўленікаў. Згаданыя ў "Пахвале Вітаўту" татарскія ханы валадарылі ў Ардзе ў другім і трэцім дзесяцігоддзях XV ст. Апошні з названых, Махмет, — гэта Улуг-Мухамед, які цараваў у 20-я гг. У 1423 г. яго перамог хан Барак, аднак праз год пры падтрымцы Вітаўта ён зноў вярнуўся на залатаардынскі трон. Гэты твор узнік каля 1430 г. у Смаленску ў асяроддзі мясцовага праваслаўнага епіскапа Герасіма, гарачага прыхільніка аб'ядначай палітыкі Вітаўта, і захаваўся ў чатырох рэдакцыях у складзе розных летапісных зводаў і гістарычных зборнікаў. Змешчаны тут тэкст — другая летапісная рэдакцыя (1430 г.) "Пахвалы Вітаўту".

Таямніцу цара захоўваць пахвальна, а пра справы вялікага гаспадара паведамляць пахвальна. Хачу вам расказаць пра вялікага князя Аляксандра, яшчэ званага Вітаўтам, літоўскіх і рускіх і шмат іншых земляў гаспадара. Але спачатку па пісанаму: "Братва, Бога бойцеся, а князя шануйце". Гэтак і я хачу вам расказаць пра гэтага слаўнага гаспадара. Але немагчыма ні расказаць, ні апісаць справы вялікага князя Вітаўта. Каб было магчыма спасцігнуць вышыню неба і глыбіню мора, то можна было б выказаць сілу і храбрасць гэтага слаўнага гаспадара.

Вялікі князь Вітаўт валодаў Вялікім княствам Літоўскім і Рускім і шмат якімі іншымі землямі, проста кажучы, усёю Рускаю зямлёю. Ды не толькі ўся Руская зямля [была яму падудная]. Яшчэ і гаспадар Венгерскай зямлі, гэтак званы цэзар рымскі, у вялікай любові жыве з ім. Адноўчы быў гэты слаўны гаспадар у сваім горадзе Вялікі Луцк і паслаў сваіх паслоў да венгерскага караля, гэтак званага цэзара рымскага, і загадаў яму прыбыць да яго. Ён жа паслухмяна неўзабаве прыехаў да яго са сваёю каралеваю, і пашану вялікую выказваў, і падарункі шматлікія падносіў яму. І з таго часу вялікая любоў умацавалася паміж імі.

Як не дзівіцца славе вялікага гаспадара [Вітаўта]. Няма земляў ні на ўсходзе, ні на захадзе, адкуль не прыходзілі б пакланіцца гэтаму слаўнаму гаспадару. Калі нават ёсць цар над усёю зямлёю, і той, прыйшоўшы, кланяўся слаўнаму гаспадару, вялікаму князю Аляксандру, яшчэ званаму Вітаўтам. Яшчэ і турэцкі цар пашану вялікую

¹ Князь вялікі Вітаўт не ўсклаў на сябе карону — каранацыйны з'езд, на які былі запрошаны такія высокія госці, адбываўся летам 1430 г. у Вільні. Для Вітаўта і яго жонкі ў Германіі загадзя заказалі дзве кароны, якія потым пасвяціў рымскі папа. У Рым накіравалі спецыяльнае пасольства. Аднак польскія феодалы, баючыся, што з наданнем Беларуска-Літоўскай дзяржаве статусу каралеўства яна стане зусім незалежнаю ад Польшчы, цалкам суверэннаю краіною, зрабілі ўсё магчымае, каб сарваць гэту гістарычную акцыю.

выказваў і падарункі шматлікія падносіў [гэтаму] слаўнаму гаспадару. У вялікай любові жыў з ім і прававерны і хрысталюбны цар царградскі. Таксама і Чэскае каралеўства з вялікаю пашанаю ставілася да [нашага] слаўнага гаспадара. А яшчэ дацкі кароль пашану вялікую выказваў і падарункі шматлікія падносіў слаўнаму гаспадару, вялікаму князю Вітаўту.

У тыя ж гады брат яго Ягайла, па-ляшску названы Уладзіславам, валодаў Кракаўскім каралеўствам, і ён з ім [таксама] ў вялікай любові жыў. Калі слаўны гаспадар Вітаўт на якую зямлю гневаўся і хацеў пакараць, кароль Уладзіслаў заўсёды даваў яму дапамогу. Служылі яшчэ яму і ўсходнія цары Таксама вялікі князь мачжоўскі ў вялікай любові жыў з ім. Служылі яму яшчэ і іншыя вялікія князі нямецкія з усімі сваімі гарадамі і землямі, па-нямецку называныя магютрамі; гаспадар зямлі Малдаўскай і Бесарабскай, па-валашску называны ваяводаю; таксама і гаспадар зямлі Балгарскай, па-балгарску называны дэспатам. Яшчэ і іншыя вялікія князі [служылі вялікаму князю Вітаўту]: вялікі князь цверскі, вялікі князь разанскі, вялікі князь адоеўскі, і Вялікі Ноўгарад, і Вялікі Пскоў. Проста кажучы, не знойдзецца ва ўсім Памор'і ні горад, ні край, якія б не слухаліся гэтага слаўнага гаспадара Вітаўта.

Гэтыя вялікія гаспадары, вялікія князі, вялікія землі, пра якія мы тут пісалі, адны ў вялікай любові жылі з ім, а іншыя моцна служылі яму, слаўнаму гаспадару, пашану вялікую [выказвалі], падарункі шматлікія падносілі яму не толькі кожны год, але і кожны дзень.

Калі слаўны гаспадар, вялікі князь Аляксандр, званы Вітаўтам, на якую зямлю гневаўся і хацеў яе сам пакараць або куды хацеў сваіх моцных ваяводаў паслаць і каму ад тых земляў загадваў да сябе прыбыць, яны неўзабаве паслухмяна са сваёй зямлі да яго прыходзілі. Калі ж якому гаспадару з-за якой-небудзь патрэбы немагчыма было прыбыць [да Вітаўта], ён сваё войска пасылаў яму (Вітаўту, — *В. Ч.*) на дапамогу і на службу.

Гэты вялікі князь Аляксандр, званы Вітаўтам, у вялікай пашане і славе прабываў. [Аднойчы] быў ён у адным са сваіх гарадоў — вялікім горадзе Кіеве, і прыслалі да яго [сваіх пасланцоў] вялікія князі ардынскія, паручаючыся верна служыць яму, і прасілі ў яго цара на царства, бо шмат вялікіх ардынскіх цароў служыла пры яго двары. І даў ён ім цара па імені Султан. Той жа цар, які быў у Ардзе, учуўшы, што слаўны гаспадар [Вітаўт] паслаў свайго слугу на царства, не пасмеў працівіцца яму, пакінуў царства і ўцёк. Салтан жа, прыйшоўшы ў Арду, сеў на царства паводле волі вялікага гаспадара Вітаўта і вельмі паслухмяна служыў яму і неўзабаве памёр. Старэйшыны ж ардынскія паслалі сваіх паслоў з вялікімі дарамамі да слаўнага гаспадара [Вітаўта] і прасілі ў яго іншага цара. Ён жа даў ім іншага цара па імені Салтан Малы. Гэты Салтан, сеўшы на царства, ніяк не смеў не слухацца слаўнага гаспадара: дзе і калі [вялікі князь Вітаўт] яму загадае, ён тады і туды качуе. Прайшло мала часу, і вялікія князі ардынскія, не смеючы нічым разгневаць слаўнага гаспадара, вялікага князя Вітаўта, каб без яго волі не садзіць на трон цара, прыслалі да яго з вялікаю пашанаю і прасілі іншага цара. Ён жа даў ім іншага цара па імені Даўлад-Бярды.

Як рака, праплываючы ўсе землі, людзей і жывёлу поіць, а сама не змяншаецца, так і слаўны гаспадар [Вітаўт] шмат цароў адпускаў у Арду, а ў яго большала цароў. Мы ж да папярэдняга вернемся. Гэты цар Даўлат-Бярды мала часу цараваў, і таму тыя ж старэйшыны ардынскія, калі ішлі каля вышэйзгаданага горада Кіева і ўчулі, што ў гэтым горадзе знаходзіцца слаўны гаспадар, вялікі князь Вітаўт, прыйшлі і пакланіліся яму, і шматлікія падарункі прынеслі, і прасілі ў яго іншага цара. Ён жа даў ім іншага цара па імені Махмет. Як ад мора шмат вады выходзіць, так і ад гэтага слаўнага гаспадара, вялікага князя Вітаўта, мудрасць сыходзіць.

У год 1430 князь вялікі Вітаўт Кейстутавіч склікаў да сябе караля польскага Уладзіслава [Ягайлу], вялікага князя маскоўскага Васіля Васільевіча, вялікага князя цверскага Барыса Аляксандравіча, магістра нямецкага і прускага, магістра лівонскага. Вялікія паслы прыходзілі ад Івана, цара царградскага, і ад рымскага цэсара, і ад дацкага караля, і ад вялікага князя разанскага, і ад валашскага ваяводы паслы прыходзілі. Адоеўскія ж князі самі былі. І ад Вялікага Ноўгарада, і ад Пскова, і ад ардынскага цара, і ад іншых князёў і земляў паслы былі. Гэтыя каралі, вялікія князі і паслы былі ў вялікага князя Вітаўта сем тыдняў на яго страве, а на [кожны] дзень ішло аброку па трыста бочак мёду (медавухі. — В. Ч), па трыста ялавіц, бараноў і вепраў [таксама] па трыста.

Князь вялікі Вітаўт хацеў ускласці на сябе карону, але яго непрыяцелі ляхі не прапусцілі яе, і таму ён не ўсклаў на сябе карону¹. І расхварэўся князь вялікі Вітаўт і адпусціў [дамоў] вялікіх князёў і царскіх паслоў са шматлікімі падарункамі і з пашанаю. Кароль жа польскі Уладзіслаў застаўся ў вялікага князя Вітаўта. І пры ім памёр вялікі Вітаўт 23 кастрычніка² ў дзень памяці святога апостала Якава, брата Гасподняга.

І сеў [пасля смерці вялікага князя Вітаўта] на вялікае княжанне князь вялікі Свідрыгайла Альгердавіч³ у Вільні і Троках. І княжыў вялікі князь Свідрыгайла два гады без двух месяцаў, і пры сваім княжанні паслаў ён смаленскага ўладыку Герасіма⁴ ў

¹ Памёр вялікі Вітаўт 23 кастрычніка — дата смерці князя Вітаўта пададзена недакладна, трэба — 27 кастрычніка.

³ Свідрыгайла Леў Баляслаў (каля 1370—1452) — малодшы сын Альгерда ад другой жонкі, Улянны цверскай. Спачатку валодаў Полацкам, пасля захапіў Віцебск, адкуль у 1393 г. яго выгнаў Вітаўт. Атрымаў Падолле, але прэтэндаваў на большае. У 1408 г. Свідрыгайла ўцёк да маскоўскага князя, які даў яму Уладзімір і іншыя гарады. Калі ў 1409 г. вярнуўся на радзіму, быў зняволены і 9 гадоў адседзеў у Крамянецкім замку, адкуль вызвалілі яго прыхільнікі. Уцёк у Венгрыю. Пасля памірыўся з Вітаўтам і Ягайлам і атрымаў Бранск з Ноўгарадам-Северскім. Пасля смерці Вітаўта заняў велікакняскі пасад у Вільні. Праводзіў незалежную, антыпольскую палітыку, абапіраўся на беларуска-ўкраінскае рыцарства, на Русь. Гэта выклікала незадавальненне польскіх і літоўскіх феодалаў, якія выкарысталі ў барацьбе брата Вітаўта Жыгімонта і скінулі Свідрыгайлу. Пасля паражэння ў 1435 г. ён уцёк у Малдавію. Вярнуўся на радзіму толькі пасля забойства ў 1440 г. вялікага князя Жыгімонта. У канцы жыцця Свідрыгайла валодаў Валынню і Падоллем.

⁴ Герасім — быў спачатку епіскапам ва Уладзіміры-Валынскім, каля 1426 г., пераведзены ў Смаленск. Менавіта пры ім у асяроддзі смаленскага духавенства, прыхільнага да Вітаўта, у 1430 г. быў складзены "Летапіс вялікіх князёў літоўскіх" і першы агульнадзяржаўны беларуска-літоўскі

Царград [для пасвячэння] на мітраполію. І не справіўся [вялікі князь Свідрыгайла] з кіраваннем краіны. І першага верасня (1432 г.) пасадзіла літва на вялікае княжанне, у Вільню і Трокі, вялікага князя Жыгімонта Кейстутавіча⁵. Свідрыгайла ж пайшоў [княжыць] у Полацк і Смаленск, і рускія князі і баяры пасадзілі яго на вялікае княжанне рускае⁶.

У тую ж восень сабраў князь вялікі Свідрыгайла вялікае войска, і князь вялікі цверскі Барыс Аляксандравіч даў яму [на дапамогу] брата свайго князя Яраслава з усім сваім войскам, і пайшоў [Свідрыгайла] на Літву. Не дайшоўшы да Вільні шэсць міль, ён спыніўся ў Ашмянах і там стаяў тыдзень. І прыйшоў князь вялікі Жыгімонт з літоўскім войскам, і адбылася бітва паміж імі 8 снежня ў дзень памяці святога Патанія, у панядзелак. І дапамог Бог вялікаму князю Жыгімонту, і разбілі князя вялікага Свідрыгайлу, і рускіх князёў пабілі, а іншых ўзялі ў палон: князя Юрыя Лугвенавіча, князя Васіля Сямёнавіча, князя Федзьку Адзінцэвіча, і паланілі пана Дзедзіголда, ваяводу віленскага, і шмат іншых пабілі і паланілі.

У тую ж зіму князь вялікі Свідрыгайла другі раз сабраў вялікае войска з Русі і пайшоў на Літву, і шмат паваявалі ў Літоўскай зямлі, і папалілі, і [людзей] у палон павялі.

Летам жа [1433 г. Свідрыгайла зноў] сабраў вялікае войска з Русі, і лівонскі магістар з усім сваім войскам прыйшоў яму на дапамогу, і князь вялікі цверскі прыслаў яму сваё войска. І пайшоў [Свідрыгайла] ў Літоўскую зямлю, і начаваў у Рудомені за паўтары мілі ад Вільні, і пайшоў да горада, не даходзячы Трокаў, павярнуў на Старыя Трокі, а пад Трокамі стаяў на Спасаў дзень і, прастаяўшы чатыры дні, пайшоў ад Трокаў шукаць вялікага князя Жыгімонта і літоўскае войска. Прастаяўшы ў Вейкшышках чатыры дні, ён пайшоў на Русь у сваю зямлю. І прыйшоў [Свідрыгайла] да Крэва, стаяў

летанісны звод, што захаваўся ў Беларуска-літоўскім летапісе 1446 г. Пасля смерці ў жніўні 1431 г. мітрапаліта ўсёе Русі Фоція Свідрыгайла паслаў Герасіма ў Канстанцінопаль да патрыярха для пасвячэння ў мітрапаліты. Стаўшы ў 1432 г. мітрапалітам, ён абраў сталіцай агульнарускай мітраполіі Смаленск. Захаваліся гістарычныя дакументы, якія сведчаць аб сувязях Свідрыгайлы і Герасіма з Рымам, аб іх прыхільным стаўленні да уніі хрысціянскіх цэркваў. Адчуваючы няпэўнасць становішча Свідрыгайлы, мітрапаліт у 1435 г. пачаў схіляцца на бок Жыгімонта Кейстутавіча, за што наводле загаду першага быў спалены ў Віцебску.

⁵ Жыгімонт Кейстутавіч — дробны старадубскі князь, які пры жыцці Вітаўта не адыгрываў прыкметнай ролі ў палітычным жыцці Княства. Узнесены на волі лёсу на велікакняскі пасада, праводзіў прапольскую палітыку, аддаў Польшчы Падолле. Перамог Свідрыгайлу ў грамадзянскай вайне ў значнай меры дзякуючы кампрамісу з праваслаўнымі русінамі (беларусамі і ўкраінцамі), якіх актамі 1432 і 1434 г. ураўняў у правах з літоўцамі-каталікамі і гэтым перацягнуў на свой бок частку беларуска-ўкраінскай шляхты. Жорстка ставіўся да сваіх падначаленых. Быў забіты ў Троцкім замку ў выніку змовы, кіраўніком якой быў князь Іван Чартарыйскі.

⁶ Баяры пасадзілі яго на вялікае княжанне рускае — гэтае сцверджанне летапісца недвухсэнсоўна гаворыць, што грамадзянская вайна, якая пачалася ў Вялікім Княстве Літоўска-Беларускім неўзабаве пасля смерці Вітаўта, была не проста дынастычнай барацьбой за ўладу розных палітычных групавак, але мела выразную нацыянальна-рэлігійную афарбоўку.

два дні, узяў горад Крэва мураваны і спаліў, людзей жа шмат пасек і ў палон пабраў, паланіў і пайшоў адтуль да Маладзечна.

[Тут] дайшла да вялікага князя Свідрыгайлы вестка, што ідзе літва нагоняю. І князь вялікі Свідрыгайла паслаў на іх князя Міхаіла, ваяводу кіеўскага, і іншых рускіх князёў, і пабілі [яны] Пятра Мантагірдавіча⁷ і літву, а іншых палавілі каля Капачоў⁸. І адтуль пайшоў [Свідрыгайла] да Заслаўля, узяў горад і ў той жа дзень спаліў яго, а людзей шмат палату; і прыйшоў к Менску, узяў горад і спаліў, а людзей шмат, мужчын і жанчын паланіў і пайшоў у сваю зямлю, шмат бяды нарабіўшы Літоўскай зямлі⁹. І прыйшоў [Свідрыгайла] к Барысаву. І тут на рацэ Бярэзіне схапілі князя Міхаіла Іванавіча Гальшанскага і паслалі яго ў горад Віцебск, і загадаў [Свідрыгайла] ўтапіць яго там у рацэ Дзвіне пад горадам Віцебскам. Злавілі ж яго невінаватага, не даходзячы Лукомля за мілю, між азёраў. Магістар [пасля таго] вярнуўся ў сваю зямлю, у Лівонію. Вялікі ж князь Свідрыгайла пайшоў да Лукомля, там распусціў сваё рускае войска, князёў і баяраў, а сам пайшоў да Кіева.

У тую ж восень князь вялікі Жыгімонт сабраў вялікае войска з літвы і ляхаў, і прыйшоў на Рускую зямлю, і стаў пад Мсціслаўлем 26 кастрычніка [1433 г.], у дзень памяці святога пакутніка Дзімітрыя, у сераду, і стаяў тры дні і, не здабыўшы горада, пайшоў у сваю зямлю. На [наступнае] лета сабраўся Свідрыгайла з рускімі князямі і баярамі, з усім рускім войскам і пайшоў на Літву, і магістар яму на дапамогу. І сышліся яны са Свідрыгайлам у Браславе. І па волі Божай спадзе на зямлю вялікі дождж, і не змаглі яны пайсці ў Літоўскую зямлю. Князь Свідрыгайла вярнуўся ў сваю зямлю, а магістар пайшоў у сваю зямлю. У Полацку [Свідрыгайла] распусціў сваё войска, князёў і баяраў, а сам пайшоў у Кіеў.

На трэці ж год князь вялікі Свідрыгайла спаліў у Віцебску мітрапаліта Герасіма. Сабраў князь вялікі Свідрыгайла ў Віцебску рускіх князёў і рускае войска і пайшоў к Браславу. Там, у Браславе, прыйшоў на дапамогу Свідрыгайлу магістар лівонскі з усім сваім войскам, і пайшлі яны ад Браслава па Завілейскай зямлі, за Вілію да Вількаміра¹⁰. Князь жа вялікі Жыгімонт сам не пайшоў на Свідрыгайлу. Даў кароль [Ягайла] 800 коней у дапамогу князю вялікаму Жыгімонту. І князь вялікі Жыгімонт паслаў на князя Свідрыгайлу свайго сына, князя Міхайлу¹¹. Князь Міхаіла прыйшоў са сваім войскам

⁷ Пётр Мантагірдавіч (Пятраш) — у 20-я гг. XV ст. пры Вітаўце быў маршалкам дворным, адзін час валодаў Падоллем, пасля, у 30—40я гг., маршалак земскі, адначасова ў 1431—1452 гг. выконваў абавязкі наваградскага намесніка. Займаючы пасаду земскага маршалка, г. зн. міністра ўнутраных спраў Княства, часам узначальваў войска вялікага князя.

⁸ Капачы — вёска каля Маладзечна.

⁹ ...шмат бяды нарабіўшы Літоўскай зямлі. — як сведчаць беларускія летапісы XV—XVI стст., заходняя частка сучаснай Беларусі разам з Менскам называлася тады Літвой, а ўсходняя — Руссю.

¹⁰ Вількамір — горад у этнічнай Літве, цяпер — Укмерге.

¹¹ Міхайла, Міхайлушка (каля 1390—1452) — сын Жыгімонта Кейстутавіча. У 1392—1398 гг. разам з бацькам быў вязнем Ордэна як заложнік Вітаўта. Дапамагаў Жыгімонту у час грамадзянскай вайны. Пасля перамогі атрымаў Слуцк, Слонім і частку Падляшша і паводзіў сябе як законны пераемнік бацькі ў Беларуска-Літоўскай дзяржаве, хоць, паводле акта 1432 г., улада ў

літоўскім і з ляхамі, і адбылася бітва, са Свідрыгайлам на Сёмін дзень, на летаправодца (1 верасня 1435 г.), а біліся за Вількамірам ля ракі. І за тое Бог не дапамог князю Свідрыгайлу, што ён спаліў мітрапаліта Герасіма. І дапамог Бог вялікаму князю Жыгімонту і яго сыну Міхайлу, і разбілі яны князя Свідрыгайлу і ўсё яго войска, і шмат князёў забілі, а іншых рукамі палавілі. [Тады] забілі яго (Свідрыгайлы) пляменніка, князя Жыгімонта Карыбутавіча, князя Яраслава Лугвенавіча, князя Міхаіла Сямёнавіча Балабана, князя Данілу Сямёнавіча Гальшанскага, князя Міхаіла Львовіча Вяземскага і іншых шмат князёў пабілі, а паланілі 42 князі і сярод іх паланілі Івана Уладзімеравіча, [князя] кіеўскага, і брата яго, князя Фёдара Карыбутавіча. Забілі і лівонскага магістра і ландмаршалка, і шмат комтураў пабілі, і ўсіх лівонцаў перабілі, а іншых жывымі пералавілі, мала хто з іх выратаваўся. [Тады] і шмат іншых гасцей перабілі: рукушан¹², сілезцаў і чэхаў, а іншых рукамі палавілі.

Пасля той бітвы праз тры тыдні сабраў князь вялікі Жыгімонт усё сваё войска літоўскае і паслаў свайго сына, князя Міхайлу, на Русь. Прышоў князь Міхаіла і стаў ля Оршы. І сустрэлі яго ля Оршы смаляне, і паддаліся яны князю вялікаму Жыгімонту і яго сыну, князю Міхайлу. І не пайшоў князь Міхаіла на Смаленск, а пайшоў ад Оршы к Віцебску. Прышоўшы пад Віцебск, князь Міхаіла стаяў 6 тыдняў і, не ўзяўшы горада, пайшоў прэч. Пасля таго ў тую ж зіму князь вялікі Жыгімонт зноў сабраў усё сваё літоўскае войска і паноў і паслаў да горада Полацка. Прышоўшы, прастаялі яны пад Полацкам тыдзень і, не здабыўшы горада, пайшлі прэч. У наступным жа (1436) годзе палачане і віцябляне, не чакаючы ніадкуль дапамогі, паддаліся князю вялікаму Жыгімонту Кейстутавічу. І пачаў княжыць вялікі князь Жыгімонт на вялікім княжанні літоўскім і рускім¹³.

Княстве павінна была перайсці да Ягелонаў. Пасля забойства Жыгімонта адна частка літоўскабеларускай шляхты хацела бачыць на велікакняскім пасадзе ў Вільні яго сына, другая — Свідрыгайлу, аднак вялікім князем стаў сын Ягайлы Казімір. З ім увесь час варагаваў Міхайлушка. Нарэшце ў 1450 г. ён уцёк у Маскву, дзе быў зняволены, а праз два гады атручаны.

¹² *Рукушане, ракушане — адна з гістарычных назваў уграў, венграў.*

¹³ *У год 1430... пачаў княжыць... Жыгімонт на вялікім княжанні літоўскім і рускім. — Аповесць пра грамадзянскую вайну, якая датавана 1430 г. і часам называецца таксама Смаленскай хронікай, у Беларуска-Літоўскім летапісе 1446 г. змешчана ў іншым месцы, перад "Летапісам вялікіх князёў літоўскіх". Аднак тут мы падаем яе ў канцы, бо яна храналагічна працягвае папярэдняе гістарычнае апавяданне. Гэты твор, найбольш верагодна, напісаны таксама ў Смаленску ў асяроддзі прыхільнікаў Кейстутавічаў. Часам яго складання можна лічыць 1436 г., калі Жыгімонт канчаткова перамог Свідрыгайлу і замацаваўся на велікакняскім пасадзе ў Вільні.*

Францыск Скарына

Прадмова да кнігі «Юдзіф» (урывак)

Источник: <https://www.nlb.by/>

Царства Асірскае пачалося з Вела-цара, сына Нямфора, адразу пасля патопу.

Цар Вела быў наймагутнейшым на зямлі. Нін, Велаў сын, пабудаваў горад і назваў яго сваім імем – Ніневія. У тым горадзе пасля яго царавалі трыццаць сем цароў, тысяча трыста гадоў, да цара Сарданапала. Апошняга забіў мідыйскі ваявода Арба і далучыў Асірскае царства да Мідыі.

Гэтак доўжылася да Кіра, персідскага цара. Кір таксама валодаў Вавілонскім царствам, бо Дарый-цар, дзядзька яго, перад тым забіў вавілонскага цара Валтасара, што быў шостым царом пасля Навухаданосара, які захапіў Іерусалім і паланіў іўдзейскага цара Седэкію. У першы год царавання Кір выпусціў яўрэяў з вавілонскага палону – праз семдзесят гадоў, паводле прароцтва Ераміі, – і загадаў ім ісці ў Ерусалім і ўзводзіць там храм Госпаду. Кір вярнуў ім усю царкоўную маёмасць, якую цар Навухаданосар нарабаваў у храме Саламона.

Пасля смерці Кіра пачаў цараваць яго сын Камбіз. Калі ён узыходзіў на царства, яго празвалі Навухаданосарам. Неўзабаве Камбіз захацеў быць не толькі царом, але і богам, як пішуць пра яго ў гэтай кнізе. Дзеля пашырэння сваёй улады ён паслаў ваяводу Алаферна, каб той заваяваў усе землі.

Яўрэі, аднак, не захацелі мірна падпарадкоўвацца і аказалі супраціў. Як толькі Алаферн увайшоў у іх зямлю, абклаў горад Вецілую. З яго выйшла удава Юдзіф, імем якой і названа гэтая кніга. Яна адсекла галаву Алаферну і вызваліла людзей Ізраіля ад яго рукі.

Цар Навухаданосар, або Камбіз, якога Ездра называе ў сваіх кнігах Артаксерксам, загадаў яўрэям, каб яны не ўзводзілі ў Іерусаліме храм у імя Госпада. І гэтая забарона дзейнічала пяцьсот трыццаць дзевяць гадоў, да нараджэння Збаўцы нашага Ісуса Хрыста.

Потым, на сусветным саборы ў Нікеі, святыя айцы дазволілі нам гэтую кнігу «Юдзіф» чытаць дзеля нашага навучання. Каб мы, нібы люстра, гэтую славутую жанчыну перад вачыма мелі. Каб у добрых справах і ў шанаванні Айчыны не толькі жанчыны, але і мужчыны бралі з яе прыклад. І ўсялякіх намаганняў і скарбаў для агульнага дабра і для Айчыны сваёй ніколі не шкадавалі. Паколькі:

Ад нараджэння звяры, што ў
нетрах блукаюць, –
ведаюць ямы свае!
Птушкі, паветра свідруючы, –
гнёзды свае не губляюць!
Рыбы ў морах бурлівых –
чуюць свой вір без памылкі!
Пчолы і іншая жыўнасць –
вуллі бароняць заўжды!
Гэтак і людзі: дзе нарадзіла іх маці,
на шчасце ўскарміўшы, –
Ласку да месца таго
берагуць заўсягды!

Таму і Юдзіф-удавіца дзеля абароны месца свайго нараджэння рызыкавала ўласным жыццём. Госпад Бог дзеля яе справядлівага ўчынку дапамог Юдзіф, і яна перамагла самага непераможнага сярод людзей.

Належыць таксама ведаць, што гэтая кніга «Юдзіф», як і кніга Данііла-прарока і кніга Ездры, напісана была спачатку летапісцамі яўрэйскімі словамі, але халдэйскімі літарамі.

Канец прадмовы.

Пераклад І.В. Саверчанкі

Мікола Гусоўскі. «Песня пра аблічча, дзікасець зубра і паляванне на яго»

(Пераклад з лацінскай мовы Язэпа Сямяжона)

SCRIPTA MANENT¹

Ад перакладчыка

У гісторыі адкрыцця рэдкіх помнікаў старажытных літаратур, як і ў гісторыі археалагічных знаходак прадметаў прыкладнога мастацтва – разбярства па дрэве, ганчарных вырабаў, лепкі, скульптуры і іншых рэліквій, – шмат агульнага. Яшчэ зусім нядаўна некаторыя замежныя вучоныя-мастацтвазнаўцы, якія займаюцца вывучэннем матэрыяльнай культуры ўсходніх славян – рускіх, украінцаў і беларусаў, – сцвярджалі, што твораў прыкладнога мастацтва перыяду фарміравання гэтых народнасцей у нацыі ў іх няма. Вядомы аўстрыйскі гісторык Л. Стражыкоўскі піша ў сваім падручніку: «Будаўнічым матэрыялам на захадзе і поўначы ўсходнеславянскіх тэрыторый было дрэва. Што не згарэла ў пажарах пабоішчаў і войнаў, тое за вякі згінула, і нам толькі астаецца чакаць цуду, каб даведацца, чым было там мастацтва – уласна славянскім ці германскім. Такі цуд, на ішчасце, адбыўся ў Нарвегіі. (Гісторык мае на ўвазе археалагічныя раскопкі ў Озербергу, у час якіх быў знойдзены карабель-струга вікінгаў са шматлікімі старадаўнімі драўлянымі вырабамі і прадметамі хатняга ўжытку з мастацкай разьбой па дрэве. – Я. С.) На славянскіх жа землях такіх ішчаслівых знаходак да гэтага часу няма».

Сёння і нашы археолагі, і нашы мастацтвазнаўцы без гордасці могуць удакладніць безапеляцыйнае сцвярджэнне замежнага вучонага, паведаміўшы свету, што такі «ішчаслівы цуд» адбыўся. Гэта мела месца ў Расіі – у старажытным Ноўгарадзе, і ў нас, у Беларусі, – на дзядзінцы гістарычнага сабрата Ноўгарада – старажытнага Полацка. Праведзеныя там археалагічныя раскопкі адкрылі нам такое мноства шэдэўраў старажытнага прыкладнога мастацтва, аб існаванні якіх і самі мы маглі толькі цьмяна здагадацца. Віртуознае майстэрства нашых пра-шчураў у валоданні сваім няхітрым плотніцкім інструментам – сякерай, тапаром, нажом і разцом (дарэчы, і з такарным станком яны таксама пазнаёміліся раней за немцаў) – забяспечвала іхнім мастацкім вырабам з дрэва і па дрэве такую дасканаласць, якая па праву выдае гэтым творам візу ў музеі шэдэўраў сусветных мастацкіх скарбаў.

Нешта аналагічнае адбывалася за апошнія дзесяцігоддзі і ў савецкіх нацыянальных літаратурах у галіне пошукаў і адкрыццяў старажытных помнікаў прыгожага пісьменства. Беларуская мастацкая літаратура таксама зрабіла ў гэтым напрамку пэўныя крокі наперад, асабліва ў сферы пошукаў твораў перыяду яе

¹ Напісанае застаецца (лац.).

ўзнікнення і пачатковых этапаў развіцця. Прынцыпова важным фактам было ў гэты час становіцца вырашэнне нашым літаратуразнаўствам пытання аб уключэнні ў здабыткі нацыянальных літаратур літаратурнай спадчыны тых пісьменнікаў, якія пісалі свае творы не на роднай мове, а на мёртвых сёння старагрэчаскай альбо латыні. Здавалася б, дзіўны парадокс – беларус альбо ўкраінец па роду і племені, а піша на лацінцы – на самай справе тлумачыцца досыць проста: гэта ўсяго толькі адна з праяў гістарычнай абумоўленасці бытавання мастацкага слова як формы грамадскай свядомасці. Добра вядома, што на тэрыторыі Беларусі і Украіны XVI–XVII стагоддзяў у шырокім літаратурным ужытку была лацінская мова. Да яе ў розны час і на розных прычынах звярталіся тагачасныя пісьменнікі, якія нарадзіліся і жылі на тэрыторыі Вялікага Княства Літоўскага. Некаторыя ж паэты, белорусы і ўкраінцы па паходжанні, пісалі выключна на лацінскай мове, і таму няма падстаў выключаць іх з гісторыі нацыянальных літаратур.

Францыск Скарына даў белорусам друкаваную кнігу на іх роднай мове значна раней, чым Марцін Лютэр апублікаваў Біблію на нямецкай мове, а Іван Фёдараў у Маскве надрукаваў сваю кнігу «Апостал».

Першыя спробы вершаскладання на беларускай мове таксама звязаны з іменем Скарыны. Але першыя буйныя вершаваныя творы Беларусі эпохі Позняга Рэнесансу былі напісаны на лацінскай мове. Гісторыі нашай літаратуры пакуль што вядомы два беларускія паэты-лаціністы: Ян з Вісліцы і Мікола з Гусава.

Тое, што напісаў і выдаў Скарына, засталася ў спадчыну не толькі беларускім «людзям паспалітым к добраму навучэнню», а і ўсім усходнім славянам. І тое, што пакінуў са сваёй літаратурнай спадчыны беларус па паходжанні Мікола з Гусава, таксама належыць усім усходнім славянам у такой жа меры, як і лепшыя здабыткі сусветнай літаратуры усяму свету.

«Carmen de bisontis» – стаяла на тытульным фаліянце старажытнай кнігі, аддрукаванай у каралеўскай друкарні Кракава ў 1523 годзе, калі я, перакладчык, з душэўным хваляваннем узяў яе ў рукі з фонду рэдкіх выданняў бібліятэкі імя М.Я. Салтыкова-Шчадрына ў Ленінградзе.

Маючы на мэце ўзбагачэнне праз мастацкі пераклад свайго нацыянальнай літаратуры лепшымі ўзорамі літаратур іншых народаў, перакладчык не можа абыхава ставіцца да факта, калі буйнейшыя творы нацыянальнай літаратуры яго ж народа ляжаць яшчэ не адкрытымі і толькі зрэдку адчуваюць на сабе цягло пальцаў якога-небудзь бібліяфіла.

Так думалася мне, калі я гартаў пажоўклыя фаліянткі яшчэ лацінскай «Carmen de bisontis», якая неўзабаве павінна была стаць «Песняй пра зубра». Не толькі сама работа над перакладам твора, а перш за ўсё сам гэты мастацкі твор настройваў на глыбокі роздум як аб асобе аўтара і часе, у які ён жыў і тварыў, так і аб развіцці грамадскай думкі той эпохі на тэрыторыі паўночна-ўсходніх славян. Шмат думалася і аб эстэтычных вартасцях твора як мастацкага цэлага. «Песня пра зубра» толькі на першы погляд здаецца творам анімалістычнага жанру. Дарэчы,

іменна такім ён упершыню быў заўважаны ў мінулым стагоддзі не столькі рускім літаратуразнаўствам, колькі даследчыкамі прыроды. Гусоўскі ж выступіў у гэтым жанры не як мастак-жыванісец, а як мастак слова, і быў ён не столькі натуралістам, колькі філосафам-гуманістам, паэтам-патрыётам, адданым сынам сваёй Радзімы.

Біяграфічныя звесткі аб асобе пісьменніка вельмі скупыя. Амаль усе польскія вучоныя, адносячы літаратурную спадчыну Гусоўскага да здабыткаў польскай літаратуры на лацінцы, лічаць, што ён па радаслоўнай - беларус. Усё, што ўстаноўлена літаратуразнаўцамі нашай краіны, а таксама Польшчы, Чэхаславакіі і Германіі, дзе паэма «Песня пра зубра» была вядома яшчэ ў XIX стагоддзі, грунтуецца на нямногіх аўтабіяграфічных звестках, якія аўтар пакінуў у мастацкай канве самой паэмы і ў сваім прысвечэнні паэмы каралеве Боне. Гэта дае падставу ўсю біяграфію паэта звесці да наступнай энцыклапедычнай даведкі.

Мікола Гусоўскі (нарадзіўся каля 1480 г., памёр пасля 1533 г.) – беларускі паэт-лацініст, адзін з найбуйнейшых славянскіх паэтаў эпохі Адраджэння. Сын лесніка-паляўнічага каталіцкага веравызнання. Магчыма, што нарадзіўся дзесьці на тэрыторыі сучаснай Магілёўшчыны ці нават Гомельшчыны (у «Песні...» двойчы ўпамінаецца «Дняпра паўнаводная строма», якую, як прызнаецца аўтар, ён у маладыя гады неаднойчы «пераплываў з канём у пагоні за зверам»), дзе ён «свет даўніны вывучаў – кнігах славянскіх граматах рускіх, кірыліцай пісаных вязкай». Пазней разам з бацькам княжацкім палясоўшчыкам – часта перабіраецца з месца на месца і, мабыць, трапляе ў заходнія ўдзельныя княствы, бліжэй да Навагрудка ці Вільні. Ва ўсякім разе, аб гэтым перыядзе сваіх вандровак па краіне паэт гаворыць у наступных радках паэмы: «Край свой (цяпер ужо ўласнасць Кароны) калісьці я перамераў удоўжкі і ўпонак пешишу». У тыя ж яшчэ маладыя гады свайго жыцця ён трапляе пісцом у адну з каралеўскіх канцылярыяў. На пачатку XVI стагоддзя велікакняжацкую канцылярыю ў Вільні ўзначальваў Эразм Цёлк – здольны дзяржаўны дзеяч, дыпламат і служыцель культу. І зноў-такі з паэмы мы даведваемся, што Гусоўскі быў васалам (служой) у таго ж Эразма Цёлка, калі ён узначаліў каралеўскае пасольства ў Ватыкане.

«Пратэктар» будучага паэта пасол Эразм Цёлк атрымаў магчымасць акружыць сябе здольнымі людзьмі. У яго свіце аказаўся і Мікола Гусоўскі, «самы таленавіты і самы адукаваны ўсходні славянін свайго часу ў Рыме», як яго назавуць пасля літаратуразнаўцы шэрагу заходніх краін. Гэты чалавек дакажа пры выпадку, што можа стаць кімсьці большым, чым сакратаром ці нават проста служой пасла.

І такі выпадак надарыўся летам 1521 або 1522 года. Гэтыя даты можна назваць тым часам, калі стваралася паэма. Гістарычна дакладна ўстаноўлены год смерці Папы Лявона X – 1521 г. Пасля яго папскі прастол займаў Адрыян VI (1522-1523), і ў заключным раздзеле паэмы аўтар успамінае яго імя. Звяртаючыся да «заступніцы Дзевы Марыі», паэт малітоўна просіць яе:

*Папскі прастол. Адрьяна і свет хрысціянства
Заклікам боскім згуртуй, апалчы супраць турак.*

Калі ўлічваць, што апошні раздзел паэмы – малітва да Дзевы Марыі – дапісваўся ўжо ў Кракаве (аб гэтым сведчыць сам Гусоўскі ў аўтарскім прысвячэнні паэмы каралеве Боне), пасля звароту пасольства з Італіі, то можна аднесці ўпамянуты выпадак на вясну ці лета 1521 года.

*Неяк у Рыме пры сціжме людзей незлічонай
Сведкам відовішча быў я бою быкоў на арэне, –*

наведамляе нам паэт у першых радках свайго твора. І хтосьці з дыпламатаў свету Цёлка кінуў заўвагу, што рымская карыда вельмі нагадвае паляванне на зуброў у яго на радзіме «на літоўскіх аблавах». Гусоўскі згадзіўся з заўвагай, падхапіў тэму і расказаў саноўнікам папскага двара пра свае былыя паляўнічыя прыгоды. «Праслухаўшы ўсё ў захапленні, прызнаецца пасля аўтар, сам папа Лявон Х, заядлы паляўнічы, звярнуўся з просьбай да каралеўскага пасла падараваць яму чучала «нябачанага рэдкага звера». Біскуп адправіў ганца ва ўладанні князя Радзівіла, а свайму сакратару, «шкаляру Міколу», загадаў «адразу ж узяцца за працу, каб успаміны свае, пераліўшы ў памер вершаваны, песняй зрабіць і пра нас, і пра нашы аблавы».

Адзначым: «песняй пра нас» гэта вельмі важна! І вось яна, першая ў гісторыі нашай нацыянальнай літаратуры песня пра нас пра родны край, пра свой народ, пра яго заняткі, побыт і звычаі, пра яго філасофскія погляды.

Пераказ і трактоўка зместу, развіццё фабулы, усебаковая ацэнка самога твора, вызначэнне ідэйнай пазіцыі аўтара і мастацкага ўвасаблення задумы – справа літаратуразнаўцаў і крытыкаў. Перад перакладчыкам жа стаяла іншая задача: перастварыць твор суайчынніка, якога амаль пяць вякоў таму назад ускарміла і выгадала безыменная маці-сялянка. Ад яе, напэўна ж, непісьменнай жанчыны, ён пачуў калыханку на той сярэдневяковай старажытнабеларускай гаворцы, столь якой, не гаворачы ўжо пра рэаліі, мы і сёння разумеем без асаблівых цяжкасцей. Значыцца, ён думаў на роднай мове тады, калі стаў вучоным мужам і, па волі выпадку, аказаўся «часовым абраннікам між паэтамі», пісаў па-латыні. А што гэта значыць для перакладчыка? Гэта значыць, што пад вонкавай абалонкай чужога слова павінна пульсаваць жывая крывінка твайго роднага, пад сціслым вобразам аб'ёмнай і эканомнай латыні — шырыня і прастор, гнуткасць і дасканалая распрацаванасць мовы тваіх продкаў.

Даслоўны, так званы вербальны пераклад ніколі не можа быць – і не бывае! – дакладны. Пагоня за вонкавай, літаральнай дакладнасцю, як вядома, дае самыя згубныя вынікі ў перакладной паэзіі. За спробамі дасягнуць максімальнай дакладнасці

«слова ў слова» звычайна хаваецца педантычная прыхільнасць да першакрыніцы твора, да літары, а не да сэнсу арыгінала.

У працэсе работы над перакладам важна было вызначыць літаратурны жанр твора. Агульна вядома, што некаторыя жанры стаяць на мяжы двух родаў літаратуры, дзе як бы размываюцца іх граніцы. Прыкладам такога жанру ў лірыцы можа быць лірыка-эпічная паэма. «Песня пра зубра» хутчэй за ўсё адносіцца да гэтага віду лірыкі. Сама форма паэмы, як тонка заўважыў адзін з польскіх яе даследчыкаў, уяўляе сабой суразмернае чаргаванне эпасу і лірычнай споведзі ад першай асобы.

Лірыка нараджалася і фарміравалася ў глыбінях эпасу па меры таго, як чалавек усведамляў сябе асобай у рамках грамады калектыву. Вылучэнне лірыкі з эпасу ў самастойнае цэлае адбывалася адначасова з павышэннем увагі да чалавека як да рухаючай сілы падзей, якімі, у сваёй пераважнай большасці, і цікавіліся эпікі. Ад падзеі да асобы, да яе ўнутранага свету, да яе перажыванняў і грамадзянскай пазіцыі такі шлях ад эпасу да лірыкі. Гусоўскі, упершыню адкрываючы для сябе яго таямніцу па «Песні...», прытрымліваўся менавіта такога напрамку.

Уяўленне аб «Песні...» як аб ліра-эпапеі лірычнага жанру было б няпоўным, калі б перакладчык выпусціў з-пад увагі галоўную яе зброю — сам верш. Верш — форма паэтычнай мовы, у «Песні...» — гэта блізкі да гекза-метра пяці- і шасцікратны дактыль з цэзураю і без цэзуры. Строгі рытмічны рысунак, як перадумова арганізацыі паэтычнай мовы твора, быў зададзены самім паэтам, і перакладчык не меў права ад яго адступіць.

Гэтая арганізацыя паэтычнай мовы — адзін з мацнейшых выяўленчых сродкаў паэтыкі Гусоўскага, сведчанне аб яго дасканалым валоданні вяршынямі кананічных форм паэтыкі.

Ацэньваючы выяўленча-паэтычныя сродкі аўтара, перакладчыку нельга было не заўважыць той дзівоснай вышыні, якой дасягала ўяўленне паэта, яго «паэтычнае бачанне свету», нельга было не адчуць, як наш суродзіч і зямляк нават у «вечным горадзе» ва ўсім і ўсюды «застаўся сабою». І чым шчадрэйшай выступала ў творы свая, самабытная палітра, тым і самі вобразы, ствараемыя ім, аказваліся больш выразнымі і шматзначнымі. «Зубр паказаўся, як воз парыжэлага моху», — чытаем мы і пагаджаемся: дакладней і не скажаш. Дакладны рэчавы вобраз у параўнанні стварае перад намі ўсю рэальную карціну і ў аб'ёмных, і ў каляровых яе вымярэннях. Ён вырастае ў вобраз паэтычны, становіцца мнагазначным. І ўсёй гэтай сістэмай вобразнага мыслення, як віртуоз сваім інструментам, валодаў Мікола Гусоўскі.

Паляванне на дзікага зверу ў паэме — гэта паляванне на зубра ў шырокім плане і ў адносінах да параўнаўча невялікіх народнасцей (да адной з якіх, хутчэй за ўсё крывічоў, належаў і сам аўтар) сімвал барацьбы з першабытнай прыродай і яе сляпымі сіламі. «Спрэчка сялянскай сякеры з лесам за вёскай і з тою пагрозай, што ў лесе». Для беларускага народа, мужнага і гераічнага, як падкрэслівае паэт («у нас баязлівых не любяць»), гэта подзвіг не меншы, чым для вялікага супрацьстаянне

знешняй небяспецы. А яму ж, шмат пакутнаму, які стаяў на «ўсходняй мяжы хрысціянства», выпала на долю і тое, і другое.

На думку некаторых савецкіх літаратуразнаўцаў і паэтаў, у прыватнасці С. Нараўчатава ў яго «Гутарках аб літаратуразнаўстве», «прырода эпасу, дзе б ён сабе ні ствараўся на поўначы ці поўдні, у снягах ці ў пустынях, адназначная. Мабыць, паляўнічы эпас папярэднічаў воінскаму». З такой думкай нельга не пагадзіцца. Пакуль ловы і паляванне былі асноўным зместам працоўнай дзейнасці чалавека, паэты і песняры апявалі як подзвігі паляўнічага, так і яго самога як дзеючую асобу, як героя. Эпас гераічны на самой сваёй прыродзе. Паляванне на зайца альбо на міралюбнага аленя, калі браць прыклады з «Песні пра зубра», зместам эпасу нашага паэта стаць не магло. «За зайцам ён (зубр) гнацца не стане», заўважае паэт у адным месцы, дзе апісвае натуру, так сказаць «характар» самога волата літоўскіх пушчаў.

Паэма «Песня пра зубра» адлюстравала не толькі знешні выгляд звера пад сімвалам сілы, смеласці, адвагі і нязломнай мужнасці ў вобразе «волата літоўскай пушчы — зубра», яна паказала і сам народ, дала яскравейшыя карціны яго роду заняткаў, быту і філасофскіх поглядаў.

У многіх месцах з яе эпічнага рытму як бы выплёскаецца глыбокі горкі роздум над вечнымі тэмамі літаратуры аб вайне і міры, аб жыцці і смерці, аб трагічным лёсе чалавека, у якога «заўтрашні дзень пад пагрозай» варожага нашэсця.

У «Песні...» праглядаюцца цэлыя пласты нашай ранняй гісторыі. У гэтым сэнсе паэма Гусоўскага як помнік літаратурнай спадчыны з'яўляецца выразным мастацкім сведчаннем духоўнай велічы ўсходнеславянскіх народаў.

«Песня пра зубра» твор высакародны сваім гуманістычным пафасам. Бясспрэчна, што толькі мастацтва, пабуджальнай сілай якога з'яўляюцца гуманныя ідэалы, здольна ўзбагачаць чалавецтва маральнымі і эстэтычнымі каштоўнасцямі. Гуманістычная канцэпцыя «Песні пра зубра» складае глыбінны падмурак усёй мастацкай тканіны твора. Тэма гуманізму, веры ў чалавека і яго высокае прызначэнне на зямлі як бы «прарастае першым семем на некранутым полі» праз карціны трагедыі і пакут цэлых народаў. І пад пяром паэта гэтая тэма не штучнае адмярэнне святла і ценю, а дакладная верагоднасць жыцця і рэальнасць падзей. Вобраз зубра ўспрымаецца як поўны глыбокага сэнсу сімвал цэлай краіны, якую пісьменнік паставіў за мэту дастойна адкрыць Заходняй Еўропе. Суровыя выпрабаванні, што выпалі на долю радзімы паэта, павінны былі, на яго думку, ускалыхнуць «свет хрысціянства» і з'яднаць яго для адпору агульнаму ворагу.

На працягу ўсяго твора паэт з высокім майстэрствам спалучае цэльнасць задумы з дынамізмам адлюстравання, і гэтае дыялектычнае адзінства «*semper idem*» (пастаянна такі самы) і «*semper tiro*» (пастаянна новы) з'ява нябачная ў тую аддаленую ад нас на чатыры з паловай стагоддзі эпоху, але і досыць рэдкая ў сучаснай нашай літаратуры. Тым большая ёй цана. Тым з большым правам аб яго паэме жыцця мы можам сказаць на мове, якой у пісьмовым ужытку карыстаўся наш вялікі прашчур: «*Verba volant, littera scripta manent*» – «Словы злятаюць, напісанае застаецца».

Язэп Семяжон

Паэма «Песня пра зубра»

Неяк у Рыме пры сціжме людзей незлічонай
Сведкам відовішча быў я — бою быкоў на арэне.
Люд пацяшаўся, гудзелі, як вулей, трыбуны,
Стрэлы ж і коп'і ўпіваліся ў цела жывёлін,
Боль прычыняючы ім невыносны. Пакуль мы глядзелі,
Як вар'яцеюць быкі і як бліскае ярасць
З позіркаў раненых, гул выклікаючы ў цырку, —
Хтосьці сказаў: «Як у нас на зубрынай аблаве».
Я пагадзіўся і там жа ў сваім асяроддзі
Усё раскажаў, што і ў нас у змаганні зацятым
Гэткім жа чынам адольваюць дужага звера.
Як і гаворыцца ў прыказцы мудрай, язык мой
Мой жа быў вораг. Праслухаўшы ўсё ў захапленні,
Мне загадалі адразу ж ўзяцца за працу,
Каб успаміны свае, пераліўшы ў памер вершаваны,
Песняй зрабіць і пра нас, і пра нашы аблавы.
Бачыце, я, між паэтаў часовы абраннік,
Вымушан скласці свой спеў аб краіне з багаццем
Свету жывёльнага ў ёй, бо і звер гэты цудам
Толькі шчэ ў нас захаваўся пад зоркай Палярнай.
Славай нядобрай ахрышчаны — дзікі забойца,
Ён і ва мне выклікаў неаднойчы пачуцці
Страху і жудасці. Сорамна нават прызнацца —
Часта пускаўся наўцёкі. Плявалі з пагардай
Простыя людзі: у нас баязлівых не любяць.
Тут, удастоены гонару большага — і небяспекі,
Мабыць, не меншай, — я прыхапкамі авалодаць
Мушу нязвычайнаю зброяй: той самай рукою,
Што налаўчылася лукам распісвацца, трэба
Умельства сваё праявіць і ў пісьменстве прыгожым.
З бояззю нейкай, прызнацца, са страхам душэўным
Пёрка нязвыклае ўзяў, адчуваю: пад ношай
Гэтай бязважкасці ніц упаду, бесталанны,
Бо, не адолеўшы страху, не здзейсню і волі
Мужа вялікага, — я ж яму ўсім абавязан.
З гэтым сумненнем буджу я крыніцу натхнення:
О, праявіся з-пад раскі вадой жыватворнай
І ўскаласі сваё першае семя на добрае племя!
Тут, на зямлі апенінскай, якую ніколі
Бачыць не бачыў, прашу цябе, Муза, аб гэтым.

Гаспадары пажадалі пачуць гэту песню,
Ну, а калі атрымаў даручэнне – старайся!
Так што тут спроба мая, а рашэнне – чужое,
Здольны ці не, а выконвай, бярыся за справу.
Без спадзявання, што будзе мой твор дасканалы,
Я пачынаю з адзіным намерам: унесці
Толькі свае ўдакладненні пра нашага звера.
Як жа мы з вамі зговорымся, лёгкія пёркі?
Мне, прызнаюся, шчэ змалку ваш голас знаёмы
У звоне стралы, на якой вы былі апырэннем,
А на паперы павінна пачацца размова
Іншага тону – такая размова лясная,
Каб зараўлі ў ёй звяры, разгарэліся бойкі
Не на жылот, а на смерць і раіліся стрэлы.
Цяжка мне справіцца з вамі, не тое што з тымі.
Лепш бы ты сам пісанінай, чытач мой, заняўся,
Я ж бы займаўся работай, мне звычайна, – лукам,
Так мы зраўняліся б, мабыць, у розных мастацтвах.
Права тваё за табой: калі гэтую песню
Не ўпадабаеш, – бязлітасна выкінь у смецце
Верш самавука-аматара з краю чужога.
Дзіўнае ўсё ж падабенства: адзінае джала
Ў пёраў і стрэл, а напоіш хоць злёганьку ядам –
Хопіць і драпіны, каб закрануты загінуў.

Ну, дык пакрочыў на поўнач, у нетры лясныя.
Я, следапыт, павяду вас, бо мне гэта звычайна,
Там і сустрэнемся з грозным, магутным асілкам.
Хай ён рыкне, і прарвецца ў радкі мае рэхам
Тое рыканне – набудзе гармонію песня;
Хай ён бадне ў мой радок, каб маглі мы разгледзець
Гэтае дзіва з абшараў Літоўскага княства.
Волатным целам сваім ён настолькі вялікі,
Што, калі раняць смяротна і ранены ўкленчыць,
Трох паляўнічых садзіцца ў яго між рагамі.
Скажам, калі б наўздагад я пачаў падбіраць параўнанні
З мордай і каркам ягонымі, не падабраў бы.
Злямчаны клін барады памялом вытыркае з-пад сківіц,
З позірку зыраць і злосць, і нянавісць, і ярасць;
Грыва калматая шчыльна да самых лапатак
Шыю ўкрывае, звісаючы ўніз па калені.
Можа, магчыма тут наша падаць параўнанне –

Часта ж раўняюць малое з вялікім, як быка з індыкам, –
Гэта казёл барадаты з нагуленым целам.

Вось ён – бізон ваш, што ў нас называецца зубрам!
Масці паджарай, як мешанка бурай і чорнай,
Быццам з вякоў у вякі пераходзіў праз горны
І гартаваўся, сабраўшы адценкі стагоддзяў.

Дзіўна, што ў кнігах апісаны ён недакладна,
Я ж без падставы псаваць не хачу і не буду
Тое, што ў спадчыну ён атрымаў ад прыроды.
Дзе яны бачылі – зубр ды з рагатаю пысай?

З выгляду ён не падобны на іх апісанне.
Іменна мордзе звярынай, на іхнюю думку,
Самая сіла ўласціва. А я ўдакладняю:
Рогі растуць не на пысе і сіла не ў мордзе
Ў нашага слаўнага зубра, лясоў нашых славы.

Свет даўніны вывучаў я па кнігах славянскіх,
Граматах рускіх, кірыліцай пісаных вязкай.
Лад алфавіту наш прашчур для ўласнай карысці
Ў грэкаў пазычыў і, гукі мясцовых гаворак
Зладзіўшы з ім, іншаземцам, застаўся сабою.

Звычкі і побыт жывёл разнастайнай пароды,
Як і падзеі, апісаны ў граматах гэтых.

Што ж да зуброў, то такога магутнага звера
Шчасная доля, як дзіва часоў першабытных,
Толькі шчэ ў нас захавала, пад зоркай Палярнай.

Пліній, напрыклад, пісаў пра зубра і пра тура:
«Тур і бізон (па-мясцоваму – зубр) засталіся
Толькі ў лясах першабытных. Вучоныя кажуць, –
Сведчыць гісторык, – што лютасцю, злосцю і сілай
Роўнага звера не знойдзеш лясному асілку,
Што і ў лясах, і на выпасах ляхаў і росаў
Быў і застаўся царом над усімі звярамі».

Значыць, ён ведаў пра тых і другіх, а вось людзі
У нас на радзіме шчэ лічаць, што свет іх не знае.
«Дзікі і люты, іх зубр – падабенства бізона,
Толькі даўжэйшая грыва», – заканчвае Пліній.

Хоць і не многа, ды праўда. Хто ж болей захоча,
Хай пацікавіцца – кнігі і болей раскажуць.

Я ўжо наперад прадбачу – пярэчанні будуць:
Байкі дзіцячыя. Ведаем, чулі, чыталі!..

Хто цаліка не прамераў і нашага звера
Ў вочы не бачыў, вядома, такі не паверыць.

Сутнасць не ў гэтым. Галоўнае, як ты раскажаш.
Глупства ўсумняецца, мудрасць разумна сцвярджае.

Вам пра зуброў паляўнічы ў нас кожны раскажа,
Толькі спытай – прагаворыць да ранішніх пеўняў.

Што да мяне, то сваё паляванне і ловы
Адпаляваў я. Адзіная ўцеа ў самоце –
Жыць успамінамі. Думкай ляціш быстракрылай
Ноччу і днём на радзіму, у памяці сеці,

Вабіш той час незабыўны, што некалі ў нетрах
Родных лясоў разгубіўся, і кліч – не даклічаш...

Што ў іх, тых закліках? Час улавіць немагчыма.
Гонішся, смертны, за страчаным часам, прыстанеш,
Не даганяеш, бо што прамінула – не вернеш.
Гэты пясок-пывунец высыпаецца ў вечнасць.

Што ж я маруджу? Пара б за істотнае брацца.
Боязна ўсё-такі: чым ты іх, кніжнікаў, здзівіш?

Свет ім вядомы – якія чытаюць старонкі!
Хай і правераць па кнігах, які ён на выгляд,
Я ж бы прасіў іх уважыць маё ўдакладненне:
Пушча – загадка, разгадка хаваецца ў лесе.

Вас я, лясны чалавек, завяду ў яго нетры,
Каб паказаць таямніцы і пушчаў і тое,
Што вы не знойдзеце ў кнігах і граматах даўніх.

Возьмем, напрыклад, трактат «Лангабардскія дзеі»

Паўла Дыякана. Што ён там піша пра зубра?
Вельмі нямнога, адзін толькі штрых мімаходам:

Быццам калісьці пятнаццаць лаўцоў на начлезе
Спалі на шкуры забітага волата-зубра.

Я захапляцца ні ім, ні ягонаю шкурай
Нават не думаў, калі свежаваў на аблавах.

Як ты ні кінь, а з маленства мне добра вядомы
Ловы, і праца, і хлеб мой, зароблены потам.

Край мой (цяпер ужо ўласнасць Кароны) калісьці
Я перамераў удоўжкі і ўпоперак пешшу.

Змалку ад бацькі вучыўся ў бясконцых абходах
Крокам нячутным ступаць, каб нішто не шурхнула,

І спасцігаў, як звяроў прыкмяцаць па бярлогах
Нюхам, і вухам, і вокам. Без якасцей гэтых

Не напалюеш, бо звер палахлівы і пільны.
Колькі патоў ён, бывала, зганяў з мяне ў зімнюю сцюжу,
Коп'і шыбаць прымушаючы з бегу наводмаш!

Колькі нагледзеўся смерці, наслухаўся енку
Ў пушчах, пакуль мяне, сына, вучыў палясоўшчык!
Рос і засвойваў усё: дзе сям'ёю мядзведзі
Сусляць маліннік, дзе пасвіцца дзік па дубровах,
Як на ласёў асцярожных нябачных сеці
Ў лузе расставіць, каб трапіў у пастку сахаты.
Бачыў і чуў, як пальбой аглушалася пушча,
Грузна, мармычучы, ў снег асядала здабыча.
Жмурыўся перш, калі недзе ў імклівай пагоні
Ранены верхнік мільгне, і адно толькі згледзіш:
Кроў на кані і, як гронкі каліны, – на снезе.
Вось у такіх пераплётах на нашых аблавах
Часта і я быў раўнёю сваім пабрацімам.
Рэкі лясныя, Дняпра паўнаводнага строуму
Пераплываў я з канём у пагоні за зверам.
Што там таіцца, карцела дзе-небудзь і збочыць;
Гнаў тую думку: на людзях і смерць не страшная.
Колькі нягод паспытаў я на тых паляваннях –
Каяцца б можна, ды хто ж калі каяўся ў мілым!
Быў і адважны, а дзе й неразважны, казалі:
Як ні было – не забыць сваю школу Міколу.
Гэтую ж песню – далёкае водгулле пушчаў –
Слухай душой, мой чытач, і, як плод недаспелы
З дзічкі, сарві і смакуй, калі маеш цікавасць
Штосьці даведацца з нашых лясоў, і з прыроды
Нашага краю, і з нораваў рэдкага звера.
Так што працягваем наша з табой падарожжа
Ў самыя нетры зубрынае вотчыны-пушчы.

Лютасцю больш небяспечны, чым люты драпежнік,
Зубр для людзей не страшны, не чапай – не зачэпіць,
Будзе стаяць як укопаны – пастыр на варце,
Не страпянецца, а позіркам пасціць няспынна
І чараду, і сям'ю ў чарадзе на папасе.
Смелы, і ў гэтым няма яму роўнага звера
У свеце жывёльным пушчанскага нашага краю.
Стрэнеш, бывала, такога дзорцу ў дуброве,
Стоішся ў хмызе і дзякуеш Богу – не згледзеў.
Дзе там – не згледзеў! Ты вокам зміргнуў – заўважае.
Дзесь калчаном шарганеш, на галінку наступіш –
Быццам працяты стралой, здрыганецца – і ў наступ.
Шчасце, калі пры такой выпадковай сустрэчы

Меч твой не бліснуў на сонцы, кап'ё не заззяла:
Смела ідзі без аглядкі, як быццам не бачыў
Гэтага страху. А ён, утаропіўшы вочы,
Будзе ўсё зіркаць, пакуль не схаваешся ў нетры.
Горш, калі часам наткнешся на матку з прыплодам,
Схопіш мушкет з перапуду – ох, гэта гарачка! –
Звер вокамгненна раз'юшыцца, рыкам аглушыць –
Знай, што раз'ятраны: хто яго ўздумаў трывожыць?
Тут не разгадвай, давай у пяту і, як дужы,
Скідвай убок, у гушчар, і пакуль яшчэ цэлы –
Дай Божа ногі: за ўцёкшым ён гнацца не стане.
Леташкі-цёлкі, бычкі-аднагодкі ў чародах –
Люба глядзець: скакункі, забіякі-задзіры.
То пачынаюць басціся, то, быццам у зыку,
Шумна гарцуюць, пужаючы гулямі статак.
Кемлівы звер па прыродзе. Напрыклад, цяляты
З першага ж дня пераймаюць паводзіны матак:
Назіркам дыбаюць за чарадой і на пашы
Нешта ўжо пыскай вышукваюць. А пасталеўшы,
Порстка выбрыкваць пачнуць, апрабоўваюць рожкі,
Звера сустраўшы ці пень абымшэлы ў гушчары.
Так на выгодзе лясной, у няспынным змаганні
За кудзяроч лугавога кіпрэю, з бычка-зубраняці
Зубр вырастае, магутны прысадзісты волат.
Дзіву даешся: ні сну ж, ні спачыну не знае,
А набіраецца сілы, і колькі цярпення
Трэба такому, каб стрымліваць жыўчыкі руху!
Ходзіць спакойна і раптам у бегу імклівым
Ён, як рысак, пралятае праз гала лясное.
Проста не верыш вачам, як валодае целам
Скрытая сіла. Нібы шыбануты прашчою,
З месца рванецца і ўмомант, закінуўшы перад
Недзе да рэпіцы, схопіць на рогі ляпёшкі
І растрасе, быццам хоча слядоў не пакінуць.
Многа нагледзішся рознага ў статку зубрыным,
Непараўнальнымі ўсё ж астаюцца турніры
Іх трацякоў-кавалераў з-за нецеляў-самак.
Юр гэты ў іх супадае з парой лістападу
Кожную восень, і недзе мо з тыдзень ці болей
Цягнецца свята Венеры, і шалы юнацтва
З бою бяруцца. У гэту пару насалоды
Толькі і чуеш: усюды прывабна і млява

Мыкае пушча і ў дрыжыках зябкіх дубровы
З шастаннем сцелюць лістоту на шлюбнае ложа.
Хто гэта слухаў і бачыў, той скажа, напэўна:
Музыка нашых лясоў мілагучнасцю строгай
Вуху і сэрцу мілей за літаўры і ліру.
Шум у вяршынях, і шолах, і шоргат, і гэты ўладарны
Голас крыві неўтаймоўнай – сімфонія пушчы.
Колькі жыве ён, асілак пушчанскі, не знаю.
Хто ж дзе лічыў даўгалецце ў нясвойскай жывёлы?
Ходзяць легенды, што дзесьці ва ўрочышчах сельскіх
Быў запыркмечаны зубр, можа, дзвесцегадовы,
З сівым касмыллем на ўзлобку. Па тым патрыярху
Статак увесь празывалі «Гурты Сівучовы».
Што ж, калі верыць паданням, той самы ваяк іх
Вока дзесь страціў парою зубрынага юру.
Гэта магчыма. І ў пушчаў, і ўсюды на свеце
Моцныя гэтага свету за права на ўладу
Б'юцца на злом галавы, хоць кулачнае права,
Як і вяршынства жывёльнаю грубаю сілай, –
Спрэчная справа; сапраўдныя спрэчак прычыны
Толькі пасля высвятляюцца; знакамі ж спрэчак
Будзе калецтва ці шрам на баку самаўладцы.
Цяжка сказаць, што таго сівагрывага зубра
Прагнасць улады над гуртам штурхнула на бойку.
Тыя ж паданні сцвярджаюць, што трон верхавода
Дарма і ў іх не даецца, а вока – за вока.
Выдумка, мабыць; мана для вушэй – асалода.
Можа, пагэтану шэпты народных паданняў
Не заціхаюць у нас ні па ўзлесках шумлівых,
Ні па квяцістых лугах, ні пад стрэхамі хатаў.
Я ж разумею, што тым, для каго я спяваю,
Праўда за ўсё даражэй, і пагэтану стаўлю
Кропку над «і»: невядомае мне невядома.
Нашы лясы, лугавіны – прыволле для статкаў звярыных,
Там у іх выручка: гуртам – за кожнага ў статку,
Кожны ж – за гурт і за ўсіх, беспарадкаў – ніякіх.
Дужы са слабым уладай дзяліцца не стане;
Права царова ў чародах на пашы і ў спрэчках
Даў яму вопыт, набыты магутнаю сілай.
Бой разгарыцца смяротны, і ў ім перамога
Той, хто мацнейшы. Пад сонцам ніводнай хвіліны
Без барацьбы не было на зямлі і не будзе.

Прага ўзяць зверхнасць над слабым распальвае ярасць,
Вынік жа бойняў крывавых – калецтва ці згуба.

Той, хто саперніка збіў і знявечыў, тым самым
Сілу на выпасах сцвердзіў за ўласнаю сілай.

Хто ж не ўстаяў і паддаўся, той сам ад чародаў,
Як ад пагарды, панура пускаецца ўпрочкі.

З гурту адбіўшыся, ён, адзінец, палахліва
Стане цурацца не толькі сваіх, а часамі

Нават саступіць лаўцу, бо заўсёды слабее
Стадны інстынкт у жывёліны ў доўгім выгнанні.

Зрэшты, другія чароды – другія парадкі.
Недзе прылучыцца к іншаму статку і ў прымах

Зменіць свой спрыт забіяцкі на статут прымацкі.
Вернасць у парах зубрыных адной толькі смерцю

Можа парушыцца: скажам, самца забадалі –
І аўдавелая матка вяртаецца ў статак.

Княжацкі ўказ пад пагрозай адказнасці строгай
Не дазваляе знішчаць ні зубрыцаў, ні моладзь

І ашчаджае тым самым багацці лясныя.
Скарбы свае нашы людзі на золата нават

Не прамяняюць. Здаўна іх жыццё навучыла:
Нашы лясы – гэта нашых даброт і багацця

Невычарпальны калодзеж; з яго напаўняем
Лайбы і стругі заморскіх купцоў, што прывозяць

Недзе з-за свету да нас на таргі свой набытак.
Шчодрая вільгаць з бяздоннай зялёнай крыніцы

Спорным дажджом выпадае на тлустыя глебы.
Рэкі ад самых вытокаў да вусцяў шырокіх

Поўны плытоў, а плыты на шляхах нашых водных –
Гэта масты паміж рознымі землямі княства.

Поле ўрадлівае працы не шмат патрабуе.
Толькі ў жніво ды ў касьбу і на ніве, і ў лузе

Бела ад хустак, намітак, кашуль і бравэрак.
Па сенажацях, гаях і па ялавых гонях

Коні пасуцца, а скрозь на прыволлі, на ўзлессі –
Статак скарбовы брыдзе, патанаючы ў травах.

Плён сваіх ніў і дары сваіх пушчаў бязмежных
Мы прадаём і мяняем – тавар за тавары.

Можа, мы дома дастаткам няроўныя з некім,
А на таргах прыбядняцца – не ў нашай натуры.

Край наш багаты драўнінай, нічога не скажаш,

Ды не адно хараство ў ім – лясы, нібы хмара.
Нашы лясы – гэта наша скарбонка і свіран,
Наша камора жывіцы, і дзёгцю, і ягад,
Мёду і воску, куніцы і рознай дзічыны.
Так што купец чужаземны, тугой калітою
Не паскупіўшыся, можа раскінуцца шчодро
І на таргах, і на менах – тавараў удосталь.
Тут і сасновыя бёрны, і бруссе, і кроквы,
Дуб на шалёўкі – купляй і будуйся, бязлесны.
Толькі за нашу гатоўку – гатоўкай на бочку!
Сосны ў нас гоніць у ствол, як трыснёг – у сцябліну;
Хмаркі, здаецца, павіслі на макаўках кронаў.
Водарам кветак з вясны і да позняга лета
Пушча напоена, ветры яе і прылескі –
Месцы ігрышчаў і гульбішчаў моладзі сельскай.
Бортнікі нашы на стаўках – разлапістых соснах –
Ставяць вуллі, а часамі і ў дрэве пад верхам
Выдзеўбуць долатам борці і лётвы прыладзяць –
Вось і стаяк-каранёк для залётнага рою.
Так прыручаем пчалу і частуемся мёдам.
Безліч у пушчах і звера, і птушкі, а тыя
Дзікія пеўні, якіх апісаў яшчэ Пліній,
Плодзяцца ў нас, як вароны, пры кожнай імшары.
Мы іх глушцамі завём – самавітая птаха,
Што ж да вагі, то, бывае, і гусь пераважыць.
Пах асаблівы ўласцівы глушцоваму мясу.
Радасць і смутак спазнаў не адзін паляўнічы
Тою хвілінай, калі ён з падседкі на золку
Трапна падцэліць – і певень, залопаўшы крыллем,
Чмякнецца вобземлю, так і не скончыўшы песні.
З токаў шчаслівец прыносіць двайную спажыву:
Страўніку – ежу, а глузду – і кемнасць, і мудрасць.
Дзе ты ні пойдзеш – майструюць то пасткі, то сілы:
Пасткай не зловіцца – сіллямі недзе засіліць.
Перад законам і правам лясным на здабытак
Роўныя ўсе там – палюй, здабывай колькі можаш.
Край наш прырода такім надзяліла багаццем,
Што незлічонасць у пушчах дзічыны і звера
Волю дае не лічыцца з памерам здабычы.
Безгаспадарнік, абшарнік-скупеча – у гэтых
Гінуць і рыба, і звер занішто. Неаднойчы
Я назіраў, як у нераст на іхніх валоках

Рыба кішэла не толькі ў азерцах і рэчках,
Нават у лужынах – проста прасілася ў венцер
І захлыналася. Вось чым адплачвае скупасць!
Дзе недагляд, там сады перародзяцца ў дзічку,
Поле радзіць перастане, бур’янам заглухне.
Край наш – дзівосны прыстанак загадак і цудаў:
Ці то так Бог пажадаў, каб усё ў ім на волі
І вырастала, і гінула, ці чараўнічай
Воляю нечай усё занядбана – не знаю.
Часта з трывогаю думаеш: чым растлумачыць
Сілу, што ў нас надаецца замовам і травам,
Песні і магіі слова? Адказу не знойдзеш
І мімаволі згаджаешся: мы яшчэ дзеці
Ў свеце хрышчоных і верым у казкі Медзі.
Варта падумаць над гэтым. Мне добра вядома,
Як хрысціянская вера сурова карае
Усіх ведзьмакоў-фахаводнікаў, што патаемна
Знаюцца з сілай нячыстай. Іх катуюць люта,
Перш чым спаліць ці ўтапіць, як і тых вінаватых,
Хто з імі знаўся і ведаў аб чарах вядзьмацкіх,
Ды не данёс у царкву на нячысцікаў грэшных.
Хопіць таго, каб прайшлі, пракаціліся дзейкі:
Там той вядзьмачыць ці знаецца з д’ябальскай сілай –
Зараз жа суд і расправа: няшчаснага схопяць
І, перавіўшы пастронкамі рукі і ногі,
Цягнуць к рацэ – і бултых падазронага ў прорву.
Бачаць, што кануў на дно, нібы камень, – палічаць нявінным,
Непатанулага ж будуць лічыць вінаватым.
Сведкам такіх пакаранняў я быў неаднойчы.
Бедны тапельнік, спавіты крыж-накрыж, імкнецца
Торчма стаяць, каб пайсці пад ваду з галавою.
З берага ж хмара народу галёкае, свішча,
Плача і стогне і кленічы шле ў паднябессе.
Бачачы гэта ўтрапенне, ты чуеш, як сэрца
З жаху мярцвее: вада на сябе не падобна.
Дзе яе прагнасць? Ну вось жа грывастая хваля
Голаў лізнула, прайшлася з разбегу па твары –
І не ўвабрала, зраклася, як беднага – шчасце.
Больш справядлівы агонь ненажэрны. Той прагна
Зліжа і ведзьму, і мага ад пятак да цёмя,
Як і прапашчых забойцаў дзіцяці ці бацькі.
Некаму, можа, расказ мой здаецца няпраўдай,

Верце: у нас, у Літве, гэта ўсё – рэчаіснасць.

Я прысягаю: заўжды, да апошняга слова
Пець толькі праўду, хоць кожнаму добра вядома,
Што і ў дасціпныя выдумкі – байкі і казкі –
Вераць і дзеці, і, часам, дарослыя людзі.

Спеў аб жахлівым пакуль што пакінем, змяніўшы
Тэму размовы і выбраўшы лепшую песню.

Бор паказаць абяцаў я – вось там асалода
Вашаму сэрцу і воку, усё першародства
Скарбаў прыроды, спрадвечнай яе прыгажосці:
Дрэў, не кранутых сякерай, і траў нестаптаных,
Безліч дзічыны і звера чароды на пашы.

Пушча сваёю красой захапляе і яснавяльможных
Военачальнікаў нашых, што проста з паходаў
Сталі бівакам у ёй, жаўталістай, на промысел звера.

Тут адпачынак і дзейнасць спалучацца трапна
І паразвеюць навалу з душы. Паляванне –
Лепшы бальзам падупаламу целу і духу.

І гартаванне, што старасці бледную немач
Не падпускае, трымаючы дзесьці наводдаль.

Вопыт паказвае: ты загасціўся на свеце,
Век заживаеш чужы, а здавацца не хочаш:

Ногі шчэ носяць і сілу не выела праца,
Вуха не глуха – уловіць і шоргат, і шолах,
Вока не страціла зоркасці – пільна прыкмеціць
Нават ачэрнены кончык хваста гарнастая.

Лепшая практыка воку, лякарства для вуха –
Высачка звера з яе пастаянным дазорам.

Зоркасць і чуйнасць на выручку прыйдуць, калі вас
Ён запрыкмеціў, нявідны яшчэ, і злаўчыўся

Кінуцца ў наступ, каб вас забадаць. Па натуры
Зубр і адважны, і грозны, і цяміць не блага.

Схібіш з разлікам – паправіцца часу не будзе.
Вырасшы ў лесе і зведаўшы ўсё гэта змалку,

Я ўваскрашаю карціны былога і знаю:

Праўдаю гэта палічаць адны, а другія
Скажуць – манюка! Хай кажуць. На суд справядлівы
Спеў свой стаўляю; няхай яго судзяць па праўдзе

Тыя, хто, права здабыўшы на ніве пісьменства
Творы чужыя судзіць і выносіць прысуды,
Самі сваё праслаўляюць больш ярка і стройна,
Чым пашчаслівіла мне за скупы адпачынак.

Ветрана стала, і яхканне гончых з-пад ветру –
 Быццам дзесь побач. О, колькі страсцей і пачуццяў
Раптам абудзіць ражок паляўнічы! Як птушка,
 Сэрца трапеча ў грудзях, замірае на момант,
Ловячы шум баравы, што наплывамі з кронаў
 То ніспадае, то зноў уздымаецца ў неба.
Чуеце, як стогалоса вішчыць і мармыча
 Нетра лясная? Не знаеце, што там такое?
Пэўна, мядзведзя ў бяглозе паднялі на пікі,
 Дзіка праткнулі кап'ём ці паранілі з лука.
Хто не пабачыў сваімі вачыма – не ўявіць,
 Як вар'яцее паранены зубр і рыканнем
Пушчу ў трымценне прыводзіць – аж сыплецца шэрань.
 Ярасць і боль абуджаюць у звера шаленства.
Страшна глядзець, як ён чмыхне і позіркам злосным,
 Поўным нянавісці, зырыць і ўправа і ўлева.
Хай жа, разявіўшы пашчу, ён выдыхне з хрыпам
 Рык глухаваты, гартанны і раптам рванецца
З месца скачкамі насустрач абранай ахвяры –
 Кроў ледзянее ад жаху. На жаль, і пачуцці,
І адчуванні не слухаюць нас у трывозе.
 Што я раскажваю ўсё гэта? Тым, хто не зведаў
Гэтых эмоцый, расказ мой нямым застанецца.
 Цяжкі ты, хлеб наш надзённы, у промысле цяжкім –
Бачыце самі, аднак жа і гора радзімы
 Нават цяжэйшае. Дзе нам знайсці тыя лекі,
Каб ратаваць яе ў бедах, – і самі не знаем.
 Часам за лекавы сродак мы лічым здабытак
Высілкаў нашых у лесе на княжацкіх ловах.
 Больш у іх лекаў для цела, чым нават у зеллі,
Можа, таму і палюе ў нас кожны з маленства.
 Ногі ў хваробе не шкодзяць, бо ўсё пераходзяць, – жартуюць
Людзі старыя, – і лечаць балеснасць хадзьбою.
 Хмарнасць, паўзмрок ад лясоў, адзінота паселішч –
Толькі разумнай прабежкай і лечаць маркоту.
 Ён, зверабой наш, наўсперак усім эскулапам
З іх асцярогамі, молад, і ў голад ён дужы
 І не старэе заўчасна. (Дарэчы сказаўшы,
Прымачкі, зёлкі і розныя кроплі-мікстуры –
 Не эліксір маладосці, бадзёрасці духу!
П'еш гэта пойла і жлукціш – аж боязна стане:

Як бы не лопнуць, калі, не дай Божа, апушыць!)
Холад паўночны здароваму духам не страшны.
Наш чалавек працавіты з нягодамі звыкся:
Непераборлівы ў ежы, не жыўшы ў раскошы,
Ён без прысмакаў, аб хлебе – здаровы і сыты,
Ды і дзічына ж у місе што-небудзь заважыць.
Так што, усё падлічыўшы – выдатак, прыбытак, –
Вынік падкажа любому, што лепей займацца
Нам прамысловай здабычай дзічыны і звера,
Сечу спыніўшы з лясамі за поля кавалак.
Шкода, што час падганяе і ўсе адхіленні
У гэтую сферу мяне адхіляюць ад тэмы.
Мушу, аднак, да таго, як разгорнем карціну
Дзёрзкіх аблаў на рагатага грознага звера,
Вас пазнаёміць і з прымхамі нашых народаў.

Зубр, як мы лічым спрадвеку, хоць звер, але ж ратнік,
Ён прызнае перамогу, здабытую чэсна –
Сілай на сілу, урожкі, і мужнасць на мужнасць.
Гэта павер'е жыве ў нас ад веку да веку:
Лічаць, што рыцар пушчанскі адправіцца ўпрочкі
З тых заповітных урочышчаў, дзе ў паядынках
З ім сустракалася часта не дужасць, а хітрасць –
Будуць там пасткі, засады ці стрэлы з мушкетаў.
Мабыць, усім забабонам любога народа
Рыса ўласціва адна: невядомае ў свеце
Звышнатуральнаю сілай тлумачыць – і кропка.
Вобмацкам праўду знаходзяць, а ў нашых павер'ях
Праўда яшчэ не абмацана, так мне здаецца.
Нават калі б штось падобнае дзе й назіралі,
Абагульненні з дагадак рабіць рызыкаўна.
Выпадак, кажуць, праменьчык да буйных адкрыццяў:
Цьмяная думка становіцца раптам здагадкай –
Я ж, не прыхільнік здагадак і розных фантазій,
Тое пярэ давяраю, што сам неаднойчы
Бачыў, праверыў, зрабіў – свой мазолісты вопыт.
Можа, каго і здзіўляюць трафеі Дыяны
Ў казачных ловах з багамі, а я не зайздросчу
Слаўным здабычам багіні, бо ў лепшыя годы
Сам быў здабытчыкам нават і большых трафеяў.
Можа б, і лук Апалона прыйшоўся да густу
Пэўнаму колу маіх чытачоў, ды і стрэлы,

Што пунсавеюць крывёю забітых аленьяў?

Мода – наш біч, і не дзіва, што ўсе праслаўляюць
Шалы Юпітэра і блазнаванні Юноны.

Верачы толькі ў Ісуса Хрыста і айца яго – Бога,
Я палічыў бы за грэх назнарок перамешваць
Ісціну з выдумкай байкі. І дай жа мне,
Божа, Сілы і ўмельства лучынным агеньчыкам праўды

Ісціну тым прасвятліць, хто дзівосы і цуды
Прагне спасцігнуць, але ў лабірынце памылак,
Што спластавалі вякі, заблудзіўся ў пацёмках.

Праўда заўсёды ў глыбінях, і пан мой пратэктар,
Плоцкі епіскап Эразмус зусім не ўхваляе
Спроб вершатворцаў грашыць усявышняму Богу.

Вартым увагі і ўхвалы найсвентшага храма
Лічыць ён, праведнік боскі, адзінае тое,
Што і прыстойна, і вартае сану духоўных.

Шчыры слуга яго, я абавязан па службе
У выразах быць асцярожным, каб важнае слова
Богу і пану майму дагадзілі па густу.

Можа, пагэтаму ў песню маю западае
Штось і з рэлігіі нашай, а ў ёй не шукайце
Ні асалоды жыцця, ні вяселля, ні ласкі.

Кветак няма на аблозе, сахою не ўзнятай.
Ды і крыніцы ж натхнення, што пояць паэму,
Недзе далёка-далёка пад лёдам і снегам.

Летам заўсёды занятыя ў кровапраліццях
Войнаў усобных, якім ні канца, ні пачатку,

Ратнікі нашы з Піліпаўкі аж па Грамніцы
Маюць аддыху ў лясах – паляванне на звера.

Мабыць, свой звычай і Марс пераняў у ліцвінаў
І ў адпачынак мячы гартаваць на марозах.

Войны! Злачынная справа – вайна выклікае
Гнеў мой, і слёзы, і боль. Без падтрымкі, бясконца
Войны вядзём мы адзін на адзін за свяшчэнны
Братні саюз хрысціянства з навалай з усходу.

Вораг страшэнны адольвае нас і зламысна
Рэжа пад корань наш род і вучэнне Хрыстова
У душах народаў на ўсіх заняволеных землях.

Ён, спадцішка ўварваўшыся ў нашы ўладанні,
Цэламу свету нахабна сцвярджае: ваюю

Не за прастору сабе, а за лад у прасторы.
З верай сваёй ён ідзе і ў імя нам чужацкага Бога
Лад свой агнём і мячом усталёўвае ў землях
Іншага веравызнання і іншых парадкаў.
Там, дзе арда саранчай прапаўзе, застануцца
Толькі асмолкі ды печышчы, попел ды косці,
Зграі варон ды чароды сабак адзічэлых.
Бог барані, калі нас перамогуць прышэльцы,
Лепш ужо смерць нам усім без пары, чым такая
Доля – жыццё пад'ярэмнае ў чорнай няволі.
Караю боскай такіх не застрашыць, каторым
Іхняя вера дыктуе нянавісьць к другому.
Мы на прэрднім краі хрысціянства заставай
Орды варожыя грудзі на грудзі прымаем.
Кроўю спываючы, мы абязлюдзелі ў бітвах,
Курыцы клюнуць няма дзе на целе ад ран незагойных.
Рэкамі кроў наша льецца, і гэтыя рэкі,
Хлынуўшы ўпоперак ордам татара-турэцкім,
Бег іх імклівы сцішаюць з усходу на захад.
Нашы шчыты і кальчугі ў праломах і дзірах –
Вынік няспынных удараў захопнікаў лютых.
Вораг бы скрыгаў зубамі пад скрыгат металу
І захлынаўся б крывёю, а ў воінстве нашым мацнела б
Вера і ў сілы краіны, і ў поспех змагання, каб толькі
У нас за плячыма хрышчоны народ вераломна
Нас не кусаў і не рваў, нібы пёс, за жывое.
Нашых суседзяў напасць батагом не кранула,
Певень чырвоны пакуль што па дахах спічастых
Крыллем не лопаў, і ўтульна пад цёплай пярынай
Кволіцца хіжы драпежнік, яму і нігадкі!
Жар на выгарышчах нашых ён бачыць, захопнік,
Грудамі золата ўласнага. З гэтым разлікам
Ён і спрыяе ўсёй набрыдзі радай і справай.
Мы іх, сабакагаловых, спазналі: чакаюць
Часу свайго, ненажэрцы, а там і лякарства
Хворым прыпішуць, ды лекі ўжо будуць па часе.
Хто не аслеп, не аглух, той і бачыць, і чуе:
Блізка жахаюць маланкі, грыміць з далягляду.
Прагнасьць захопнікаў грозна, як чорная хмара,
Вісне навалай над намі то злева, то справа.
О, адыходзь на сухія краі, навальніца,
І ніспадай ненатольнаю смагай на орды!

Хай там грызуцца з сабою і чорнай крывёю
Землі свае наталяюць, як нашы – чырвонай.
Хай жа іх прагнасць захопаў для іх жа і стане
Цесным ярмом, ланцугом пакаянным, якога
Досыць і бацьку, і дзецям на вечныя векі!
Перст указальны і гнеў Усявышняга грозны,
Ён за грахі і за здзек па заслугах адплаціць.
Час схамянуцца! Няхай яшчэ сёння грымоты
Дзесь за гарамі адгэтуль, а поступ нашэсця
Смерці падобны: стыхію не спыніш заклёнам.
Вокам сваім не прыкінуўшы, жахі пагрозы
Цяжка ўявіць, але заўтра і ў вас пад пагрозай!
Што запяеш ты, сусед наш, калі скалануцца
Плачам і стогнам твае гарады і мястэчкі?
Локаць гатоў будзеш свой укусіць у адчаі:
Дзе ж я раней быў, чаго я глядзеў і прагледзеў?
Як я сваім патураннем расчысціў дарогу
Ордам чужынцаў, што разам з ваенным рыштункам
Ёрмы прывезлі суседзям і мне – па-суседску?
Як жа я здуру няволю прыклікаў, якое
Хопіць і дзецям, і ўнукам, і праўнукам нашым?

Колькі ні жалься, ні войкай, а чэмеру гора
Не падсалодзіш жальбою. Як лес безгалосы,
Мы пад сякерай, дык хай жа пачуецца ў свеце
Гусаўца голас між волатаў нашых пушчанскіх.

Я вас павёў – і цяпер, калі ласка, за мною
Ў шчырага бору святліцу. А там, у гушчары,
Зрублен двусценак, як тын, што не дзесяць – дванаццаць
Міль італійскіх бяжыць у спрадвечныя нетры
З мноствам адсекаў, па-нашаму – пасынкаў-пастак.
Звер на папасе, зайшоўшы ў такую лавушку, –
Самаахварнік, бо пасынак так збудаваны,
Што для ўваходу – прастора, а выйсце – закутак,
Мы ж, паляўнічыя-сокі, сядзім у засадзе.
Бачым, што зручна, – сігнал, і пайшло паляванне.
Што тады робіцца! Страхі не ў страх, а пагроза
Выскачыць можа знянацку і з кожнага боку.
Сябар дзесь тут, а бяда наляціць – не паможа:
Слугі навокал, а выручыць нават і бацьку
Сын бы не здолеў, бо голасу ў гвалце не чуеш.

Твой абавязак – і справу сваю, і бяспеку
Сам барані, бо сваімі ж рукамі трымаеш
Дзіду ці лук, ды і лёс. Не ўтрымаеш – загінеш.
Сутнасць загаду для кожнага ясная – наступ,
Перамагчы ж, па магчымасці, трэба без стратаў.
Выбавіць конь быстраногі – адно спадзяванне:
Кінецца ўбок пры сустрэчы з рагатаю смерцю.
Тут і кароль; ён бясстрашна ўразаецца першы
Ў пекла пабоішча. Прыкладам храбрасці ўласнай
Дух падымае ў дружыны. І гэта адвага –
Строгі разлік, бо з дружыны ніхто б не памкнуўся
Зрушыцца з месца, калі б ён камандаваў ззаду.
Як перад бітвай з татарамі меч валатоўскі
Мужнасцю раці натхняе, так гэтая мужнасць
Воіна-бацькі ў пачатку літоўскай аблавы –
Трапны пралог і залог баявой перамогі.
Доблесці ратнай яна не прынізіць, а славе
Лаўраў прыдасць. Адчуваю: ізноў мімаволі
Хіліць пяро маё ўбок, каб табе, Сігізмундзе,
Бацька Кароны і ўдзелаў Літоўскага княства,
Славу прапець і ўхваліць твае поспехі ў справе
Дома вялікай, за межамі краю – не меншай.
Гэта не лёгка, бо тут мне дарадцаў не будзе:
Выпадзе час – паспрабую; як мудрыя кажуць:
Будзе на свеце спакой, дык і песенька будзе.

Вось і прыйшлі мы. Цяпер уявіце паляну.
Зубр на паляне стаіць нерухомы, як быццам
Роздуму поўны над светам і зменлівым лёсам.
Будзем спяваць аб адным, хоць і ў вершах часамі
Можна сустрэць і чароды аднолькавай масці.
Я не займу чараду, бо ні ўмельства, ні часу,
Мабыць, не хопіць. А гэты магутны асілак
Проста ў мяне на вачах, не заўважыўшы пасткі,
Мірна прайшоў праз прагонак і ў пасынак трапіў.
Варта – прагон на засоў, – і пайшло паляванне!
Стрэламі ўтыканы ў скабы і ў грыву, як пер'ем,
Зубр вокамгненна рвануўся ў гушчар, а з засады
Коп'і і пікі шывнулі лаўцы, і ўпілася
Сталлю булатнай у цела звярынае зброя.
Ён страсянуўся – не строс, і на ўсю сваю пашчу
Сіпла рыкнуў, закружыўся, падскочыў – і ходу.

Коннікі ўслед, напярэймы. Што робіцца ў пушчы:
Галас і тупат, здаецца, да зор далятаюць!
Вунь прамільгнуў праз прагалак. Наперадзе – сценка.
Цэліўся перш пераскочыць з разбегу, ды раптам
Стаў: не пад сілу бар’ер. Дзе ж знайсці паратунак?
Позіркам зырыць наўкола, шукаючы лоўчых,
А з-за камлістых дубоў, як куслівыя шэршні,
Стрэлы і дроцікі – дзын! – і ўпіваюцца ў цела.
Ярасць кіпіць унутры, наліваюцца бельмы
Чырванню мутнай, і кроў то цурком, то па кроплях
Сочыцца з поўсці, і пеняцца свежыя раны.
Дзе ж яны, ворагі? Ён яшчэ дужы, гатовы
Нават і сотню рагамі змясіць і раскідаць.
Моцна сапе, ўбіраючы пах наваколя.
З месца сарваўся на выжлаў. Бушуе ў ламаччы.
Спудзіў сабак і заўважыў, што людзі на конях.
Тут жа на іх шугануў, верхавыя – уроссып.
Чвякае багна, трашчыць буралом, стогалоса
Ржэ і храпе, да знямогі цюгакае пушча.
Крый цябе Бог, паляўнічы, пусціцца наўцёкі,
Просты напрамак узяўшы, – як бачыш дагоніць;
Толькі й ратунку – схінуцца за дрэва ці збочыць.
Гэта Гаргона, аслепляя ў ярасці дзікай,
Міма прамчыцца: нялёгка ж у руху імклівым
Гэтакай масе раптоўна валодаць сабою.
Верхнікі зноў ланцужком акружаюць звяругу;
Зубр раззлавана бадзе то таго, то другога;
Коні, аднак, выручаюць: ўбок – і прамчыцца
Міма пагібель. А ён аж гарыць у запале;
Пара клубіцца з-пад чэрава, з ноздраў, а грыва
Нават без ветру ўзлятае. І звер гэты ў бегу –
Быццам сама ўтрапёнасць, імклівасці сімвал:
Кожная жылка ў парыве і ў позірку – іскры.
Доўга бушуе ў загоне, раздражнены, гнеўны,
Прагне з кім-небудзь счапіцца і вымесціць ярасць.
Злосцю клякоча нутро, і якая нянавісць
Рухае ёю, мяркуйце па гэтым выпадку.
Нехта з мушкетам (бадай што баярская песта),
Як напаказ, праявіў маладзецтва і стрэліў
Зверу ўдагонку. Параніў і думаў пад спудам:
Лапы яліны прыкрыюць і звер не заўважыць,
Дзе прытаіўся стралец. Перакатам па лесе

Брэх пракаціўся, і чутна па голасе выжлаў:
З кожным імгненнем бліжэй і бліжэй небяспека.
Апанаваны сабачай гайнёю абапал,
Зубр паказаўся, як воз парыжэлага моху.
Раптам спыніўся і з чмыхам адкінуў сабаку,
Позіркам дзікім кальнуў у ялошнік, дзе ў жаху
Мамчын сыноч, да яліны прыпаўшы, падумаў:
«Вось і канец мой – заўважыў!» – і там жа, на месцы,
З жаху зайшоўся. А зубр на таго палахліўца
Нават не глянуў – вядома ж: праз лапкі не ўбачыў.
Дзіву даваліся ўсе, як прыпалах часам
Б’е напавал малайца з галубінай душою.
Хтось прыгадаў, што вачыма адны васіліскі
Могучь забіць, але гурт юнакоў запырэчыў:
«Як жа адны? А вось гэты стралец пры мушкеце
Позіркам зубра забіты, і нават здалёку!»
Усе пагаджаліся: смерць наступіла ад страху.
Эх, маладосць! Хоць бы хто ці ўздыхнуў, ці паплакаў.
Дзе там, пакпілі з нябожчыка – мамчын прысосак!
Сам я быў сведкам пры выпадку, нават і помню
Надпіс магільны на крыжыку з белай бярозы:
«Тут упакоіўся ў бозе раб божы Лаўрын, з местачковых,
Страхам забіты, знянацку сустрэўшыся з зубрам».
Дзіўнага шмат выпадала пабачыць мне ў лесе,
Большага ж дзіва, чым тое, калі звар’яцела
Зубр на ахвяру нясецца з падскокам, не бачыў.
Кроў ледзянее, як глянеш, якая ў ім ярасць!
Лоўчы злаўчыцца, адскочыць, схінецца за дрэва –
Міма прамчыць апантаны, агледзіцца, стане,
Чмыхае пысай храпастай і ў безлічы пахаў
Нюхам уловіць дыханне і пах чалавека.
Што чалавек? Усё, што прыкметы жывога
Мае ў сабе і няхай хоць чым-небудзь праявіць,
Зараз жа стопча, збядзе, разарве на кавалкі.
Страшная прагнасць у звера адпомсціць, сквітацца
З ворагам сілай сваёй і за кроў, і за раны.
Што яму значыць дагнаць у спружыністым бегу:
Ты хоць вылузвайся з шкуры, а чуеш – насядзе.
Вось і насеў, і штуршком галавы – пад азадак.
Толькі і згледзіш – мільгнуліся ногі ў паветры;
Стогне, чуваць, чалавек, недабіты з разгону.
Там тваё ўсё – аказацца ў нявыкрутцы гэткай:

Літасць яму не ўласціва, і ён не пакіне
Ні седака, ні каня недабітымі ў лесе.
Зваліць пад ногі, растопча, прапора рагамі
Так, што пасля не пазнаеш, дзе цела, дзе туша,
Нават з адных успамінаў заходзіцца сэрца.
Бачыш: уздыбіўся конь растрыбушаны; тут жа
Коннік на стрэмі завіснуў, запырсканы кроўю.
Звер налятае скачкамі, збівае абодвух,
Месіць рагамі, аж чвякае нешта, і косці
Аж хрупасцяць, і аж бурбаліць кроў з-пад шарону.
Люты бясконца, няхай на бярогу мядзведзя
Недзе нарвецца альбо запымеціць на лежцы
Дзіка-разца – забадзе і ў шматкі расцягае.
Мы неаднойчы ў лясным гушчары сустракалі
Трупы капытных – дакладней, не трупы, а кучы
Шкуры ды мяса – ахвяры ягонай справы,
Тыя, хто бачыў, засведчаць: няхай ён, лабаты,
Бухне ў аленья ці лань, падбрыкнуўшы, з разгону –
Усё адбівае ўнутры – і вантробы, і сэрца.
Цяжка такое ўявіць, хто ніколі не бачыў
Месца пабоішча ў пушчы. На лапінах моху
Мокрае месіва: кроў, неастылыя рэшткі
Беднай казулі ці лося. Вось з карканнем, граем
Зараз зляццяцца сюды каршуны і сарокі,
Гаман узняўшы, павыклююць вочы і счысцяць
З дрэў і з падлеску шмаццё разарванага зверу.
Помніцца неверагодны выпадак: аднойчы
Так бадануў рысака, што ўсе шлункі – на дрэва,
Егер жа, сілай удару падкінуты ўгору,
Дзесь на бярозе завіснуў уніз галавою.
Жахаў усіх не прыпомніш. Ну хоць бы і гэты:
Дзесь падчапіўшы каня з седаком у дуброве,
Так шыбануў, што сядак апынуўся ў абдымках
Дуба галлістага; там і знайшоў паратунак.
Прыкладаў, мабыць, і досыць. Бываламу ў пушчах
Часта здаралася ўсё гэта бачыць самому.
Лішак жа прыкладаў, як і залішняе слова,
Толькі зніжае давер да праўдзівасці факта.
Хто яго ярасць не бачыў, такі і не ўявіць,
Як ён наражыць, і валіць, і прэ наўздагонку,
Быццам дзевяты той вал у бушуючым моры.
Далеч, здаецца, дрыжыць, як рыкне на ўсю сілу.

Яры, бязлітасны, смелы, ён, мабыць, часамі
Ўсё ж адчувае, што помстай не вымесціць злосці:
Раптам на момант унурыцца мордай тупою,
Цяжка ўздыхаючы. Пэўна, ад зморы ці, можа,
Нават шкадуе, што мала крыві чалавечай
Выпусціў рогам адным і другім, і як быццам
Лічыць па кроплях, што капаюць з пысы на гурбы.
Ваш самавучка-мастак непісьменна, напэўна,
Мажа карціну смяротнага бою. Мастацтва,
Мабыць, і ўмоўнасць, і ў пэўнай ступені натура.
Звер у бяспамяцтве – гэта парывісты вецер,
Ён жа ў нападзе – страшэнны ўраган, і ратунку
Лодцы жыццёвай не будзе, калі наляціць ён.
Снег на вачах счырванее на месцы забойства.
Недзе на голлі ці на пруюці ляшчыны
Збоем крывавым павіснуць астанкі ахвяры.
З’являцца зараз жа птушак драпежных чароды,
Як прыжывалаў пры лютым рагатым кармільцы.
Ён жа, зласлівец, пакіне на момант забітых,
Кінецца ўбок, пастаіць і спахопіцца раптам:
Як жа там вораг, а можа, яшчэ не дабіты?
Зноў падбяжыць і падчэпіць, прапора, падкіне,
Месіць нагамі, трыбушыць рагамі – не можа
Помсты ніяк наталіць, ненасытны забойца.
Конныя ўроссып пусціліся. Бачыш, як змейка
Выгібам справа і злева бярэ яго ў клешчы.
Крыкі, галёканне; ржанне трывожнае коней –
Зараз, назад павярнуўшыся, прыме атаку
Ў лоб, і тады – сцеражыся! Не збочыш за дрэва –
Станеш ахвярай. Хоць кожны і смелы, і спрытны,
А не пашчасціць – загіне і дужы, і мужны.
Гнацца з гайнёю на шпаркім кані па раўніне
Следам за воўкам ці лісам – не тое, што ў пушчы
Гнацца за зверам, дзе ўсякае трапіцца можа:
Недзе калода гнілая, звярыныя норы,
Там буралом або пні, што прыкіданы снегам,
Тут балаціна замёрзлая – не азірнешся,
Як цераз грыву буланага рынешся потырч.
Лапкі яловыя, скажам, ці сучча сухое –
Яўныя пасткі, а звалішся – болей не ўстанеш:
Зубр не маруда – наскочыць, прапора рагамі,
Недзе ў абэручкі дубу астанкі рагамі закіне.

Цудам, здаецца, схінуўся яздок ад удару –
Міма пранеслася бурая маса з сапеннем.
Раптам круты паварот і скачок вокамгненны –
Быў чалавек і не войкнуў – няма чалавека.
О, калі б мне тут, адкінуўшы дробязь дэталей,
Толькі галоўнае ўспомніць аб гэтым страшыdle,
Цяжка прадбачыць, дзе б кропку знайшла мнагаслоўнасць
І да памераў якіх разбылася б паэма!
Досыць таго, што расказана, каб меркаванні
Збегліся ў вывад: забойная гэта забава –
Проста шалёная прыхамаць князя-вар'ята,
І не адмые нявіннай крыві венцаносец
З лаўраў сваіх паляўнічых і ратнае славы.

Выдумка гэта карэннем сваім пранікае
Ў княжанне Вітаўта ў годы найвысшага ўздыму
Княства Вялікалітоўскага. З мэтай падтрымкі
Боегатаўнасці будучых рэкрутаў з вёсак
Князь і загадваў ствараць у сваіх уладаннях
Лагер ваенны пры кожным паселішчы ў пушчах,
Дзе рыхтаваў свае раці да бітваў наступных.
Ён паміж войнамі ў шапку не спаў і дружны
Ў дзікіх аблавах на звера прывучваў змагацца
Так, як і ў бітвах з татарамі, і гартаваў іх
Сілу і дух у нягодах няспынных паходаў.
Ён, дваадзіны ў асобе вялікага князя –
Факельшык войнаў са слабым, а з дужым анёл-міратворац –
Ставіў аголены меч свой, як слуп пагранічны,
Перад нашэсцямі ворагаў з поўдня і ўсходу.
Нават татарын, пакорліва ўнурыўшы голаў,
Лук свой зламаны яму аддаваў і тлумачыў,
Што, спаганяўшы ясак каля вотчын літоўскіх,
Сам становіўся пачварнай здабычай ліцвінаў.
Быў літасцівы да тых уладарцаў, якіх ён
Ставіў на княства па выбары ўласным і нават
Грознай ардзе мог прыцыкнуць: знай меру, татарын!
Як знакамiты багаццем і сілай Масковіі землі.
Усё ж і яны прымірэння прасілі з ліцвінам.
Турак з Таўрыды заўсёды цюкі падарункаў
Вітаўту слаў, прыхаваўшы свой клопат таемны:
Як бы задобрыць, улесціць і гнеў не наклікаць
На галаву сваю з боку Літоўскай дзяржавы.

Тры каршуны, што наводзілі жах на паўсвету,
Як пылюкі, перад ім нават ціўкнуць не смелі.

Доблесць такая сталела ў лясах і па вёсках.

Славы сястру, яе песцілі ў годы княжэння
Грознага Вітаўта ўсюды на землях дзяржавы.

Кожны дзядзінец пры замках, груды між балотаў –
Гэта пляцы і пляцы для вайсковых заняткаў.

Мірны перыяд між войнамі быў перадышкай,
Каб адпачыць, падвучыцца і, страты пакрыўшы,
Рушыць у новы паход. На такіх табарышчах
Толькі і чуеш, як стрэлы спяваюць, а лукі

Суха на згібах скрыпяць, нібы хваляцца ўголас:
Бачыш, якія нястомныя рукі, якая ў іх сіла!

Выган пры вёсцы, і там ад відна да сутоння
Носяцца коннікі з гіканнем цугам па кругу,

Шабляй і стрэламі цэляць у вешкі. Часамі
Хтосьці падкіне свой зношаны брыль ці кучомку –
Некалькі стрэл упіваецца ў шапку на ўзлёце.

Падае ўніз, і – пад ахі і рогат прысутных –

Борзды наезнік падловіць падранка на піку.
Трапны стралок, а такіх дзецюкоў было безліч,

Змеціўшы ключ жураўліны пад воблакам дзесьці,
Зложыцца з лука, спакойна прыцэліцца, зрэжа

Роўна крыло ў важака, не крануўшы стралою
Нават і пёрка на целе – такая дакладнасць!

Птушку – няхай на вадзе, ці на дрэве, ці ў небе
Цэллю лічылі сапраўднай, і ўсе здабывалі

Гэту дзічыну ў балотах, барах, на азёрах.
Многія неслі здабычу магутнаму князю

Проста як дзякла (тады яшчэ чыншу не зналі).
Жыць па старым запавеце: «Не ўкрадзеш у пушчы

Грэх не адпушчан», – лічылі ў народзе за гонар.
З першай парошкай гурты паляўнічых і лоўчых

З княжыцкіх вотчын у лес шыбавалі на ловы.
Звера ўздымалі цюгаканнем, свістам і гамам,

Гналі загонам пад стрэлы, мушкеты і дзіды.
Дзіка давесці па следу, мядзведзя бярлогу

Высачыць храбра – будзённая, звычайная справа.
Што ў ёй такога? Падымецца раптам мурашнік,

Гурбу звярнуўшы наўзбокі, і ўздымецца дуба
Буры смактун, зараве, і зацыкаюць стрэлы.

Кінуцца нат не паспее, як нехта ражнішча
Проста ў пахвіну наставіць – і грузная туша,
Бачыш, асела. Цяпер між вушэй – булавою,
Вось і гатоў. А бывалі яшчэ і другія
Слаўныя забайкі – конныя гонкі, напрыклад.
Князь паважаў іх, як школу для мужных і смелых.
Цэль вызначалі за сотняю стадый, і кожны
Ўдзельнік саперніцтва рваўся на сівым мустангу
Першым адолець дыстанцыю. Цэлыя вёскі
Гналіся ў скачках, бо лепшы праявіцца ў масе.
Вось па чарзе табунамі галопам узялі,
Лётам лятуць – толькі тупат ды грывы па ветры.
Чуйны скакун гаспадарскі намёк разумее
З першага знаку, і бачыш, як ён вокамгненна
Спіну падставіў. Ты вокам зміргнуць не паспееш –
Скочыў сусед на суседа: змяніліся коньмі.
Толькі і згледзіш, як стрэл апярэнні з калчанаў
Накрыж жахнуліся; коннікі ж з гіканнем зніклі.
Гонкі такія наладжвалі ў цёмныя ночы
Гуртам, каб мужны ахвоты паддаў баязліўцу,
А баязлівец, не бачачы страху, раўняўся.
Усім пераможцам давалі прызы, а з няўдалых
Кпілі гуртом і падносілі браціну з рэдзькі.
Многа цяжэйшай была закладная, хто першы
Ўброд на кані пераедзе раку без абходу
Плыні падводнай, віроў і трыснёгаў на тонях.
Ветраным днём, калі ў повень вялікія воды
Хвалямі коцяць на бераг, з'язджаліся к рэкам
Коннікі з вёсак вакольных, ушчунуць стыхію.
Звычай конных было: і калчаны, і лук свой
Звязваць у вузел з адзеннем, каб, недзе на грыве
Сіўкі свайго ці буланага добра ўмасціўшы,
Самы быстрак пераплыць і сухімі даставіць.
Боская воля! Нібы на Вадохрышчы колісь
Рынулі з берага голыя людзі на конях.
Бачыш – плывуць, пахаваўшыся ў плыні па шыі,
Толькі чутно, як пафыркаюць коні, а хлопцы
Боўтаюць нараўні з коньмі. Угледзішся – праўда:
Правай рукой учапіліся ў грыву, а левай
Горнуць, грабунць пад сябе белагрывыя хвалі.
Плёсу ж канца не відно, і з паўмілі да мелі.
Гэтым таксама былі ўзнагароды, і першы

Першую дачу асушваў са срэбнага кубка,
Кубак жа браў на ўспамін. Не міналі нікога.
Зведаўшы смакі нягод на зямлі і на водах,
Воін брадоў і мастоў не шукаў, а звычайна
З ходу пускаўся з канём у раку, беражліва
Зброю трымаючы ў вузле, гатовы да бою.
Войны прадбачачы ўслед за малой перадышкай,
Князь рыхтаваў да вайны сваё войска і княства.
Мудрая справа – у часе самой падрыхтоўкі
Вытравіць боязь і страх са свядомасці вояў
І прывучыць іх зараней да ўсякай нягоды.
Сам гартаваны, як меч на кавалдзе паходнай,
Вітаў і знаць не хацеў сабе большга шчасця,
Чым гартавання ў бітвах бясстрашных раці.
Доблесць пры ім афіцыйна лічылася першай
Якасцю воіна, і на вайсковых аглядах
Ён, як аптэкар на вагах, узважваў, хто лепшы,
Лепшаму там жа за доблесць і дзякаваў шчодро.
Ох, не любіў баязліўцаў і пестаў з магнатаў!
Будзь ты магнатам, але калі дрэйфіш у справе,
Лёс незайздросны ў такога – пагарда дружыны.
Строга і крута судзіў, і прытым – справядліва.
Сам справядлівы ва ўсім, ён па гэтай жа мерцы
Кожнаму мераў і нейкім сваім адчуваннем
Мог здагадацца адразу, дзе праўда, дзе крыўда.
Хлус перад ім не аднекваўся доўга: збялеўшы,
Змяк, затрымцеў, як асінавы ліст, і прызнаўся.
Сам і прысуд вінаватым выносіў, а тыя,
Цяжкасць віны ўсведамляючы, з ціхай пакорай
Самі прыспешвалі час непазбежнае смерці.
Ведалі добра: на літасць дарэмна разлічваць.
Круцікі-муцікі ў сведчаннях і крывадушнасць
Болей за ўсё не любіў і, як сведчаць паданні,
Клятваадступнікаў-сведак судзіў, як забойцаў.
Кат распаўляўся з такімі, і ўсё ў навучанне
Чорнаму люду: вучыцёся, як небяспечна
Княжы абходзіць закон і вярхоўную ўладу!
Позіркам жорсткім, што гляне – аж зробіцца млосна,
Ён, як вядзьмак, абяззбройваў усіх ашуканцаў:
«Хлусіш!» – і хлус прызнаваўся, што сведчыць ілжыва.
Кара была неадкладнай, чакала пры замку:
Іх, закруціўшы ў звярыную шкуру, спіхалі

З вала на пляц сабакарні, дзе псы-ваўкадавы
Клычылі ў шмацце асуджаных – ведама ж, псярня.
Так жа бязлітасна, строга караў ён і суддзяў
Княжацкіх вотчын за подкупы, хабар, ліхварства.
Выпадак быў, ды не ведаю дзе. Спакусіўся
Нейкі суддзя на багаты дарунак, і справу
Выйграў адказчык насуперак княскаму ўказу.
Скарга да князя дайшла; вінаваты прызнаўся.
Кат перабіў яму рукі і ногі, а потым –
Зноў жа ў навуку другім! – і суддзю пры народзе,
К конскім хвастам прывязаўшы, пусцілі на волю.
Прагнасць нажыцца над шыльдаю варты закона,
Сквапнасць – загрэбці кавалак у бліжняга з рота –
Ён тыранічнымі сродкамі так пратараніў,
Што на вякі нават завад іх вывеўся ў княстве.
Кім бы і чым бы ні быў ён пры іншых заслугах,
Нават за гэта адно я пяю яму славу.
Густа ён справамі век насяліў свой, і водгук
Спраў тых вячых патрапіў і ў гэтую песню.

Клопат аратага быў і астаўся аддаўна –
Сошка ды ніва, а сэрца яго і адвагу
Князь гартаваў на аблавах, у высачках звера.
Звер здабываўся па-рознаму; лепшай здабычай
Тую лічылі, якую жыўцом дастаўлялі –
Поцягам ці на плячах – на дзядзінец у лагер.
Высач, злаві, прывядзі, не скалечыўшы, зубра –
Гэта ўжо мужнасць, і доблесць, і нават геройства!
Ну і, вядома, была ўзнагарода адважным,
А з маладушных маглі і спагнаць, безумоўна.
Варта адзначыць, што ўсе земляробы ахвотна
Тое рабілі, што вёскам ад імені князя
Ставіў цівун у павіннасць, – рабілі без страху.
Нават і звера жыўцом валаклі да палаца
Князю ў дарунак. Хоць сам я, прызнацца, не веру,
Людзі ж старыя сцвярджаюць: «Бывала – і часта».
Вось што аб здатнасці нашай да выдуманых розных
Тут без сумнення скажу вам па прыказцы нашай:
Хіцер на выдумкі Зміцер – мастак самавіты!
Хоць бы і тая збудова пад назваю «сценка».
Вам у навінку такое, і я падрабязна
Ўсё апішу. Уявіце, што зрублены ў лесе

Клін велізарны з бяргавня-калодаў яловых;
З фронту – шырокія клешчы, далей паступова
Звужаны, быццам прагон, і прарэзы па сценах –
Вокны-пазы для завалак з цясовага брусу,
Дбала прыкрытыя свежымі лапкамі, голлем.
(Трэба, каб звер не спасціг ні падману, ні пасткі.)
Вось падышоў ён да кліна. Цікавасць забрала:
Што за прагон тут? Абнюхаў, ступіў, азірнуўся.
Раптам наперадзе штось мільганула ў чырвоным.
(Гэта лавец-завадар у барвовай накідцы
Выбег знарок з-пад укрыцця, каб зверу раз'ятрыць.
Зубр, як вядома, ніякай прыстрашкі не любіць.)
Ах, у чырвоным, ды шчэ і бліскучаю шабляй
Грозна размахвае! Звер гэта бачыць, і ўмомант
Вочы крывёй наліліся, ён з месца падскокам
Рушыў за лоўчым, а той як растаў, бо па сценах
Зроблены спуды – у іх і схаваўся адважны.
Бык жа тым часам, прабегшы прагон, апынуўся
Ў пастцы, бо ззаду і спераду завалкі ўмомант
Шлях адступлення адрэзалі – стой і здавайся!
Зараз жа – дзе толькі браліся! – лоўчыя ў пастку,
Зверху пятлю накідаюць: перш-наперш – на полад.
Путы на ногі, каб, голаў прыгнуўшы, стрыножыць.
Крэпяць абапал вяроўкі, а заднія ногі
Вяжучь з пярэднімі, каб не брыкаўся, не скачыў.
Сілаю зброі вялікага гурту не ўзяты,
Тут ён здрадлівасцю лёсу прададзены. Злоўлен!
Ну, закілзалі нарэшце і ў пысу прадзелі
Колца стальное, за колца – шматжыльны пастронак –
Можна і весці пад гулкія воклічы: «Ўзялі!» –
Цягнуць здабычу з прагону. Палонны асілак,
Пену пускаючы з пашчы – аж бурбаляць храпы, –
Пнецца назад, але ўсё-такі крочыць наперад.
Жахам ахоплены, ярасць у позірку – як жа
Вольніцу пушчы змяняць на людскія астрогі?
Лесам вядуць, цераз ляды, па вуліцах вёсак,
Дзе праз шпалеры цікаўных зусім не героем
Музіць палонны прайсці, і, нарэшце, – у лагер.
Тут, развязаўшы вяроўкі, з пастронкам у пысе
Ў чыстае поле пускаюць – бяжы, спатыкайся
І паслужы ездакам бегавою мішэнню.
А ездакі з кавалерыі княскай тым часам,

Лукі і коп'і прыўзняўшы, чакаюць атакі.

Гучна ражок затрубіў – і пайшла адшліфоўка
Трапнай стральбы і бяспромашных закідаў коп'яў.

З вуснаў у вусны даходзяць легенды, што кожны
Коннік стралу сваю значыў асобнай зарубкай,

Як і капейшчык – дзяржанне кап'я або дзіды.
Звера ж таксама пярэсцілі, як рабаціннем,
Так што капейшчык ці лучнік, пацэліўшы ў кропку,
Мог апазнаць свой удар па зарубцы на зброі

І атрымаць, адпаведна, сваю ўзнагароду.
Самай высокай адзнакай таго адзначалі,
Хто, шыбануўшы кап'ё або дроцік, смяротна
Раніў жывёліну. Драпін у бойцы не лічаць.

Княжанне Вітаўта лічаць усе летапісцы
Росквітам княства Літоўскага, нашага краю,
І называюць той век залатым. Разбяромся:
Мне так здаецца, што гэтай шаноўнаю назвай
Век той названы па простае прычыне: дзяржаўца
Перад багаццем і шчасцем зямным пастаянна
Ставіў багацце духоўнае – злата дзяржавы.
Ён быў набожны і першы з народамі княства
Сам ахрысціўся, прызнаўшы, што з верай паганскай
Повязі ўсе парывае, а ідалаў веры
Ён загадаў пазбіраць і панішчыць, і цэрквы
Богу адзінаму скрозь будаваў, і надзелы
Служкам духоўным адвальваў з угоддзяў не скупа.
Славу і ўхвалу вялікаму князю аддаў я
Поўнаю мерай, хаця і зусім не сумысля
Ратныя справы яго абышоў. Адчуваю:
Гледзячы доўга назад, я паглыбіўся ў нетры
Даўняе даўнасці, збіўся з напрамку, а трэба ж
Брацца па сцежцы на поўнач, да свойскага лесу,
Ды і пара б мне дапець сваю песню пра зубра.
Ёсць паляўнічая прымаўка ў нашым народзе:
«Звера яшчэ не забіў, а набіліцы збіў», – прабачайце
Гэтую вольнасць. Дык вернемся зноў на аблаву.

Крыкам напуджаны, доўгай пагоняй загнаны,
Звер абнямог канчаткова. І ярасць не тая,
І не ранейшы запал. Адчувае як быццам –
Хутка канец. Прабягаюць па скуры раз-пораз

Дрыжыкі зябкія, дыхае з хрыпам, і пара
Верне клубамі – відаць, што стамілася сэрца.
Мерыцца скочыць – не можа: не слухаюць ногі.
Вяла брыдзе, галаву апусціўшы, і целам
Ледзьве валодае – так аслабеў, што, здаецца,
Ступіць – і рынецца потырч, дыхне – і сканае.
Злосць аж іскрылася з позірку, зараз, як плёнкай,
Вочы сцінае; усё ўжо ўнутры адгарэла.
Верхнікі – з сёдлаў; загоншчыкі коней адводзяць.
Вось па даўнейшаму звычаю два маладзёны
Поступам смелым да звера бліжэй падступаюць;
Выняты з ножнаў клінкі, каб ударамі ў сэрца
Справа і злева на дол абваліць недабітка.
Дражняць, клінкамі махаючы: ну, нападай жа!
Бліскае сталь, ад узмахаў аж свішча паветра.
Звер абыякавы. Раптам, сабраўшы ўсю рэшту
Моцы былой, страпянуўся і рынуў на хлопца.
Той адступіўся за дрэва. А зубр павярнуўся,
Згледзеў крыўдзіцеля, цела спружыніў і скочыў.
Глуха зароў, гваздануўшы рагамі ў асіну.
Толькі шчапа ды сукі затрашчалі, а дрэва
Ўсё скаланулася, быццам маланка скасіла.
Пільна сачы, маладзён, за намерам асілка:
Друзлае дрэва ў сутычцы такой – не затулак!
Помніцца, раз на аблаве юнак-паляўнічы,
Дужы і храбры, вось так жа ў паветры ўзмахнуўшы,
Выпусціў шаблю; бычына ўжо цэліўся ўдарыць
Хлопцу ў живот, але той захінуўся за хвоею.
Хто б не знямеў ад спужання такога? На шчасце,
Лёс злітаваўся з хлапца, і дала паратунак
Крона сасны расахатай. На ёй, аблавухай,
З самых зазімкаў залежаўся снег сшарашэлы,
Зверху прысыпаны свежаю пульхнай парошай.
Зубр як ударыў рагамі – затрэслася хвоя,
Пругкія лапкі абвіслі, і белая навесь
Шуснула зверху на дол, як туману заслона.
Хлопца на момант як быццам не стала. І раптам –
Дзе толькі браліся спрытнасць яго і рухавасць! –
Шмыгнуў наўцёкі за дрэвы праз муць снегавую.
Што пачалося! Усе з бегуна рагаталі,
Быццам ад злыбеды нельга шукаць паратунку,
Сорамна смерць абхітрыць, ці, нібыта ў сутычцы,

Мэта якой: што б ні стала здабыць перамогу! –
Як на арэне, сыходзяцца роўныя сілы.
Зубр неўтаймоўны, ён зноў ірвануўся ў атаку,
Бухнуў у ствол і рагамі абняў, як аберуч,
Тоўсты камель. Перастарка-сасна не здалася:
Цвёрды падзол утрымаў карані. А, крыў Божа,
Гэтак бы гахнуў пад дых баравой меднаствольнай –
Трэснула б толькі, і вывараць хлопца накрыла б.
Буры наскокі такой хоць бы што, не здалеюць,
Ён жа наскочыць, упрэцца – з карэннем абваліць!

Гэты ж, глядзіце, упёрся ў старую асіну,
Б'е, як абухам, – аж трэскі ляцяць з-пад удараў.
Слепне ад злосці шалёнай, яму ўжо ўсё роўна –
Дрэва калечыць ці лоўчага. Варам віруюць
Пара і снег, і абодвух за імі не бачна.
Ярасць зуброў і ў шаленстве не роўная; часта
Вострага зроку і ранены ў помсце не траціць.
Мабыць, у памяці многім нядаўні выпадак –
Зноў-такі ў нашых лясах – з каралём Аляксандрам.
Тое няшчасце, калі б не Усявышняга літасць,
У горкіх слязах утапіла б усё каралеўства.
Двор выязджаў на аблаву, і ў пушчы зараней
Рубшчыкі ўсё як належыць зрабілі: на палях –
Тоўстых апорах – памост збудаваў і тры сажні,
Лесвіца збоку, чатыры падпоры, як трэба.
«Так што пакорліва просім вас, ваша вялікасць,
Там і сядайце, глядзіце, як пойдзе аблава».
Першаю села ў кампаніі фрэйлін і знаці
Ў строях сваіх аксамітных сама каралева.
Побач з памостам на доле, на сейміку шумным
Панства сышлося, а воддаль, як быццам на шпацыр,
Моладзь сабралася. Пеўнікі тыя згаралі
Ад нецярплівасці спрыт праявіць і геройства.
Блазан-амур, неразумны бажок заляцання,
Віўся на крылах між дрэваў і з лука раз-пораз
Пырскаяў стралой у дзявочыя сэрцы. Паслухай
Ты, матылёк бесклапотны: сваволь, забаўляйся
Дзе сабе хочаш, ды толькі не тут, дураслівец!
Пушча – не сад і альтанка. У ёй закаханы
Мілы юнак, што не ведае нораваў звера,
Толькі з жадання каханай прыйсціся пад нораў

Зробіць свой рыцарскі выбрык і тут жа загіне,
Усё праз цябе ці праз тую абранніцу сэрца!

Чутна – звяры тупацяць. Прамільгнулі сабакі:
Гоняць зуброў. Анямела, гірыўзняўшыся з месца,
Світа вяльможная ўнізе і там на памосце.

Сонечны дзень быў. Пярэстасць багатых убораў
Аж зіхацела ў праменні, барвовыя сукні
З вышыўкай срэбрам і золатам проста сляпілі.

Выскачыў першым важак. Натапырыўся, раптам
Аж скалануўся, убачыўшы яркую чырвань.

Голаў панурыў, працяў спадылба узвышэнне –
Ахнуў памост і закрыўся рукамі ад жаху.

Я не сказаў бы, што сцэнай такой любаватца
Нам, хто не ўладны над злосцю жывёльнай, прыемна.

Крык заганятых усё набліжаўся, і гэта
Звера прымусіла бегчы, бо побач дубровай
Наўскач ляцелі чароды зубрыц і аблеткаў
Проста на лоўчых, але па такіх не стралялі.

З рыкам, нібы ашалелы, узбег на паляну
Зубр велізарны, скрываўлены. З раны на шыю
Пырската кроў – у загрыўку трымаліся коп'і.
Ён іх страсаў і, закінуўшы голаў, угледзеў

Баль-маскарад на памосце. Суняўся і чмыхнуў,
Злосна ўтаропіўся, быццам ён там выпадкова
Ўбачыў знаёмыя твары і сіліўся ўспомніць,
Дзе сустракаў іх. Дзень добры, шаноўнае панства!

Смерцю маёй пацяшацца сышліся? Чакайце ж,
Я пакажу вам забойства – вякі не забудуць!

З храпам набраўшы паветра, разявіўшы пашчу,
Рыкам усіх аглушыў, скалануў наваколле.

(Рык важака для зубрынага статка – трывога.)
Значыць, сваіх папярэдзіў; цяпер – за справу.

З месца сарваўся падскокам. З разгону рагамі
Грымнуў у палю памоста – і збіў з падваліны.

Зверху – прарэзлівы лямант. Памост пахіснуўся,
Трэснуў і цудам не ўпаў без чацвёртай апоры.

Бог барані, калі б ён і другі раз ударыў.
Збіў бы памост, і якою б умыўся крывёю

Дол той пушчанскі і рогі крутыя забойцы –
Сэрца заходзіцца, дрыжыкі б'юць уяўленне!

Што гаварыць, замясіў бы пірог каралеўству
З княства й Кароны сваёю мясістаю мордай.

Вернемся ўсё ж на рысталішча ў лес. Паглядзіце:
Звер як стаяў, так стаіць асавела, раз-пораз
Ліжучы раны. Здаецца, шаленства ўляглося.
Ярасць жа ў позірку шчэ не пагасла. Ён грозны:
Хвошча хвостом, ажно свіст у паветры, а з пашчы
Вісне язык павілясты, як цела гадзюкі;
З ноздраў вільготных клубамі папыхвае пара.
(Холад для дужага, мабыць, быў колісь лякарствам,
Зараз мароз для аслаблага – гэта пагібель:
Кроў усё льецца, з крывёю ж сцякае і сіла.)
Ходырам дрыжыкі ходзяць, бакі паўпадалі,
Дыхае, стогнучы, булькае зраненым горлам,
Быццам там лютасць брадзіла і ломіцца выйсці.
Пот абварыў усяго, і калі прыглядзецца –
Рухі не тыя ўжо, сэнсу не маецца ў рухах.
Грывы касмыль ад уздыху здрыгнуўся ля вока
Тут жа зубамі рване яго, выкіне з пашчы;
Лясне нагою пад бруха, бы гіз адганяе;
Жоўты лісток на дубку затрымцеў – апраметна
Рынуў на дрэўца, зламаў і знявечыў падлеска;
Цень мільгануў па сумётах: сарока ці сойка
З сук на сук праляцела – бадае ў сумёты,
Чмыхае мордай у снезе. Агонія блізка.
Безліч выпадкаў, прыгод і жывых успамінаў
Хваляй нахлынуць, палоняць душу – і здаецца:
Зноў ты вярнуўся ў той край, дзе пачатак пачаткаў
Сэнсу жыцця і пачуцця святога – радзіма.
Я адчуваю: бракуе мне, мабыць, майстэрства
Ў складзе і ладзе паэмы: сяку яе часта
Жычкай – закладкай з разваг ды і з хронікі нашай,
Быццам гуляю ў адклад і староннім шматслоўем
Зубы сваім чытачам назнарок замаўляю.
Выбачце і не сярдуйце: развязка ўжо блізка.

Лоўчы схаваўся за елкай, а зубр не спускае
З вока яліну. Падскочыў да дрэва. Абодва –
Звер з паляўнічым – адзін на адзін. Сцеражыся,
Смелы дзяціна! Жыццём за памылку заплаціш:
Выткнешся бокам з-за дрэва – падыме на рогі.
Круцяцца, быццам у скоках, капыты і чобат,
Дама ж – дзябёлая елка – стаіць, як княгіня.

Меціць юнак-фехтавальшчык парнуць пад лапатку.
Звер языком, нібы шчупальцам, ловіць за рукі.
Я ўжо казаў, што язык у зубра – як гадзюка:
Доўгі, рухавы, і хай толькі кончыкам счэпіць,
Звяжа, як вузлам, падцягне і кончыць рагамі.
Бачачы шчупалец – гэту падступную змейку,
Лоўчы таксама не дурань – мяняе прыёмы:
Коле кароткім ударам, з падскоку на выпада.
Тут у імклівасці ўдару клінок апярэдзіць
Нават стралу быстралётную – як бліскавіца!
«Э, – заўважае юнак, – на цябе, языкасты,
Немач находзіць, хістанка ў нагах пачалася.
Ты і размяк, і абслініўся. Дзе твая статнасць?!»
Толькі падумаў, а звер страпянуўся – і ў наступ.
Лоўчы за дрэва – і чуе, як быццам з парыльні
Парай дыхнула і штось застагнала за дрэвам.
Момант! Клінок мільгануў і адскочыў – пацэліў.
Вось ён, удар сакрушальны! Схіснуўся і пысай
Тыцнуўся ў снег і прыкленчыў, нібы пакланіўся
Шумнай дуброве: «Даруй, мая родная, ўсё мне».
Недзе сябры зараўлі, пракацілася рэха –
Нават і ў пушчы свой звычай, свой звон памінальны.
Галас падняўся – патрэбен удар міласэрны.
Тут жа, як бачыш, з'явіліся тыя ж малойцы,
Вынялі шаблі і ўмелым ударам пад сэрца
Усё завяршаюць і тым набліжаюць развязку.

Трубяць у рог. Пераможца сярод пабрацімаў.
Жарты, абдымкі. А звер на бялюткай пасцелі
Вотчыны роднай прылёг і нібы спачывае.
Нетры лясныя стаілі ў сваёй таямніцы
Шчэ аднаго, што паранілі, – можа, і сына
Гэтага волата. Хай выжывае, не буду
Гнацца ў пагоні за раненым. Час падганяе.
Спынім забойствы! Сумленне, і розум, і гонар
Уладна загадваюць кніжніку: як са званіцы,
Бі ў сваё звонкае слова, узбройвай народы
Супраць разбою! Бясконца купае і губіць
Марс збраяносны людзей у крывавых купальнях.
Свет хрысціянства з яго хрысціянскаю верай
Трэснуў даўно, і расколіна ўглыб пранікае
Дома і ў войску, хістаюцца веры асновы!

Хто вінаваты? Чыёю злачыннай рукою
Губяцца сувязі братнія, бурацца храмы?
Вораг знішчае – мы скажам, а трэба ж прызнацца:
І ад сваіх міжусобіц мы ўсе не дужэем.
Нашы ж мячы падсякаюць і веру Хрыстову.
Кінуўшы здрадліва ворагам лютым на здзекі
Веру дзядоў і бацькоў, нам адно застаецца:
Літасці боскай чакаць і прасіць даравання.
Мала надзеі, аднак, што Усявышні прабачыць
Грэшным у веры, злачынным у справах жыццёвых.
Гонар, сумленне зямных уладарцаў, здаецца,
Спяць беспрабудна. Усе іх учынкі і справы
Людзям на гора, дзяржаве ж – на шкоду і страты.
Болей за ўсё непакоіць іх сверб панавання:
Вострыць мячы пастаянна сусед на суседа –
Ты або я запаную, дваім жа нам цесна.
Братазабойствы, грызня, міжусобныя войны –
Іхні занятак фізічны і свет іх духоўны.
Б'юцца князі-ваяводы, а стогнуць народы:
Воіны ж гінуць у тых і другіх у сутычках,
Што ім твой смерд – наша гора і нашы пакуты?
Ім бы свайго дамагчыся, а ты хоць заліся
Ў горкіх слязах. За мурамі рыданняў не чутна –
Значыць, гандлю і крывёю, і лёсам падданных.
Ворагі нашы ўсё бачаць, смяюцца з няшчасных.
«Пастырам будзь па-над паствай» – гаворыць
Пісанне. Будуць – чакайце! Ваўкамі грызуць сваю паству.
Вось да чаго давяла непамысная прагнасць
Славы, багацця і ўлады і як ачарсцвілі
Ўсё іх нутро сябелюбства, раскоша і слава!
Свет абшукайце – ці знойдзецца ў ім заваёўнік,
Што заваёўваў, і гладзіў рабоў па галоўцы,
І не купаўся ў крыві і слязах зваяваных?
Турак агнём і мячом вынішчае ўсе нашы пасады,
Паліць мястэчкі і сёлы, руйнуе святыні.
Горад захопіць гандлёвы, дзе маецца прыстань, –
Крэпасць будзе, нагоніць сваіх басурманаў
Гвалт і рабункі чыніць, а людзей непакорных
Рэжа пад корань – жанок і дзяцей не шкадуе.
Што яму значыць клінком мацярынскае лона
Выпусціць разам з маленькім? Усё ж па загаду:
Сродкі – любыя, а мэта адна – вынішчэнне.

Войска разбіўшы, народ абяззброіўшы ўсюды,
Ён і не дбае, што голыя рукі адпомсцяць.
Стогне і ў цемрадзі ночы злавеснай народ наш
Вобмацкам долі шукае. Жахлівыя здзекі
Церпіць пакутнік пад страшным прыгнётам чужынцаў!
Мы – шчэ натоўп, грамада непісьменная, цемра.
Князь і баяры – усе, каму льга заступіцца,
Глухі да нас і не горай, чым жорсткі татарын,
Душаць пятлёй галасы абурэння ў народзе.
Плаха і кат-выканаўца – вось доля любога,
Хто пастаяць за закон і за Бога азваўся.
Як толькі ён, наш заступнік нябесны, трывае,
Бачачы ўсё гэта? Як у крывавым патоце
Верных гасподняму слову, набожных, знаходзіць?

Боская Маці, Прачыстая Дзева Марыя,
Чуеш імя сваё ў песні і бачыш, напэўна,
Як затрымцела ад страху рука вершатворцы?
Раб твой пакорлівы слёзную гэту малітву
Шле да цябе, баючыся: а можа, не прымеш?
Можа, маўчаць і цярпець? Я ў душы адчуваю:
Вартая ты не малітвы раба, а харалу
Цэлага свету зямнога – людзей і стварэнняў, –
І велічання, і славы ты варта таксама.
Я ж ці знайду і ці вымаўлю вуснамі ўзнёсла
Слова-зваротак, тваю не прынізіўшы годнасць.
Знаю, што ты міласэрная, добрая маці –
Ты мне даруеш, і тут я з васковаю свечкай
Перад табою, святой Багародзіцай, кленчу.
Бледны, прыгнечаны ношай грахоў сваіх цяжкіх,
Вусень-чарвяк падбірае будзённыя словы
Ў гэта маленне і шчэ спадзяецца, што зможа
Вымаліць краю тваю абарону-спагаду.
О, заступіся за нас! Праз любоў к Чалавеку
Бацька наш Бог і абраў цябе сам, і паставіў
Першай заступніцай люду, і ты заступіся!
Як птушаняты ў нягоду пад матчына крылле,
Так пад тваю абарону і мы прыбягаем.
Хай хто пакрыўдзіць дзіця і малое заплача –
Маці ж прыгорне крывінку сваю і суцешыць.
Ты – наша маці-заступніца, мы – твае дзеці,
Крыўдзяць, цкуюць нас і ганьбяць – утры нашы слёзы.

О міласэрная ўцешніца, Дзева Марыя,
Не пакідай нас, прымі гэту скаргу-малітву.
Кінь свой спагадлівы позірк на нашы палеткі –
Гоні і ляды, што скрозь здратаваны і збіты
Коньмі татарскімі, коламі іхніх абозаў.
Бачыш, якія бячынствы дазволены лёсам
Зброі варожай? Там сёння страшэнныя здзекі
Чыняцца з нас, хрысціян, што адзінае веры
З сынам тваім, міралюбных і прагнучых міру!
Нашым князям, што ў сваіх міжусобіцах розум
Нашай крывёй замуцілі, падай на пахмелле
Мысляў і ўчынкаў цвярозасць, вярні раўнавагу
Мудрых дзяржаўцаў, напамні пра іх абавязкі,
Гэтак злачынна забытыя, – карай напамні!
Свет вар'яцее, і ўсе міратворцы на словах –
Гэта ваўкі пад ягнячым руном красамоўства.
Ім без твайго настаўлення, прамудрая дзева,
Думка не прыйдзе, што трэба за розум узяцца.
Дзе ім убачыць з харомаў, як з хатак вясковых
Гоняць бічамі галоту ў палон на пакуты!
Стань загародай на бітых шляхах і гасцінцах,
Вартай памежнай між воляй народаў і рабствам.
Папскі прастол Адрыяна і свет хрысціянства
Заклікам боскім згуртуй, апалчы супраць турак.
Хай накіруюць па ветры свае каравелы
І перахопяць мячы, што варожасцю ўзняты.
Хай ён тым дурням, аслепленым злосцю, пакажа,
Дзе небяспека і смерць, і няхай вінаватых
Так пакарае няўмольнаю ўладай закона,
Каб паслядоўнік, стырна не ўпускаючы ўлады,
Нашую зброю скрыжоўваў са зброяй варожай
Толькі за праўду, са шчырай адданасцю справе
Мужа дзяржаўнага вёў каравелу дзяржавы
І праз хаос, і праз штормы жахлівага часу!

(Кракаў, 1523)

Ян Баршчэўскі. «Шляхціц Завальня, або Беларусь у фантастычных апавяданнях»

Некалькі слоў ад аўтара

Сярод беларускага людзю захоўваюцца яшчэ і цяпер асобныя паданні даўніх часоў, якія, пераходзячы ад чалавека да чалавека, зрабіліся такія ж цьмяныя, як і міфалогія старажытных народаў. Жыхары гэтага краю, а менавіта Полацкага, Невельскага і Себежскага паветаў, спрадвеку пакутуючы, зусім змяніліся характарам; на іх тварах заўсёды адбіты нейкі смутак і змрочная задумлівасць. У іх фантазіях увесь час блукаюць нядобрыя духі, якія, аднак, служаць злым панам, чараўнікам і ўсім непрямцалям простага людзю. Я нарадзіўся там і вырас, іх скаргі і журботныя апавяданні, як гоман дзікіх лясоў, навявалі на мяне заўсёды змрочныя думкі і з дзяцінства былі маёй адзінай марай. Асобныя з гэтых родных успамінаў я прыгадаў у баладах¹; гэта быў мой самотны напеў. Балады былі пачаткам таго, пра што я меў намер сказаць падрабязней. Гэта ў чалавечай натуры – ад песні пераходзім да апавядання пра тое, што нас найбольш займае. Павінны выйсці адзін за адным шэсць² томікаў гэтых аповесцяў, якія малююць пераважна мясціны паўночнае Беларусі, бо гэты куток зямлі заўсёды выклікае ў мяне наймілейшы ўспамін. Я не пераймаю формаў, якія ўжывалі пісьменнікі англійскія, нямецкія або французскія; лічу, што чужаземнае не будзе пасаваць негаваркому жыхару Беларусі. Узяў я форму з самое прыроды. Сірата штодзённа наракае на сваю нядолю, апавядае пра розныя пакуты, якія ён мусіў трымаць на гэтым свеце, і яго скаргі на працягу ўсяго жыцця зліваюцца ў адну аповесць, хоць ён і не думаў сёння пра тое, што будзе апавядаць заўтра.

Ян Баршчэўскі *Пецяrbург,*
1844, 8 верасня.

Аповяданне «Шляхціц Завальня»

Дзядзька мой пан Завальня, досыць заможны шляхціц на загродзе¹, жыў у паўночным і дзікім баку Беларусі. Яго сядзіба стаяла ў чароўнай мясціне. На поўнач паблізу жыллі – Нешчарда, велізарнае возера нахшталт марскае затокі. Калі ўсходзіцца вецер, ад возера плыве роўны шум і відаць праз вакно, як пакрытыя пенаю хвалі падымаюць угору і зноў кідаюць уніз рыбацкія лодкі. На поўдзень ад дому нізіны зелянеюць кустамі лазы, дзенідзе ўзгоркі, парослыя бярозамі і ліпамі, на захад – разлогія лугавіны, і рака бяжыць з усходу – пераразаючы гэтыя ваколіцы, уліваецца ў Нешчарду. Вясна там надзвычай прыгожая, калі па лугах разальецца вада, і ў паветры над возерам і ў лясах зазвіняць галасы птушак, што вяртаюцца з выраю.

¹ Шляхціц на загродзе – дробны шляхціц, які меў невялікі маёнтак з абгароджанай сядзібаю.

Пан Завальня любіў прыроду, найбольшай прыемнасцю для яго было садзіць дрэвы, і таму, хоць дом яго стаяў на гары, за паўварсты нельга яго ўбачыць, бо быў з усіх бакоў прыкрыты лесам. Толькі рыбакам, што плавалі па возеры, адкрывалася ўся пабудова. Ён таксама меў прыроджаную душу паэта і хоць сам не пісаў ні прозай, ні вершам, але кожнае апавяданне пра разбойнікаў, герояў, пра чары і цуды надзвычай яго займала, і кожную ноч ён засынаў не іначай, як слухаючы чарадзейныя гісторыі. Таму ўжо было звычайным, што, пакуль ён не засне, хто-небудзь з чэлядзі мусіў апавядаць яму якую простанародную аповесць, і ён слухаў цяропліва, хоць бы адна і тая ж гісторыя паўтаралася некалькі дзесяткаў разоў. Калі хто прыязджаў да яго, маючы якую патрэбу, які-небудзь падарожны ці квестар², ён найласкавей яго прымаў, частаваў, пакідаў начаваць і выконваў усе жадункі, ўзнагароджваў, абы толькі той раскажаў яму якую казку. А асабліва ўвосень, калі ночы доўгія. Той госць быў для яго наймілейшы, які меў у запасе найбольш гісторый, розных здарэнняў і показак.

Калі я прыехаў да яго, ён быў вельмі мне рады, распытваў пра шаноўных людзей, у якіх я праслужыў столькі гадоў³, раскажваў пра сваю гаспадарку, пра бярозы, ліпы і клёны, якія шырока распасцёрлі свае галіны над дахам. Некаторых суседзяў хваліў, іншых жа ганіў, што яны займаліся толькі сабакамі і паляваннем. Нарэшце, пасля доўгае размовы пра сёе ды тое, кажа мне:

— Ты чалавек вучоны, хадзіў у езуіцкую школу⁴, чытаў многа кніжак, гутарыў з вучонымі людзьмі, павінен ведаць шмат разнастайных гісторый, сёння ўвечары раскажы мне што-небудзь цікавае.

Дык я пачаў прыпамінаць, чым бы пахваліцца. Я нічога не чытаў, апрача гісторыкаў і класікаў. Гісторыя народаў — не займальная рэч для таго, каго не цікавяць тэатр свету і асобы, што іграюць розныя сцэны. Для майго дзядзькі адзінай гісторыяй былі Біблія, са свецкіх жа паданняў ён дзесьці вычытаў, што Аляксандар Македонскі, прагнучы даведацца пра вышыню неба і глыбіню мора, лятаў на грыфах і апускаўся на дно акіяна⁵ і такая чалавечая смеласць яго, дзядзьку, здзіўляла і займала. Трэба было і мне расказаць штонебудзь падобнае, таму вырашыў пачаць з “Адысеі” Гамера, бо ў гэтай паэме поўна чараў і дзіваў, як і ў нашых асобных простанародных аповесцях.

Блізу дзесятае гадзіны вечара, калі вясковыя жыхары канчаюць сваю працу, мой дзядзька пасля малітвы ідзе спачываць. Ужо сабралася ўся чэлядзь паслухаць новыя аповесці, а ён сказаў так:

— Ну, Янка, раскажы ж нам што цікавага, я буду пільна слухаць, бо сёння адчуваю, што не хутка засну.

² Квестар — манах, які збірае ахвяраванні на кляштар.

³ Колькі гадоў службыў Я. Баршчэўскі ў “шаноўных людзей” сёння нам невядома.

⁴ Відавочна, Завальня мае на ўвазе і Полацкі езуіцкі калегіум, і Полацкую езуіцкую акадэмію. Полацкі езуіцкі калегіум заснаваны ў 1580 г. паводле загаду Стэфана Баторыя. У 1812 г. пераўтвораны ў Полацкую езуіцкую акадэмію.

⁵ Відавочна, маецца на ўвазе перакладная старабеларуская аповесць “Александрына” (“Похождение царя Александра Македонского”).

Тады я, каб мае аповесці былі лепш зразумелыя для слухачоў, раскажаў коратка пра самых галоўных грэцкіх багоў, багін і герояў, пасля пра залаты яблык, пра суд Парыса, пра аблогу Троі. Усе слухалі з цікавасцю і здзіўленнем. Я чуў, як некаторыя з чэлядзі гаварылі:

- Гэтай басні прыпомніць не можна, дужа цяжкая.
- А ці было калі ў сапраўднасці тое, што ты раскажваеш? – пасля доўгага маўчання перапыніў дзядзька.
- Так некалі верылі паганцы, бо гэта было да нараджэння Хрыстовага. Вядома з гісторыі пра гэты народ, вядома таксама і пра яго рэлігію.
- І такому вас вучаць езуіты ў школах, нашто ж гэта прыдасца?
- Хто вучыцца, – адказаў я, – той павінен пра ўсё ведаць.
- Ну, то кажы далей.

І далей я апаведаў без перапынку. Ужо было пасля паўночы. Чэлядзь, разыходзячыся, паціху паўтарала паміж сабой:

- Нам гэтай басні ня выўчыцца, усё што-то ні па-нашэму, тут нічаго ні прыпомніш.

Праз пэўны час я пачуў моцны храп майго дзядзькі і, усцешаны з гэтае прычыны, перажагнаўся і заснуў.

На другі дзень ён як вясковы гаспадар устаў вельмі рана, агледзеў увесь свой маленькі маёнтачак, вярнуўся ў дом і, набліжаючыся да мяне, калі я яшчэ драмаў, загукаў:

- О, як бачу, вашэць любіць спаць па-панску; уставай, у простых людзей гэта грэх, і цябе назавуць гультаём! Але твая ўчарашняя гісторыя вельмі вучоная, хоць забі, не помню аніводнага імя тых паганскіх багоў. Дый гэта не апошні раз, пагасцюеш у мяне да вясны і за доўгія зімовыя ночы шмат мне раскажаш пра сёе і пра тое.

У час майго побыту ў дзядзькавым доме мусіў я амаль пяць тыдняў кожную ноч усыпляць яго пераказам слаўтых паэм грэцкіх або лацінскіх класікаў, аднак найбольш яму падабалася з “Адысеі” мудрасць Уліса⁶ на берагах Цырцэі і на востраве цыклопаў. Паўтараў мне няраз:

- А можа, некалі даўно і бывалі такія агромністыя веліканы, толькі дзіўна, што з адным вокам на ілбе. Але ж і хітрун гэты Уліс – нападў, выкалаў вока і выехаў на баране.

Не мог таксама ён забыць шостае песні з Вергілія⁷, дзе Эней увайшоў у пекла. Паўтараў некалькі разоў такія словы:

- Хоць ён быў і паганін, ды якое шляхетнае пачуццё і любасць да бацькі – ісці ў такое небяспечнае месца. Але якая ў іх дзіўная вера, у нас душачкі збавёныя ідуць у неба, а яны сабе прыдумалі нябеснае валадарства так глыбока пад зямлёй. Дзіўная рэч!

Аднаго разу, размаўляючы са мною, запытаўся ён, ці даўно я быў у Полацку.

⁶ Уліс – Адысей, галоўны герой паэмы Гамера “Адысея”.

⁷ Маецца на ўвазе паэма Вергілія “Энеіда”.

- Амаль год не меў нагоды быць у гэтым горадзе.
- Калі надарыцца там быць, добра было б даведацца ад ксяндзоў езуітаў, як вучацца мае Стась і Юзік. О, не кепска быць чалавекам вучоным! От, як вашэць апавядаеш з розных кніжак, таго невук і ў сне не ўбачыць! Добра ўсё ведаць. Я, будучы ў Полацку, і мая нябожчыца жонка, вечная ёй памяць, прасілі ксяндза-прэфекта⁸, каб не шкадавалі розгаў.

Розгаю дух святы дзетак біць радзіць, Розга аніяк здароўю не вадзіць⁹.

О, гэта цудоўныя вершы – розга вучыць розуму і веры. Сёй-той з нашых панічоў, якіх песцяць у бацькоў, толькі і бавіцца з коньмі і сабакамі, а прыйдзе які ў касцёл, дык нават не перажагнаецца. Якая ўцеха бацькам – толькі кара Божая!

Ужо былі першыя дні лістапада. Самотны, седзячы ля вакна, я слухаў завыванне асенніх вятроў і пошум бяроз і клёнаў, якія густа ўздымаліся над дахам. Віхор круціў па двары жоўтае лісце і ўзнімаў яго ўгору. Усюды глуха, толькі зрэдку забрэша сабака, калі мінае прахожы або пакажацца з лесу звер. Думкі мае былі занятыя нейкімі тужлівымі марамі. Тут уваходзіць кабета, што за гаспадыню ў майго дзядзькі. Гэта сястра яго жонкі-нябожчыцы, ужо ў сталых гадах. Ubачыўшы, што я задумаўся, сказала:

- Нудзішся ты ў нас, пане Янка. Ты малады чалавек, а адпаведнае кампаніі не маеш, а можа, ужо і гэтыя начныя апавяданні апрыкралі. Крышку патрывай, – як толькі замерзне Нешчарда, паўз гэты фальварак праз возера будзе вялікая дарога. О! Тады пан Завальня запрасіць да сябе шмат гасцей, каб расказвалі, што каму заманецца.

Прайшло колькі дзён. Яснымі і пагодлівымі начамі заіскрыліся маразы. Заснула возера пад тоўстай лядовай глыбай, пасыпаўся снег з аблокаў – і ўжо зіма. Уздоўж Нешчарды з’явілася шырокая дарога, праходзяць падарожныя і цягнуцца ў Рыгу вазы, грузаныя лёнам і пянькою, паказаўся гурт рыбаловаў на лёдзе. Мы з дзядзькам любілі часта наведваць тоні і глядзець на багаты ўлоў, а тут яшчэ і тая была карысць, што ён, прабыўшы цэлы дзень на марозе, хутка засынаў, і я вечарамі быў вольны. Да

⁸ Прэфект (ад лац. *praefectus* начальнік) – загадчык, інспектар або настаўнік рэлігіі ў школе.

⁹ Пачатак беларускае “Каляды для малых дзетак”, папулярнага твора XVIII ст., які гучаў так:

*Розкаю дух святы дзетачкі біць радзіт,
Розкаю бінамне здорав не завадзіт;
Розка папужае розум да галовы;
Учыт пісьма; а бароніт злой мовы;
Розка родзічам паслушнымі чыніт;
Розка выпушчае а учыт латыні;
Розкаю хоць б’е, не паломіт косці;
Дзетак гамует ат ўсякай злосці...
На малых добра розка беразовая,
А старым карбач, або насека дубовая.
Звязда дзеткам тую каляду дае,
Прето ж ей за ную нех жадзен не лае.*

таго ж мы часцей мелі і заездных гасцей, перад якімі дзядзька вельмі хваліў мяне і езуіцкія навукі, расказваючы, што чуў ад мяне шмат новых і такіх разумных аповесцей, што і запомніць цяжка. Быў і я рады гасцям, бо сёй-той з іх заступаў маё месца, і мне ўжо было прыемней слухаць, чым гаварыць.

Вечар быў цёмны, неба пакрыта хмарамі, нідзе аніводнае зоркі, падаў густы снег. Раптам пачынае дзьмуць паўночны вецер, навокал страшная бура і завіруха, вокны засыпала снегам, за сцяною завылі сумным голасам віхуры, быццам над магілаю самое прыроды, за адзін крок вока нічога не бачыць, і сабакі на падворку брэшучь: кідаюцца, быццам напалі на нейкага звера. Выходжу з дому, слухаю, ці не падышла зграя ваўкоў, бо ў такую завіруху гэтыя драпежныя звяры найчасцей шукаюць сабе здабычу, гойсаючы тут і там каля вёсак. Узяў набітую стрэльбу, каб хоць папужаць іх, калі здолею заўважыць зіхатлівыя воўчыя вочы. Раптам пачуў крык на возеры, там і тут пераклікаліся паміж сабою мноства адчайных галасоў, быццам не могуць даць рады ў страшнай небяспецы. Я вяртаюся ў хату і кажу пра гэта дзядзьку.

— Гэта падарожныя, — адказаў ён, — дуйка снегам замяла дарогу, і яны, блукаючы па возеры, не ведаюць, у які бок падацца.

Гаворачы гэта, ён узяў запаленую свечку і паставіў яе на падваконні.

Пан Завальня меў звычай рабіць гэта кожную завейную ноч ужо таму, што жыла ў ягоным хрысціянскім сэрцы любоў да бліжняга, і ён рады быў заўсёды гасцям, каб з імі пагаварыць і паслухаць іхнія гісторыі. Падарожныя, што заблудзіліся, заўважыўшы з возера агонь у вакне, цешыліся, як мараходы, змучаныя марскімі хвалямі, калі ўгледзяць здалёк сярод начное цямрэчы святло партовага ліхтара, цешыліся і з'язджаліся ўсе да сядзібы майго дзядзькі, быццам да прыдарожнае карчмы, каб пагрэцца і даць адпачынак коням.

Вецер не сціхаў, і дом, быццам высокія валы, акружалі снежныя сумёты; сярод шуму буры чуваць рыпенне снегу пад нагружанымі вазамі, стукаюць у зачыненыя вароты і крычаць:

— *Рандар! рандар! Адчыні вароты; ахці, якая мяцеліца, саўсём перазяблі, і коні прысталі, чуць цягнуць. Рандар! Рандар! Адчыні вароты!*

На гэты крык выходзіць парабак, незадаволены, што ўваліўся ў глыбокі снег:

— *Пагадзіця, адчыню, чаго вы крычыця, тут не рандар жывець, а пан Завальня.*

— *Ах, паночык (думалі, што гэта сам гаспадар), пусці нас піраначаваць, ноч цёмная, нічога не відна, і дарогу так замяло, што і найці няможна.*

— *А ці ўмеіце сказкі да прыкаскі?*

— *Да ўжо ш як-нібуць скажым, калі толькі будзе ласка панская.*

Адчыняюцца вароты, на падворак заязджае некалькі вазоў, насустрач выходзіць дзядзька і кажа:

— Ну, добра, будзеце мець вячэру і сена для коней, толькі з умовай, што хто-небудзь з вас павінен расказаць мне цікавую казку.

— *Добрэ, паночык, — адказваюць сяляне, здымаючы шапкі і кланяючыся.*

Вось выпраглі яны і прывязалі да вазоў сваіх коней, паклалі ім сена, зайшлі ў пакой для чэлядзі, абтрэслі снег, там далі ім вячэру; пасля яе сёй-той з іх прыйшоў у

пакой да майго дзядзькі, ён даў ім яшчэ па кілішку гарэлкі, пасадзіў падарожных каля сябе і ўлёгся ў пасцель з намерам, аднак, слухаць казкі. Сабраліся сямейнікі, і я сеў паблізу, з вялікай цікавасцю жадаючы пачуць новыя яшчэ для мяне протанародныя аповесці.

Апавяданне «Плачка»

Кабета тая незвычайна прыгожая. Вопратка яе — белая, як снег, на галаве — чорны ўбор, і чорная хустка накінутая на плечы. Твар хоць і смуглы ад сонца і ветру, але гожа і паглядны, вочы жывыя, і заўсёды блішчаць на іх слёзы. Яна з'яўляецца найчасцей у пакінутых дамах, у пустых касцёлах і на руінах. Бачылі яе таксама пад дрэвамі або пасярод поля. Пасля захаду сонца яна сядзе на камені, наракае на лёс жаласным голасам і заліваецца слязьмі. Кажуць, тыя, хто набліжаўся да яе, чулі такія словы: «Няма каму даверыць таямніцу сэрца майго!»

Калі я ехаў з Полацка, на папаса апавядаў мне карчмар, што там блізка ад дарогі, за бярозавым гаем стаіць пустая хата. Для яе быў адно невялікі вішнёвы садок. Жыў там даўней селянін, якога з усіх радзінаў выслалі паны кудысьці далёка, забраўшы ў яго некалькі кароў і коней.

Ішоў там убогі сляпы, якога вёў маленькі хлопчык. Пачуўшы ў тым доме журботны спеў, яны падумалі, што там ужо нехта жыве. Дык ідуць туды жабраваць. Заходзяць у хату, сляпы заспяваў песню: «О! Спасіцелю, наш Пане».

— Дом без дзвярэй і вакон, ніхто тут не жыве, — сказаў хлопчык сляпому.
— Дарэмна толькі звярнулі з дарогі.

Але тут пасярод хаты з'явілася кабета ў жалобнай вопратцы і са смутным тварам.

— Маліцеся! — кажа. — Усюды ёсць Бог, які будзе вам дапамагаць. Яна кінула жменю срэбраных манет сляпому ў шапку і вокамгненна знікла.

Гэты ўбогі, ходзячы ад хаты да хаты, паказваў тыя грошы, на якіх з аднаго боку былі ваявы каралёў, а з другога — Пагоня.

Непадалёку ад дарогі, калі едзеш на Віцебск, стаіць пустая капліца. Там, пасля захаду сонца, бачылі, што яна плакала, седзячы на парозе, і яе маркотны голас далёка адзываўся.

Рознае думалі людзі пра гэтую Плачку. Адны баяліся, што яна вяшчэе нейкае вялікае няшчасце, вайну, паморак або голад ва ўсім краі.

Па вёсках старыя людзі гаварылі між сабою пра гэтую кабету, заўсёды прадказваючы нешта дрэннае. Некаторыя ж з маладых мелі зусім іншую думку. Яны даводзілі, што там, дзе з'яўляецца Плачка, напэўна, скарб у зямлі. І ўся ваколіца ўпадабала гэтую думку.

На канцы тае вёскі жыў убогі чалавек, які даўней абышоў увесь свет. Вярнуўшыся да свае сям'і, жыў толькі з міласціны. Ён часта паўтараў усім: — Браты! Слёзы і нараканні гэтакі жанчыны абяцаюць вам не золата і срэбра. Кабета плача на парозе забытае вамі святыні. Вы думаеце толькі пра багацце, а вас чакаюць беднасць і пакуты.

Аднаго дня, пасмяяўшыся са слоў гэтага старога, вырашылі: калі ўсе будуць спаць, ісці туды і выкапаць з зямлі скарб.

Старая капліца была за чатыры вярсты ад вёскі. Дык колькі маладых сялян, узяўшы з сабою струмант, борзда выправіліся туды, каб пачаць свае пошукі раней, чым заспявае першы певень.

Прыйшлі на месца. Змрочны выгляд тае ваколіцы наводзіў на іх неспакой і страх. Непадалёку шумеў густы яловы лес, там маркотна вухала сава, і месяц вельмі рэдка паказваўся з-за чорных хмараў. Капліца, нібы магільны помнік, стаяла на пагорку ў засені бяроз.

Шчыравалі ўсю ноч. Выкапалі глыбокія ямы ў некалькіх мясцінах, але знайшлі толькі спарохнелыя дошкі ды чарапы. Зразумелі, што былі тут калісьці могілкі, хоць і не ацалела на паверхні знакаў, апрача некалькіх ледзь прыкметных абымшэлых камянёў.

Улетку ноч кароткая. Вось ужо на ўсходзе пачынае ружавець ранак. Шукалі дарэмна. Дык засыпалі ямы і вяртаюцца дахаты.

Узыходзіла сонца. Заспяваў у небе жаўрук, і імгла ўжо знікла. Бачаць перад сабою недалёка ад дарогі ля кустоў ляшчыны — стаіць Плачка, тварам на ўсход. У яе руках ветрык матляе яркую стужку, тая трымціць у паветры, як бліскавіца. Толькі адзін з іх сказаў: «Пайшлі смела да яе» — прывід імгненна знік.

На тым месцы, дзе стаяла Плачка, з'явілася на галіне велізарнае асінае гняздо. Жамярыцы, што заляталі і выляталі з гэтага гнязда, снавалі ў ранішніх сонечных прамянях, нібы залатыя іскры.

— Паслухайце мае рады, — сказаў адзін з іх. — Мы абвяжам асінае гняздо хусткаю. Прыйдзем да старога, разбудзім і скажам, што ля капліцы выкапалі скарб і частку ахвяруем яму. А калі ўстане з пасцелі, укінем яму ў вакно асінае гняздо. Няхай ашалее стары.

Усе пагадзіліся. Разбудзілі старога, укінулі ў хату асінае гняздо, а самі, смеючыся, уцяклі.

Дзіва нечуванае! Стары бачыць перад сабою рассыпанае на зямлі золата. І калі ён здзіўлена глядзеў на гэта, кажуць, з'явілася перад ім кабета, тая самая, што плакала на парозе старога капліцы, і сказала:

— Бяры палову гэтага скарбу сабе, а другую — раздай убогім. Бог дапамагае маім пакутным дзецам. Сказаўшы гэта, яна ўмомант знікла.

У Інфлянтах¹⁰ жа было такое здарэнне. У маёнтку пана М. узвышаліся руіны нейкага старажытнага замка. Кажуць, што ў пракаветныя часы быў там горад, бо цяпер паводка размывае часам пясок і дастае да падмуркаў старажытных камяніц. Там часта знаходзяць шклянныя або ржавыя жалезныя рэчы, што даўней рабілі дзеля аздобы, абломкі зброі, а зрэчас медныя або срэбныя грошы, што вякамі ляжалі ў зямлі.

Сюды штовечар, пасля захаду сонца, прыходзіла Плачка. Яна вешала на руіны вянкi палёвых красак, садзілася на камень і, заломваючы рукі, залівалася слязьмі. Не

¹⁰ *Инфлянты* — так называліся паўночна-заходнія, латышскія паветы Віцебскай губерніі.

адзін прахожы, чуючы здалёк яе нараканні, смутны вяртаўся дадому і апавядаў пра гэта іншым.

Былі і такія цікаўныя, што, чуючы лямант дзіўнае кабеты, падышлі ў вечаровым змроку да яе і са слоў, якія пачулі, зразумелі, што нейкая нешчаслівая маці плача па сваіх дзецях. Але толькі надумалі ісці да яе і запытацца, хто яна і якая напаткала яе нядоля, ужо больш не бачылі яе і голас не адзываўся да наступнага вечара.

Не зразумеў ніхто, што гэта такое. Цьмяныя здагадкі хадзілі па наваколлі. Усюды гаварылі пра яе толькі як пра дзіўную камету, што з'яўляецца на небе ў выглядзе вогненнае мятлы. Хацелі даведацца, дзе яна жыве і адкуль прыходзіць, але ўсё марна. Нібы які дух, апускалася яна на зямлю і знікала ў паветры.

Кажуць, што і сам пан М. не прырэчыў гэтым дзіўным апавяданням, бо і ён таксама сустрэў яе аднаго разу, вяртаючыся позняй парою дахаты, і чуў, як плакала яна на руінах замка. Не разумеў пан гэтае праявы, аднак, разважаючы, паверыў тым людзям, якія думаюць усё жыццё пра выгоду, хочуць, каб таямнічы дух спяваў ім толькі пра золата і срэбра і паказваў скарбы, схаваныя ў зямлі. Дык паклікаў пан аканом і такі даў яму загад:

— Збірай людзей, і заўтра пачынайце капаць на замкавых руінах. Там у зямлі мусіць быць золата, бо як іначай растлумачыш тую праяву? Пэўна, Плачка хоча паказаць нам нейкія скарбы, якія ўзнагародзяць нас за гэтую працу.

— Я чуў словы тае Плачкі. Яна аплаквала смерць нейкіх нешчаслівых дзяцей, а пра скарбы, схаваныя ў зямлі, і не ўспамінала. Гэтая таямніца нам недаступная. Мне здаецца, тут нейкае папярэджанне і перасцярога.

— Ты падобны да да савы, якая страшыць людзей жахлівымі прароцтвамі. Я ні ў што такое не веру і не хачу спрачацца пра гэтую таямніцу. Даўно быў у мяне намер раскапаць руіны. Можна, знойдзем там памятку старажытнасці, дзеля гэтага не шкада і працы. А калі хто думае, што гэты скарб будзе ў абліччы Плачкі, дык і гэта нядрэнна; што б там ні было, заўтра пачнём раскопкі.

— А калі гэты скарб заклёты і вартуюць яго злыя духі, ды немагчыма яго дастаць, бо ён будзе ўсё глыбей і глыбей апускацца ў зямлю, — тады толькі час страцім, а калі і здабудзем што, дык больш будзе бяды, як чаго добрага. Бо я чуў, што недзе дасталі з зямлі зачараваныя скарбы, і калі нехта ўзяў з іх толькі пенязь, таму нейкая хвароба скруціла абедзве рукі.

— Брыдка слухаць. Пляцеш лухту, як дурны мужык. Мне аніякі пенязь не шкодзіць

— А чаму ж разумныя і багатыя пані пакутуюць ад нуды і хвароб?

— Годзе. Збярэш заўтра людзей і вядзі на руіны. Я сам прыеду і пакажу, дзе пачынаць

Аканом быў з засцяпковае шляхты, заможны гаспадар, але верыў у тое самае, што і просты люд; паціснуў ён плячыма і пайшоў выконваць панскі загад.

Яшчэ толькі паказалася сонца, а гурт сялян ужо стаяў на руінах і чакаў каманды. Калі прыехаў пан М., дык загадаў капаць глыбока на тым самым месцы, дзе заўсёды бачылі на камені Плачку.

Дол быў глыбейшы, чым на паўтара локця. Знайшлі мураваны склеп, дык раскапалі і вакол, каб адкрыць з усіх бакоў засыпаныя зямлёю сцены. Людзі працавалі не адзін дзень. Адпачынак іх быў кароткі: апоўдні, у самую спякоту. Нарэшце знайшлі жалезныя дзверы. З абодвух бакоў гэтага склепа былі маленькія вакенцы, на якіх яшчэ моцна трымаліся жалезныя праржавелыя краты.

Выламалі дзверы і адчынілі гэты склеп, куды стагоддзяў колькі не заглядваў сонечны прамень, — глуха там, бы ў магіле. Заходзяць з агнём. Усіх апанаваў страх: паўсюль — пасярод і ля сцен — у розных паставах ляжаць шкілеты; косці рук і ног яшчэ ў цяжкіх кайданах. Здранцвелі людзі, гледзячы на такія жах.

— Здыміце кайданы з гэтых шкілетаў, — сказаў пан М., — і прывязіце мне. Варта захаваць гэтыя памяткі мінуўшчыны.

Завезлі кайданы пану. Ён, паказваючы іх гасцям і сваім суседзям, ганарыўся, што такія старажытныя рэчы здабыў з зямлі, хоць з выгляду яны былі зусім падобныя да цяперашніх.

Косці нябожчыкавыя людзі сабралі, пахавалі ў адной магіле на бліжэйшых могілках, запрасілі святара і з набажэнствам паставілі велізарны драўляны крыж.

Кажуць, што ў той самы вечар з'явілася Плачка ў сваім звычайным жалобным уборы, аздобіла магілу кветкамі і, укланчыўшы перад драўляным крыжам, тварыла малітвы, заліваючыся слязьмі. Людзі бачылі гэта, але ніхто не падышоў да яе. Паглядаючы здалёк, яны адмаўлялі «Вечны супакой» за душы памерлых.

Яшчэ колькі вечароў Плачка малілася, пасыпала магілу кветкамі, але цяпер ужо яе ніхто не бачыў.

На беразе Палаты, за пяць вёрст ад горада, дзе гэтая рэчка мінае бары і набліжаецца праз абшары палеткаў да Дзвіны, з'явілася тая самая Плачка. Бачылі яе на пагорку, таксама пры захадзе сонца. Яна сядала на камень, які там ляжаў у засені разложыстых бяроз. Бачылі яе сяляне, ідучы дахаты пасля дзённае працы, і падарожныя, што вярталіся з горада ўвечары.

Разышлася вестка пра гэтую праяву. Людзі, так як і ўсюды, мелі розныя меркаванні, але большасць трымалася тае думкі, што там ляжаць закапаныя ў зямлі скарбы. У Полацку асобныя казалі, што ваколіцы іх горада і даўней вельмі часта былі тэатрам вайны. Засталася легенда, быццам частка нейкага войска, зразумеўшы трагічнасць свайго становішча і баючыся, каб іх багацце не дасталося непрыяцелю, закапала золата і срэбра, якое мела пры сабе, на тым пагорку ў зямлю, паклала наверх дзікі камень, каб пазначыць гэтае месца, калі хто з іх вернецца шукаць схаваны там скарб. Але прайшлі стагоддзі, той камень ляжаў на тым самым месцы, а пад ім — некрануты скарб.

Чуючы такія размовы, некалькі юнакоў, што жылі ў Полацку, дамовіліся пайсці ноччу на той пагорак, дастаць скарб і падзяліць яго між сабою. Узялі патрэбны струмант і, калі ўсе спалі, выйшлі за горад.

Ноч была пагодлівая. Неба — высыпаная зоркамі, і поўня плыла ўверсе. Ішлі яны ціха і асцярожна, каб ніхто не сустрэў іх на дарозе.

Мінулі касцёл св. Ксаверыя, дзе спачываюць астанкі законнікаў і абывацеляў гэтага краю. Пачуўшы на Спасе голас вартаўнікоў, што пераклікаліся між сабою, яны звярнулі з дарогі і доўга ішлі берагам рэчкі аж да самага месца.

Прыйшлі на пагорак, знайшлі дзікі камень. Палова яго была ў зямлі, а верх пакрываў сухі мох. Акапалі яго вакол і супольна сапхнулі з таго месца. Глыбока ў зямлю ўбілі рапіру. Востры канец стукнуў так, нібы крануў нейкую металёвую рэч. Бясспрэчна тут скарб. Пачалі капаць

Працавалі доўга. Часта паролі зямлю рапіраю. Скарб быў неглыбока, але пясок некалькі разоў засыпаў яму. Стаялі нейкі час здзіўленыя: ім здавалася, што зачараваны скарб хаваецца глыбей, не хоча давацца ім у рукі.

Пакуль раіліся між сабою, што рабіць, з усходу паплылі чорныя хмары, закрылі ўсё неба і схавалі месяц. Зрабілася так цёмна, што яны адзін аднаго ледзь бачылі. Зацерусіў дожджык.

— Лепей будзе капаць, калі пясок зробіцца мокры, — сказаў нехта з іх. — Дык давайце не марнаваць часу.

І, падахвочваючы адзін аднаго, супольна пачалі капаць. Дол выкапалі доўгі і шырокі, такі, што ўжо лёгка не засыплецца. Рыдлёўкі скрабучь па жалезе.

— Чыгун! Чыгун з грашыма! — закрычалі ўсе з вялікай радасцю, але, калі абкапалі вакол і хацелі падняць чыгун з зямлі, — убачылі, што гэта цяжкі жалезны панцыр. Ён пакрываў грудзі шкілета, ля якога ляжаў меч, а на чэрапе — жалезны шалом-шышак. Стаяць усе задуменыя, бачачы, якім дзіўным чынам падманула іх надзея.

Тут адзін смялейшы кажа:

— Давайце пакінем гэты шкілет, а зброю забяром сабе. Няхай хоць яна будзе памяткаю пра гэтую ноч.

Толькі хацелі зрабіць гэтак — аж раптам маланка асвятліла пагорак, бачаць: стаіць Волат у жалезным панцыры, трымаючы ясны меч у іх над галавамі. Страх працяў сэрцы. Гром скалануў зямлю. І Волат такімі словамі азваўся:

— Нікчэмныя людзі! Золату і срэбру прадалі вы свае душы. Думаючы адно пра багацце, вы зняважылі прах Героя, які слаўна скончыў тут сваё жыццё. Прыйдзе час падняцца з магіл мёртвым, і вы будзеце зганьбаваныя перад усім светам!

Азваўся ў хмарах гром, і Волат знік.

Страх апанаваў іх душы. Доўга стаялі нема, як начныя здані. У святле бліскавіцы зноў бачаць перад сабою засыпаны пяском дол, і здаецца, што на гэтым месцы зямля некранутая.

Забылі на пагорку рапіру і свае рыдлёўкі; забылі, якая дарога вядзе да горада; беглі праз лугі і палеткі, і здавалася ім, што той Волат з мячом у руках доўга гнаўся за імі.

Раніцаю вярнуліся ў горад. Знясіленыя, з бледнымі тварамі — нібы змучаныя цяжкаю хваробаю, са страхам успаміналі тое здарэнне. Расказвалі іншым, але не ўсе далі веры.

Пасля гэтага Плачку бачылі ў розных мясцінах паблізу горада, на могілках, сярод якіх стаіць мураваны касцёл св. Ксаверыя. Там, заломваючы рукі, хадзіла яна ад аднае магілы да другога, часам, як слуп мураваны, моўчкі стаяла над астанкамі нябожчыкаў. Не адзін прахожы, мінаючы начной парой гэтыя мясціны, уцякаў спалоханы, нібы ад вампіра, і расказваў дзівы іншым

Бачылі яе і ля касцёла св. Казіміра. Сядзела яна перад дзвярыма гэтае святыні ад захаду аж да ўыходу сонца; не раз плакала ў полі, седзячы на камені або на беразе Дзвіны. Але плач яе і нараканні не шмат каму краналі сэрца. Мала было такіх, што, узняўшы вочы ў неба, прасілі міласэрнасці Божае. Адны не зважалі, іншыя марылі пра скары.

— На маю думку, — сказаў Завальня, — гэта папярэджанне людзям, каб выправілі свае норавы. Але прыкра, што людзі цяпер такія разумныя, што ўсё яны ўжо ведаюць, ні ў якія цуды не вераць, ім трэба скары, каб, не працуючы, мець усё, што толькі заманецца. Яны за золата прададуць усё тое, што нашы бацькі цанілі некалі даражэй за жыццё.

— Аднак няблага і скары шукаць, — сказаў я. — Багаты чалавек шмат добра можа зрабіць.

— Багаты чалавек можа шмат добрага зрабіць. Гэта праўда, — сказаў дзядзька. — Але няхай жа ён навучыцца перш пазнаваць і любіць тое, што ёсць добра. А тады Бог зробіць яго годным уладаром зямных скараў, як таго старога чалавека, якому ў вакно кінулі асінае гняздо, і яно перамянілася на вачах яго ў залатыя пенязі. Людзі ганяюцца за багаццем не дзеля таго, каб рабіць бліжнім добра, а каб нічога не рабіць або — што яшчэ горш — каб шкодзіць. Але што ж далей?

Калі некаторыя нашы багатыя і вучоныя пані падарожнічаюць у шыкоўных фаэтонах або на ловах гойсаюць з ганчакімі па лясках, гарах і пустках, гэтая Плачка часта сустракае іх, нібы сірата, ва ўбогім сялянскім уборы, моўчкі падымае на іх блакітныя, слязьмі залітыя вочы, быццам просячы ў іх літасці, але з гэтых паню ніхто на яе не зважае.

Недалёка ад возера Рабло, дзе цяпер на выспе стаіць мой дамок, калі пан Завальня ведае той край, пэўна, бачыў ён Пачаноўскую гару, яна там вышэйшая ад усіх іншых. Схілы яе пазарасталі лесам, а вяршыня роўная і гладкая.

Пра гэтую гару між людзей розныя ходзяць апавяданні. Кажуць, што колісь там быў кляштар і касцёл, і хоць не відаць ніякіх знакаў, Кажуць, быццам чуваць з-пад зямлі спевы і галасы званоў.

Іншыя расказваюць, што на самай вяршыні гэтае гары, уначы, у сваім жалобным уборы, упаўшы на калені, рукі і вочы ўздымаючы да зорак, малілася са слязьмі Плачка. Перад ёю адкрылася неба, найяснейшае сонечнае святло разлілося ўверсе гэтак, што ў лясках і на палетках прачнуліся ўсе птушкі і звяры і ад слёз гэтае кабеты ўтварылася крыніца жывое вады.

З таго часу чалавек, які першы раз наведвае вяршыню Пачаноўскае гары, той, хто раней не чуў пра гэтае дзіва, сустраэне чысцюткую крыніцу, а недалёка ад яе стаіць

журботная сіраціна ў сялянскім убары. Хто нап'ецца з гэтае крыніцы і пазнае сірату, той будзе вешчуном, усе таямніцы убачыць ён з вяршыні гары.

Узыходзілі людзі на гару. Былі і такія, што бачылі крыніцу і смутную сіраціну, аднак не зважалі на іх. Пачуўшы ад іншых пра тыя дзівы, узыходзілі другі раз, але ўжо не сустракалі нікога і не знаходзілі месца, дзе была тая крыніца.

— Няўжо гэта тая самая Плачка, якую бачылі ў ваколіцах Полацка і ў іншых кутках Беларусі, прыходзіць у абліччы сялянскае сіраты?

— Пэўна, тая самая, — сказаў сляпы Францішак, — але людзі шукаюць адно выгодаў, поўныя пыхі, яны не пазналі яе, хоць яна па ўсім краі з'яўляецца ў адным вобліку. Ніхто яе не зразумеў.

— Ты, Янка, — чалавек вучоны. А ці разумееш, хто была тая Плачка?

— Цуды можна разумець сэрцам, а не навучаю.

Яшчэ нейкі час мы гаманілі пра гэтую Плачку, і заспяваў певень.

— За поўнач ужо, — сказаў сляпы Францішак. — Дазволь, пане Завальня, падарожнаму адпачыць.

— Дзякуй табе, — сказаў дзядзька, — цудоўнае апавяданне.

Ён патушыў святло, і я пайшоў у свой пакой. Пра Плачку думаў, аж пакуль другі раз не праспяваў певень.

Апавяданне «Белая сарока»

Вы, панове, ведаеце акружанае цёмным лесам возера Язна, дзе мяжуюць тры паветы: Полацкі, Себежскі і Невельскі. Недалёка ад гэтага возера быў вялікі маёнтак, жыў у ім пан, якога і цяпер, успамінаючы, называюць Скамарохам, і ён меў падданных у тых трох паветах.

Дык вось той пан Скамароха быў надзвычай неспакойнага норава, фанабэрлівы і хцівы, да суседзяў ездзіў толькі з прэтэнзіямі, меў грошы і заўсёды судзіўся, крыўдзіў бедных, удоў і сірот. Яго падданыя мелі пекла на гэтым свеце.

Рэдка хто наведваў яго дом. Пры ім неадступна быў вялізны чорны сабака. Лёкаі заходзілі ў пакой толькі тады, калі ён свістам даваў знаць, што нехта з іх патрэбен.

Скамароха быў адзін у пакоі. Ён як зазвычай пазіраў у люстэрка, падкручваў вус і ўважліва прыглядаўся да свайго круглага твару, што, як расказваюць, быў нахштальт поўні. Пасля сеў у крэсла, закурыў люльку і задумаўся, а побач на падлозе заснуў чорны сабака.

Між тым, калі ён перабіраў у думках розныя спосабы, як павялічыць свае ўладанні, на зямлю апусціўся вечар і шэры змрок. Нечакана над яго жытлом павіслі хмары, зашумеў за сцяною вецер і лінуў дождж. У пакоі цёмна, толькі цмяна свяціліся шыбы.

Ледзь Скамароха ачнуўся ад думак, як бліскавіца асвяціла пакой і ён убачыў, што нейкая дзіўная і страшная постаць стаіць у кутку ля дзвярэй. Пан спалохана закрычаў, стаў клікаць да сябе лёкаяў, але грымоты і шум ветру глушылі крык, ніхто не пачуў яго і не прыбег.

Высокая худая постаць падышла да пана.

— Не крычы, — сказала яна. — Ніхто не пачуе твой голас, і твой чорны сабака моцна спіць.

— Хто ты і як сюды трапіў?

— Пачакай крыху і пра ўсё даведаешся, — кажучы гэта, прывід выкрасаў агонь і запаліў свечку, якая стаяла на сталё перад люстэркам.

Пры святле Скамароха ўбачыў дзіўнае стварэнне: чалавек на танюсенькіх нагах, худы, вочы круглыя, дробным і вострым тварам падобны да птушкі.

Закрычаў пан дрыготкім голасам:

— Які жахлівы твар! Відаць, перада мною злы дух.

— Не крычы, я падобны да цябе і магу табе шмат добрага зрабіць.

— Чаго ты сюды прыйшоў, ды так ціха, што і сабака не ўчуў?

— Чуеш шум навальніцы? Я схаваўся тут ад залевы і перуноў, а сабака зараз спіць моцным сном і датуль будзе спаць, пакуль я не абуджу яго.

— Скажы, хто ты?

— Сядзь у сваё крэсла, супакойся, і ўсё раскажу табе. Я днём адпачываю, а пасля захаду сонца блукаю па свеце і выведваю, пра што людзі думаюць, пра што гавораць, што ядуць і п'юць. Ведаю сакрэт, як наслаць моцны сон на сабак і варту; слухаю, пра што гаворыць прасталюдзін і выведваю думкі паноў; маё вока хуткае, а слых такі

тонкі, што за сцяною (няхай гэта будуць найтаўсцейшыя муры) магу чуць шэпт; па рысах твару пазнаю характары людзей, змушаю іх гаварыць паміж сабою і памятаю пра ўсё; заходжу праз маленькую шчылінку, і дзверы не скрыпяць, калі я іх адчыняю.

Скамароха свіснуў, клічучы да сябе людзей, і штурхануў нагою сабаку.

— Дарэмна свішчаш: ніхто не пачуе. Шуміць вецер, лье дождж, і сабаку не абудзіш.

— Чаго ты блукаеш па свеце? Навошта ты ўсё выводваеш?

— Я — пасланец Белае Сарокі, даведаўся пра твае памыслы думкі і прывабныя намеры.

— І хто ж тая Белая Сарока, якую ты ўспомніў?

— О! Белая Сарока мудрасцю свет здзіўляе, яе твар — чуд прыгажосці, постаць высокая, велічная; адзенне з дарагіх дыяментай і перлай, жыве ў палацы, якога ты яшчэ ніколі не бачыў; ёй кланяюцца багатыя паны і мудрыя галовы, духі па яе загадзе здабываюць скарбы з зямлі і мора, дзікіх мядзведзяў прывучыла да сябе, і яны, як пакорлівыя сабакі, заўсёды гатовыя ёй служыць. Словам, яна мацнейшая за ўсіх чарнакніжнікаў. Толькі часам убіраецца ў пёры белае птушкі, калі хоча бачыць тых, хто спрыяе ёй; і іх узнагароджвае, узбагачае, робіць шчаслівымі.

Бледны Скамароха, гледзячы на пасланца, вымавіў:

— Дзіўныя і незразумелыя рэчы мне гаворыш.

— Заўтра гэтай парою я буду ў цябе, і Белая Сарока прыляціць пад твой дах адпачыць. Пастарайся прыняць яе добра і будзь у размове абачлівы; апоўначы лёкаі няхай не заходзяць у твой пакой, няхай першы візіт гэтае пані будзе таемны.

Ён адчыніў вакно, паглядзеў угору:

— Хмары разышліся, толькі вецер шуміць. Здаецца, стрэлы перуноў не спаткаюць мяне на дарозе, не міне і паўгадзіны, як буду размаўляць пра цябе з Бelay Сарокаю.

Сказаў гэта і выскачыў у вакно. Гаспадар бачыў толькі, быццам нейкі чорны звер прабег праз панадворак і імгненна знік.

Доўга Скамароха стаяў, нібыта слуп, сярод пакоя; нейкая трывога апанавала думкі, і дрыготка прабегла па целе. Што значыць гэты прывід? Няўжо гэта відма? А можа, злы дух хоча ўблытаць яго ў нейкае няшчасце? На сцяне прабіў гадзіннік.

Скамароха глянуў на яго і ўбачыў, што ўжо поўнач. Свіснуў. Сабака прачнуўся, натапырыў поўсць, вочы загарэліся агнём, і ён, скуголячы, абышоў пакой. Прыбеглі лёкаі і, стоячы ля дзвярэй, чакалі панскага загаду.

— Таму з паўгадзіны, не больш, я клікаў вас да сябе, але аніводзін не з'явіўся.

Што гэта значыць? Мружыце вочы на святле — спалі, мала вам ночы, гультаі!

П е р ш ы л ё к а й. Не ведаю, пане, што гэта такое, але на нас напала нейкая туга. Мы доўга сядзелі моўчкі, не маглі слова прамовіць адзін да аднаго. Потым адчулі ў сабе незвычайны цяжар, стомленыя вочы не маглі глядзець, і мы ўсе мімаволі заснулі.

Скамароха нейкі час стаяў задуманы.

— А ці мроілася вам што-небудзь у сне?

П е р ш ы л ё к а й. Мне сніўся дзіўны сон: бачыў старога пана нябожчыка, быццам з ім пераходзіў нейкую пустэльную, дзе шмат было страшных гадзюк. Яны ўвесь час заступалі пану дарогу, нібыта хацелі ўтнуць. Ён, журботны, не кажучы мне ані слова, усё далей і далей ішоў сярод нейкіх скалаў. Потым бачыў я мясцовасць, зусім не падобную да нашых ваколіц, і нейкія руіны. На захадзе ў чорных хмарах гасла сонца і шумеў голы лес. Я ўбачыў недалёка ад дарогі жахлівых звяроў і закрываў: “Пане, давайце вернемся дахаты. Нас напаткае цёмная ноч, а падарожжа небяспечнае”. – “О, доўгая і страшная будзе ноч, – адказаў ён мне, плачучы. – Не хутка звон і ранішня малітва прывітаюць узыход сонца, гэтых звяроў я не баюся, але цябе яны могуць загрызці, дык не адыходзься ад мяне”. Тут пачвары кінуліся на нас. Я перапалохаўся і страціў прытомнасць, а цяпер вось абудзіўся і яшчэ дрыжу ад страху.

Д р у г і л ё к а й. А мне здавалася, што я хадзіў ля каламутнае рэчкі, а на берагах з аднаго і другога боку тырчалі камяні, і яны былі падобныя да нейкіх сядзячых людзей у доўгіх брудных апранахах. Потым мне сустрэўся волат, тоўсты, шыракаплечы, вочы страшныя. Хацеў ад яго ўцячы, але ногі мае былі нібы закутыя ў кайданы, з месца зрушыцца не мог. Ён падышоў да мяне і выцяў так моцна, што я заляцеў амаль на самую сярэдзіну рэчкі. Калі мяне несла вада, я крычаў, просячы дапамогі, ды на мой крык толькі камяні адказвалі дзікім смехам, і гул ад іх здэкаў лунаў над берагамі. Пасля я ўбачыў: здалёк мой бацька падымаў да неба рукі і маці млела, бо мне не маглі дапамагчы. Затым зноў нечаканая перамена: я стаяў над нейкаю прорваю і там мяне зноў спаткаў той страшны чалавек. Ён папхнуў мяне ў прорву – і я імгненна прачнуўся ў вялікім страху.

Т р э ц і л ё к а й. Мне снілася бура. Яна зрывала дахі з дамоў, а вецер нёс нейкага шатана і скінуў яго перад самым ганкам...

– Годзе, годзе ўжо слухаць гэтае глупства; шум ветру і вільготнае паветра наслалі на вас цяжар і санлівасць, а гарачая кроў абудзіла ў галовах мудрагелістыя мроі. Ідзіце да сябе і кладзіцеся спаць.

Скамароха зноў у адзіноце неспакойна хадзіў па пакоі. Дзіўныя думкі снаваліся ў ягонай галаве, жахлівая здань увесь час стаяла перад ім. Уздрыгваў, прыгадваючы яе агідную постаць, але золата любіў так, што хацеў мець яго як мага болей, няхай сабе і з шатанавых рук, і прыгажосць Белае Сарокі вабіла яго. Хацеў пабачыць яе як найхутчэй і быць у ліку яе прыцеляў.

Ён то парывіста хадзіў па пакоі, то задумаўшыся, стаяў як слуп. Браў кніжку і адразу кідаў яе ды гладзіў свайго сабаку. Спадзяваўся, што стомленыя думкі супакоіць сном, але імгненна ўскокваў з ложка, запальваў святло і думаў усё пра адно. Толькі перад узыходам сонца крыху задрамаў, ды і ў тым неспакойным сне мроіўся яму пасланец Белае Сарокі.

Ціхі ранак. Ужо сонца было высока. На пагорках пасвіліся чароды, аратыя працавалі ў полі. Пан Скамароха на ложку разважаў пра дзіўны ўчарашні выпадак і прарочыя сны. Нарэшце свіснуў. Прыбег лёкай і стаў чакаць загаду.

– Паспяшайце, каб сёння ўсе пакоі былі як найлепей прыбраныя. Вымыць падлогу, сцены і столь добра агледзець, каб не было пылу і павуціны. Таксама

адпаліраваць мэблю і бронзу; люстры, каб адбівалі найяснейшае святло; абразы і шыбы старанна пачысціць, каб былі як новыя. Скажы аканому, каб паўсюль вакол маэнтка таксама быў парадак.

- Пан сёння чакае нейкіх знакамітых гасцей? – спытаўся здзіўлены лёкай.
- Не твой клопат ведаць, каго чакаю, выконвай, што чуў. Ідзі і гэты мой загад перадай іншым.

Сказаўшы гэта, пан Скамароха выйшаў у парк, доўга хадзіў у задуменні пад шатамі ліп, свіснуў, паклікаў сабаку да сябе і пайшоў у поле. Блукаючы паўсюль, нецярпліва чакаў вечара.

Тым часам лёкаі, гаворачы між сабою, дзівіліся нечаканай перамене пана, апавядалі адзін аднаму страшныя сны, якія бачылі ў час учарашняе буры. А між тым праца ў пакоях ішла спорна, і перад захадам сонца адпаліраваная мэбля, бронза і люстры былі як новыя.

Вось ужо і вечарэе. Скамароха загадаў лёкаям вывесці сабаку і каб ніводзін з іх не заходзіў да яго, пакуль не пакліча. Самотна ходзячы па пакоі, паліў люльку.

Пасля адчыніў вакно: усюды панавала цішыня і ўжо колькі зорак свяцілася на небе. Запаліў свечку, паставіў на сталае – і тут убачыў у куце ўчарашняга гасця. На тонкіх нагах, вочы, як дзве іскрынікі, кідалі святло, і дзікая ўсмешка прабягала па яго брыдкім твары. Перапалоханы Скамароха адскочыў на некалькі крокаў і сказаў:

- Не магу глядзець на цябе без агіды, твой твар мне страшны.
- Слабыя нервы маеш. Калі пазнаёмімся бліжэй, дык на ўсё будзеш глядзець без прыкрасці ды страху і лепш уладкуешся на свеце. Ты добра падрыхтаваўся прыняць гасцю, зараз яна прыляціць.

Толькі сказаў гэта – залятае ў вакно сарока, большая і зграбнейшая за іншых сарок, пёры на ёй белыя, як снег, вочы чорныя. Апусцілася на стол. Здзіўлены гаспадар паглядае на жвавыя і імклівыя рухі прыгожае птушкі. Яна зляцела на падлогу – і ў міг вока стаіць пасярод пакоя кабета чароўнае красы: рост высокі, твар ружовы, вочы вялікія, поўныя прывабнасці, на галаве і на ўсім адзенні зіхацяць дыяменты і каштоўныя камяні. Скамароха аслупянеў, слова вымавіць не асмельваецца. Яна ж такімі словамі перапыніла маўчанне:

- Калі ляцела, дык бачыла прыгожыя горы і лясы гэтае краіны, тут вельмі шмат азёр. Думаю, жыхарам нічога не бракуе?
- Так, пані, – сказаў з паклонам ціхім голасам гаспадар. – Наш край прырода адарыла ўсім, што толькі трэба чалавеку.
- Я даўно мелася пабываць тут, спазнаць гэты край і яго жыхароў. Спадзяюся, што знайду тут сабе зычлівых прыхільцаў.
- Шмат хто будзе мець за шчасце ўбачыць пані.
- А як маюцца тутэйшыя падданыя?
- І яны шчаслівыя. На лугах і пагорках даволі травы для вялікіх чародаў. Белая Сарока села на крэсла, а пан Скамароха – ля яе. Доўга апавядаў ёй пра берагі Дрысы і Дзвіны. Расказваў, хто і як жыве ў ваколіцы, якую славу мае сярод суседзяў, якія даходзіць фальваркаў. Расказваў, як гандлююць з Рыгаю, калі разальюцца вясною рэкі, і

якая выгада ад таго жыхарам гэтага краю. Размова без перапынку цягнулася да поўначы.

— Я яшчэ наведаю гэты край. І ты пазнаёміш мяне са сваімі добрымі суседзямі. А зараз мушу спяшацца дадому: ужо поўнач, а дарога далёкая.

Сказаўшы гэта, пакланілася гаспадару, імгненна перамянілася ў Белую Сароку і вылецела ў вакно.

Скамароха доўга стаяў здзіўлены і глядзеў туды, дзе схавалася яна ў начной цемры. Вярнуўшыся да крэсла, на якім сядзела гэтая прыгажуня, убачыў пасярод пакоя яе пасланца. Той трымаў велізарны мех золата.

— Белая Сарока ахвяруе табе гэты падарунак, каб быў верны сам і іншых знайшоў, адданных ёй. Яна наведзе твой дом, калі тут ужо будзе некалькі тваіх суседзяў, сапраўды зычлівых да яе.

Сказаўшы гэта, пасланец выскачыў у вакно і знік.

Скамароха самотны хадзіў па пакоі. Дзіўныя мроі снаваліся ў ягонай галаве. Багаты ўбор і незвычайная прыгажосць Белае Сарокі і цяпер стаялі ў яго ўваччу. Ні на хвіліну не мог забыць пра яе, і ад гэтых думак прапаў сон. Ні на волас не заснуў, а ўжо ўсё прачнулася і сонца было высока.

Свіснуў. На панаў выклік прыбег лёкай, і, скуголячы, ускочыў у пакой чорны сабака. Гладзячы сабаку, Скамароха загаварыў да слугі:

— А што, і сёння, можа, мучылі вас жахлівыя сны?

— Ах, пане! Нейкая туга напала на нас і гэтае начы, — адказаў лёкай. — Ва ўсіх нас сон быў кароткі і неспакойны. Вартаўнікі раскажваюць, што чулі яны ўначы, як па вёсках вылі сабакі, рыкала жывёла, і бачылі, як з поўначы, шугаючы полымем, ляцеў цмок і іскры сыпаліся з яго; пэўна, нёс золата для нейкае душы, што пабраталася з д'яблам. А аканом казаў, што некаторыя бачылі кабету, якая плакала на цвінтары, ды так, што яе голас наводзіў на ўсіх трывогу і смутак.

Скамароха, крыху змяніўшыся з твару і задумаўшыся, шпарка прайшоўся па пакоі.

— Не кажы больш такое лухты. У вас заўсёды ў размовах нейкія цуды і прароцтвы, вы як тыя забабонныя бабы — кожная рэч вас узрушае і пазбаўляе спакою. Скажы, каб запрагалі коней, паеду сёння да пана Л. і пана С., а можа, і іншых суседзяў наведваю.

Ездзячы ад маёнтка да маёнтка, ён усюды з захапленнем апісваў прыгажосць, багацце, розум і шчодрасць Белае Сарокі. Са здзіўленнем усе слухалі гэтыя апавяданні і рознае пра іх казалі. Некаторыя даводзілі: тут схавана нейкая здрада і што заплацяць за яе вялікім няшчасцем. Іншыя радаваліся і прасілі пана Скамароху, каб пахваліў іх перад Бelay Сарокаю, калі яна другі раз наведзецца ў ягоны палац, і з нецярплівасцю чакалі дня, калі змогуць яе ўбачыць.

Прыехалі да Скамарохі госці. Былі яны ўсё з ліку заўзятых прыхільнікаў Сарокі, хоць бачыць яе яшчэ не мелі мажлівасці. З самага пачатку забаранілі лёкаям заходзіць у святліцу, каб тыя не чулі сакрэтных панскіх размоваў. Келіхі з цудоўным віном стаялі на сталe. Скамароха весела апавядаў, якую гаворку меў некалі з Бelay Сарокаю. Натхнёна і з запалам гаварыў пра яе розум і хараство, даводзячы, што за ўсё жыццё не

бачыў, нават на дасканалых і дарагіх карцінах, такіх высакародных і прыгожых кабетаў.

Гадзіннік прабіў поўнач. Ноч была пагодная, ціхая, і поўня свяціла ў адчыненае вакно. Гаспадар наліў у келіхі віно:

— Вып’ем за здароўе пані, якая ўвесь час была галоўнай асобаю нашых прыемных размоў.

Ледзь сказаў – з хуткасцю бліскавіцы залятае ў вакно Белая Сарока і апускаецца на стол пасярод поўных келіхаў. Уражаныя гэтым, усе, глядзячы на яе, паўскоквалі са сваіх месцаў. Нечаканае маўчанне ў пакоі. Зрабіўшы колькі хуткіх рухаў на стале, яна глянула на гасцей, лёгка, як вецер, зляцела на падлогу, – і вось ужо бачаць усе перад сабою кабету дзіўнае прыгажосці, усю ў дыяментах і перлах.

— Здалёку спяшалася да вас, спадзеючыся знайсці тут зычлівых сваіх прыцяляў, – сказала яна. – Не памылілася ў спадзяваннях: бачу, у гэтай грамадзе ўсе добрыя сэрцы. Я ўмею ацаніць іх жаданні і буду шчыра думаць пра ваша шчасце.

— Так, пані, – сказаў гаспадар. – Імя Вашай Мосці ўвесь гэты час нязменна было на нашых вуснах. Усе, каго пані бачыць перад сабою, найшчырэйшыя вашы прыхільнікі і самыя адданыя лёкаі – да скону.

Затым Белая Сарока села ў крэсла, ласкава размаўляла з кожным госцем, распытвала пра гаспадарку і прыбытак з фальваркаў, выказвала свае заўвагі і давала парады.

Хутка бег у гэтых размовах час. Гаспадар узяў са стала поўны келіх і сказаў:

— Давайце вып’ем за здароўе нашае пані.

І ўсе госці з поўнымі келіхамі ў руках закрычалі разам:

— Няхай жыве Белая Сарока! – І адным глытком выпілі да дна.

Яна ўстала з крэсла, дзякуючы ўсяму застоллю, пакаштавала віна і паставіла келіх на стол. Так амаль уся ноч прамінула ў размовах і віватах.

Ужо заранка паказалася на небе, заружавеліся воблакі перад узыходам сонца. Яна падзякавала гаспадару за гасціннасць, а гасцям за іх зычлівыя пажаданні, перамянілася ў Белую Сароку і вылецела ў вакно.

Кажуць, што яна гэтакім чынам наведвала начаі ўсіх тых, з кім пазнаёмілася ў палацы пана Скамарохі, і ўсюды за яе здароўе лілося віно і гучалі віваты.

У хуткім часе пачалі спраўджацца прадчуванні простых людзей. Тая страшная чараўніца патаемна разаслала ва ўсе бакі шкоднікаў, каб яны крыўдзілі бедных сялян. Раскажу панам выпадак, які ў той час здарыўся недалёка адсюль у вёсцы Клішкова, там усе пра гэта і зараз успамінаюць.

Дойныя каровы, усе адразу, пачалі сохнуць, і малако ў іх зусім прапала. Бяспрэчна, чары. Па ўсіх ваколіцах былі чуваць скаргі і нараканні, ды не можна было ўведаць, адкуль прыйшло тое зло. Выпадкам адзін вартаўнік з Клішкова, перад самым узыходам сонца вяртаўшыся дадому, убачыў, што сарока, белая, як снег, вылецела з хаты аднае кабеты, якой пан у той вёсцы пабудаваў новую хату з вялізнымі вокнамі. Вартаўнік раскажаў гэта іншым. Сталі падазраваць, што там жыве чараўніца, пачалі сачыць рознымі спосабамі, каб вывесці на чыстую ваду гэта злачынства.

Нарэшце пра ўсё даведаліся дзіўным чынам. Калі чараўніца на Купалле, схаваўшыся ў дзікім лесе, брала ў прыгаршчы расу і заклікала злых духаў, каб яны, збіраючы з усіх ваколіц малако, напаўнялі яе посуд, а нанятая за колькі дзён перад тым пахолка, не ведаючы пра намеры свае гаспадыні, павымывала ўсе гліняныя збанкі і драўлянае начынне, перакуліўшы, паставіла сушыць. Злыя духі, не ўбачыўшы гэтага, цэлую ноч насілі малако, вылівалі на падлогу, і раніцаю ўся вёска ўбачыла, што з-пад чараўніцынай хаты плыве глыбокая малочная рака. Не мінула б чараўніцу смерць, ды, калі даведлася пра ўсё, імгненна ператварылася ў птушку і адляцела недзе далёка.

Тады было шмат *заломаў* у жыццё, з'явіліся такія порсткія звяркі, што забіць іх было немагчыма, і яны па аборах стрыглі авечак, а мядзведзі, нападаючы ўсюды на пчальнікі, нішчылі пчол.

Яшчэ больш дзіўную рэч скажу панам: паўсюль снавалі такія зграі ваўкалакаў, што страх было выйсці ў поле.

— Чаму ты іх называеш ваўкалакамі? — спытаўся дзядзька. — А можа, гэта былі сапраўдныя ваўкі, што набеглі з іншых лясоў, ратуючыся ад пажараў? Гэтак мядзведзі і іншыя звяры пераходзяць з аднае мясціны ў другую.

— Ведаю добра, — сказаў Якуш, — што гэта былі ваўкалакі, бо, як расказваюць, шыі ў некаторых з іх былі белыя, чорныя і іншых колераў.

— А чаму?

— Таму што яны — людзі, перавернутыя ў звяроў. Якога колеру раней насілі хусткі на шыях, такая поўсць на шыях зрабілася.

— Дзіўныя кажаш рэчы!

— Але праўдзівыя. Нешчаслівы быў час, наракалі на гора сваё людзі, раздзірала сэрца выццё ваўкалакаў.

— Што ж потым здарылася з панам Скамарохам і іншымі прыхільнікамі Белае Сарокі?

— Белая Сарока, чуючы людскія праклёны і даведаўшыся ад д'яблаў, што стральцы з набітымі стрэльбамі сочаць за ёю, адляцела далёка і больш не з'яўлялася ў нашым краі. Але зло, якое яна пакінула, распаўзлося па наваколлі. Тыя, што пілі віно за яе здароўе, п'юць слёзы няшчаснага людю. Пан Скамароха выехаў з гэтае мясцовасці, і кажучь, быццам ён у палацы Белае Сарокі ў абліччы страшнага мядзведзя вартаваў яе незлічоныя скарбы.

Тут Якуш скончыў сваю аповесць пра Белую Сароку, узяў шапку.

— Куды спяшаешся? — спытаўся дзядзька. — Ці табе пан казаў абавязкова сёння вярнуцца?

— Пан дазволіў мне зайсці ў карчму на ігрышча, пабачыцца са знаёмымі ды павесяліцца. А заўтра перад світаннем, перш чым устануць у маёнтку, абавязкова трэба быць дома. Ужо сонца нізка, хутка цямнець пачне.

— Кланяйся ад мяне пану і скажы, што Янка заўтра пасля святое імшы абавязкова ў яго будзе.

Адам Міцкевіч. Балада «Свіцязянка»

Што гэта за хлопец з поглядам шчасным
Поруч са стройнай дзяўчынай
Крочыць павольна пад месяцам ясным
Берагам Свіцязі сінняй?

Хлопцу яны прапануе маліну,
Кветкі юнак ёй збірае.
Мусіць, той хлопец кахае дзяўчыну,
Хлопца дзяўчына кахае.

Месца іх стрэч — ясакар таямнічы,
Што шалясціць каля гаю.
Хлопец — тутэйшых лясоў паляўнічы,
Дзеўчына хто? Я не знаю.

Хто аб красуні даведацца пражне,
След не знаходзіць дзявочы.
Кветкай прынаднай узыдзе на багне,
Знікне, як іскарка ўночы.

«Мне раскажы, дарагая дзяўчына,
Што ад мяне ўсё хаваеш?
Скуль ты прыходзіш нязнанай сцяжынай?
Дзе свой прытулак ты маеш?

Лета мінула, няўжо ў непагоду,
Ноччу асенняй бяззорнай,
Трэба чакаць мне каханай праходу
Тут у глушы прыазёрнай?

Ты быццам сарна мільгаеш лясная,
Зданню блукаеш начною,
Лепей застанься з тым, хто кахае,
Лепей застанься са мною!

Блізка адгэтуль стаіць мая хатка,
Вунь за ляшчынай разгатай,
Досыць там хлеба і мёду ёсць кадка,
Ёсць там дзічыны багата».

«Тата казаў мне, што словы мужчыны
Не заслугоўваюць веры,
Бо хоць у словах і спеў салаўіны,
Ды ў сэрцы ліса намеры.
Злога падману я вельмі баюся,
Зрады каварнай, мой дружа...
Можа, я к просьбе тваёй і схілюся,
Толькі ці любіш ты дужа?»

Хлопец укленчыў, пры месячным ззянні
Дзеўчыне ён прысягае
Пеклам і раем у вечным каханні.
Толькі ці слова стрымае?

«Моцна трымай яго, гэту парадку
Помні заўсёды, мой мілы:
Тут пакаранне чакае за здраду
І там, дзе холад магілы».

Гэтак сказаўшы, рукою здалёку
Дзеўка махнула і знікла
Дзесь на балонні пустэльным у змроку,
Сцежкай спяшаючы звыклай.

Кінуўся ўслед ён у дзікую нетру,
Марна шукае і кліча:
Знікла, як подых раптоўнага ветру,
Блудзіць адзін паляўнічы.

Сам ён блукае дарожкай глухою.
Гразкаю стала сцяжынка.
Ціха кругом, захрусціць пад нагою
Часам сухая галінка.

К возеру выйшаў юнак на прылессе,
Даль аглядае тужліва.
Раптам шум ветру пранёсся па лесе,
Воды ўскіпелі бурліва.

О нечуваная з'ява! Ніколі!
Гэта не бачылі вочы.
З хваляў красуня ўсплывае паволі,
Стан выпрамляе дзявочы.

Твар яе — белая ружа нібыта,
Што акрапілі расою.
Лёгкай тканінаю постаць абвіта,
Быццам празрыстай смугою.
«Хлопец прыгожы, адважны мой віцязь,
— Чуецца голас дзявочы, —
Што ты блукаеш, дзе пеніцца
Свіцязь, Сумны, задумлівы ўночы?

Дзікай спакусніцай прычараваны,
Боль адчуваеш ты сэрца,
Блудзіш, пакінуты і ашуканы,
Дзеўчына ж недзе смяецца!

Хіба патрэбна блукаць тут з журбою
Аж да праменняў світальных?
Лепей, юнача, мы будзем з табою
Плаваць у водах крышталёвых.

Можа, ты ластаўкай хочаш імклівай
Спрытна над плёсамі віцца
Ці тут, у глыбінях, рыбкай шчаслівай
Разам са мной весяліцца?

Дзень праяціць у гульні бесклапотнай,
Выглянуць зоры начныя,
Ты на лілейнай пасцелі пяшчотнай
Сны будзеш сніць залатыя».

І лебядзіныя бліснулі грудзі...
Погляд адводзіць хлапчына.
«Добра са мною, каханы мой, будзе», —
Зноў яго кліча дзяўчына.

То яна лёгка ўздываецца ўгору,
Ззяе вясёлкай праменнай,
То, рассякаючы плёсаў прастору,
Срэбнаю пырскае пенай.

Хлопец падбег, але стаў нерашучы:
Хоча ён к ёй — і не хоча;
Коціцца хваля тым часам да кручы,
Злёгеньку ногі ласкоча.

Хваля ласкоча і плешча дрымотна,
Сэрца так б'ецца чуліва,
Быццам хлапцу прыгажуня пяшчотна
Цісне руку сарамліва.
Хлопец забыў аб каханай дзяўчыне,
Слоў ён не помніць прысягі —
Мкнецца аслеплы на згубу ў глыбіні,
Повен дзівоснай ён прагі.

Мкнецца — глядзіць ён, глядзіць ён і мкнецца,
Быстрой падхоплены хваляй...
Бераг далёка за ім астаецца,
Далей нясе яго, далей.

Ён ужо рукі красуні сціскае,
З ёй мілавацца ахвочы,
Вуснамі вуснаў ружовых шукае,
Гледзячы ў ясныя вочы.

Ветрык раптоўна на іх налятае,
Рве ён з туману заслону...
Хлопец пазнаў — гэта ж дзеўчына тая,
Звязан з ёй клятвай да скону.

«Клятву забыў ты, забыў і параду,
Помніш, казала я — мілы,
Тут пакаранне чакае за здраду
І там, дзе холад магілы.

Дзе табе плысці па роўнядзі воднай
Плёскаць, як рыбка, за вірам!
Цела засыпле зямлёю халоднай,
Вочы юнацкія — жвірам,

Грэшнай душы тваёй страшная кара —
Тысячу год хай мучэнне
Церпіць пякельнае ля ясакара
І не знаходзіць збавення».

Чуе юнак, паглядае нясмела,
Вочы агорнуты сумам,
Бура сярдзіта ізноў наляцела,
Хвалі ўздымаюцца з шумам.

Пашчу сваю раскрывае прадонне,
Кружыцца злосна віхура,
Дзеўчына з хлопцам у бездані тоне,
Вецер галосіць панура.
Воды дагэтуль хвалююцца ў пене,
Грозна плюскочуць няспынна,
Ў месячным ззянні мільгаюць два цені —
Гэта юнак і дзяўчына.

Скача дзяўчына над плёсам крынічным,
Енчыць хлапец каля гаю.
Хто ён? Калісьці тут быў паляўнічым.
Дзеўчына хто? Я не знаю.

12 августа 1821 г.

Пераклад з польскай А. Зарыцкага.

Каментары

Існуе павер'е, што на берагах Свіцязі з'яўляюцца ундроны, або німфы, якіх у народзе называюць свіцязянкамі.

Канстанцін Вераніцын. Паэма «Тарас на Парнасе»

I

Ці знаў хто з вас, браткі, Тараса,
Што палясоўшчыкам служыў?
На Пуцявішчы, у Панаса,
Ён там ля лазьні блізка жыў.
Што ж, чалавек ён быў рахманы,
Гарэлкі ў губы ён ня браў,
Затое ў ласцы быў у пана –
Яго пан дужа шанаваў.
Любіла тож Тараса й паня,
І войт ні разу не збрахаў,
Затое ж ён балота з раньня
Да цёмнай ночы пільнаваў.
Чуць золак – стрэльбу ён за плечы,
Заткне сякеру за паяс, -
Заўсёды ходзіць бор сыцярэгчы
Ды птушак біць з ружжа Тарас.
Хадзіў ці многа ён, ці мала,
Ды толькі нешта адзін раз
Бяда ў бары яго спаткала...
Во як казаў нам сам Тарас.

II

«На самага Кузьму-Дзям'я¹
Пайшоў я біць цецерукоў.
Устаў я нешта дужа рана, -
Здаецца, зь першых петухоў.
Іду сабе я панямногу,
Але й на пень крыху прысеў,
Аж тут - лоп-лоп! - цераз дарогу
Як быццам цецярук зьяцеў.
Злажыўся стрэльбай - кляпсь! - ня паліць,
Крамзель з другога! - не пякець!
Гляджу - аж вось з-за елі валіць
Як ёсьць хароміна-мядзьведзь!
Хоць не труслівы я дзяціна,
Але затросься, як асіна,
Зубом, як цюцька, лапачу.
Аж бачу - зломана лясіна,
І ўздумаў: дай-ка ўскачу!

¹ Народнае свята, якое прыпадае на глыбокую восень. Кузьма і Дзям'ян — апекуны кавалёў.

III

Скакнуў - ня трапіў, пасьлізнуўся
І ў яму старчаком лячу!
Ляцеў, ляцеў - як разануўся, -
Аж стала зелена ўваччу!
Ляцеў ці доўга я, ці мала,
Таго ніяк не ўцямлю,
Але ўжо ладно расьсвітала,
Як я зваліўся на зямлю.
Устаў зь зямлі, абкалаціўся, -
Бо быў у гразі я, як свіння,
І доўга сам сабе дзівіўся –
Дзе апынуўся гэта я?
Рукой паскробшы каля вуха,
Дастаў зь кішэні рагавень²
І храпы напіхаў цяртухай, -
Бо ўжо ня нюхаў цэлы дзень!
Як прасьвятлелі мае вочы,
Мядзьведзя ўжо я не шукаў.
Закінуў стрэльбу я за плечы
І па бакох глядзець пачаў.

IV

Авохці мне! Як там прыгожа!
Як быццам хто намаляваў!
Чырвоныя краскі, мак і рожы, -
Ну, як сукенку хто паслаў!
І птушкі ёсьць там, дужа стройныя
Пяюць, палепш за салаўя!
А-ай! авохці мне! авой-я!
Куды патрапіў гэта я?
Стаяў я доўга і дзівіўся,
Разявіў зяпу і глядзеў,
Аж вось адкулечка з'явіўся -
Ці то прышоў, ці прыляцеў -
Хлапчына нейкі круглалікі,
Увесь кудравы, як баран,
І за плячыма ў яго вялікі
Прычэплен лук быў і калчан.
- Адкуль, куды дарога гэта? –
Спытаў я ў хлопчыка той час.
- Дарога гэта з таго сьвета,

² Табакерка з рога.

І проста йдзе аж на Парнас! -
Сказаўшы, хлопчык таго часу
На крыллях шпарка паляцеў
Дарогу ж паказаць Тарасу,
Ня меўшы часу, не хацеў.

V

Памысліў я тады нямнога:
Што за шайтан Парнас такі?
Пусьціўся я проста той дарогай,
Узяўшы ў рукі добры кій.
Прайшоў вёрст дзевяць той дарогай,
Аж бачу я - гара стаіць,
А пад гарой народу многа,
Як бы кірмаш які кішыць.
Прыйшоў я бліжэй, што за ліха:
Народ ня просты, ўсё паны.
Хто дужа шпарка, хто паціху,
Усе лезуць на гару яны
І, як у школе, галасуюць,
Гатоў адзін другога з'есьць,
Бо кожны морду ўперад сучець,
Каб першым на гару ўзлезьць.

VI

Усе з сабой цягаюць кніжкі,
Аж з іншых пот ручком плюшчыць,
Друг дружцы выціскаюць кішкі.
Аж нехта з-паміж іх пішчыць:
«Памалу, братцы, не душыце
Мой фельетон вы й «Пчалу»,
Мяне ж самога прапусьціце
І не дзяржыце за палу!
А не, дык дадушы, ў газеце
Я вас аблаю на ўвесь сьвет,
Як Гогалю ў прошлым леце, -
Я ж сам рэдактар ўсіх газэт!»³

³ Маецца на ўвазе Ф.В. Булгарын, беларус на паходжанні, агент царскай ахранкі, рэакцыянер, выдавец (сумесна з Н.І. Грэчам) афіцыйнай газеты «Северная пчела». Менавіта яму прысвяціў А. Пушкін наступную з'едлівую эпіграму, назваўшы яго нават Відокам (вядомы ў свой час французскі шпіён):

«Не то беда, Авдей Флюгарин,
Что родом ты не русский барин,
Что на Парнасе ты цыган,
Что в свете ты Видок Флюгарин:
Беда, что скучен твой роман.»

Гляджу сабе - аж гэта сівы,
Кароткі, тоўсты, як чурбан,
Плюгавы, дужа некрасівы,
Крычыць, як ашалелы, пан.
Нясе вялікі мех пан гэты,
Паўным-паўнюсенька набіт.
Усё там кніжкі ды газэты,
Ну, як каробачнік які!
Таварыш⁴ поплич зь ім ідзе
І несць кніжкі пасабляе,
А сам граматыку нясе,
Што ў семінар'ях вывучаюць.

VII

Во нешта разам зашумелі,
Народ раздаўся на канцы,
І, як бы птушкі, праляцелі
Чатыры добрых малайцы.
Народ то быў усё не такоўскі:
Сам Пушкін, Лермантаў, Жукоўскі
І Гогаль шпарка каля нас
Прайшлі, як павы, на Парнас.
Ну, словам, многа тут народу
Сабралась лезьці на Парнас:
Былі паны, было й зброду,
Як часам і на сьвеце ў нас.
Праміж людзей і я штурхаўся
І ціснуўся, што ёсьць пары;
Вось чуць-ня-чуць такі прабраўся
І лезу проста да гары.

VIII

Узьлез. Гляджу - будынак новы
Стаіць, зазвычай панскі двор,
Кругом абнесен тын яловы:
Нябойсь, сюды ня ўлезе вор!
А на дварэ тым сьвіньні ходзяць,
Каровы, козы, бараны...
Знаць, і багі хазяйства водзяць,
Калі сьвіней дзяржаць яны.
На грошы ў тронкі тут гуляюць
Парнаскі хлопцы-дзецюкі,

⁴ Разумеецца Н.І. Грэч — аднадумца і наплечнік Ф. Булгарына.

А хто капейкі зь іх ня маець,
Той лупіць проста ў шлягі⁵.
Улез к багам тады я ў хату...
Авохці мне! Ні даць, ні ўзяць,
Як у казарме там салдатаў –
Багоў - ня можна пашчытаць!»

IX

Тарасу ліха што здаецца, -
Ну, як бы ў рандзе⁶ ён сядзіць:
Хто піпку курыць, хто сьмяецца,
А іншы песьню бурудзіць.
Глядзіць ён, аж на лаўцы шыюць
Шаўцы багіням хадакі,
Багіні ж у начоўках мыюць
Багам кашулі і парткі.
Сатурн там, лыкі размачыўшы,
Падвіркай⁷ лапці падплятаў;
Па сьвеце добра пахадзіўшы,
Лапцей ён многа патаптаў.
Няптун на лаўцы чыніць сеці
І восьці садзіць на шасты,
Пры ім жа, мусіць, яго дзеці
Дзіравы ладзяць нераты.

X

Вось б'юцца Марс ды зь Геркулесам,
А Геркулес, як той мядзьведзь, -
Каб цешыць старага Зевеса,
Хахол ён Марсу добра мнець.
Зевес жа наўзніч лёг на печы,
Сярмягу ў голавы паклаў...
Ён грэў на печы стары плечы
І нешта ў барадзе шукаў.
Во перад люстрам задам меліць
І маслам мажа валасы
Ды нечым белым твар свой беліць
Вянера, знаць, дзеля красы.
Амур жа зь дзеўкамі жартуе,
Ну, проста сьмех ажно бярэ!

⁵ У пстрычкі, ад ням. *Schlagen*.

⁶ У карчме.

⁷ Лапатным тылам.

То ён зьнянацку пацалуе,
То хустку з галавы зьдзярэ;
То на гармоніку зайграе,
То німфам песню запяе,
То адным вокам заміргае,
Як быццам бы каго заве.

XI

Вось затраслася ўся гара:
Зевес на печы зварухнуўся
Зяўнуў і дужа пацягнуўся
Ды кажа: «Есьці ўжо пара!»
Тады праворна дзеўка Геба
Гарэлкі ў чаркі наліла
І, як жарон, букатку хлеба,
Прынёсшы, - бразь! - сярод стала!
Яна ў найміткі ў неба ўзята,
Каб есьць варыць і плацці мыць.
Нябось, ня дарам яе плата –
Ці ж лёгка столькіх накарміць?!
Во, з усяго сабралісь неба!
Як тараканы каля хлеба,
Багі паселі ўкруг стала,
І стравы смачны зь печы Геба
Насіць да столу пачала.

XII

Наперш дала яна капусту,
Тады са скваркамі кулеш,
На малацэ крупеню густу
Дае ўволю, толькі еж.
І з пастаялкай жур сыцюдзёны,
А з кашы сала аж цякло,
Ды і гусяціны смажонай
Уволю ўсім багом было.
Як унясла ж на стол каўбасы,
Бліны аўсяны ў рашаце,
Аж сьлінкі пацяклі ў Тараса
І забурчала ў жываце.
Багі гарэлку піць пачалі,
З насадкі⁸ ў чаркі так і льюць!
Падпіўшы, песьні запявалі

⁸ Пасудзіка з рыльцам.

Ну, як у рандзе, ўсе пяюць.
Бах сьп'яну пеў такі прыпеўкі,
Што аж ня можна гаварыць,
Аж засароміліся дзеўкі,
Так стаў ён брыдка развадзіць.
А Зеўс тым часам насьцябаўся,
Што носам чуць зямлю ня рыў, -
Ён вочы плюшчыў і ківаўся
Ды быццам нешта гаварыў.
Хоць не маё то, праўда, дзела,
Ня сьлед мне, можа, і казаць,
Любіў ён цешыць грэшна цела
Ды часам лоўка падгуляць.

XIII

Але багі такі ўсталі,
Як ўсё паелі, папілі.
Во... разам у дуду зайгралі,
Скакаць багіні пачалі.
Узяўшы хустачку, Вянера
Пайшла «Мяцеліцу» скакаць.
Прыгожа, стройна цераз меру,
Пяром ня можна апісаць.
Чырвона, тоўста, круглаліца
І вочы, як на калясе,
Як жар, гарыць яе спадніца,
Істужкі ўплечены ў касе.
Хапіўшы келішак гарэлкі,
Амур яшчэ павесялеў –
Іграць пачаў ён на жалейцы
І дзеўкам стройна песьні пеў.
Няптун з прыгожанькай наядай⁹
Пайшоў упрысядку «казака»;
Нябось, і ў старога гада
Кроў грае, як і ў дзецюка,
А во й сам Юпітар зь Вестай, -
Пусьціўся, стары хрэн, у пляс,
Як бы жаніх перад нявестай,
Заткнуў ён рукі за паяс.
А во й Марс у новых ботах;
Ён, мусіць, ботаў не жалеў,

⁹ Німфай.

Бо зь німфамі скакаў да поту,
Гуляў у жмуркі і шалеў.
І кожны бог так разгуляўся,
Што аж ня можна ўдзяржаць.
А хто гарэлкі насыцябаўся,
Таго пад лаўку клалі спаць.

XIV

Калі зайграў дудар «скакуху»,
Ніяк Тарас наш не ўцярпеў,
І ад парога, што ёсьць духу,
Скакаць на хату паляцеў.
Як стаў прытаптываць атопкам,
Аж рот разявілі багі:
То ён прысьвісьне, то прытопне,
То шпарка пойдзе ў кругі.
Глядзеў Юпітар і дзівіўся,
І пад дуду ў далоні біў,
У канцы к Тарасу прыбліжыўся
І так яго перапыніў:
«А ты адкулечка, прыяцель?
Зачым прыйшоў ты на Парнас?
Ты хто такі? Ты не пісацель?»
«Не, мой панок! - сказаў Тарас, -
Я палясоўшчык з Пуцявішча,
Чуць золак сёння са двара,
Прыйшоў сюды я апаўдні шчэ,
Ды ўжо й дадому мне пара.
Ці не была б, паночак, ласка
Адсюль дамоў мяне завесьці?
Хадзіўшы па гары Парнаскай
Мне дужа захацелась есьці...»

XV

Кіўнуў Зевес – і мігам Геба
Крупені ў міску наліла
І добрую краюху хлеба,
Сказаўшы: «Еж», - мне падала.
Крупені смачнай пахлябаўшы,
Усіх падзякаваў багоў;
Кашэль за плечы прывязаўшы,
Сабраўся ўжо ісьці дамоў.
Але зэфіры падхапілі,
Хто за руку, хто за паяс,

І, як бы птушкі, паташчылі
Яны мяне цераз Парнас.
Няслі на крыльлях, быццам вецер,
І проста прыняслі ў наш лес.
Гляжу я: мусіць, ужо вечар,
Бо маладзік на неба ўзлез...»
З тых пор Тарас ужо не ходзіць
Так дужа рана па лясках,
А дзеля гэтага не шкодзіць
Бярвеньне красьці па начах.
Дык вось што бачыў наш Тарас,
К багам узлезшы на Парнас.
Ён гэта мне апавядаў,
А я ў паперку запісаў.

1843-1855 гг.

Тэкст падаецца паводле выдання:
Тарас на Парнасе. -- Вільня, 1909

Вінцэнт Дунін Марцінкевіч. П'еса «Пінская шляхта»

Фарс-вадэвіль у адной дзеі

Асобы

Кручкоў – станава прыстаў.

Піскулькін – яго пісарчук.

Ціхон Пратасавіцкі.

Куліна – яго жонка.

Марыся – іх дачка.

Іван Цюхай-Ліпскі.

Грышка – яго сын.

Цімох Альпенскі.

Базыль Статкевіч.

Харытон Куторга.

Дзесяць іншых асоб.

Дзесяцкі.

Дзея адбываецца ў ваколіцы О.... паміж балотаў, у глушы Пінскага павета. Сцэна паказвае шляхецкую ваколіцу. Гаспадарскія будынкі раздзелены садамі з боку сцэны – хата заможнага гаспадара; пры ёй – лаўка.

З'ява I

Марыся (*седзячы на лаўцы, прадзе і прыпявае*)

Цяжка жыці мне, дзяўчаці,

З міленькім ў разлуцы, –

Лае бацька, лае маці,

Што сэрцайка ў скуцы.

Годзе сядзець над прасніцай, –

Я хачу быць маладзіцай!

Маці кажа: век малыды,

Ой, ты яшчэ мала!

А сама ўжо ў гэты годы

Бацьку пакахала.

Годзе сядзець над прасніцай, –

Я хачу быць маладзіцай!

Ой, так! Няхай ганіць бацька, няхай лае маці, а я люблю Грышку і любіць яго век буду. Ой, бедныя ж нашы галованькі!.. Што гэта за дур напаў на бацькоў? П'яныя завяліся ды пабіліся з сабою за шляхецтва, а мы з Грышкам праз тое гаруем і ныем. Яго бацька падаў на майго ў суд скаргу, і сягоння прыедзе ў ваколіцу найяснейшая

карона¹ на прасоку. У ім цэлае наша спасенне. Як прыедзе, дык мы з Грышкам паклонімся яму ў пояс ды будзем прасіць ды маліць, каб ён пагодзіў нашых бацькоў ды каб яны дазволілі нам пажаніцца. А ён такі сярдзіты, не дапускай ты госпад! Як наставіць адзін вус угору, а другі ўніз ды крыкне: па найяснейшаму ўказу! – то бацькі спалохаюцца ды зладзяць нам вяселле... Ды што гэта зрабілася Грышку? *(Грышка паціху паказваецца з-за дзерава, крадучыся да Марысі)*. Баюся, каб не паўставалі бацькі, – нельга было б пабачыцца з ім. *(Устаўшы, пахаджваючы па сцэне, гаворыць)*. Ой, Грышка, Грышка! Ты штось цяпер зрабіўся вельмі лянівы. Табе, пэўна, сэрца цяпер так ужо не ные па мне... Як прыйдзе, дык пакажуся перад ім сярдзітаю і хоць будзе прасіць і маліць, каб пацалавала, дык не пацалую. Дальбог, што не пацалую!

З'ява II

Грышка і Марыся

Грышка. Дык я ж і прасіць не буду, сам цябе пацалую. *(Цалуе яе.)*

Марыся. Ах, Грышка, нядобры! Як ты спалохаў мяне, гневаюся не жартам!..

Грышка. Гневаешся? Няпраўда! А чаму ж ты на мяне так міленька пазіраеш?

Марыся. Так, са злосці!.. Нягодны, дзе ты забаўляўся? Гэта ж зараз прыйдуць бацькі, а мы так многа маем з табою перагаварыць.

Грышка. Выбачай, мілая Марыся, – чуць золак, я з'ездзіў ужо да места, кінуўся ў ногі асэсару і прасіў, каб ён узяў нас пад сваю апеку.

Марыся. Трэба было завезці які гасцінчык.

Грышка. Дык я ж завёз яму двух зайцоў, тры пары цецерукоў ды кадобчык мёду. Ён усе прыняў ласкава і сказаў, што сёння ж прыедзе на разборку справы майго бацькі з тваім. Ой, наварылі бацькі сабе кашы, будзе што есці! Ён вельмі сярдзіты, – бо адзін вус калом угору стаў. Будзе вазня!

Марыся. Дай Бог, каб гэта каша нам зубоў не папрышчыла!

Грышка. Ён дакляраваў зрабіць нам вяселле. На Богу ды на ім – уся наша надзея.

Дуэт

Паклаўшы надзеі на Бога,

Чаго ж гараваць?

Прысяглі любіці да гроба, –

Дык будзем жа ждаць.

Хоча няшчасная доля

Навек разлучыці, –

А Бог скажа: мая воля

¹ Даўней асэсараў, або засядацеляў, а потым станавых прыставаў, таму што першыя выбіраліся падчас шляхецкіх выбараў, а другія назначаліся ўрадам, – пінская шляхта велічала найяснейшай каронай.

Ім з сабою жыці!
Не памогуць злы языкі,
Ні бацькоў старожа, –
Ён жа такі пан вялікі,
Што хоча, то зможа!

З’ява III

Тыя самыя. Ціхон Пратасавіцкі і яго жонка Куліна

Ціхон. Хрэн табе ў вочы, – жонка, а жонка! Хадзі да паўзірайся, як дачка твая з Грышкам Цюхайчыкам галубіцца!

Куліна *(за сцэнай)*. Хто? Дачка? Бойся Бога, ды яна ж яшчэ малая. *(Уваходзіць.)*

Ціхон. Які чорт малая! Хрэн табе ў вочы, – хадзі палюбуйся!

Марыся. Якая ж я малая, калі мне на Спаса скончыцца семнаццаць год?!

Куліна. Маўчы ты, хітрая лісіца! Бачыш ты, як яна скоро палічыла гады!

Ціхон. Ах ты, чортаў сыну, – хрэн табе ў вочы! Не годзе таго, што бацька да жывога мяне пакрыўдзіў, назваўшы не шляхціцам, дык яшчэ сыноч дачку нам баламуціць.

Грышка. Ды я ж яе люблю і хачу з ёю жаніцца...

Ціхон. Ось я цябе так пажаню, як твайго бацьку! Жонка, а жонка! Дай мятлу, – хрэн табе ў вочы!

Грышка. Што хочаце, тое рабіце, а ўсё-такі Марыся будзе мая! *(Да Марысі.)* Бывай здарова! *(Выходзячы, спатыкаецца з Куторгам і збівае таго з ног, Марыся ўцякае ў хату.)*

З’ява IV

Тыя ж і Куторга

Куторга. Ах, ты, паганец! *(Устаючы.)* Татарын ты нехрышчоны! Вот збіў мяне, як шведаў Хадкевіч пад Кіргольмам. Пачакай жа, я ж табе не дарую гэтай штукі, – не цяпер, то ў чацвер. *(Вітаецца.)* Дзень добры, пане Пратасавіцкі! Здарова, пані Пратасавіцкая! *(Цалуе яе ў руку.)* Відна, відна, – дзякуй богу! Здаровы, як рыжкі баровы... А я к вам з вялікаю навіною. Не ведаеце? Толькі што пан асэсар прыехаў, а такі сярдзіты, не дапускай госпад! Як ліхі татарын. Як толькі ўехаў у ваколіцу ды стаў каля Бэркі, дык зараз і закрычаў – дзесяцкіх, соцкіх! Сабраць усю шляхту да Ціхона Пратасавіцкага, ды каб Іван Цюхай-Ліпскі прыйшоў з сынам туды ж.

Ціхон. Хрэн яму ў вочы, – будзе бяда, будзе! Гэты сабака Ліпскі падаў на мяне ў суд, што я яго адлупцаваў, дык вот і асэсара прыслалі. Ну, абдзярэ, як ліпку!

Куторга. Вот дзіва, – на тое ён і асэсар! Заўваж толькі – у яго і рукі даўжэй, як у другіх людзей. Ты ведаеш яго прыпавесць: чырвонае – белае ўсё перадзелеае.

Гдзе унадзіцца юрыста,
Вымеце хату дачыста,
Такіх дзіваў нагаворыць,
Так многа кручкоў натворыць,
Што, пачасаўшы затылак,
Не рассупоніш памылак.
Не дасі, – цябе замучыць.
Добра стара казка вучыць:
Дзярэ каза ў лесе лозу,
Воўк дзярэ у лесе козу,
А ваўка – мужык Іван,
А Івана – ясны пан,
Пана ўжо дзярэ юрыста,
А юрысту – д'яблаў трыста!

Ціхон. Хрэн табе ў вочы! Добра табе прастарэкаваць, калі няма на шыі бяды. Ось скажы лепш, што рабіць? Пане Куторга, ты ж такі пісьменны чалавек, – можаш падаць разумную раду.

Куторга. А прымеце ж чэсна маіх сватоў да вашай Марысі?

Куліна. Бойся Бога, пане Куторга, – яна ж яшчэ маладзенькая! Гэта ж дзіця горкае.

Ціхон. Які чорт дзіця, калі з хлопцамі цалуецца!

Куторга. Дык чаго ж чакаць! Гэта, кажучь, кепскі тавар: мый ды чашы, потым спяшы, – заплаці каму, каб вывез з даму.

Ціхон. Добра, пане Куторга, – бяры сабе дачку, і пасаг дам, толькі зрабі ласку: выцягні з бяды.

Куторга. Як чорта з балота.

Куліна. Парадзь, пане Куторга, – ты ж такі чалавек бывалы і па судах цягаўся.

Куторга. Ну, я гатоў вам удружыць, толькі як ваша дачка захімерычыцца ды адцураецца ад мяне, то што тады? Вы ж ведаеце прыпавесць: даганяючы не нацалавацца.

Ціхон. Ратуй, ратуй, пане Куторга! Марысю ты ладам угамоніш, – чалавек ты разумны. Як падпусціш лёстачак, як падплывеш селезнем, дык яна і расплывецца.

Куторга. То ведаеце што, пане Пратасавіцкі? Як прыйдзе к вам асэсар, то стаўляйце мяне ў сведкі; хоць я і не бачыў, але буду сведчыць, што ён цябе біў, а ты толькі бараніўся. Не жаль для Марысі скрывіць душою. Толькі ж, пані Пратасавіцкая, прышліце сюды Марысю, каб я мог з ёю пагаварыць ды ўгаманіць дурную, бач, каб не цуралася разумнага чалавека.

Куліна. Памагайце толькі майму Ціхону, а ўжо Марыся будзе ваша; я ёй сама ладам напілую вушы... Пойдзем, Ціхон, прыгатуемся, каб па-гаспадарску прыняць найяснейшую карону. А ты, пане Куторга, пачакай, – зараз прышлю Марысю.
(Выходзіць з Ціхонам.)

З’ява V*Куторга (адзін)*

Куторга. Ну, хвала Богу, бацькоў удалося атуманіць! Цяпер трэба пайсці ў галаву па розум, каб дзеўку амарочыць. Прынадны, бач, кусочак. *(Цалуе пальцы, як бы смакуючы.)* Тварык – як сонейка яснае, шчочкі – як малінкі красныя, губкі – моў тыя каралі, а як засмяецца срэбным галасочкам ды вышчарыць зубкі – то, здаецца, бачыш два перлавыя шнурочки. Ды і пасаг мае гаспадарскі: адна ў бацькоў, а стары грошы асьмінаю мерыць; у гумне поўна, у хаце дастатак, і абора багата. Добра гутарка кажа: калі абора цячэ, – гаспадыня бліны пячэ, а калі гумно цячэ, – гаспадар з хаты ўцячэ. Дык няхай жа дзень у дзень блінамі гасцей прымае. Праўда, век не схожы: я ўжо шосты дзесятак дажываю, а яна – семнаццаты гадок. Будзе клопату нямала, – о-ёй! Не раз пачашу патыліцу, – моладзь, як пчолы ў вуллі, будуць аблягаць маю хату; прыцяляў копамі лічыць буду. Дык што ж рабіць? Не я першы, не я апошні, – дурных дзядоў нямала на Божым свеце. Каб сарваць такую прыгожую і багатую кветачку, не шкода і ў балоце пакачацца.

Хто на старасць парыскуе,
Той хоць часам бяду чую.
А пры маладзенькай жонцы,
Пры руплівай гаспадыньцы
Быць філосафам – то значыць:
Не бач, што не трэба бачыць.

(Выцягвае над галавою пальцы, паказваючы рогі.)

Вырастуць над галавой грушы,
Думай, што даўгія вушы.
Гуляе жонка паночы, –
Ты мэрам спіш, зажмур і вочы.
Тады табе – жыццё небам:
Ўсялякім тваім патрэбам
Жонка рада дагадзіці;
Стане крэпка ця любіці.
Скажа: муж мой, хоць старэнькі,
Ды разумны і міленькі!

Так, так! У цяперашнім разумным веку хочаш спакойна жыць? Будзь філосафам: бачыш – не бачыш, чуеш – не чуеш, – ба, ба, бы! Ды вось і Марыся ідзе сюды. Якая красачка! Гледзячы на яе, аж слінка па губах цячэ. Ану, Куторга, падпусці ёй лёстачкі...

З'ява VI

Марыся і Куторга

Куторга (*салодка пасміхаючыся, заляцаецца*). Дабрыдзень, панна Мар'яна!

Марыся (*сарамліва*). Дабрыдзень, пан Куторга!

Куторга. А як панна Мар'яна прыгожа выглядае, які свежы тварык, моў ружачка толькі што з пучка! З якой нецярпячай я ждаў шчаслівага моманту, каб пацалаваць беленькую ручку панны. (*Падыходзіць з камічнай зграбнасцю і цалуе руку Марысі. Тая, адступіўшы назад, абцірае руку фартушком.*) Панна Мар'яна! Вы не чуеце, вы не ведаеце, як я вас крэпка люблю, як па вас ныю.

Раманс

Рвецца маё сэрца да красненькай розы,
Быццам бы пры колах атоса із лозы.
Па панне Мар'яне душа ўся сумуе,
Быццам бы зязюля жалосна кукуе.
Як не бачу панны, жыццё мне – магіла,
Галоўцы цяжэнька, уцякае сіла.
Ой, высах я, высах, як лапаць у печы!
Горка ж мая доля, хто мяне улечы?
Як цетраў ў лясочку жалосна балбоча,
Так мае сэрцайка да панны сакоча.
Ні верашчака, каўбасы дзялянка, –
Нішто не смакуе без цябе, каханка!
Дам табе зэгар вялікі, як рэпа,
Няхай ён пры сэрцы крэпка тваім клепа
Ды напамінае, як цяжка я ною
І ні ўдзень, ні ўночы не маю спакою...

Марыся (*перабіваючы*). А ведаеце ад чаго гэта, пане Куторга? – Ад старасці!
Ды ты ўжо нямала пажыў, – пара аб дзяўчатах перастаць думаць, а маліцца Богу, каб даў спасенне.

Куторга. Стары, стары!! (*У гневе.*)

Дуэт

Кажаш, што я ладам стары, –
Але – відны, але – яры!
Буду крэпка ця любіці,
Век табе верай служыці.
Малады ж – часта няшчэры,
Не шукай ў ем добрай веры:
Пры табе – табе клянецца,
А з другой – з цябе смяецца.

Марыся

Ды што мне з мужа старога?!
Я хачу майго мілога,
Бо стары, заміж гуляці,
Будзе кашляць і стагнаці.
Грышка мой – хлапец матарны,
Малады, відны ды гарны,
Глядзь! Аж душа к яму рвецца
І сэрцайка мацней б'ецца.

Куторга

Але Грышка твой няшчэры,
Не шукай ў ём добрай веры!
Пры табе – табе клянецца,
А з другой – з цябе смяецца.

Падчас спеву ўваходзяць станаваы з Пісулькіным і хаваюцца па баках, каб падслухаць іх размову

Куторга. Бач, сабака Грышка! Ён клешчам упіўся табе ў сэрца, ды нічога з таго не будзе. Бацька твой дакляраваў мне тваю руку за тое, што я буду сведкай проціў Цюхая-Ліпскага. Найяснейшая карона прыехаў на прасоку па жалобе Цюхая на твайго бацьку, што ён яго пабіў; і калі ты пойдзеш за мяне, дык я гатоў і душою пакрывіць, ды даказаць на следстве, што бацька твой не біў Цюхая; а калі мае не ў лад, то я з сваім назад. Заспрачаўся толькі, дык я зараз буду сведкай проціў твайго бацькі. Уехаў твой родны ў нерат – ні ўзад, ні ўперад. Папаўся юрысту ў кіпці, – выссе ён яго, як упыр непамысную дзяўчыну. А калі б яму і ўдалося перапрасіць найяснейшую карону, то не канец яшчэ бядзе. Ведаеш, што кажуць людзі: чорт бяду перабудзе – адна згіне, дзесяць будзе. Справа ў суд як пойдзе, дык так дапякуць юрысты, моў баравіка на вуголлях, – адцураецца і сваіх.

Марыся. Дарма ты мяне палохаеш! Мы з Грышкам паклонімся ў пояс найяснейшай кароне, дык ён пагодзіць нашых бацькоў, а табе за крывое паказанне дасць харошую гонку.

Куторга. Што?! Ты думаеш, я баюся асэсара? Ды я такой задам яму пары, што ён не згадае, дзе ўюны зімуюць. Я чалавек бывалы, маю розум і патраплю ладам яго вывесці ў поле, як зайчыка пад хартоў.

З'ява VII

Тыя самыя, Кручкоў і Пісулькін, Кручкоў падыходзіць ціха к Куторгу ды б'е яго па плячы; Пісулькін жа з камічнаю ўхваткаю падыходзіць да Марысі, каторая сарамліва і баючыся кланяецца.

Кручкоў. Дык ты мяне думаеш вывесці ў поле? Хочаш павучыць, дзе ўюны зімуюць? Пачакай жа, галубчык! Я ж цябе навучу, куды няправых сведкаў садзяць. Гэй, дзесяцкі!

Куторга (зляканы). Ваша благороднае сіяцельства! Найяснейша карона! Ды я ж толькі сабе жартаваў, – вот страшыў дурное дзяўчатка, каб яна прызволіла пайсці за мяне замуж. Бацькі благаслаўляюць, а яна казырыцца, – дык я вось так здуру сказаў ёй.

Кручкоў. Здуру хочаш крыва прысягнуць? А знаеш, чым гэта пахне? Па ўказу ўсеміласцівейшага цара Пятра Вялікага, 1779 года, аўгуста 10-га і па Статуту літоўскаму раздзела 3-га, параграфа 375-га гэта ўгалоўнае прэступленне, Сібірам пахне. Сібір, Сібір, галубчык! Гэй, дзесяцкі! *(Дзесяцкі ўваходзіць.)* Пасадзі гэтага моладца ў асобую святліцу ды глядзі, каб ён не бачыўся ні з кім, а барані Бога, з гаспадаром не загаварыўся.

Куторга (выходзячы з дзесяцкім). Найяснейшая карона! Бойцеся Бога, не губіце беднага чалавека! Мала што язык малоў, – добра прыказка кажа: млын меле – мука будзе, язык меле – бяда будзе. Выбачайце майму дуру!

Кручкоў. Якому дуру? Ты ж чалавек бывалы і нядаўна хваліўся сваім розумам.

Куторга (з бакавых дзвярэй). Які тут у чорта розум, калі так неасцярожна папаўся ў бяду, бы швед пад Палтавай! *(Выходзіць з дзесяцкім.)*

З'ява VIII

Тыя самыя, апрача Куторгі

Кручкоў. Ну, пане Піскулькін, пакінь ваша заляцанне, а бярыся за дзела. Тут, брат, нам харошае жніво!.. Гэй, дзесяцкі! *(Той уваходзіць.)* Пастаў тут пасярэдзіне стол ды накрый яго судовым сукном. *(Дзесяцкі выпаўняе прыказанне.)* Харошая пагода, можна і на дварэ папрацаваць. Садзіся, пане Піскулькін, ды прыбяры бумагі. *(Піскулькін важна садзіцца, вымае корак з чарніліцы, разбірае паперы і іншыя падае становому, каторы садзіцца таксама пры стала, задам да Піскулькіна, а потым гаворыць да Марысі.)* Ну, Марыся, хадзі сюды, пабліжэ, дык кажы мне шчырую праўду, – ты ж бачыш, што ў мяне вусы не натапыраны, дык я не сярдзіты, – кажы: любіш ты Грышку Ліпскага?

Марыся (саромячыся і перабіраючы фартушок). Ну, дык што?..

Кручкоў. За што ж ты яго палюбіла?

Марыся. Сама не ведаю, – вот так штось прыпаў к сэрцу. Ды як жа яго не любіць, калі ён малады, прыгожы хлопец, а сэрца ў яго залатое.

Кручкоў. Дык хош за яго замуж выйсці?

Марыся (з сарамлівасцю). Але, хочу... калі за яго не пайду, то ўжо век мне, беднай, гараваці дзеўкай. Найяснейшая карона! Злітуйцеся над намі ды сатварыце наша шчасце! *(Кланяецца яму.)*

Кручкоў. Чаго ж ты хочаш ад мяне?

Марыся. Найяснейшая карона! Скончыце дзела няшчаснае між нашымі бацькамі не па-судоваму, а па хрысціянскаму абычаю: пагадзіце іх з сабою, – няхай больш не індычацца, ды прымусьце, каб яны нас з Грышкам злучылі. Найяснейшая карона! *(Кланяецца яшчэ ніжэй і жаласліва кажа далей.)* Ты ж такі, хоць чалавек судовы, чыноўны, ды, пэўна, верыш у Бога, – дык дзеля ласкі Божай сатвары ты нам ласку, зладзь нашае шчасце, а мы век будзем за цябе, тваіх дзетак і ўнучкаў Бога прасіць.

Кручкоў. Но, но, мілая, будзь спакойна! Я хоць чалавек, як кажаш, судовы, але ўсё зраблю па-хрысціянску ды яшчэ на тваім вяселлі паскачу... Гэй, дзесяцкі! *(Той уваходзіць.)* А чы сабралася шляхта з ваколіцы?

Дзесяцкі. Усе сабраліся, хто з курыцаю, хто з кадобчыкам мёду, а хто з сушонай рыбай. Чакаюць, што ваша міласць ім прыкажа.

Кручкоў. Добра! Няхай усе аддадуць хурману, ды спакуйце там харашэнька ў возе... Ты пакліч сюды Ціхона Пратасавіцкага з кабетаю. А Цюхай-Ліпскі з сынам ёсць?

Дзесяцкі. Цюхай, апроч мёду і рыбы, прыцяг дзесяць вянкаў сушаных баравікоў, а сын яго – капу ражынкаў-уюноў.

Кручкоў. Добра, добра! Усё ўпакаваць асцярожна! Ды кліч усіх сюды!

Дзесяцкі выходзіць. Кручкоў строіць сур'ёзную фізіяномію: адзін вус ставіць угору, другі ўніз. З глыбіні сцэны выходзіць шляхта, баіцца, кланяецца нізка і хаваючыся адзін за другога. З бакавых дзвярэй выходзіць Ціхон Пратасавіцкі з жонкаю. Марыся зыходзіцца ў глыбіні сцэны з Грышкам і ціха шэпчуцца паміж сабою.

З'ява IX

Тыя самыя і Ціхон Пратасавіцкі, яго жонка, Цюхай-Ліпскі, яго сын Грышка, Цімох Альпенскі і іншая шляхта

Ціхон. Жонка, а жонка! Будзе бяда! Паглядзі, як у найяснейшай кароны вус адзін уніз, а другі ўгору задраўся. Ідзі ты наперад ды пакланіся яму, хрэн яму ў вочы.

Куліна. Што ты мяне пасылаеш! Ты сам наварыў піва, сам і папівай здароў, я баюся.

Ціхон. Ты – кабета, хрэн табе ў вочы, – ён жа цябе не з'есць! Вазьмі гэтыя грошы, – тут іх пяць дзесяткаў, – пакланіся ў ногі ды палажы на стол; ён жа юрыста, не адцураецца грошай, – тады і дзела пойдзе, як па салу.

Куліна. Ну, што рабіць, – папытаю. *(Яна боязна падыходзіць, кладзе грошы на стол, пасля нізка кланяецца станавому.)* Найяснейшая карона...

Кручкоў. Цішэ! *(Куліна са страху адыходзіць ад стала ды хаваецца за мужа; Кручкоў, трымаючы паперу, устаў ды, не пазіраючы на шляхту, гаворыць.)* Па ўказу Пінскага земскага суда от 23-го мая сего года за № 2312 прыбыл я в околицу для

расследованія ўголовнаго дзела о побоях, нанесенных Ціхоном Протасавіцкім Івану Цюхаю-Ліпскаму... Ліпскі, маеш сведкаў?

Ліпскі. Маю, найяснейшая карона.

Кручкоў. Пусць выступят вперед! *(Трое шляхтаў выходзяць наперад.)* Пратасавіцкі, за што ты яго біў?

Ціхон. Дык ён жа назваў мяне мужыком, – хрэн яму ў вочы.

Кручкоў. Маеш сведкаў?

Ціхон. Маю, Куторгу.

Кручкоў. Яго няможна ставіць, – ён пад судом. *(Абярнуўшыся да сведкаў Ліпскага.)* Вы бачылі, як Пратасавіцкі біў Ліпскага?

Тры сведкі *(боязна кланяючыся).* Бачылі, найяснейшая карона.

Кручкоў *(абярнуўшыся да іншай шляхты).* А вы бачылі?

Усе іншыя. Не, не бачылі, найяснейшая карона!

Кручкоў. Ну, дык добра! Следства кончана, цяпер будзе суд, а наўперад: па указу всеміласцівейшай гасударыні Елісаветы Петровны 49-га апреля 1893-га года і всеміласцівейшай Екацярыны Вялікай от 23-го сенцябра 1903-га года, а раўнамерно в смысле Статута літоўскаго раздзела 8-га, параграфа 193-га, коім назначаецца в пользу суда от цяжущыхся гривны. Обжалованный Протасавіцкі імеет зараз жа ўплаціць пошлін 20, прогонных 16 і на канцэлярыю 10 рублёў. Жалуюшчыйся Ліпскі ў палавіне того; сведкі, каторыя бачылі драку, а не баранілі, – па 9-ці рублёў, а вся прочая шляхта, што не бачыла дракі, за тое, што не бачыла, – па 3 рублі. Плаціце! *(Садзіцца на месца ды піша; шляхта шэпчацца паміж сабою, пасля выбраны ўсімі зборшчык Цімох Альпенскі падыходзіць да Пратасавіцкага, Ліпскага і іншае шляхты, збірае грошы і, злажыўшы грошы ў адзін мяшок, падносіць, баючыся, да станавога ды кладзе на стол.)*

Ціхон *(адлічыўшы зборшчыку грошы, калі той пайшоў збіраць ад другіх).* Э... глядзі ты! Як ён на бяду нашу ўсе ўказы і законы як рэпу грызе і не заікнецца, – хрэн яму ў вочы!

Куліна. Чаго тут дзівіцца? Відаць, судовы чалавек, дык ён на тым і зубы згрыз, – такая, бач, парода.

Кручкоў *(як Альпенскі палажыў на стол грошы).* А ўсе?

Альпенскі. Да капеечкі, найяснейшая карона!

Кручкоў. Ладна, ідзі! Зараз будзе дэкрэт.

Ціхон. Ух, госпадзі! Што гэта будзе, – хрэн яму ў вочы?!

Куліна. А што будзе? Вядома, юрыста, – абдзярэ ўсіх дачыста дый паедзе з Богам дахаты.

Ціхон. Хрэн табе ў вочы, – каб прынаймні шкура была цэла, а то як дабярэцца да яе, будзе нячысты інтэрас!

Кручкоў *(устаў і выходзіць з папераю на сярэдзіну сцэны).* Слухайце з увагаю!.. *(Усе кланяюцца.)* Буду чытаць дэкрэт. *(Зноў кланяюцца.)* Па указу яго імператарскаго вялічства, во врэменном прысутствіі, в комплексе, саставленном із участкаго заседацеля і яго пісьмавадзіцеля, слушалі дзело, коего абстаяцельства следуюшчыя:

Іван Цюхай-Ліпскі назваў Ціхона Протасавіцкага мужыком; тот за такую обіду пабіў Ліпскага, на што сей последній прэдаставіў і свідзецелей. Расследоваў таковое дзело, врэменнае прысутвіе, сообразна указу всеміласцівейшага гасудара Пятра Вялікага в 1688 г. марта 69 дня паследававшего і прымянясь к Статуту літоўскаму раздэла 5-га, параграфа 18-га, – опрэдзеліло: а) Ціхону Протасавіцкаму, как угалоўнаму прэступніку, назначається: 1-е) 25 лоз на голай земле без дывана, і 2-е) штрафа 25 руб. в пользу врэменнаго прысутвія; б) Івану Цюхаю-Ліпскаму, как нанёсшаму лічнае аскарбленіе Протасавіцкаму, назначається: 1-е) 15 лоз на дыване і 2-е) 15 руб. штрафа в пользу врэменнаго прысутвія; в) свідзецелям, каторыя відзелі драку і не разнялі дзерушчыхся, – 1-е) па 10 лоз на дыване і 2-е) па 10 руб. штрафа в пользу врэменнаго прысутвія; д) всей прочэй шляхце, каторая не відзела дракі, за то, што не відзела, а цем самым не магла і разняць дзерушчыхся, назначається: 1-е) па 5 лоз на дыване і 2-е) па 5 руб. штрафа в пользу того же прысутвія. Напаследак: г) прымянясь к указу яе вялічавства Анны Іаанайны 1764 г. акцябра 45-га чысла за негербовую бумагу, упатрэблённую і імеюшчуюся ўпатрэбіцца па сему дзелу, – Протасавіцкі 5, Ліпскі 3, свідзецелі па 2, а все прочыя па 1 рублю ўплоцят... Кончэна! Цяпер зборшчык няхай збірае грошы, пасля жа прымемся за лазу.

(Падыходзіць да стала і ўглыбляецца ў паперы.)

Ціхон. У... у... у... бацькі мае родныя! Хрэн яму ў вочы, – 25 лоз ды яшчэ і не на дыване, а на голай зямлі! Даў бы сто рублёў, каб дыван падаслалі.

Кручкоў нібыта ўглыбляецца ў чытанне папераў; зборшчык збірае грошы, пачынаючы ад Пратасавіцкага, каторы, аддаўшы зборшчыку грошы, падкрадваецца к Піскулькіну, адклікае таго ўбок і совае 25-рублёвую бумажку.

Ціхон. Дабрадзёю, ратуй няшчаснага ды навучы, як ад лазы збавіцца!

Піскулькін (убок, разглядаючы бумажку). Харашо быць пісьмавадзіцелем у разумнага чалавека, маляваныя госцікі! *(Паказваючы на бумажку.)* Самі ў карман лезуць, не нада і рук выцягваць. *(Да, Ціхона.)* Не ведаю, што рабіць! Ён сам баіцца, каб, зрабіўшы вам палёгку, перад судом не адказваць. Але папробуйце. *(Тут падыходзіць другая шляхта і слухае яго рады.)* Злажыце яму добры гасцінчык, авось паквапіцца? Пагаварыце з сабою і злажыце, а я, тым часам, папрабую ўгаманіць яго.

(Падыходзіць да Кручкова і шэпча, той злосна адказвае.)

Кручкоў. Не магу, не магу! Знаеш, па всеміласцівейшаму ўказу нашага гасудара 1881 года, сенцябра 75-га дня какой вялікі адказ за паблажку сторонам в угаловнам прэступленні?! Не толькі пасаду магу страціць, но і лічнасць падвергнецца небяспекі.

Ціхон. Жонка, а жонка, – хрэн табе ў вочы! Прынясі шкураны мяшок, што ляжыць у кубле з грэчкаю; там ёсць сто рублёў, трэба выкупіць шкуру. Ох, даражэй яна каштаваць будзе, – хрэн ёй у вочы!

Куліна. Што? Нацяршыў бяды, а цяпер расплачвайся. *(Выходзіць ды праз мінуту варочаецца з мяшком.)*

Грышка *(да бацькі).* Ану, бацька, раскупонь свой мяшок ды вынь якіх рублёў з 50, – можа і тваю пашануюць шкуру. *(Да іншае шляхты.)* І вы разварушыцеся; каторыя бачылі драку – па дзесяць, а каторыя не бачылі – па пяць рублёў, – злажыце ў кучу ды паднясіце найяснейшай кароне. Дык ён зжаліцца над вамі і дзела кончыць; вось як яны, людзі судовыя, умеюць: і воўк будзе сыты, і козы цэлы.

Шляхта збірае грошы, пасля, зложаныя ў адзін мяшок, аддаюць Грышку, падпіхаючы яго да станавага і ўгаворваючы, каб ён асмеліўся аддаць іх Кручкову і прасіць дараваць ім.

Ліпскі. Ідзі ты, сынку, – палажы на стол ды прасі і малі, каб ён памілаваў нашу шкуру ды скасаваў строгі свой дэкрэт.

Грышка. Бачыце, бацька, як нядобра, што вы зводзіцеся з суседзямі. Добра, я асмелюся падысці, толькі каб вы пагадзіліся з Ціхонам ды каб паслалі ад мяне сватоў к яго дачцэ Марысі.

Ліпскі. Д'ябал яго бяры! Няхай толькі ўладзіцца дзела, а я не адкажуся. Ідзі, прасі!

Грышка з аднаго, а Пратасавіцкі з другога боку баязліва падыходзяць да стала, пры каторым Кручкоў, нібыта ўглыблены ў чытанне папераў, ды кладуць мяшок з грашыма; Грышка, моцна кашлянуўшы, кланяецца нізка станавому ды гаворыць.

Грышка. Найяснейшая карона! Мы – адвеку пінская шляхта і ты шляхціц. Не глумі ж, не пэцкай у балоце шляхецкай, братняе табе, крыві! Скасуў строгі твой дэкрэт, на сорам нашай ваколіцы пісаны, – паміры майго бацьку з Ціхонам, ствары мае і Марысі шчасце, а мы ўсе, цэлаю ваколіцай, век за цябе будзем Бога прасіць і век табе дзякаваць!

Пісульткін. І я вас прашу, ваша блagarодзіе, – пусць подадут міровую і канцы в воду.

Кручкоў *(да Пісульткіна, але моцна).* Харашо! Для вас это здзелаю, прыму грэх і ответ на себя... Ціхон Пратасавіцкі і Цюхай-Ліпскі! Падыдзіце сюды бліжэй. *(Тыя падыходзяць, за ім і Грышка і Марыся.)* Абніміцеся і пацалуйцеся на згоду, – ну, што ж? *(Марыся свайго бацьку, а Грышка свайго патхаюць, каторыя потым абнімаюцца і цалуюцца з сабою.)* Ціхон! На згоду каб быў крупнік².

Ціхон. Гатовы, найяснейшая карона! Схадзіце, жонка і Марыся, ды прынясіце, – хрэн вам у вочы. *(Куліна і Марыся ідуць у хату.)*

² Крупнікам завецца пітво, прыгатаванае на агні з гарэлкі і патакі з рознымі прыправамі.

Кручкоў. Вы думаеце, што мне міла паняверыць кроў шляхецкую? Я ж сам шляхціц, вам родны, але што ж рабіць? Служба – не дружба. Законы, міленькія, законы! Годзячы вас, бяду на сябе бяру; толькі пад такою кандыдацыяй, каб Ціхон з Ліпскім навек з сабою памірыліся ды каб я з-за вас не ўлез у нерат. Канечна трэбую, каб тут жа, пры мне, дзетак сваіх заручылі, а там і павянчалі. *(Тут Куліна і Марыся ўносяць дзве міскі гарачага крупніку ды ставяць на стол з кубкамі.)* Ну, што, Ціхон, – аддасі за Грышку сваю Марысю?

Куліна *(ставячы міску)*. Гарачая, ой, гарачая, найяснейшая карона!

Кручкоў. Адкуль жа ты ведаеш?

Куліна. Дык я ж сама яе зладзіла...

Кручкоў. Што?

Куліна. Да гарэлку. Толькі што перагарэла, шафрану і розных прыпраў насуліла многа, мёду ж цэлы кадобчык укінула.

Кручкоў. А... ты талкуеш аб крупніку!

Ціхон. Хрэн табе ў вочы! Чуеш, што найяснейшая карона кажа?

Куліна. А як жа, аб прыправе...

Ціхон. Аб якой прыправе? Хрэн табе ў вочы, – аб Марысі! Ці аддасі яе за Грышку Ліпскага...

Куліна. А што будзе з Куторгаю?

Ціхон. Хрэн яму ў вочы! Твой Куторга толькі хваліцца ўмее, а як прыйшло да дзела, дык чуць у бяду з сабою разам і мяне не ўцяг.

Кручкоў. Вот я тут зараз цэлую справу кончу. Налівайце кубкі! *(Куліна з Ціхонам наліваюць, падаюць Кручкову, Пісулькіну і ўсім іншым.)* Грышка, любіш ты Марысю? Хочаш з ёю да шлюбую?

Грышка. Ой, хачу, вельмі хачу! Найяснейшая карона! Бог мяне пакарай, калі я не дам ёй шчасця адружыўшыся.

Кручкоў. А ты, Марыся, любіш Грышку? Хочаш з ім век дзяліць шчасце і гора? *(Марыся, засаромейшыся, паварочваецца тварам да сцяны ды дзёрпае яе пальцам.)* Ну, што? Чаго маўчыш?

Марыся. А ўжо ж, калі маўчу...

Кручкоў. Дык – хачу? Ладна! Любіш ты Грышку?

Марыся *(сарамліва)*. Але...

Кручкоў. Крэпка яго любіш?

Марыся

Раманс

Найяснейшая карона!

Трудна мне без Грышкі жыці.

Ніяка земска прэпона

Не ў сілах нас разлучыці!

Сэрца маё – яго менне,

Яго любоў – мая сіла.

Без яго мне смерць – спасенне,

Без яго мне свет – магіла.
Няхай бацькі лаюць, мучаць,
Ні з кім другім не злучуся.
Калі з ім мяне разлучаць,
Я ў Прыпяці ўтаплюся.

Кручкоў. Ну, калі так крэпка яго мілуеш, дык ужо няма чаго раздумваць. Панове бацькі! Трэба іх злучыць, а то новае ўгалоўнае дзела зваліцца на вашы голавы. Пане Ліпскі, чы прымаеш, вашэ, мяне за свата для свайго сына?

Ліпскі. Ды ўжо ж, найяснейшая карона! Задумалі дзела, то і канчайце яго з Богам, – я рад буду благаславіць.

Кручкоў. Дайце сюды ручнік! *(Падаюць, і ён закідае яго сабе на плячо)* Ну, вот я і сват! Што, панове Пратасавіцкія, – аддаеце вашу дачку за Грышку?

Ціхон. Такого свата трудна не ўважыць. Хадзі, жонка, хадзі, пане Ліпскі, – хрэн табе ў вочы! Паблагаславім дзяцей, а там потым адгуляем вяселле. На пасаг дам два гарцы грошай і шляхецкую худобу, а па смерці ж нашай і самі ўсё забяруць.

Куліна. Ды і на выправу не пашкадуем, – яна ж у нас ядыначка: што маем, тое ўсё яе, каб толькі Бог даў ім шчасную долю. *(Бацькі сходзяцца і злучаюць маладым рукі.)*

Кручкоў. Вот так, добра! Цяпер, панове бацькі, падпішыце міравую і злажыце міравых пошлін па тры капейкі. *(Тыя падпісваюцца трыма крыжыкамі. Пісулькін за іх распісваецца.)*

Альпенскі (убок). Не быў бы судовы чалавек! Пабраў рублі ды яшчэ па капейкі сягае. У іх ужо такая натура: без капеек і чвэрцяў, як без солі ў страву, ніяк не абойдуцца: капейкі і чвэрці – да скарбу, а рублі – сабе.

Кручкоў. Дзесяцкі! *(Той уваходзіць.)* Прывядзі сюды Куторгу! *(Дзесяцкі выходзіць.)* Ну, што ж, – налівайце зноў кубкі ды вып'ем за здароўе маладой пары.

Усе (падымаючы ўгору кубкі). Будзьце здаровы, маладыя! Дай Бог вам век з сабою шчасліва пражываць!

З'ява апошняя

Тыя самыя і Куторга

Куторга (кланяецца ўсім). Дзякуй, дзякуй, панове грамада! Буду старацца ўшчаслівіць Марысю.

Кручкоў. Маўчы, стары хрэн, не аб табе тут ідзе дзела! Бяры кубак ды выпі за здароўе маладых, Грышкі Ліпскага з Марысяю, і падзякуй Богу, што так лёгка вырабіўся ад суда.

Куторга. Дык гэта не я – малады? Не за мае пілі здароўе?

Кручкоў. Пакінь, стары хрыч, думаць аб жаніцьбе, а заматай сабе на вус, каб крэпка дзяржаць язык за зубамі.

Куторга. Ой, найяснейшая карона! Буду сабе часта браць на розум філасофскую прыпавесць: на тое Бог даў людзям язык, каб умець маўчаць. *(П'е з кубка.)*

Кручкоў. Дзесяцкі! *(Той уваходзіць.)* Коні гатовы?

Дзесяцкі. Запрагаюць, найяснейшая карона! *(Выходзіць.)*

Кручкоў. Ну, панове шляхта-брацця! Я вам родны, я вам брат, дык на прашчанне вып'ем яшчэ па кубку крупніку, заспяваем нашу родную песню ды паскачам на заручынах. Пане Куторга, у цябе яшчэ не вельмі курыцца чупрына, – ты вядзі пункты, а мы пакруцімся, прыпяваючы.

Усе. Віват наш брат, найяснейшая карона!

Хор

Эй, чух чумадра,
Чумадрыха весяла!

Куторга

Нашы Пінскі акаліцы –
Жыцце хоць цару, царыцы!
Ўсяго досыць – прызірніся:
Еж, пі, хоць расперажыся.

Хор

Эй, чух чумадра,
Чумадрыха весяла!

Куторга

Ёсць гарэлка, луста хлеба,
Уюны і сушона рыба.
Чаго ж болей людзям трэба?
Пінчуку тут даў Бог неба!

Хор

Эй, чух чумадра,
Чумадрыха весяла!

Куторга

Як збяром дабро дачыста,
Завязём на торг да места,
Тады квартаю чырвонцы,
Гарцам мерым карбавонцы.

Хор

Эй, чух чумадра,
Чумадрыха весяла!

Куторга

Дзяўчаты нашы, як лані,
Харашэйшы як ясны пані.
Зіркне катора – маспане! –
Сэрца з-пад жыбра дастане.

Хор

Эй, чух чумадра,
Чумадрыха весяла!

Чуваць звонікі. Шляхта, ап'янелая, хістаецца па сцэне без парадку; гутарка агульная без сэнсу; Куторга пасярэдзіне сцэны выпускае з рук кубак і засынае; Кручкоў бярэ ўбок Альпенскага і кажа яму.

Кручкоў. Ведаеш, што на цябе казаў Статкевіч?

Альпенскі. А што?

Кручкоў. Ён казаў, што ты не шляхціц.

Альпенскі. Што? Ён мяне так зневажае? Вось я ж яму пакажу маё шляхецтва!

Кручкоў. Не пры мне, – як паеду, тады з ім расправішся! *(Адыходзіцца, бярэ ўбок Статкевіча.)* Знаеш? Цябе Альпенскі аблаяў мужыком.

Статкевіч. Ён смеў назваць мяне мужыком? Мне сам Юры Кабылінскі падпісаў грамату, – дык я ж на шкуры яго выпішу сваё шляхецтва! *(Шугаецца да Альпенскага і пачынаюць біцца.)*

Ліпскі. Найяснейшая карона! Шляхта напілася і завялася біцца. Бойцеся Бога, раздыміце, а то і з вас штраф будзе належыць!

Кручкоў. Не ка мне, не ка мне, – няхай у суд падаюць, тады прыеду на следства! Бывайце здаровы! *(Выходзіць з Піскулькіным.)*

Ціхон. Віват, найяснейшая карона!!

Усе *(апрача тых, што б'юцца).* Віват, найяснейшая карона! *(Заслона апускаецца, пакідаючы наперадзе сцэны Куторгу; той прачынаецца.)*

Куторга. Што? Ужо разышліся? А там чутна і бойка! Добра прыпавесць кажа: пінска шляхта як нап'ецца, то напэўна падзярэцца. *(Да публікі.)* Ды вы ўжо, найяснейшыя панове, спаць хочаце? А што? Няпраўда? Дык:

Найяснейшая публіка!
Прашу цябе, не дзівіся,
Бяда гэта невяліка,
Што мы крыху папіліся.
Няхай шчасная развязка
Пінскай шляхце ад вас будзе, –
Дайце брава, калі ласка,
Ды і з Богам, добры людзі!

1866 г.

Францішак Багушэвіч

Прадмова да зборніка «Дудка беларуская»

Братцы мілыя, дзеці Зямлі-маткі маея!

Вам афяруючы працу сваю, мушу з вамі пагаварыць трохі аб нашай долі-нядолі, аб нашай бацькавай спрадвечнай мове, каторую мы самі, да і не адны мы, а ўсе людзі цёмныя «мужыцкай» завуць, а завецца яна «беларускай». Я сам калісь думаў, што мова наша - «мужыцкая» мова, і толькі таго! Але, паздароў Божа добрых людцоў, як навучылі мяне чытаць-пісаць, з той пары я шмат гдзе быў, шмат чаго відзеў і чытаў: і праканаўся, што мова нашая ёсць такая ж людская і панская, як і французская, альбо нямецкая, альбо і іншая якая. Чытаў я ці мала старых папераў, па дзвесце, па трыста гадоў таму пісаных у нашай зямлі і пісаных вялікімі панамі а нашай мовай чысцюсенькай, як бы вот цяпер пісалася. Увідзеўшы гэта, я часта думаў: Божа ж мой, Божа! Што ж мы за такія бяздольныя? Якаясь маленькая Булгарыя - са жменя таго народу, - якіясьці Харваты, Чэхі, Маларосы і другія пабратымцы нашыя і ружны чужы зброд, жыды маюць пасвайму пісанья і друкованыя ксёнжачкі і газеты, і набожныя, і смешныя, і слёзныя, і гісторыйкі, і баячкі; і дзеткі іх чытаюць так, як і гавораць, а ў нас як бы захацеў цыдулку ці да бацькі лісток напісаць па-свойму, дык, можа б, і ў сваёй вёсцы людзі казалі, што «піша па-мужыцку», і як дурня абсмяялі б! А можа, і спраўды наша мова такая, што ёю нічога добрага ні сказаць, ні напісаць не можна? Ой, не! Наша мова для нас святая, бо яна нам ад Бога даная, як і другім добрым людцам, і гаворым жа мы ёю шмат і добрага, але так ужо мы самі пусцілі яе на здзек, не раўнуючы, як і паны вялікія ахотней гавораць па-французску, як па-свойму. Нас жа не жменька, а з шэсць мільёнаў - больш і шмат больш, не раўнуючы, як жыдоў, напрыклад, або татар, ці армян, а пакажы ж, ваша, хоць адну ксёнжачку ці аб гаспадарцы, ці так аб жыцці нашым, каб па-нашаму?

Ці ж ужо нам канечне толькі на чужой мове чытаць і пісаць можна? Яно добра, а навет і трэба знаць суседзкую мову, але наперш трэба знаць сваю. Перадумаўшы ўсё гэта, я, братцы, адважыўся напісаць для вас сякія-такія вершыкі: хто іх спадабае, таму дзякуй! А хто падумае лепш і больш напісаць, таму чэсць вечная і ад жывых людзей, і ад бацькавых касцей! А пісаць ёсць шмат чаго!

Спрадвеку, як наша зямелька з Літвой злучылася, як і з Польшчай з'ядналася дабравольна, дык усе яе «Бяларусыя» звалі, і не дарма ж гэта! Не вялікая, не малая, не чырвоная, не чорная яна была, а белая, чыстая; нікога не біла, не падбівала, толькі баранілася.

Шмат было такіх народаў, што страцілі наперш мову сваю, так як той чалавек прад скананнем, катораму мову займе, а потым і зусім замёрлі. Не пакідайце ж мовы нашай беларускай, каб не ўмёрлі! Пазнаюць людзей ці па гаворцы, ці па адзежы, хто якую носе; ото ж гаворка, язык і ёсць адзежа душы.

Ужо больш як пяцьсот гадоў таму, да панавання князя Вітэнэса на Літве, Беларусія разам з Літвой баранілася ад крыжацкіх напасці, і шмат местаў, як Полацк,

прызнавалі над сабой панаванне князёў Літоўскіх, а пасле Вітэнэса Літоўскі князь Гядымін злучыў зусім Беларусію з Літвой у адно сільнае каралеўства і адваяваў шмат зямлі ад крыжакоў і ад другіх суседаў. Літва пяцьсот дваццаць гадоў таму назад ужо была ад Балтыцкага мора ўдоўжкі аж да Чорнага, ад Дняпра і Днястра-ракі да Нёмна; ад Каменьца места аж да Вязьмы - у сярэдзіне Вялікаросіі; ад Дынабурга і за Крамяньчук, а ў сярэдзіне Літвы, як тое зярно ў гарэху, была наша зямліца - Беларусь! Можа, хто спытае: гдзе ж цяпер Беларусь? Там, братцы, яна, гдзе наша мова жывець: яна ад Вільні да Мазыра, ад Вітэбска за малым не да Чарнігава, гдзе Гродна, Мінск, Магілёў, Вільня і шмат мястэчкаў і вёсак...

Мацей Бурачок.

Верш «Мая дудка»

Эх, скручу я дудку!
Такое зайграю,
Што ўсім будзе чутка
Ад краю да краю!
Ой! то будзе гранне,
Як на павітанне
І як на вяселле,
Нядоўга тыкеле¹:
Прэндка² скончу песні...
Покі дудка трэсне,
Ці паглохнуць людзі,
Ці высахнуць грудзі,
Сілы надарвуцца
На радаснай дудца,
І выцякуць слёзы
На сухія лозы...
Выйдзе душа парай,
Падымецца з хмарай,
Туманом па рэчца
Расой разліецца,
Каласочкі зрося,
Каб жыта ўдалося,
А хлеб з'ядуць людзе,
І зноў сляза будзе.
Ну, дык грай жа, дудка,
Каб жа была чутка,

¹ толькі

² хутка

Каб аж вушы драла;
Каб ты так іграла,
Каб зямля скакала!
Заграй так вясёла,
Каб усе у кола,
Узяўшыся ў бокі,
Ды пайшлі у скокі,
Як віхор у поле –
Аж выючы з болю,
Каб аж рагаталі,
А усё скакалі...
Каб скакалі горы,
Як хваля на моры,
Як паны на балі, -
Каб вот як скакалі!
Каб аж пыл курыўся,
Каб свет заваліўся
Ды усё круціўся,
Як у нашага брата
У п'янога хата...

Га! чаму ж не граеш?
Хіба ты не знаеш,
Не ведаеш хіба,
Што, як тая рыба
Ды на лёдзе б'ецца,
Так вот я, здаецца,
Сорак гадоў б'юся,
Ніяк не звярнуся,
Ніяк не натраплю
Вадзіцы хоць каплю,
Ды такой вадзіцы,
Ды з такой крыніцы,
Што як хто нап'ецца,
Дык вольным стаецца.
Грай, васола ж грай
Альбо долю дай!..

.....

Енчыш безумолку!
Не, не будзе толку!
Кіну ж дудку тую,
А зраблю другую,

Цяпер зраблю дудку
Ад жалю, ад смутку,
Га! зраблю ж другую,
Жалейку смутную, -
Ды каб так заграла,
Каб зямля стагнала,
От, каб як заграла:
Каб слязьмі прабрала,
Каб аж было жудка,
От то мая дудка!..
Вот зрабіў такую!
Дай жа папрабую...

Ну, дык грай жа, грай жа,
Усё спамінай жа...
Штодзень і штоночы
Плач, як мае вочы,
Над народу доляй,
І плач шторааз болей.
Плач так да астатка,
Галасі, як матка,
Хаваючы дзеці,
Дзень, другі і трэці
Іграй слёзным тонам
Над народу сконам!
Каб ты так іграла,
Каб немарасць брала.
Як слязы не стане,
Заціхне ігранне, -
Кінь наўкола вокам,
Дык крывавым сокам –
Не слязой - заплачыш,
Як усё абачыш.
Як крыві не стане,
Тагды кончу гранне!

1890—1891 гг.

Верш «Хмаркі»

Хмаркі цёмныя, мае братанькі!
Вецер гоне вас без дарожанькі,
І нігдзе ж для вас няма хатанькі...
Адпачынеце аж у Божанькі!

Гдзе радзіліся, гдзе ж вы, хмарачкі,
Гдзе «тутэйшымі» называліся!
Леціце ўсё, так як ярачкі...
Хоць бы трошкі гдзе затрымаліся!

Зямлі родненькай, знаць, няма у вас,
Ні вуголчыка, ні прытулачку.
А тут вецер дзьме горшы раз у раз,
Леціце жа вы без ратуначку!..

Летучы, сьлязой зямлю росіце,
Аж шумяць лісткі, зелянее лес;
Уміраючы, жыцьцё носіце,
Усяму жыцьцё, сабе толькі крэс!

1886-1894?

Янка Купала

Верш «А хто там ідзе?»

А хто там ідзе, а хто там ідзе
У агромністай такой грамадзе?
— Беларусы.

А што яны нясуць на худых плячах,
На руках ў крыві, на нагах у лапцях?
— Сваю крыўду.

А куды ж нясуць гэту крыўду ўсю,
А куды ж нясуць на паказ сваю?
— На свет цэлы.

А хто гэта іх, не адзін мільён,
Крыўду несць наўчыў, разбудзіў іх сон?
— Бяда, гора.

А чаго ж, чаго захацелась ім,
Пагарджаным век, ім, сляпым, глухім?
— Людзьмі звацца.

1905-1907 гг.

Верш «Мая малітва»

Я буду маліцца і сэрцам, і думамі,
Распетаю буду маліцца душой,
Каб чорныя долі з мяцеліцаў шумамі
Ўжо больш не шалелі над роднай зямлёй.

Я буду маліцца да яснага сонейка,
Няшчасных зімой саграваць сірацін,
Прыветна па збожных гуляючы гонейках,
Часцей заглядаці да цёмных хацін.

Я буду маліцца да хмараў з грывотамі,
Што дзіка над намі гуляюць не раз,
Каб жаль над гаротнымі мелі бяднотамі,
Градоў, перуноў не ссылалі падчас.

Я буду маліцца да зорак і жаліцца,
Што гасяць сябе надта часта яны,
Бо чуў, як якая з неба з іх зваліцца,
З жыцця хтось сыходзе на вечныя сны.

Я буду маліцца да нівы ўсёй сілаю,
Каб лепшаю ўродай плаціла за труд,
Збагаціла сельскую хату пахілую,
Надзеі збытымі убачыў наш люд.

Я буду маліцца і сэрцам, і думамі,
Распетаю буду маліцца душой,
Каб чорныя долі з мяцеліцаў шумамі
Не вылі над роднай зямлёй, нада мной.

5 ліпеня 1906 г.

Верш «Жняя»

Як сама царыца
Ў залатой кароне,
Йдзе яна ў вяночку
Паміж спелых гоняў.

З каласкоў вяночак —
Моладасці сведка —
На ёй зіхаціцца,
Як у садзе кветка.

На грудзях шчаслівых
Каптанок ружовы,
У руцэ сярпчак
Зублены, сталёвы.

Вецер абнімае
Стан яе дзявочы,
Сонца ёй цалуе
Шыю, твар і вочы.

Каласкі хінуцца
Перад ёй паклонна,
Дзівіцца ігруша
На мяжы зялёнай.

А яна — царыца —
Весела, шчасліва
Карануе песняй
Залатое жніва.

Смела йдзе у сонцы
Ўся сама — як сонца,
Гэта жнейка наша
У нашай старонцы.

1911 г.

Верш «Явар і каліна»

Песняй вясны лебядзінаю,
Скінуўшы зімнія чары,
Шэпчуцца явар з калінаю
Ў сумнай даліне над ярам.

Лісцікі зеленай хваляцца
Небу панятлівай мовай;
Росамі мыюцца раніцай,
Песцяцца сонцам паўднёвым.

Захадам модлы пакорныя
З маткай-зямлёй адпраўляюць;
Тайна у ночаньку чорную
Месяца, зор выглядаюць.

Слухаюць смехаў русалчых,
Лопату крылляў начніцы,
Ветру павеваў ап'янчаных,
Плюскату шклістай крыніцы.

Чуецца музыка дзіўная
У повесцях сонных імшараў...
Цешыцца явар з калінаю,
Скінуўшы зімнія чары.

1910 г.

Верш «Роднае слова»

Магутнае слова ты, роднае слова!
Са мной ты на яве і ў сне;
Душу мне затрэсла пагудкаю новай,
Ты песень наўчыла мяне.

Бясмертнае слова ты, роднае слова!
Ты крыўды, няпраўды змагло;
Хоць гналі цябе, накладалі аковы,
Дый дарма: жывеш, як жыло!

Свабоднае слова ты, роднае слова!
Зайграй ты смялей, весялей!
Хоць гадзіны сыкаюць, кружацца совы,
Жывеш ты на хвалу людзей.

Загнанае слова ты, роднае слова!
Грымні ж над радзімай зямлёй:
Што родная мова, хоць бедная мова,
Мілей найбагатшай чужой!

1908 г.

Янка Купала. Паэма «Бандароўна»

I

Не віхор калыша лесам,
Не ваўкі заводзяць,
Не разбойнікі талпою
За дабычай ходзяць.

На Ёўкраіне пан Патоцкі,
Пан з Канёва родам,
З сваёй хеўрай гаспадарыць
Над бедным народам.

Дзе заедзе, банкятую
Сам ён, яго варта;
Ні старому, ні малому
Не спускае жартаў.

Калі ж дзе ўпадзе у вока
Хараство дзявоча, —
Абняславіць, абнячэсціць,
Бацьку плюне ў вочы.

Стогне змучана Украіна,
К небу шле пракляцце,
Ды Патоцкага збаўляе
Хеўра і багацце.

Да сягоння жыве памяць
Аб злым гэтым дусе
На ўсёй чыста Украіне
І на Беларусі.

Ў сёлах, як клялі дагэтуль,
Так і праклінаюць,
У палацах яго толькі
Міла ўспамінаюць.

Аб прыгожай Бандароўне
І аб справах пана
Засталася у народзе
Песня здавен-даўна.

II

Ў слаўным месце Берастэчку —
Слаўны Бандарэнка,
Ў яго дочка — Бандароўна,
Пашукаць — паненка.

Хараства такога ў свеце
Не было, не будзе;
Аб ёй людзі гаварылі,
Як аб нейкім цудзе.

Як маліны, яе губкі,
А твар, як лілея,
Як дзве зоркі, яе вочы,
Гляне — свет яснее.

З плеч сплываюць яе косы,
Як бы сонца косы,
І іскрацца, як на сонцы
Брыльянцісты росы.

Рост высокі, стан павабны,
Ўся, як цень, павеўна,
Як ідзе яна, бывала, —
Набок каралеўна!

А сягоння ж выглядае
Лепей, як заўсёды, —
У карчомцы з казакамі
Цешыцца з свабоды.

У гульні сама рэй водзіць,
Весела міргае,
Задзіўляе усіх чыста,
Як зара якая.

Ой, гуляй жа, Бандароўна,
З вечара да ранку!
Цябе вораг ужо сочыць,
Сочыць на каханку.

III

К таму часу ў Берастэчка
К дружыне казачай
Прыблукаўся пан Патоцкі
З хеўраю лядачай.

Як пачуў ён у карчомцы
Зычную забаву,
Туды йдзе сваю бясчэсну
Паказаці славу.

Банкятую з казакамі,
Мёд, віно п'е квартай,
К маладзіцам і дзяўчатам
Лезе смоллю ў жарты.

А найгорай к Бандароўне
Ён прыстаў абрыдна;
Цалаваць, абняці хоча,
Ажно глянуць стыдна.

Асцярожна, пан Канеўскі!
Будзе ліха, будзе,
Не забудзься, што сумленне
Ёсць і ў простым людзе!

Не папусціць ў крыўду славу,
Славу ды свабоду,
Хоць і дуж ты, і багаты,
Ды панскага роду.

Ох, патрапіць народ часам
За сябе ўступіцца,—
Зруйнаваць палацы вашы,
Вашай кроўю ўпіцца...

Лезе пан да Бандароўны,
Ўвесь гарыць, бы ў жары;
Тая, жартаў не пазнаўшы,
Ляснула па твары.

IV

Жудка, жудка дым пажарны
Бухае уночы,
А жудчэй яшчэ у пана
Задымелі вочы.

Выгражае кулакамі
Ўсёй казачай брацці: —
Ўсе адказ дасцё мне зараз —
Дочка, бацька, маці!

— Асцярожна, ясны пане,
З грозьбамі сваімі! —
Забурчала старшына ўся,
А моладзь — за імі.

Выбег з хаты пан Патоцкі
Зваць сваю дружыну,
А старэйшы людзі вучаць
Бедную дзяўчыну:

— Уцякай жа за пагодай,
Донька маладая,
Покі дзень засвеціць ясны,
Покі сіл хапае!

Пан з Канёва не даруе
Хараству тваёму,
Як не ўмее дараваці
Ён нідзе нікому.

V

Уцякала Бандароўна
Ў поле з цёплай хаты,
Абымала яе ночка,
А вецер крылаты

Расплятаў ёй косы буйны,
Песціў белы грудзі;
Болей жалю меў над ёю,

Як якія людзі.
Уцякала Бандароўна
Ды паміж платамі,
А за ёю тры гайдукі
З голымі шаблямі.
Бегла поле і другое,
Ўзбегла і на трэцце,
Ды ўжо сілы не хапае
Далей так ляцеці.

Ой, няшчасна Бандароўна,
Адпачні часіну,
Памаліся за сябе ты,
За сваю Ўкраіну!

На сырой прыляж зямельцы,
Атулісь касою,
Няхай сэрцайка дзявоча
Прыйдзе да спакою.

Думаі думкі, што чыніці
У бядзе паганай,
Калі панскія служакі
Прывядуць да пана!

Не прыйшлося спачываці
Доўга Бандароўне,—
Наляцела, адшукала
Дзікая пагоня.

З дзікім смехам учапілісь
За косы і рукі,
Пацягнулі нешчасліву
На вялікі мукі.

Ночка цёмная глядзела
Ды цямнейша стала,
Адна зорка мігацела —
І тая прапала.

VI

Хто галубку убароніць,
Ўсцеражэ ад згубы,
Як няўбачна пападзецца
Ў каршуновы дзюбы.

Вырве сэрцайка няшчаснай,
Вып'е кроў чырвону,
Застануцца толькі косці
На зямліцы соннай.

Застанецца памяць толькі
Ў стадзе галубіным,
Што ім выдзер хтось галубку
Крыважадным чынам...

Прыцягнулі Бандароўну
К пану у святліцу,
Як праступніцу якую
Ці як чараўніцу.

Ўбор дзявочы абарваны,
Зблытаныя косы,
Ў вочках толькі рдзяцца слёзы,
Як улетку росы.

Ці то слёзы з крыўды страшнай,
Ці з бяссільнай злосці,
Што к чужынцу без пытання
Прывялі у госці.

І стаіць яна прад панам,
Як калінка тая,
Што у лузе, над ракою
Вецер пахіляе.

Сабірае у галоўцы
Думанькі дзявочы,
Глядзіць смела, ані моргне,
Ворагу у вочы.

VII

Пасадзіў пан Бандароўну
У куце на лаве,
Як бы тую маладую
У вясельнай славе.

Застаўляе стол дубовы
Сытаю ядою,
Мёд, віно ў жбанах б'е пенай,
Як бы мора тое.

Яшчэ мала: пан вяльможны
Клікае музыкаў,
Знаць, заход вялікі робіць
Ён к гульні вялікай.

Не чакае Бандароўна
Тут сабе пацехі
І не верыць панскай ласцы
І ў панскія ўсмехі.

Ручкі белы заламала,
Звесіла галоўку,
А тым часам пан Патоцкі
Выйшаў у бакоўку.

І прыносіць ён стуль стрэльбу,
Куляй набівае,
Ў рукі ўзяў і Бандароўну
Голасна пытае:

— Ну, што воліш сабе выбраць,
Пышная паненка:
Ці ў бяседзе засядаці
Вось пад гэтай сценкай

І са мною піць, гуляці,
Ночкі каратаці?
Ці наўекі косці парыць
У зямельцы-маці?

VIII

Затраслося помстай сэрца
У грудзі дзявочай,
Спахмурнелі чорны бровы,
Заіскрылісь вочы.

— Не такую, ясны пане,
Бачыш прад сабою,
Што захоча чэсць і славу
Прадаваць з табою.

Сваё золата, палацы
Застаўляй сабе ты,
Сам заморскае віно пі
І насі саеты.

Пі, гуляй з сваёй раўнёю,
Покі ваша сіла,—
Бандароўне больш да твару —
Чымся ты — магіла.

Не прадасць яна дзявоцтва,
Як ты, пан, сумленне;
Твае грозьбы ёй не страшны,
Не страшна цярпенне.

Перад панам тым з Канева
Смела дзеўка стала,
Смела гледзячы у вочы,
Смела адказала:

— Дужы ты з сваім багаццем,
А я сілы большай,—
За мной праўда і народ мой,
За табой жа — грошы!

Чым з табою піць, гуляці,
Ночкі каратаці,—
Лепш наўекі косці парыць
У зямельцы-маці!

IX

Тут як стрэліў пан Канеўскі
Ў лева яе вуха,—
Стала наша Бандароўна
І нема, і глуха.

Палілася кроў чырвона,
Сэрца абамлела,
Павалілась на зямельку,
Як бярозка бела.

Парасплеценыя косы,
Як тыя галінкі,
Леглі пасмамі хваліста
Тут жа ля дзяўчынкі.

Толькі з крыўдай аднальковай
Вочы пазіралі,
Як бы ўсіх пытаць хацелі:
За што пакаралі?

Дый заглянулі, знаць, крэпка
Ў ворагава сэрца:
Пан Патоцкі ўжо не рад стаў
Сам сабе і дзеўцы.

Праклінае сам самога
І такую ночку;
Кліча бацьку, кліча матку,
Каб забралі дочку.

Як прыходзіў Бандарэнка,
А з ім — Бандарыха,
Галасілі над дачушкай,
Галасілі сціха.

Ой, ламалі свае рукі
Стары са старою: —
Налажылась донька наша
За ўсіх галавою!

Х

Забіралі бацька, маці
Родную дачушку,
Неслі ціха, асцярожна
Сваю мёртву служку.

Дзе йшлі з ёю, кроў чырвона
Капала паволі
І блішчэла па ўсёй сцежцы,
Як раса на полі.

Як прынеслі Бандароўну
Да святліцы новай,
Палажылі памаленьку
На лаве дубовай.

Прыбіралі, як да шлюбу,
Ў белю і вэлёны,
Запляталі буйны косы
Ў каснікі чырвоны.

Пазлацістыя на пальцы
Персцяні ўздзявалі,
У замшовы чаравічкі
Ножкі абувалі.

З руты-мяты ёй вяночак
Вілі у дамоўку,
Як карону каралеўне,
Клалі на галоўку.

Збілі з дошак габляваных
Белу дамавіну
І складалі ў ёй няшчасну
Забіту дзяўчыну.

Спіць сном вечным Бандароўна
І болей не ўстане,
А над ёй пяюць старыя
«Вечна спачыванне».

XI

Неспакоен пан Патоцкі
У сваёй правіне,
Што ўчыніў такую крыўду
Ні пра што дзяўчыне;

Хоча грэх свой чым загладзіць
І віны убавіць;
Бандароўну хоць па смерці
Думае праславіць.

Ён спяшыць на баль хаўтурны,
Пыхай паганяны,
Шоўкам кажа абіваці
Гроб той дзераўляны;

Шоўку, золата, атласу
Браці, колькі хваце,
Кутасамі залатымі
Труну абчапаці.

Загадаў капаці яму,
Мураваці з мура,
Каб магілкі не размыла
Ні вада, ні бура.

Загадаў слаць да магілак
Сцежку дыванамі
І пасыпаць дываночкі
Белымі цвятамі.

Як панеслі Бандароўну
На вечна хаванне —
Загадаў іграць музыкам
Сумнае ігранне.

Як спушчалі Бандароўну
На той свет вялікі,
То яшчэ сумней зайгралі
Панскія музыкі.

XII

Пахавалі Бандароўну
У вянку і ў белі,
Толькі думак украінцам
Пахаваць не ўмелі.

Шмат цярпець народ умее,
Ўмее ж і памсціцца,
Як дадзене вельмі крыўда,
Як зло разгасціцца.

Весць аб смерці Бандароўны
Скрозь пайшла, як мора,
Зашумела Украіна —
Гора панам, гора!

Бандарэнка сходзі кліча,
Ўсім аб крыўдзе кажа;
Войска сільнае збірае,
Роўна сіле ўражай.

Задымелі у пажарах
Панскія сялібы,
Палілася кроў ракою
На лугі, на скібы.

Дарма рэзь стрымаць казаччу
Войска шле Варшава, —
Шмат казацтва нацярпелась —
Бітва йдзе крывава.

Колькі выцекла крыві йшчэ,
Не будзем казаці,
Бо крывёй сваёю роднай
Трэ было б пісаці.

З долі ж горкай Бандароўны
І з таей часіны
Засталіся толькі казкі,
Песні ды ўспаміны.

1913 г.

Якуб Колас

Верш «Не бядуй!»

Не бядуй, што сонца нізка,
Што прыходзіць нудны дзень,
Не бядуй, што восень блізка
І на дол кладзецца цень.

Не бядуй, што снег халодны
Скрые землю ад вачэй:
Не загіне край твой родны
У тэй цемені начэй!

Будзе час, і снег растане,
Прыйдзе зноў да нас вясна,
Ветла з неба сонца гляне,
Ачуняе старана.

Не бядуй, што цяжка стала
Жыць у вечнай цемнаце,
Што нас доля вечна гнала,
Што жывём у беднаце.

Не бядуй, што звіслі хмары,
Што нам сонца не відаць,
Не бядуй, што ўноч пажары
Сталі неба заліваць, –

Дымам пойдзе ўсё ліхое,
Усё, што душыць нас і гне.
Вер, брат, – жыцце залатое
Будзе ў нашай старане.

1907 г.

Верш «Родныя вобразы»

Вобразы мілыя роднага краю,
Смутак і радасць мая!
Што мае сэрца да вас парывае?
Чым так прыкованы я

К вам, мае ўзгорачкі роднага поля,
Рэчкі, курганы, лясы,
Поўныя смутку і жальбы нядолі,
Поўныя сумнай красы?

Толькі я лягу і вочы зачыню,
Бачу я вас прад сабой.
Ціха праходзіце вы, як жывыя,
Ззяючы мілай красой.

Чуецца гоман мне спелае нівы,
Ціхая жальба палёў,
Лесу высокага шум-гуд шчаслівы,
Песня магутных дубоў...

Вобразы мілыя, вобразы смутныя,
Родныя вёскі і люд,
Песні цягучыя, песні пакутныя!..
Бачу і чую вас тут.

1908 г.

Верш «Першы гром»

Голасам моцы, ціха і важна
Гром пракаціўся ўгары.
Луг адазваўся грому працяжна,
Лес адгукнуўся стары.

Гай страсянуўся, дрогнула поле,
Долы той гук паняслі.
Ў гэтым раскаце чуецца воля,
Чуецца радасць зямлі.

Ў грукаце гэтым многа ёсць сілы,
Чуецца моц і прастор...
Першыя громы! Сэрцу вы мілы,
Люб мне ваш смех паміж гор.

Міл майму сэрцу гоман далёкі,
Водгук вясёлы і шум.
Гром ты магутны, гром адзінокі!
Колькі ўскатурхаў ты дум!

Моцна мяне ты клічаш на волю –
Цяжка без волі мне тут.
Кланяйся, гROME, роднаму полю,
Родны вітай ты мой кут!

1910 г.

Якуб Колас. Паэма «Новая зямля»

I. Леснікова пасада

Мой родны кут, як ты мне мілы!..
Забыць цябе не маю сілы!
Не раз, утомлены дарогай,
Жыццём вясны мае убогай,
К табе я ў думках залятаю
І там душою спачываю.
О, як бы я хацеў спачатку
Дарогу жыцця па парадку
Прайсці яшчэ раз, азірнуцца,
Сабраць з дарог каменні тыя,
Што губяць сілы маладыя, –
К вясне б маёй хацеў вярнуцца.

Вясна, вясна! не для мяне ты!
Не я, табою абagrэты,
Прыход твой радасны спаткаю, –
Цябе навек, вясна, хаваю.
Назад не прыйдзе хваля тая,
Што з быстрай рэчкай уплывае.
Не раз яна, зрабіўшысь парам,
На крыллях сонца дойдзе к хмарам
Ды йзноў дажджом на рэчку сыдзе –
Ніхто з граніц сваіх не выйдзе,
З законаў, жыццем напісаных,
Або на дол спадзе ў туманах.
Але хто нам яе пакажа?
На дол вадой ці снегам ляжа?
Не вернешся, як хваля тая,
Ка мне, вясна ты маладая!..

Вось як цяпер, перада мною
Ўстае куточак той прыгожа,
Крынічкі вузенькая ложа
І елка ў пары з хваіною,
Абняўшысь цесна над вадой,
Як маладыя ў час кахання,
Ў апошні вечар расставання.

І бачу лес я каля хаты,
Дзе колісь весела дзяўчаты
Спявалі песні дружным хорам,
З работ ідучы позна борам.
Нясліся зыкі песень здольных,
Ў лясах раз-пораз адбівалісь,
І ім узгоркі адклікалісь,
І радасць біла ў песнях вольных.
А хвоі, елкі векавыя
Пад зыкі песень маладыя
Маўчком стаялі ў нейкай думе,
І ў іх ціхусенечкім шуме
Няслось вячэрняе маленне
Ўгару, святое аддаленне.

Каля пасады лесніковай
Цягнуўся гожаю падковай
Стары, высокі лес цяністы.
Тут верх асіны круглалісты
Сплятаўся з хвоямі, з дубамі,
А елкі хмурымі крыжамі
Высока ў небе выдзялялісь,
Таёмна з хвоямі шапталісь.
Заўсёды смутныя, бы ўдовы,
Яны найбольш адны стаялі,
І так маркотна пазіралі
Іх задуменныя галовы!
Лес наступаў і расступаўся,
Лужком зялёным разрываўся;
А дзе прыгожыя загібы
Так міла йшлі каля сядзібы,
Што проста імі б любаваліся.
А знізу гэты лес кашлаты
Меў зелянюсенькія шаты
Лазы, чаромхі ці крушыны,
Алешын ліпкіх, верабіны.
Глядзіш, бывала, і здаецца,
Што скрозь сцяну галін жывую,
Скрозь гэту тканку маладую
Ні мыш, ні пташка не праб'ецца.
Цякла тут з лесу невялічка
Травой заросшая крынічка,

Абодва берагі каторай
Лазняк, ракітнік абступалі;
Бруіліся ў цяньку іх хвалі
І ў луг чуць значнаю разорай
Ішлі спакойна між чаротаў,
Рабілі многа заваротаў,
Аж покі ў Нёман не ўцякалі.

Зялёны луг, як скінуць вокам,
Абрусам пышным і шырокім
Абапал Нёмна расццілаўся –
За хатай зараз пачынаўся
Ды йшоў квяцістай раўніною
З мурожнай слаўнаю травою
І ззяў на сонцы ў пералівах
Пяшчотных тонаў. Як на нівах
Жыта збажынкі лёгка гнуцца
І людзям радасна смяюцца
Сваім прыемным, мілым спевам
Пад лёгкім ветрыку павевам, –
Так гнуцца, гойдаюцца травы,
Як пройме ветрык іх ласкавы,
І пойдучь хвалі травяныя
З прыемным спевам чарадою,
Зашэпчуць краскі між сабою,
Нібы дзяўчаткі маладыя.
Эх, луг шырокі! Як жывы, ты,
Праменнем сонейка заліты,
Увесь стаіш перад вачыма,
Ты міл і смуцен, як радзіма,
Як наша ціхая старонка,
Дзе смугі сіняя пялёнка
У летні час дымком звісае
І даль задумай спавівае.

Хоць я няволяй цяжка змучан
І з родным берагам разлучан,
Ды я душою ажываю,
Як вокам мыслі азіраю
Цябе, мой луг і бераг родны,
Дзе льецца Нёман срэбраводны,
Дубы дзе дружнай чарадою
Стаяць, як вежы, над вадою

Даўнейшых спраў вартаўнікамі
І ззяюць грозна жараламі.
І толькі тут, пад іх чародкай,
Улетку, добраю пагодкай,
Касьбой утомлены, спачынеш
І думкі клопату пакінеш,
Заснуўшы крэпка і салодка.
Тут так прахладна, так прывольна!
А пташкі голасна і здольна
Смяюцца мілым шчабятаннем
І поўняць луг сваім спяваннем.
А на дубах, як шапкі тыя,
Чарнеюць гнёзды буславыя.
Буслы клякочуць, бусляняты
Пішчаць жалобна, як шчаняты,
Насы закідваюць угору
І просяць есці ў сваю пору.
А там, дзе буслікі ўздужалі,
Іх пачынаюць вабіць далі;
Яны пачулі ў сабе сілы,
Яны разводзяць ужо крылы,
Ўгару на локаць падлятаюць,
Паветра ловяць, заграбаюць
І неуклюдымі нагамі
Танцуюць смешна над дубамі.
Там, у падсуседзях з бусламі,
І вераб'і, шпакі вядуцца;
Клапотна шчэбеты нясуцца
І моўкнуць позна вечарамі.
Ў дубах крычаць сілаваронкі,
І свіст над лугам рэзкі, звонкі
Каршун маркотна так раняе
І нейкі смутак закідае.
Эх, луг шырокі! Як жывы, ты,
Травой мурожнаю закрыты,
Стаіш зялёны прада мною
І ззяеш дзіўнаю красою!
Як дзве старэнькія кабеткі,
К каторым старасць неўзаметкі
Падкраўшысь злодзеем срэдзь ночы,
Як смачны сон змыкае вочы,
Красу і крэпасць забірае

І ўсю іх жывасць выкрадае
Ды кіне іх адных, старэнькіх,
Адных, як перст, і чуць жывенькіх
І непатрэбных анікому
На цягасць жыццю маладому, –
Так каля хаты, у садочку,
Схіліўшысь ціхенька ў куточку,
Стаялі дзве вярбы старыя,
А навакола маладыя
Дзярэўцы пышна красавалі,
На свет вясёла пазіралі.
Галлё спусціўшы над парканам,
Расла тут грушка з тонкім станам;
Па-над парканам пышным валам
Стаяў вішняк густы, прыўдалы.
Садок быў, праўда, невялічкі:
Дзве верабіны ды тры дзічкі
Ды між верб ліпка маладая,
Бы іх унучка дарагая.
Але як весела і міла
Тут пчолка ў вуллях гаманіла!
І як прыемна пахла мёдам!
Пладзілісь пчолкі з кожным годам:
Штолета вулляў прыбывала –
На пчолкі вельмі шанцавала.
Гул іх стаяў і ўдзень і ўночы.
Бывала, ўлетку, ў час рабочы
Не раз там чуўся крык вясёлы:
– Го, тата! дзядзька! выйшлі пчолы!
На вішні селі каля плоту! –
Мужчыны кідалі работу,
Касьбу над рэчкай за кустамі,
І беглі шыбка, каб часамі
На лес дзе пчолкі не зляцелі,
Дык іх там пільненька глядзелі.
На прыгуменні, поруч з садам,
Павець з гумном стаяла радам,
А пад паветкаю прылады:
Вазок, калёсы, панарады,
Старыя сані, восі, колы
І вулляў некалькі на пчолы,
Яшчэ някончаных; судзіна,

Стары цабэрак, паўасміна
І розны хлам і лом валяўся,
Ад сонца, дожджыку хаваўся –
Патрэбны рэчы, ёсць вядома!
Гуменца, крытае саломай,
Ад доўгіх часаў пасівела;
Салома кудламі вісела,
Яе вятры параздзімалі,

А трохі хлопцы пасцягалі,
На стрэху лазячы, бывала, –
Іх гэта забаўка займала.

А пад шчытом на павуціне
Нішчымны колас-сіраціна
Ў зацішку лёгенька гайдаўся;
З якіх ён часаў там трымаўся,
То Бог яго святы ўжо знае!
Будоўля, больш яшчэ старая,
З гнілой, вагнутаю страхою

Стаяў хлявец якраз напроці
І чуць ліпеў, як бы на плоце
Гаршчок, разбіты качаргою.
Стары, паедзены чарвямі,
Набок пахілены вятрамі,
Глядзеў хлеў гэты старычынай,
Пахілай доляй жабрачынай;
А збоку, ў полі, недалёка
Стаяў прыгрэбнік адзінока,
Пахілкам, горкім сіратою,

У дол упёршыся страхою.
Ў глыбі двара стаяла хата
І выглядала зухавата
Паміж запушчанай будовы,
Як бы шляхцянка засцяякова,
Што ў дзень святы каля касцёла,
Чуць-чуць падняўшы край падола,
Так важна ходзіць з парасонам,
Спадніцай верціць, як агонам,
З дарожак пыл, пясок зганяе
І ў вочы хлопцам заглядае.

За хатай поле пачыналася,
Дзе жыта хораша гайдалася

І рос авёс, ячмень і грэчка, –
Было прытульнае гняздзечка!..
Мой родны кут, лугі, крыніца!
Цяпер для вас я – чужаніца.
Той самы лес, палеткі тыя,
Ды людзі там жывуць другія.
Мне душу смуткам напаўняе,
Што ў прошласць канулі гадочкі,
Мае шчаслівыя дзянёчкі, –
Прайшла, вясна ты маладая!

Цяпер разгорнем часаў шаты,
Бліжэй прыгледзімся да хаты,
Да Міхася і да Антося,
Як там вялося, як жылося.

II. Раніца ў нядзельку

Дзень быў святы. Яшчэ ад рання
Блінцы пякліся на сняданне,
І ўжо пры печы з чапляюю
Стаяла маці... Пад рукою
Таўкліся дзеці, заміналі
Або смяяліся, спявалі.
Услон заняў сваё ўжо места,
На ім стаяла дзежка цеста,
І апалонік то і дзела
Па дзежцы боўтаў жвава, смела
І кідаў цеста ў скавародкі.
Давала піск яно кароткі,
Льючыся з шумам на патэльні,
І ў жар стаўлялася пякельны;
І там з яго ўжо ўвачавідкі
Пякліся гладзенькія пліткі
Блінцоў, спаднізу наздраватых,
Угору пышна, пухла ўзнятых,
І ўжо адтуль рукою маткі
На ўслон шпурляліся аладкі,
А дзеці іх даўно сачылі
І на ляту блінцы лавілі,
Заядла мазалі іх здорам.
Стаяў асобна ў місцы скорам

Сяго-таго для верашчакі.
Хоць невялікія прысмакі –
Цыбуля, перчык, ліст бабкоў
Ды сальца некалькі брускоў,
Мука і квас – і ўся прыправа,
Але ўсё ж снеданне цікава;
А для дзяцей найбольша свята
Абы наесціся багата.
І звон аб прыпек скавародны,
Так блізкі сэрцу, так ім родны,
У нейкім радасным настрою
Спяваў ім песняю святою
І лашчыў сэрцы іх і вушы
І поўніў радасцю ім душы,
Такі прыемны, мілагучны,
У той прыемнасці выключны,
Ён разліваўся па ўсім целе
І ўмомант іх знімаў з пасцелі.
Недарма ж дзядзька іх, бывала,
Каб пабудзіць каго з іх жвава
Пагнаць каровак ранічкою,
У прыпек біў скаварадою.
Цяпер, здаволіўшысь ядою,
Дзяцінай цешылісь гульнёю.
Хто бегаў з кіем каля хаты –
Ганяў курэй. Як парасяты,
Ў пяску капаліся сястрычкі.
Алесь хадзіў каля крынічкі,
Што з лесу тут жа выцякала
І дужкай хату агібала,
Хадзіў, свістаў пад голас птушак,
Збіраў ён ягадкі ў гарнушак.
Ўсе парасходзіліся з хаты,
І кожны дзелам быў заняты:
Міхал у лес пайшоў ранютка
Рабіць звычайныя абходы;
Антось спаць доўга не меў моды,
А як надарыцца мінутка
Часіны вольнай ці святы дзень,
Ну хоць адзін разок на тыдзень
Хадзіў на Нёман ці на тоні –
Рыбак быў дзядзька наш Антоні,

Як і работнік, адмысловы;
А ўладзік пасвіў дзесь каровы,
Травіў чужыя сенажаці;
 А дома з дзецьмі была маці.
Яе жаночая работа
І гэта вечная турбота
То каля печы, то на полі,
Сказаць, не зводзіцца ніколі.
Адно прыпыніш – там другое,
Глядзіш, як бачыш, набяжыць,
І ручак некалі злажыць –
Жыццё жаночае такое!
Так і цяпер: печ зачыніла,
 Работу ў хаце прыпыніла –
Ідзі ў гарод ты па бацвінне:
Другі раз есці просяць свінні.
А гэты Юзік-шаляніца,
Малы яшчэ, зусім дурніца,
Так пад нагамі і таўчэцца
Або, як хвост той, валачэцца
І ад работы адрывае
І толькі сэрца ад'ядае.

Ўжо сонца ўгору падхадзіла,
 На лісцях роску асушыла;
У небе хмарачкі дзянныя
Плылі, як гускі маладыя,
Чародкай белай над лугамі,
Над свежым лесам і палямі.
А гэты ветрык дураслівы
Траве зялёнай чэша грывы,
Ў садку жартуе з верабінай,
Як голец-хлопец той з дзяўчынай,
І валасы зялёным стрэхам
 У лесе гойдае са смехам.
А круглаверхія асіны
Разносяць нейкія навіны
І так гутораць, так смяюцца,
Што аж іх лісцікі трасуцца, –
Відаць, такая іх урода.

Прыйшла і маці з агарода.
– Алесь, сыноч... ідуць кароўкі!
Бяжы хутчэй, рассунь засоўкі,

Каб не штаўхаліся дарма...

Ну, я лепш збегаю сама!
Куды ты, Юзік, безгаловы?
З-за рэчкі ціснуцца каровы.
Ідзе паперадзе Красуля,
За ёю Лысая, Рагуля,
Ды дзве прэзімкі-цялушкі
Ідуць у згодзе, як дзве дружкі;
А збоку чмыша бык Мікіта,
Хвостом матаючы сярдзіта.

А авадні, як рой пчаліны,
Сляпіцай лезуць да скаціны,
Гудуць драпежна, тнуць балюча,
Бы крапіва тая пякуча,
Дыхнуць каровам не даюць.
Каровы злосныя бягуць,
Адна другую б'юць рагамі
І толькі тухкаюць нагамі;
І сам пастух бяжыць, гукае
І гэту заедзь праклінае;
Няма за поганню парадку,
Сярдуе сам і злуге статка,
Барзджэй, як можа, ў хлеў пражэцца –
І горш у весніцах таўчэцца.
Каля хлява рух-суматоха:
– Куды ты, чортава Панчоха?! –
Крычыць Уладзя, свішча пужка
("Панчоха" – Лысае мянушка).
Назло Рагуля ўжо ў варотах
Цялушку рогам капарнула,
Аж тая, бедная, раўнула;
Тут Галас выскачыў з-пад плота
І ўжо па ўласнаму пачыну
Знайшоў зачэпку і прычыну
Свае тры грошыкі прыткнуць,
За хвост Мікіту пацягнуць.
Ну, словам, шум тут быў вялікі,
І танцавалі без музыкі.

Загнаўшы ў хлеў на месца статка,
Насеўся Ўладзя на аладкі,

Шпурнуўшы лапці і анучы
Сярод двара ў пясок сыпучы;
Іх маці зараз падабрала,
Нічога сыну не сказала,
Пайшла ў крыніцы спаласнула, С
ушыцца ўскінула на шула.
– Унь дзядзька йдзе! – гукаюць дзеці.
Забылі ўсё яны на свеце
І як мага бягуць, смяюцца,
Аж іх валосікі трасуцца.
– А, дзядзька! дзядзечка, саколік!
Насып мне ягад у прыполік!
– Дай мне дубец! – А мне дай вуды! –
Крычаць малыя шалапуды,
Бягуць і скачуць, б'юць у ладкі,
А дзядзька мерна йдзе з-за кладкі,
Ідзе без шапкі, круціць носам –
Гаворыць пацеры з засосам;
Для смешак твар яго зацяты,
Дык моў не лезьце, парсяты.
І дзеці змоўклі, больш ні слова:
Няхай канчаецца размова
Антося дзядзькі са святымі, –
Тады пагутарыць і з імі.
А покі кончыць ён маліцца,
То можна ў Свержні апыніцца:
Псалмоў адкоціць з паўдзiesiąтка,
Ды так выразна, ды так гладка,
Што дзяк і той не ўсякі зможа,
Як рэпу грыз, – даруй грэх, Божа!
Не гаварыў, а сек языкам!
Маліўся дзядзька з тым разлікам,
Каб кончыць модлы каля дома,
Бо ў хаце нельга, ёсць вядома,
Маліцца хораша, як трэба:
Тут глупства кожнае ад неба,
Ад Бога думкі адкідае,
То тое-сёе замінае,
І не намолішся – нагрэшыш
Ды чорта лысага пацешыш.
І толькі дзядзька на двор ступіць,
Дык кулаком у грудзі лупіць,

Тры разы хрысціцца, ўздыхае,
Тады ўжо шапку накідае
І ставіць вуды ўсе ў парадак.
– Ну, што? наеліся аладак?
Жартуе дзядзька тут з малымі
Ды йдзе ўжо ў хату разам з імі.
Яны, замест таго адказу,
Бубняць па пузу для паказу.
– Эх, брат Алесь! – гаворыць дзядзька. –
Вось быў шчупак – усім ім бацька!
Век я такога не забуду,
Але парваў мне, падла, вуду.
І падчапіў быў нават спраўна.
"Ну, – думаю, – пажыва слаўна!"
Цягну, а ён аж гне вудзільна,
Ну, чуць не вырве яго з рук!
А тоўсты, падла, бы япрук,
І доўгі ж, доўгі, як цапільна.
Шчупак, брат, ёмкі: на паўпуда,
Але сарваўся. Ах, паскуда!
І натаміў як мае быць,
І пастка ўжо з вады тырчыць,
Як змей, варочае зянкамі,
Ну, вось ён, вось! хватай рукамі!
А потым, брат, калі рвануўся, –
Ўсё к чорту – вуда і кручок,
Пайшоў гуляць мой шчупачок!
А я, брат, толькі аблізнуўся!
– Ах, вось шкада! З кручком і з дротам?
Дык ён жа здохне! – Ну чаго там!
Шчупак – жывучая, брат, юха!
Такі жывучы – дзяржы вуха!
Ён пяць кручкоў глыне – й не знайся;
Ты ў Янчура пра іх спытайся:
Янчур іх лужа, як арэхі,
Іх знае прожары-прарэхі.
А мне ўсяе, брат, тэй уцехі,
Што падчаплю зноў юху тую,
Тады, брат, дудкі: не спудлую!

Ўжо снедаць час, і поўдзень скоры,
Ды з гэтым бацькам адно гора!

Як пойдзе ён у лес той зрання,
Як цукар у вадзе растане:
Няма й няма, чакаць абрыдне.
Якога выхадзіш там злыдня?
Ці надта выслужышся ў пана?
Ўсё роўна знойдзецца загана;
Як ты ні падай, ні гайсай,
Не пападзеш да пана ў рай

З сваёй патрэбай, інтарэсам.

А лес, як быў, то й будзе лесам,
Дык і дарэмна ўся турбота –
Бяда з ім проста і згрызота!
Няма яму нядзелькі, свята –
Ідзе ды йдзе ён, як заклёты;
У шчэпку высах з той хады,
Ад сну адбіўся, ад яды.
І хто ўжо служыць гэтак дбала?
Антось і маці на Міхала

Не раз у злосці нападалі.

Але таго яны не зналі,
Як лёгка хлеб той дастаецца.
Не сцерпіць часам, адсячэцца
Міхал ад гэтакіх нападак:
Які ж бы толк быў і парадак,
Каб ён служыў, спусціўшы рукі?
Свае ж сябры – майстры на штукі:
Так удадуць і так падкусяць –
Цягнуцца нехаця прымусяць.

А вось папробуй на цікавасць
Стрымай службовую рухавасць,
Служы спусціўшы рукавы
І выкінь службу з галавы, –
Такія ў лесе выйдуць справы –
Пажар, парубкі і патравы –
Не адкараскацца ад ліха.
А хочаш ты, каб было ціха,
На чым сядзіш, таго глядзі ты!
Казаў Міхал не раз сярдзіта:

– Маўчы, калі ёсць хлеб у роце! –

І што сказаць на гэта проці?

А бацька з стрэльбай за плячамі
Ішоў дадому хвайнякамі,
Ішоў паволі, не спяшаўся,
Часамі, стаўшы, азіраўся
І прыслухоўваўся да зыкаў
Ляснога шуму, яго крыкаў
Ды нюхаў дух той, поўны вару:
Такая суш – крый бог пажару!

Скрозь лапкі хвоек і галінкі
Сінела неба гладзь.
Хмурынкі Стаялі грудкамі на ўсходзе.
Было так ціха ўсё ў прыродзе!
Ўгары над хвойнікам зялёным
Снуюцца пчолкі з ціхім звонам,
Кузуркі розныя і мушкі
Свае спраўляюць гулі-гушкі
І так танюсенька гудуць,
Што ледзьве-ледзьве можна ўчуць.

А на прагалінках на голых
Гулянне конікаў вясёлых.
І толькі ступіш там нагою –
Так і заскачуць прад табою,
Вось так і пырскнуць у надзем'е,
Як бы сявец той сыпне сем'е.
А матылькі сваім убраннем
Касуюць тут усіх дазвання
І не лятаюць – танцы правяць,
Ну, каго хочаш, зацікавяць.

А як прыгожы пуцявінкі
Ў шаўках зялёнае травінкі!
Якія мяккія іх рысы
І павароткі іх, абрысы!
Ідуць, звіваюцца, лучацца...
Эх, слаўна ў лесе, слаўна, братцы!

Памалу, мерна, крок за крокам
Ў сваім раздум'і адзінокім
Дадыбаў бацька скора к дому.
Зачуўшы татаў ход знаёмы,
Малыя з хаты высыпалі.
За брамай бацьку сустракалі.
Алесь браў стрэльбу, шапку з цэшкай

І нёс з шчасліваю усмешкай
(Схаваўся ў шапку ўвесь з вушамі);
А Костусь – торбу з кутасамі
І знак блішчасты стражнікоўскі.
– Барзджэй вы там, кірмаш такоўскі! –
Гукае дзядзька з ноткай злосці: –
Ідуць, як тыя шляхты ў госці!..

III. За сталом

– Ну, небажаты, будзем снедаць –
Ў людзей садзяцца ўжо абедаць.
Цягні мачанку, маці, з печы!
За стол, малы, за стол, старэчы! –
Гаворыць дзядзька, сам сядзе
І стол абрусам засцілае.
Паміж дзвюх лаў пад абразамі
Туліўся стол з двума кастрамі
Аладак грэцкіх, як пампушак,
Ды хлеба з зайчыка краюшак.
Міхал з Антосем, як старыя,
Займалі месцы канцавыя
І іх трымаліся выключна,
Бо тут сядзець ім больш спадручна,
І ў кут старым трудней залезці,
А на пачэсным гэтым месцы
Садзіўся госць – і то не кожан;
А як цяпер кут быў парожан,
То там Алесь прымайстраваўся,
Сядзеў на кукішках, гайдаўся,
Цішком шчыкаючыся з братам.
Кастусь сядзеў між ім і татам;
Ён да яды не так быў падак,
Бо ўжо намазаўся аладак,
Але сядзеў і мяў аладку
Ды штурхаў бацьку пад лапатку.
Уладзік быў у дзядзькі збоку...
Дзяцей, як тых снапоў на току! –
Сямейка, праўда, немалая:
Чатыры хлопцы, тры дзяўчаці
Ды бацька з дзядзькам, трэця маці;
І кожны месца сваё мае.

Тым часам маці даставала
Чыгунчык з печы, лыжку брала
І верашчаку налівала.
А за сталом на верашчаку
Падгатаўлялі ўжо атаку, –
На гэта хлопцы былі хваты,
Аладкі кроілі ў квадраты
 (Хоць геаметрыі не зналі)
І на відэльцы іх чаплялі,
Як бы на тычкі тыя вешкі,
Каб не адстаць, не мець замешкі
У часе дружнае яды.
Чуць міска ткнулася сюды,
Дык у яе, як па прыказу,
Відэльцаў з восем лезе зразу.
Гаворка моўкне, смех сціхае:
Цяпер мінуціна другая,
 Бо ўсіх займае міска стравы;
Другія моманты, праявы, –
Усе пафукваюць ды студзяць
І верашчаку тую вудзяць
І толькі чаўкаюць губамі
Ды зрэдку скрыгаюць зубамі,
Як бы на бераг тыя хвалі
У часе ветру наступалі.

Малыя – Гэля, Юзік, Ганна –
Асобна елі пастаянна.
 Парадку дзеці не трымалі,
І іх ніколі не сціскалі,
Абы насоў не разбівалі;
Так, Юзік пальцам поркаў страву
І верашчакай мазаў лаву,
Але тут сёстры сердавалі
І залаб Юзіка цягалі.
Тады іх згода прападала,
Між імі бойка вынікала.
Пускаў тут Юзік лыжку ў дзела;
 Не раз лабаціна трупцела
Ў сястрычак Гэлі ці Ганулі.
А сёстры Юзіка цягнулі
За вушы з двух бакоў і білі.

Але іх старшыя мірылі,
На пожар злосці лілі воду
І замацоўвалі так згоду:
– Ну, пацалуйцеся ж вы з браткам! –
І ўсё йшло зноў сваім парадкам.

А за сталом маўчком сядзелі.
Там хлопцы гыркацца не смелі,
Бо там парадак вельмі строгі,
Там падпілююць табе рогі,
Калі парушыш дысцыпліну,
Ды пад нядобрую часіну
Дадуць там "лэмбуса" і "квасу",
Каб не круціліся без часу.
І чуць калі што вынікала,
То бацька кідаў так, бывала,
На хлопцаў погляд выразліва,
Што тыя ў лаву баязліва
Траха са страху не ўпаўзалі,
Бо гэты погляд добра зналі.
Там і цяпер, як і заўсёды,
Макалі ўсе з адной пасуды
І елі дружна, не драмалі;
Нарэшце ўсе па скварцы бралі.
Як верашчака ў дно спадала,
То маці есці пакідала
Ды йшла ў камору па другое,
Яшчэ больш смачнае, ядкае,
І тарабаніла сюды
Для заканчэння ўжо яды
Тварог, запраўлены смятанай
(Нясла з вялікаю пашанай).
За ёю хлопцы адставалі
І бацьку з дзядзькам пакідалі
Над верашчакай завіхацца.
Мужчыны бралі па аладцы
І аж пацелі, небаракі.
З аладкі дзядзька рабіў трубку,
Каб лепш здаволіць сваю губку
І больш зачэрпаць верашчакі.
А бацька браў блінцом спавагу,
Бо на Антося меў увагу:

Антось жа правіў гаспадарку,
Рабіў за двух, на сваім карку
Цягнуў ярэмца хлебароба,
Ну, словам, дзядзька наш – асоба!

А пападалася там скварка,

Была між імі чуць не сварка:
– Бяры, Антось! – Я намакаўся,
Бяры, брат, ты: ты больш цягаўся, –
І спрэчку тым яны канчалі,
Што гэту скварку разразалі.
Другая міска, міска-яма,
Апаражнялася таксама,
І ўжо к канцу таго снядання
Хлапцы здаволілі жаданне,
І ад мужчын яны адсталі.

Павольней сківіцы жавалі,
Крышылі страву, як нарокам.
І бацька кідае відэльцы,
Рукою гладзіць па камзэльцы,
На абразы ўскідае вокам
І шэптам хрысціцца набожна.
Тым часам міска і парожна,
І маці стол ужо прыбрала,
Пасуду, лыжкі паласкала.

А дзядзька сеў курыць на ўслоне.

Злажыўшы шчыльненька далоні,
Міхал сядзеў, не варушыўся
І ў мыслі нейкія ўглыбіўся.
Ды маці з дзядзькам добра зналі,
Дзе тыя мыслі вандравалі,
Што іх гарнула, што туліла
І дзе было ім гэтак міла.
Даўно ўжо бацька жыў думою
Разжыцца ўласнаю зямлёю
І не належаць ні да кога,

Не знаць начальства ніякога.
І калі бацька каго стрэне,
Не прапускае ўжо здарэння
Спытаць, праведаць аб зямельцы:
Дзе прадаецца, як багата,
Якія выгады і плата,

Як блізка рэчка ці крыніцы?
І чым больш служба дакучала,
Тым болей бацьку прыцягала
Свая зямелька, свая хата
 (Няўжо яна яму заклята?),
Прытулак свой, куток уласны;
Такі ён мілы быў і красны,
Што наш Міхал там жыў душою,
Не знаў улады над сабою,
Апроч зямельнай той улады.
Завёў бы там сабе прылады
Ды жыў бы панам і не гнуўся,
Шырока б там ён разгарнуўся.

І бацька ў вольныя часіны
 Расказваў дома ўсе навіны
І чуткі ўсе наконт зямелькі.
Так і цяпер, у час нядзелькі,
Аддаўся бацька светлым марам
І вёў размову з такім жарам,
Што бацьку ў хаце ўсе дазвання,
Як бы ксяндза таго казанне,
Так шчыра слухалі, маўчалі,
Што й нос абцерці забывалі.
– Пытаўся я ў людзей, брат, сёння
 Наконт зямлі каля Заблоння, –
Так бацька мову расчынае
І вочы весела ўскідае
На ўсіх, хто толькі быў у хаце, –
Там, брат, гароды – чуеш, маці?
(Ён гэтым жонку падкупляе)
Так ураджайны, так багаты,
І блізка, тут жа каля хаты!
Сама зямля без гною тлуста,
І надта родзіцца капуста:
 З вядро галоўкі вырастаюць,
З трох коп кадушку накладваюць!
А мак! а рэпа! морква, бручка!
А буракі, гуркі, пятрушка –
Ўсяго, ўсяго, ну, проста – страх!
Ўсё там расце, як на дражджах.
І рэчка ёсць. А рыбы, рыбы!

Вось дзе, Антось-брат, пажыў ты бы! –
Пад дзядзьку бацька падвёў міну: –
Лаві ліны і еж саміну –

Самы живуць там, як цяляты! –
А дзядзька быў рыбак заўзяты,
Рыбак у ім тут абудзіўся,
Як сонца, твар яго свяціўся,
І ад прыемных ціхіх смехаў
Чуць не да вуха вус заехаў.
– Ну, ўсе выгоды каля бока,
Тае ж зямлі якраз валока, –
Міхал распісваў з жарам далей: –
А чорны грунт – дванаццаць цалей!

Жыта там родзяцца надзіва:
Як едзеш між хлябоў вясною,
Ў іх конь хаваецца з дугою!
А з ячмянёў вары хоць піва.
Грэчка, аўсы растуць, як лозы, –
Не то што ў нас: адны занозы
Пад кіпці ты панаганяеш,
Пакуль дзве жмені нажынаеш.
І ўся зямля ў адным адруб;у;
І лес там ёсць, найболей дубу,
А дуб расце на добрай глебе;
Не клапаціўся б там а хлебе...
Адкуль ні глянь – усё ўпадобна:
Перш-наперш жыў бы там асобна,
А не ў галдзе, страшэнным сціску,
І лбоў не білі б там за міску,
Як гэта водзіцца ў народзе;
Там зможаш быць з суседзьмі ў згодзе.
Другое дзела – воласць блізка.
І то не дробная, брат, рыска;

Там школка ёсць, а дзецям трэба
Даўно навукa і вучэба,
А то растуць, на лес вось глядзя;
Зірні: унь дуб які ўжо Ўладзя! –
На зэдлі Ўладзік схісянуўся,
Алесю хітранька ўсміхнуўся.
– Ну, а я, тата, ці вялікі? –
Спытаў Алесь. – Ты? салапяка!
Нос абатры йдзі, разявяка!

Ўсё грае носам, бы музыкі
У гэтай кірпе завяліся.
Вазьмі анучу, абатрыся! –
Алесь не рад быў, што спытаўся,
І ў кут ён борздзенька хаваўся.

І бацька моўкне і чакае,
Што скажа дзядзька або маці,
І ціха стала ўраз у хаце:
Чутно, як муха пралятае. –
– Пасада, кажаш, вельмі ўдатна,
Ўсяго там родзіцца аж надта.

Чаму ж яе там не купляюць?
На нас, ці што, людцы чакаюць? –
Пытае маці. – Каб такая
Была зямля гэта прыўдала,
Яна б дагэтуль не гуляла.
Або аб ёй ніхто не знае?
Ці тыя людзі ўсе паснулі,
Якім зямелька трэба пільна?..
Ой, каб яна была прыхільна,
Яе б даўно ўжо прыгарнулі.

– Чакаць не будзе, ёсць вядома,
Калі сядзець ты будзеш дома
Каля свайго збана, карыта, –
Сказаў Міхал крыху сярдзіта, –
Сама зямля не прыйдзе, чуеш,
А сам за ёю павандруеш.
Калі сядзець ды так гадаці, –
Не выседзіш нічога, маці.
Не бойся: людзі не сядзяць,
Зямля не будзе нас чакаць,

Не запусте, не згуляе!
– А пэўна, – дзядзька пацвярджае.
– Ды як яно ўжо ні было б там, –
Зноў каза бацька, – а пад плотам,
Зямлю купіўшы, не валяўся б,
Ды як бы жыў яшчэ! Не знаўся б
Ні з панскай ласкай, ні з панамі,
Жылі б сабе гаспадарамі.
А што за шчасце тут, спытаем?
Які прыбытак мы тут маем?

Вуглы падпёрты пірагамі?
Што грыб падымеш тут часамі?
За ўсё іх голаву, з грыбамі!..
Яно б чаму? служыць бы можна,
Каб не валяўся так нязбожна
У вочы гэты Рак-вар'ят.
Ці ж чалавек ён? азіят,
Душа зацятая, ліхая,
Такіх паноў і свет не знае.
Ды хоць бы пан, а то – зараза,
 Так, шалахтун, байструк, пралаза,
Няшчасны вырадак, пастух...
А колькі гонару і мух!
Ды як тут жыць? Няма ахвоты,
І марны ўсе твае турботы.
Жывеш, ліпіш, як на калу ты,
І ногі й рукі ўдзеты ў пугы.
А подзьме вецер, і ўсё бухне,
І ўсё старанне тваё рухне.
А дзе дзявацца? Пакукуеш,
 А век на службе не звякуеш. –
І ўсе тужліва замаўкалі,
І думкі кожнага займалі
Аб тым, што тут жывеш дачасу,
Жывеш сяк-так, пакуль живеца.
Калі ж нібудзь, а давядзецца
Шукаць свайго хлябка і квасу.

IV. На першай гаспадарцы

– То як жа быць? – спытаў Антоні. –
Давай, брат, думаць хоць сягоння
Ці так ці сяк, каб даць параду
І к аднаму ўжо прыйсці ладу
Раз назаўсёды, аканчальна.
Вядома, служба – рэч гадальна,
А ў гэтым пекле і тым болей:
Не пэўна жыць пад панскай воляй.
Але з чаго пачаць, мой браце?
 Бо невялікае багацце,
І як ты знойдзеш канцы тыя,
Калі кішэні ў нас пустыя?

– Ну, ты заглядваеш далёка,
Дык трохі хібіць тваё вока –
Вось гэта раз; а па-другое –
У нас ужо ёсць сёе-тое:
Ну, пляц, зямлі на чвэрць надзела;
Лічы пад тысячу іх смела.
А там зямельны банк паможа,
 Быка, карову прадамо...
Чаго палохацца? дармо!
Абы ахвоту меў, нябожа!
А пры жаданні, пры ахвоце
Сам чорт не страшан у балоце! –
Сказаў Міхал на словы брата,
Сказаў рашуча і заўзята.

А маці слухае маўкліва,
Аб чымся думае тужліва;
Сказаць штось хоча і ўздыхае,
 Штось за язык яе трымае.
– Вось як пачнеш так разважанне,
Агоркне ўсё табе дазвання, –
Нарэшце маці не ўтрывала: –
Таго няма, другога мала;
А як жывеш ды не гадаеш,
То й ліха тога не зважаеш...
Так... хоць зямлі свае нямнога,
Але ўсё ж лепей, як нічога.
А збудзь яе – пачуеш страту,
 Бо дзе паставіш тую хату,
Калі няшчасце напаткае?
Бо гэта служба ўжо такая.
А там, за светам, на чужыне
Ніхто цябе, ой, не прыхіне!
І як там будзе з той зямлёю?
Не хваціш голаю рукою, –
Няпэўна ўсё і невядома,
Дык больш пільнуйцеся вы дому!
– Ну, вось кабеціна дзіўная! –
 Міхал на жонку нападае. –
Ці ж мы зямлю сваю збываем?
Мы на рахункі прыкідаем.
Ды што, скажы, ну хоць бы й пляц?

Падумаць – выстраіш палац! Па часе будзе і развага,
Калі ў лоб стукне табе шляга!
– Вядома, бацькаўшчыны шкода, –
Сказаў Антось у тоне згоды. –
Але ж і трэба меркавацца
І аднаго чаго трымацца;
І не чужым, а сваім вокам
Агледзець трэба ненарокам,
Як мае быць Заблонне тое;
А можа, выйдзе што-якое.
Рабіць тут трэба – адно слова,
Не то што – цуп-луп! – і гатова,
Бо гэта справа – не пустая;
Людскі ж язык касцей не мае.
Я так бы раіў: выбраць час
І аглядзець усё зараз,
А там сама пакажа справа,
Ці варта шуму ўся аблава,
Бо мо ваўкі ўсе пасхадзілі. –
На том яны і парашылі.
Я тут спыню апавяданне,
Каб значны крок ступіць назад,
Зрабіць уважлівы агляд
Прычын імкнення, парывання
На новым грунце сесці стала,
І чым жыла душа Міхала.
А поруч з гэтым мімаходам
Жыццё мінулае крануць
І ў цёмны кут яго зірнуць,
Дзе пад халодным яго лёдам
Назло ліхім яго прыгодам
Крыніцы свежыя цякуць.

Міхал... вы лепш спытайце самі
Пра палясоўшчыка Міхала:
Яго ўся воласць наша знала,
Ён быў вядомы між панамі!
Ды што паны?! сам князь Антоні,
Я памятаю, як сягоння,
Не раз з Міхалам меў размову.
І знаў жа службу леснікову!
Ён ведаў, як свае пяць пальцаў,

Ну, да мала ўсіх мікалаўцаў.
Патрава здарыцца, пакража, –
Як бачыш, вызнае, дакажа
І дойдзе ўжо да галубочка,
 Як бы па нітцы да клубочка.
Дык і не дзіва, што Міхала
У нас любілі вельмі мала.
Міхал сам гэта чуў і ведаў,
Ды што ты зробіш? Так з прадзедаў
Было-вялося і вядзецца,
І ўсё ўпустую люд таўчэцца;
Ды будзе час паразумення –
Таўкне пад самае карэнне...
І вось што, братцы, дзіўна ў свеце,
 Вы толькі добра паглядзеце:
Той чалавек, што першы, збоку,
Ўжо без таго не ступіць кроку,
Каб не ткнуць пальцам на другога,
Як на заклётага, ліхога, –
Ён тое самае ўчыняе,
За што другога бэсціць-лае,
Як толькі скуру яго ўздзене
Ці чуць кранеца яго кія –
Такім яшчэ ваўком завые,
 І дзе ён добрасць толькі дзене?
На што вада, але і тая
Не ўсюды роўны нораў мае:
Спакойна ў ямах і заторах,
Але капае дол у горах
І страшна пеніцца, бушуе,
І грунт каменны там свідруе.
А сіла ў тым, на мой пагляд,
Які выконваеш загад.

Міхал, як толькі ажаніўся,
 Тады ж ад бацькі аддзяліўся,
Бо стала цесна. З той прычыны
Хадзіў на сплаў ён, на віціны,
Разоў са два схадзіў у Прусы –
Куды не трапяць беларусы?
Але абрыдла гэта справа,
І адварнуўся ён ад сплава;

Пайшоў на службу таўкануцца,
Бо дома недзе разгарнуцца.
Наўперад ён праз час каторы
 Быў пры падлоўчым на каморы.
Стары ляснічы па-сваему
Цаніў Міхала, як службаку:
Ганяў усюды небараку,
Як бы скаціну тую нему.
Не раз на жалабы Міхала
Ляснічы так казаў, бывала:
– Што ж? добры конь і цягне дужа! –
І не пускаў Міхала з гужа.
Міхал яму рабочых ставіў,
 І сенакосы яго правіў,
І догляд меў за панскім статкам,
А службу нёс сваім парадкам,
Бо што ты зробіш тут? стараўся.
Ў другое месца перабраўся –
Яму уважыў пан ляснічы,
І сеў Міхал у страшнай дзічы,
Дзе лес адзін, хмызняк ды поле
Ды ветру посвісты на волі.
Было зямелькі там валока,
 Дзе можна б моцна і глыбока
Пусціць карэнні ў грунт, абжыцца –
Было на чым разварушыцца.
Але бязгнойная, пустая
Зямлі валока была тая,
Дзе рос сівец ды пырнік густа
І дзе спакойна каля куста
Ляжаў шарак, бо там ніколі
Саха зямлі не бараздзіла.
Было маркотна і няміла
 У тым пустым, здзічэлым полі.
Міхал наехаў без нічога.
І вось жыві тут, разжывайся,
Хоць сам у соху запрагайся,
Ўпрагай і жонку на падмогу
З трыма малымі хлапчукамі.
Але стаў цвёрдымі нагамі
Міхал на гэты грунт няплодны.
– Не плач: не будзем тут галодны;

Бог дасць, сяго-таго прыдбаем,
Дабра якога дачакаем, –
Так разважаў ён сваю жонку. –
Жывым не кінешся ў палонку!
Зямлі – зірні – як скінуць вокам. –
За гаспадарку ненарокам
Міхал на новым месцы ўзяўся:
Каня, кароўку расстараўся,
Завёў свіней, дзве-тры авечкі.
Тым часам з дому для падмогі,
Саху забраўшы і нарогі,
Антось прыехаў і на грэчку
Узняў маргоў са два папару.
І ажывіліся амшары,
Запахла свежаю раллёю,
Як бы сам Бог тут над зямлёю
Прайшоў і глянуў міласціва.
Антось заложна і цярпліва
У землю ўкладваў свае сілы.
На божы свет, як бы з магілы,
З зямлі травінкай далікатнай,
Густою шчотачкаю здатна
Выходзяць дробныя зярняткі.
Як у калысачцы дзіцятка,
Калі ўжо трошкі акрыяе,
Сваю галоўку падымае
І навакол глядзіць здзіўлёна, –
Так гэта збожжайка зялёна
Да сонца цягнецца лісткамі,
Бы к матцы дзіцятка рукамі.
Тым часам хлопцы падрасці,
Старэйшым дома памагалі.
Прайшоў гадоў, мінуў другі,
Ў касьбу запахлі мурогі.
На полі ветла, самавіта
У рад стаялі копкі жыта,
Так аздабляючы загоны.
А ў агародзе мак чырвоны,
Раскрыўшы гошыя лісточкі,
З іх ткаў прыўдалыя вяночкі
Вакол галоўкі маладзенькай,
Такой прыгожай, зеляненькай.

І часта ў добрую пагоду
Ідзе Міхал дамоў з абходу,
І хоць чуваць, што нуюць ногі,
Але зварочвае з дарогі
І робіць крук, бо як стрымацца,
Каб не зайсці палюбавацца
І ярыною і жытамі?
Ідзе, а ветрык з каласкамі
Вядзе прыемную размову
 І цешыць душу леснікову.
Міхал падыдзе і прыстане
І лаву жыцейка агляне
Ды возьме ў пальцы асцярожна
Яшчэ няспелы і парожны
Ён колас жытні і паглядзіць,
Рукою лёганька пагладзіць,
Нібы сынка свайго малога,
І ў сэрцы дзякаваў ён Бога.

У тым кутку, глухім і дзікім,
 Стараннем дзядзькавым вялікім
І цяжкай працай хлебароба
Набыта розная надоба;
Ўсё зацвіло, загаманіла,
Бы жыватворчая тут сіла
Ад сну прыроду абудзіла.
Гумно паўнела з кожным годам,
І багацеў хлявец прыплодам,
І грош стаў лішні завадзіцца,
Было што есці, чым акрыцца,
 І быў парадак, лад у хаце.
Ўжо з тым кутком зжылася маці,
Даўно прывыкшы к адзіноце;
А цэлы рад збаноў на плоце
Казаў аб тым, што гаспадыня
Была ўжо ў моцнай каляіне
І што яе таксама справа
Вялася добра і рухава,
Бо тут збаны не так стаялі:
Яны за тое ўжо казалі,
 Што малака было даволі.

Ў пастайніку, пры самым полі,
Свіння, як хвора, стагнала,
Хоць гэтай хворасці не знала,
Яе такая ўжо натура:
Стагнаць і лыч трымаць панура,
Як бы ёй цяжка жыць на свеце.
А парасяткі, яе дзеці,
Ўсяму дзівілісь несканчона,
Бо надта рохкалі здзіўлёна.

Другі гурток другой жывёлы,
Дзесятак кур, павун вясёлы
Каля платоў чарвей шукалі;
Квактуха голасна квактала,
А кураняткі чарадою
Паслушна ўсюды йшлі за ёю.
Тут кожна рэч аб тым казалася,
Што маладая гаспадарка
Ішла ўпярод паспешна, шпарка
І большы круг яна займала.

Часамі хмурнаю вясною
Цяплом павее, цішынёю,
І хмараў сівыя фальбоны
Падуць, апусцяцца наніз,
І неба яснага абрыс
Зірне скрозь цяжкія заслоны,
І дзень тужлівы, засмучоны
Аздобіць сонцаў агняпіс,
І ўсё вакол павесялее,
На момант сцішыцца, замлее,
На ўсё адбітак ляжа згоды,
І нікнуць подыхі нягоды.
Зямельцы неба ўсміхнецца.
Глядзіш – тады табе здаецца,
Што холад згінуў назаўсёды.

Але ці ж так? Эх, негадана
Вятруга ўсходзіцца паганы,
І даль палёў маркотна стане,
Жалобы цень яна апрагне,
І ўсё нейк смутна пазірае,
Чагось нядобрага чакае.

Так і ў жыцці: бягуць часіны,
Ліхія, добрыя хвіліны,
Адна змяняецца другою.
Не ўспеў Міхал з сваёй сям'ёю
І пяць гадкоў спазнаць спакою,
Як сталі чуткі пачувацца –
Ляснічы сам даваў намёкі –
Праз час не вельмі так далёкі
Ў другі куток перабірацца.

І гэта вестка ўсіх смуціла,
Рабіць ахвоту ўсю адбіла:
Рабі, працуй, кладзі ты сілы
У гэты дол чужы, пастылы
І горкім потам аблівайся;
Зрабіў парадак – выбірайся
Ды йзноў ідзі адсюль у госці...
Эх вы, паны! Эх, ягамосці!..

V. Пярэбары

Вясны чакаў Міхал з сям'ёю,
Чакаў з трывогаю: вясною
Ў лясніцтве йшла ператасоўка
Служачых нізшых, пераходы —
Тут так вялося з году ў годы,
І як ні думае галоўка,
Нічога выдумаць не можа;
Ніяка просьба не паможа,
Калі на чым ляснічы ўпрэцца.

– А можа, дасць Бог, ператрэцца.

І тут гадоў ці два пабудзем, –
Сабе не верачы і людзям,
Міхал так думаў, сумняваўся
І тут астацца спадзяваўся.

Ды раз у сесію Міхася
К сабе ляснічы заклікае.
"Ну, гэта нешта азначае", –
Ў Міхала думка праняслася.
І ў канцылярыю ўваходзіць,
Вачэй з ляснічага не зводзіць,
Чагось-та важнага чакае.

– Ага, ты тут! Ну, чалавеча,
Збірай манаткі і ў Парэчча
За добры час перабірайся!
Перад Вялікаднем старайся
Туды, на месца, перабрацца.
Жыві там, нечага баяцца.

– Панок, за што? – Міхал пытае. –
Што за прычына ёсць такая?

Ці я па службе правініўся?
Ці на мяне пан угнявіўся?
Я не прадаў, не ўкраў нічога...
Скажы, панок, на літасць Бога,
За што нас пан перамяшчае?
Ляснічы строга пазірае.

– Мне чалавек там добры трэба,
А не гультай які, нязгрэба;
Такі ляснік, як ты, каторы
Не будзе спаць п'яны ў разоры...

Парэчча – месца неблагое,
І поле там не так пустое,
Хоць менш яго, затое ж – паша!
Дык будзе хлеб табе і каша.
Пакуль я жыў, і ты не згінеш,
Свае сям'і нябось не кінеш –
Куды ты дзенешся? трымайся,
Жыві і з Богам разжывайся.
Пайшоў Міхал наш у задуме,
А па дарозе к цётцы Хруме

Ён трапіў з гора выпіць чарку,
Каб галаве яго на карку
Было лягчэй крыху трымацца.
– І што за страх перабірацца? –
Міхал дарогай разважае. –
Мяне ляснічы паважае!..
А месца, праўда, не ліхое...

"І г-э-э-эй ты, наша жыццё зло-оо-е!" –
Міхась у лесе песню цягне
І тахты стрэльбай выбівае,
Назад, наперад выкідае,
Зайсці скарэй дадому прагне
Навінай важнай падзяліцца.

Ідзе ён смела, не баіцца
Праборкі дома за гарэлку:
Вяліка важнасць, што кватэрку
Ён з гора тога перакінуў!
І на Міхася жаль нахлынуў
І нейкі смутак навязаўся,
А ўрэшце ён усердаваўся,
А на каго? за што? – не знае,
А можа, так злосць напускае,
Каб дома жонка не крычала, –
Тым болей што ўжо выглядала
Яго пасада з-за узгорка
І трохі рупіла праборка.

Міхал вайшоў не зразу ў хату:
Каля хлява перш затрымаўся
І на свінню так углядаўся,
Як бы за гэта браў ён плату.
Ад хлевушка ў гумно заходзіць,
З Антосем гутарку заводзіць,
І ўжо адтуль, раўней, як можна,
Ідзе дахаты асцярожна.
Але як бацька ні стараўся,
А ўсё ж ён лёганька хістаўся.
Антось даўно замеціў гэта:
"Плыве, як панская карэта!"
І чуць ад смеху не качаўся.
А каб прымусіць і паверыць,
Што ён гарэлкі і не нюхаў,
Ў садок зайшоў і пчол паслухаў,
А ў сенях стаў сабаку перыць,
Што ўночы кепска дом пільнуе,
Што мала брэша, кепска чуе,
Зайцоў не гоніць і не ловіць,
А толькі знае і наровіць,
Каб як у хату зачасацца.
– А, ліха матары і батцы!
А, дурань, воўча тваё мяса!
На двор брахаць, стары дурніца!
Гаршчэчнік, чортава ты пыца! –
І, на сабаку накрываўшы,
Тады ўжо стрэльбу з плеч знімае

І на сцяну яе чапляе,
У хату ўходзіць, торбу зняўшы,
Садзіцца там, гаворыць мала,
Каб жонка зразу не пазнала,
Бо толькі скажа адно слова –
Прапала хітрасць, і гатова!

– І дзе ты гэтак налупіўся,
Каб ты смалы ўжо быў напіўся!
Ото натура! – жонка лае,
А ён смяецца, не шманае.
– Няма табе граху, ні посту!
Хоць у палонку кідай з мосту!
– А ў пост, скажы, сварыцца можна,
Калі ты гэтка набожна? –
Міхал у жонкі запытаўся. –
Або я п'яны ці валяўся?..

От не крычы ты і не лайся!
Лепш у дарогу ты збірайся!
– Куды ў дарогу? Што пляцеш ты?
Прапіў свой розум, ці што, ўрэшты? –
З трывогай жонка ўжо пытае
І тон сярдзіты свой мяняе,
Бо ёй у голасе Міхася
Адразу праўда пачулася;
І дзеці бліжай селі к тату,
Якраз вайшоў і дзядзька ў хату.

– Дык так, Антось, пераязджаем,
Апошні час тут дажываем.
– Куды? – Ў Парэчча, у балота!..
– Бадай ты спрахла! от брыдота!
Цягніся зноў, а глуш такая! –
Антось Парэчча праклінае.
Ўздыхнула цяжка-цяжка маці,
І зразу стала смутна ў хаце,
Як бы з усіх куткоў і шчылін,
З усіх чуць-чуць заметных звілін

Сюды бяда панапаўзала
І гэтак прыкра пазірала
На ўсіх, ад мала да вяліка,
Бязжаласна і без'языка,
Зрабіўшы ўмомант замяшанне,
І змоўклі ў хаце ўсе дазвання.

Знячэўку маці аж прысела –
Так пераборка ўжо дадзела!
Апроч таго, тут абжыліся,
На ногі трохі падняліся;
 Яшчэ б гадочак пажыць ціха,
Але найгоршае тут ліха –
Збірай зноў цапстрыкі, трасіся
Па каранях з дабром, з сям'ёю,
У саму бездараж вясною.
– Дзе наша, брат, не прападае! –
Міхал гаворку зачынае. –
Ці ж толькі свету, што ў аконцы?
Або так міла тут бясконца?
І там мы будзем жыць таксама;
 Няма ўжо горшай, як тут яма.
А сенакос тут дзе? за светам!
А там блізютка, каля дома –
Парэчча добра мне знаёма!
А колькі зелені там летам!
Як у вяночку, стаіць хата.
Грыбоў і ягад – страх багата!..
Там выгад болей, чалавеча!..
– Паедзем, татачка, ў Парэчча!
Ось там грыбоў папазбіраю!
 Ой, іх збіраць ахвоту маю! –
Схапіўся Костуська і скача,
А маці з гора чуць не плача.
– Згараць яны няхай з грыбамі!
Але ці будзе хлеб часамі? –
Антось пытае ўжо сярдзіта. –
А колькі там пасеем жыта?
Зямлі, як бабе старой сесці.
Папробуй сядзь на гэтым месце...
– А дзе ты дзенешся? і сядзеш!
 Нічога, браце, не парадзіш.
– Яму, як выпіў, гора мала! –
На бацьку маці зноў напала.
– А мне, ты думаеш, салодка?
Ды справа проста і каротка:
Не будзеш ты з ляснічым спорыць,
Рабі вось тое, што гаворыць.
А не – йдзі вон: варона з куста,

А пяць на куст, бо хлеба луста
Нялёгка ўсім, брат, дастаецца.

Пустым той кут не астанецца:
Не будзе нас – другі там сядзе,
І не зважаючы, не глядзя,
Якое месца і выгода.
– Што так, то так, ды працы шкода,
Якую мы тут палажылі;
Зямлю так добра мы ўгнаілі.
А на каго мы працавалі?
Каму пасаду гатавалі?
Так, чорту лысаму з балота.

Прыпрэцца нейкая галота
Тваёю працай карыстацца,
Тваім мазолем нажывацца.
Не толькі "дзякую" не скажа,
А хвігу ў нос табе пакажа.
– Ну, што паробіш, як такая
Ужо нам доля выпадае?

На трэці дзень прыйшлі падводы.
Ўсе сваякі папрыязджалі
І двор вазамі паўстаўлялі,

Як бы прыехалі ў калоды
Ці на кірмаш каля калядак.
Тут быў страшэнны непарадак –
На тое час быў перабору.
Была адчынена камора
І сені насцеж. Як папала
Надоба розная стаяла.
Было ўсё зрушана, сарвана:
Крыжы з дзяжой каля паркана
На час кароткі прыхілілісь;

Збаны, гаршкі між іх тулілісь,
І тры цабэркі там стаялі
І чарады свае чакалі;
І тут жа збоку, як той п'яны,
Ляжаў навой стары, драўляны;
Варстат, на часткі разабраны,
На трэскі кінуты, валяўся;
А на вярхоўцы мех гайдаўся,
Стары, скараўлены ад гною,

Забыты ўсімі пад страхою.

Пусцела хата, сцены, лавы
І мелі погляд нецікавы:
Ўсё тут было параскідана,
Ўсё не на месцы, не прыбрана,
Як бы зусім не тая хата.
Качэргі, вілы і лапата
Ў кутку адным цяпер стаялі.
Гвазды то тут, то там тырчалі
Па ўсіх сцянах, як бы шчаціна.
Снавалі дзеці і мужчыны,
З сяней, з каморы скарб сцягалі
І на вазы яго складалі.
А маці скрыню пакавала
І дробязь розную збірала.
Ўсе варушыліся, снавалі,
Як бы мурашнік раскапалі –
Такая тут была трывога.
Вуглы счышчалі да нічога
І забіралі ўсё да ніткі.
Падводы пухлі ўвачавідкі.

А як закончылі складацца,
Зайшлі ўсе ў хату сілкавацца.
Між голых сцен, несамавітых,
Такіх панурых, абабітых,
Астаўся стол адзін на месце,
Каб у апошні раз накрыцца
І даць мужчынам прыпыніцца,
На час кароценькі прысесці
І выпіць чарачку, другую
За жыцце, долю маладую.

Тут быў Базыль, Антось Тацянін,
Карусь Дзівак (ён між парканін
Схаваў трайню, рагач, дзве восі,
Тайком узяўшы ад Антося),
Яшчэ Карусь, Паўлюк Куртаты,
Сцяцок, Казюк Скарабагаты
Ды брат Міхася і Антося, –
Мужчын нямала набралася.
Пайшла ўкруг чарка і другая,

Гаворка ў хаце ажывае.

Адзін Антось ужо смяецца
Сваім закатным дробным смехам,
Аж галава з шырокім плехам
І з сівым воласам трасецца.
– Ды ты, брат Ганка, не смуціся!
Вось выпі чарку, не журыся,
Няхай дае Бог спосаб новы.
– Ну, будзьце ж крэпенькі, здаровы!
– Э, выпі чыста! от кабета!
– Ды выпі, Ганна! Ну, што гэта? –
Мужчыны ўсе тут загудзелі,
Ды дружна так яны населі,
Што Ганна тройчы прыгубіла
І чарку ўсю перакуліла.
– Ну, во гэтак, малайчына,
Хай будзе ж добрая часіна!
– Ой, буду п'яна – ашаломіць.
– Касцей гарэлка не паломіць! –
Крычыць Базыль. – Здароў будзь, Павал! –
І галаву ён закідае

І спрытна чарку асушае,
Ды ломіць хлеба цэлы кавал,
Ды так жуе, што вушы ходзяць.
Мужчыны дарма час не зводзяць
І хутка чаркі асушаюць,
Гаспадарам дабра жадаюць
І добрай долі ўсім дазвання
І ціснуць рукі на расстанне.

Карусь Дзівак часінай тою
Насіўся з восямі, з трайнёю,
У воз іх глыбей запакоўваў,
Ў сярэдзіну рагач засоўваў
І накрываў яго цабрамі,
Каб не знайшоў Міхась часамі.
І воз ён свой у кут стаўляе,
Астацца ззаду патрапляе.

Мужчыны выйшлі на двор з хаты.
– Ну, варушы, Скарабагаты! –
Сказаў Базыль свайму суседу. –

Я за табою, брат, паеду.

І рад нагружаных хурманак
Паволі зрушыў, мінуў ганак
І ў лес чуць значнаю трапою
Пацягся мернаю ступою.
І цяжка, цяжка Ганне стала,
Як бы ў грудзях там што апала,
І сэрца жаласцю заняла;
І ўсё тут стала так няміла,
Што ўжо тут больш ёй не цярпелась
І бегчы ў свет адтуль хацелась,

Абы не бачыць сцен тых голых,
Куткоў пустых і невясёлых.
Ўжо конь запрэжан і чакае,
Капытам дол б'е нецярпліва.
Тым часам маці тарапліва
Закон дзядоў сваіх спаўняе:
Кладзе кусочак хлеба з соллю
Пад красны кут у завуголле,
Апошні раз глядзіць на хату,
Дзе многа дробязі на страту

Пайшло ў час гэты перабору.
– Ану, ты, маці, ідзеш скора? –
Міхась з двара яе пытае;
І маці хату пакідае,
Бо ёй самой тут не цярпіцца,
І з плачам хрысціцца, садзіцца,
Дзе дзеці дробныя сядзелі
І скарб быў зложан даражэйшы.
Алесь і ўладзя, сын старэйшы,
Пайсці пяхотам захацелі

І з дзядзькам лесам гналі статка.
Апошні раз пустая хатка
З-за груш высокіх паказалась
Ды за узгорачкам схавалась;
І толькі комінак гаротна
Над дахам высіўся маркотна
Ды студні вочап адзінока
Тырчаў над хатаю высока;
Гуменца смутна пазірала
І быццам поглядам пытала:

"Куды яны ад нас з'язджаюць?
Чаму адных нас пакідаюць?"

VI. Каля зямлянкі

Я буду рады, калі ўдасца
Маім людцам у вашай ласцы
Хоць на кароценькі часочак
Заняць хоць цесненькі куточак.
Жыццё іх, праўда, нецікава,
Пра іх нідзе не ходзіць слава,
Аб іх гісторый не складаюць,
Пра іх і песень не спяваюць,
Апроч вятроў, што нудна ў плоце
Зімой у горкай адзіноце
Халодны снег нясуць-здзіраюць
І бедным людзям байкі баюць
Аб жыцці, долі іх пахілай
І плачуць-стогнуць над магілай,
Дзе косці іх у праху тлеюць –
Адны вятры іх пажалеюць.
Але не кожны сцяміць мовы
І жальбы ветру між будовы:
Чаго ён жаласна спявае,
Каму ён песенькі складае?
І бацьку скоро сын забудзе –
Каротка памятка аб людзе,
Аб простым людзе.
І такая ўсім бедным доля выпадае:
Прайсці свой круг, прамарнавацца
І невядомымі астацца
Ды быць забытымі тут ўсімі –
І сваякамі і чужымі.
І мне заўсёды горка стане,
Калі я ўбачу на кургане
Пад шэрым прыкладам драўляным
Прыпынак вечны селяніна.
Стаіць там крыжык-сіраціна,
Сівенькім мохам ўвесь убраны,
З павязкай белай, даматканай.
Пытаю: хто тут пачывае?
Дзяўчына, можа, маладая
У поўным цвеце красы-сілы
Сышла без часу да магілы?
Ці здатны хлопец-малайчына?

Маўчыць магіла селяніна.
А хто пахован, я не знаю
І смутак моцны ў сэрцы маю.
А тут закопаны на векі
Надзеі, радасць чалавека
І гора схована ліхое –
Жыццё бядачае людское.
Мае знаёмыя няўзрачны,
Нічым не слаўны і не значны,
 Ўсё людзі простыя, малыя,
Хоць па-сваему і ўдалыя,
Але ўдалымі іх не лічуць.
Жывуць, цярпліва долю смычуць
І крыж нясуць мужычы ціха,
Добра не бачачы з-за ліха.

Ды што зрабіць? Я б сам быў рады
Не ведаць крыўды той і здрады,
Што просты люд нясе вякамі
Сваімі ўласнымі гарбамі.
 Ды горкай праўды не схаваеш,
Яе ніяк не ашукаеш.
Ды і навошта? Крый нас, Божа!
А праўда мне ўсяго дарожай,
І бацька праўдзе вучыў змала,
Дык з гэтай праўдай ступім далей.

Дзень добры, новая мясціна!
Спаткай ты нас, як маці сына
Па часе доўгае разлукі,
І разгарні прыветна рукі
 Для тых, хто змушаны ў няволі
Жывіцца хлебам твайго поля;
Зірні ты светлым вокам ласкі,
Авей крылом прыгожай казкі,
Каб гэта жыццё-пуцявіна
Была нам светлая часіна;
Узброй надзеямі нам грудзі,
Бо мы твае, зямелька, людзі!
На першы погляд нецікава
Парэчча тое выглядала,
 І смуткам сэрца калыхала

Старых бярэзін гэтых лава,
Што на балоце між лясамі
Шумела голымі вярхамі.
Было ўсё тут параскідана:
І праслы нізкія паркана
З трухлявых шул павыязджалі,
І трэскі кучамі ляжалі
Па ўсім двары і на дрывотні;
Стары хлявец без падваротні,
Гумно са стрэшкай пасівелай,
Абросшай мохам, абапрэлай,
Прыгрэбнік, хата – ўсё дачыста
Казала ясна, галасіста
Аб непарадку, запусценні,
Аб гаспадарскім нерадзенні.
Слязьмі Міхашча залілася –
Такою ямаю здалася
Старая хата ў тры аконцы!
Парог яна пераступіла –

О, Божа добры, як няміла!
Ці свеціць тут калі хоць сонца?
Было так цёмна, непрытульна,
Ў гразі-балоце ўсё агульна:
Як печ, як столь, і сцены, лавы,
І дух пракіслы, дух трухлявы
З усіх куткоў дыхнуў сярдзіта.
Зямля на ямы ўся пабіта.
Было відаць, што тут ліпелі
Да часу людзі і не дбалі,
Гразі ніколі не знімалі,
Рабіць парадку не хацелі,
Жылі па-свінску, кацьмакамі
І ў добрай згодзе з прусакамі.

Вясна была яшчэ ўпачатку,
Але снягі ўжо раставалі,
І дружна ў полі балбаталі
Раўкі, рачулки, і ў грамадку
Яны ваду сваю злівалі,
Ад сну гаі, лясы будзілі
І людзям душу весялілі.
І ўсё патрошку ажывала:

На дрэве покаўка таўшчала,
Ў сабе лісточак далікатны,
Пахучы, свежанькі, прыўдатны
На добрым сонцы гадала.
Старыя хвоі і яліны,
Далёка кінуўшы галіны,
Глядзелі хораша, любоўна,
Як іх патомкі згодна, роўна
 Стаялі гожай чарадою,
Схіліўшысь к сонцу галавою.
Ў лясах, гаях дразды спявалі,
Ў балотах кнігаўкі крычалі;
А ў небе ўдзень і вечарамі
Высока роўнымі шнурамі
Злятаўся вырай жураўліны,
І амярцвелыя даліны
Будзілі звонкім сваім крыкам,
Як бы прыветным гэтым зыкам
 Віталі родныя балоты,
Густыя лозы і чароты.
І на душы нейк весялела,
І сэрца радасці хацела,
А думкі ціхія і мары
На душу клалі свае чары.
Хацелась жыць, ушыр разняцца,
За долю лепшую змагацца;
Ўзнімалісь грудзі: чулісь сілы,
І божы свет здаваўся мілы.

Памалу, звольна і ў Парэччы
(Такая ўрода чалавеча)
Зжывалісь з месцам, прывыкалі,
Гняздо старое забывалі,
І праз якіх дзве-тры нядзелі
Ўжо весялей на свет глядзелі
Будынкі гэтыя старыя –
Яны зрабілісь як не тыя.
Агледзеў іх Антоць, падправіў
І шулы новыя паставіў
 Ў гнілы паркан, і лом сабралі,
Ды шыбы ў вокны паўстаўлялі,
Бо не любілі непарадку,

І пачалі жыць зноў спачатку.

Ды йзноў бяда: праз год вясною
Згарэла хата з варыўнёю
І ўвесь набытак, што быў ў дому.
Пажар той выбухнуў, як з грому,
Хоць ён і меў свае прычыны.
Як на бяду, пайшлі мужчыны

І ўладзік з імі ўрассыпную:
Адзін у лес, той да адбору,
З сахою трэці ў гэту пору
Араў дзесь пасеку старую;
Дык што магла з дзяццмі малымі
Зрабіць жанчына адзінютка?
І ўсё згарэла дачысцютка,
Прапала марна ў чорным дыме.
Зазнала жалю гаспадыня:
Ў агні згарэла яе скрыня

З усім пасагам і набыткам;
Прапалі хусты яе, світка,
Згарэлі кросны, рад багоў
І грошай сорок сем рублёў.
Хоць, праўда, Костусь не збаяўся
І смела з пожарам змагаўся:
Звалок гарошыны з пасцелі,
Тады, як вопраткі гарэлі,
І з імі доўга ён насіўся,
Аж покі зруб не паваліўся.

Бяда, хоць плач, і дзе дзявацца?
Куды ад холаду схавацца?
І маці з дзеткамі малымі
Нядзелі дзве жыла з сваімі.
А на пажарышчы часова
З'явілась новая будова –
Зямлянка-будачка малая,
Ў адно акенечка, крывая,
Але да часу добра й гэта.
Тым часам сонца йшло на лета,

Дык так-сяк кідалісь, качалісь,
Хоць дужа з горам спазнавалісь.
Каля зямлянкі тут прыветна
Гарэў агоньчык чуць прыметна,

Абы не звёўся. Вечарамі
 Тут маці ўходжвалася з гаршкамі,
 Сям'і вячэру гатавала,
 Тады зямлянка ажывала:
 Смяяліся дзеці, мітусіліся,
 Як рыба ў букце, варушыліся,
 Бярвенцы, трэсачкі сцягалі
 Ды на агоньчык падкідалі.
 Шугала полымя праворна,
 Як бы чагось каму смяялася
 І то свавольна ўгору рвалася,
 То расцілалася пакорна.
 А ветрык, злодзей, не стрывае,
 З-за хаткі хітра налятае,
 Ё агоньчык раптам уварвецца;
 Агонь туды-сюды матнецца
 І дымам ветра адбівае,
 Як бы тых жартаў не прымае.
 А на дварэ ўжо вечарэе,
 І ночка блізка, змрок гусцее,
 Агоньчык колер свой мяняе
 І счырван-жоўты блеск прымае;
 І моўкнуць птушкі ў цёмным лесе;
 Баранчык божа ў паднябессі
 Бляе маркотна над балотам,
 Як бы шукае ён каго там,
 І гэта смутнае бляянне
 Ё цішы балот у час змяркання
 На сэрцы жалем аддаецца,
 І ў душу журбаю ліецца,
 І мары розныя наводзіць.
 І думка вынікне – праходзіць,
 Як тыя хмаркі на заходзе,
 Што без слядочка, быццам цені,
 У смутным нікнуць задуменні.
 Маўкліва-сцішна ўсё ў прыродзе!
 Напрацаваўшыся, спачываюць
 Усе старэйшыя – хто ў хатцы,
 А хто ў гумне ва ўсёй апратцы –
 І гэтак ночкі прасыпаюць.
 І вось, бывала, вечарамі
 Каля агоньчыку часамі

Алесь і Костусь засядзяцца.

А як ужо пачне змяркацца

І зоркі ў небе замігаюць,

Пужаць іх страхі пачынаюць.

Тады браты радком садзяцца,

Плячо ў плячо, але прызнацца,

Што страшна ім, ніхто не хоча.

– Алесь! ты чуеш, як рагоча

Ў беразняку баранчык божы?

Але ці ведаеш, з чым схожы

Той дробны рогат? Мне здаецца,

Антось Тацянін так смяецца! –

І хлопцы ўраз зарагаталі,

Ды ўраз жа смех той абарвалі:

Вакол было ўсё так спакойна,

Дык гэты смех нейк непрыстойна

Сюды, ў пакой начны, ўрываўся –

Самім ім дзікім ён здаваўся.

Маўчаць яны. Касцёр палае,

Вакол усюды цьма густая

Пільнуе плямку агнявую

І гэту норку залатую,

Што ў нетрах цьмы агонь свідрое,

Каб знішчыць блеск. Агонь сярдуе

І цьме ніяк не паддаецца;

Часамі полымя прарвецца,

І цьма сярдзіта схісянецца,

Адскочыць далей напаўкрока.

Агонь блішчыць, як воўча вока.

Паволі дрэўцы дагараюць,

І ціха іскрачкі ўзлятаюць

І гаснуць борзда без слядочка.

Ўжо позны час, глыбока ночка,

А хлапчукі сядзяць маўкліва

І навакол глядзяць пужліва.

У іх фантазіі дзяцінай,

Затканай страху павуцінай,

Ўстаюць начныя страхі, здані,

І зыкі чуюцца пагані,

Чараўніка і чараўніцы,

І лопат крыллямі начніцы.

А кожны куст ім дзеда родзіць

Таго, што ўсюды лазіць, ходзіць
З мяшком і мыліцай-кульбою
І з доўгай сівай барадою,
Ідзе і дзетак забірае,
След барадою замятае.
На полі неба лес страхлівы
Стаіць зацяты, нерухлівы.
Што ён ў сабе цяпер хавае?
Снуецца нечысць там ліхая,
Мярцвяк пад елкай прытуліўся,
На іх цяпер утарапіўся
І зараз мёртваю рукою
Пачне хрысціць перад сабою,
Каб рух адняць, скаваць іх сілу,
Каб зацягнуць іх у магілу.
Там ходзіць страшны воўк-бадзяга,
Разбойнік крадзецца, туляга,
З акрываўленаю рукою
І з страшнай цяжкай булавою.
Шалёны бегае, пужае,
Каго ні стрэне – ўсіх кусае...
– Ну, што, брат Костусь, ці баішся?
Куды так пільна ты глядзіш ўсё?!
Алесь паціхеньку пытае
І руку брата не пускае.
– Ці бачыш што? – Не, так, нічога! –
Гаворыць Костусь, а ў самога
На лоб кучомка напаўзае...
– Мо пойдзем, братка? – ён гаворыць.
Алесь ахвоцен і не спорыць,
Браты за рукі пабяруцца,
Ў зямлянку вобчас панясуцца.

VII. Дзядзька-кухар

Наш дзядзька, мілы наш Антоні,
Ў дзіцячым часта быў палоне:
Вось так гуртом яго абсядуць
І час работы яго крадуць;
Насі "катла", кажы ім казкі,
Ідзі на поплаў з імі ў краскі,
Давай адказы на пытанні,

Тлумач ты ім усё дазвання:
Адкуль, з чаго дзе што бярэцца,
Вось гэта, тое як завецца
І чаму так, чаму не гэтак?
Прыхілен дзядзька быў да дзетак.
Ён быў настаўнікам, суддзёю,
Калі, бывала, між сабою
Паспораць дзеткі ці паб'юцца,
Дык да каго тады звярнуцца,
Як не да дзядзькі, да Антося?
Ох, слаўна з дзядзькам ім жылося!
Яшчэ замецьце, што з малымі
Ён размаўляў, як са старымі,
І з імі радзіўся, спрачаўся –
Як роўны з роўнымі трымаўся!
Калі ж хто часам з ім не зладзіць,
То дзядзька толькі вус пагладзіць,
Але не скажа ён нічога,
Бо ведаў, чым даняць малога, –
Гаворыць з тым, з кім дзядзька ў згодзе:
– Калі такі ён, ну, то годзе! –
І дзядзька змоўкне, пачакае,
Кісет дастане і закурыць
І вочы чутачку прыжмурыць,
Як бы і ў памяці не мае
Таго, што з хлопцам пасварыўся.
– А як авёс наш урадзіўся?
Схадзіць бы ў Ліпава пабачыць! –
Ўжо знаюць дзеці, што то значыць
Гаворка дзядзькава такая,
Куды ён вуды закідае:
У Ліпава пайсці з ім! Божа!
І хто ўстаяць прад гэтым зможа?
Ды гэта ж – свята, ягамосці!
Набок тут норавы і злосці!
І мяккім робіцца паганы –
Хоць ты яго кладзі да раны.
Адно вазьмі яго з сабою,
Усюды пойдзе за табою
І ўсё забудзе, ўсё даруе,
На дзядзьку больш не засярдзе.
А чым жа Ліпава так міла?

Чым так дзяцей яно маніла?
І што за Ліпава такое?
А гэта – поле маладое
Сярод лясоў, як скінуць вокам;
На тым абшары, на шырокім,
Раскошна нівы красавалі,
А ў іх мільёны красак ззялі,
Як бы на небе тыя зоркі;
Лужкі, дарожкі, і пагоркі,
І купкі хвоек маладыя,
Дзе матылёчкі залатыя
На сонцы крыльцамі блішчалі,
Жучкі і конікі трашчалі
І ў стройны звон свой зык злівалі.
Былі там пасекі. Штогод
Тут сотні блізкага народу
Дзялянкі лесу карчавалі
І на трацяк іх засявалі –
Капу да скарбу, дзве дадому...
Ну, як тут вытрываць малому,
Таму, хто з дзядзькам пасварыўся?
Як бачыш, з дзядзькам ён гадзіўся.

А пойдзеш ў Ліпава лясамі,
Напэўна стрэнешся з лясамі
І зайца ўгледзіш, і вавёрку,
І норы воўчыя на ўзгорку
Сярод трушчоб між ельнякамі,
І "чортаў камень", што вякамі
Над Азярком ляжыць, як хата...
Ну, ўсякіх дзіў там ёсць багата!
А дзядзька ўсё табе пакажа,
Цікавасць тваю ўсю развяжа.
А найважнейшая тут мэта –
Звярнуць з дарогі і да цёткі
Зайсці на час які кароткі –
Тарэсяй звалася цётка гэта.
Яна так ветла сустракала
І надта ж добра частавала:
Спячэ "цалкоў" на скавародцы,
І так, бывала, наясіся,
Што хоць на пупіку круціся;

Усіх цягнула ў госці к цётцы:
Так узмацуе на дарогу –
Было што есці, дзякуй Богу!

О, дзядзька спосабаў меў многа
Даняць праціўніка малога!
Пайсці ў грыбы ці ў тую ж рыбу,
Або паехаць у сялібу
Ці ў млын малоць на хлеб збажынку –
Ўсё гэта квапіла хлапчынку,
Цягнула крэпенька, бывала,
І, як рукою, злосць знімала.
І дзядзька майстар быў на штукі
І быў механік на ўсе рукі:
І дудку скруціць вам, і стрэлку,
І нарысуе нават елку, –
Такую выштукуе цацку,
А ў Сверхань пойдзе – купіць пляцку...
Дык і не дзіва, што любілі,
Што на руках яго насілі.

А жывучы каля зямлянкі,
Паміж лясоў, сярод палянкі,
Яшчэ крапчэй яны здружылісь,
Адзін к другім цясней хілілісь.
– Ану, давай, брат, запрабуем,
Хоць на цікавасць пакаштуем,
Які тут сок на новым месце?
Мо з хлебам можна яго есці?
– А дзядзечка! мой залаценькі!
Пастаў нам соку, дарагенькі!
– Вазьмі, вазьмі мяне з сабою! –
Тут каля дзядзькі чарадою,
Як чэрві, дзеці мітусяцца.
А дзядзька моўчкі стаў збірацца:
Дастаў сякерку і свярдзёлак,
Пад паху сунуў ён аполак
На латакі і на падстаўкі
Ды вынуў два гаршкі з-пад лаўкі.
– Ну, хто са мною йдзе? – пытае.
– Я!

– Я!
– І я! – крычыць малая

Ў канцы дзяўчынка Міхаліна.

– Куды табе? ото скачыха!

На печ залезь і сядзі ціха! –

Напалі хлопцы на дзяўчынку;

А тая ў слёзы, ў плач, як бачыш.

– Ну, сціхні, ша! Чаго ты плачаш? –

Антось пляменніцу ўцяшае

І нос крысом ёй абцірае.

– Няхай ідзе! А хлопцам брыдка

Так нападаць на дзеўку швыдка, –

Гаворыць дзядзька, бровы хмурыць,

І бальшуноў ён злёгка журыць.

Тады і хлопцы тон мяняюць;

Ідуць у лес, крычаць, гукаюць, Я

к вучні, вырваўшыся з школы,

І ўсе давольны і вясёлы, –

А дзядзька ўперадзе тралюе

І галаву ўгару ўскідае,

Бярозу добрую шукае

З салодкім сокам, баравую,

Дзе б бобам кропелькі сачылісь.

Знайшлі бярэзіну, спынілісь.

Залысіў дзядзька дрэва злёгка

(Сякерка востра, кара крохка),

Зрабіў заруб, латак прыправіў,

А пад латак гаршчок паставіў.

І соку кропелькі, як слёзы,

Як град, пасыпалісь з бярозы,

Аж шкода нейк было дзярвякі:

Здавалісь ранай тыя знакі,

Адкуль паліўся сок халодны

І пакідаў свой комель родны.

Я помню дзень той. Вечарэла,

Зайшло ўжо сонейка, цямнела,

Агоньчык дзеці раскладалі,

Паленцы, трэсачкі збіралі,

І дзядзька тут жа, распрануўшысь,

Сядзеў на кукішках, сагнуўшысь.

Прад ім стаяў гаршчок і міска

І кошык з бульбай; тут жа блізка

Відзён і збан быў паліваны,

Да палавіны ў дол ўкапаны,
Кружочкам шчыльненька накрыты.
– Алеська! скокні, брат, вазьмі ты
У хатцы тарачку на печы!
Ну, варушыся ж ты, старэчы! –
Наўкол пляменнікі сядзелі,
На дзядзьку пільна ўсе глядзелі,
Як ён, рукавы закасаўшы,
Па тарцы шоргаў, шапку зняўшы.
І кожны лёгка б дагадаўся,
Што тут сакрэт якісь хаваўся,
Памеркаваўшы, як цікава
Была для хлопцаў гэта справа
І як іх дзядзька завіхаўся.
А хто б яшчэ мог болей цяміць,
Таму б адразу прыйшло ў памяць,
Што дзядзька бульбу драў на клёцкі,
Каб згатаваць не па-жаноцку.
Бо што жанкі? раз што панята,
Ноль – слова нашага ім брата;
Як іх на розум тут ні ставяць,
Яны ж сваё ўсё права правяць
І робяць так, як і рабілі,
Калі пяшком пад стол хадзілі.
Але вось ён пакажа носа,
Стварэнне вы доўгавалоса,
Калі ён тут пагаспадарыць
І сам ды з сокам клёцкі зварыць!
Вось будзе штука вам, дык штука!
На тое ж спроба і навука.
А сок быў свежы, такі хвацкі,
Такі салодкі, забіяцкі!
Ён быў галоўнаю віною
Таго, што познаю парою
Сядзелі дзеці чарадою
І з дзядзькі вочак не спушчалі
І стравы важнае чакалі.
– Эх, – цмокаў дзядзька, – наямося! –
Зірнулі хлопцы на Антося,
І сліну ўсе яны глынулі,
Паветра носам зацягнулі.
– Ну, што ж вы рукі паскладалі?

Ў агонь бы трэскі падкідалі,
А то патухне зараз! Жыва! –
Глядзелі хлопцы, як на дзіва,
Як дзядзька, цеста замяшаўшы,
Качаў галушкі, міску ўзяўшы.

А чыгунок, бы пан пузаты,
Кіпіць, пыхціць, шуміць заўзята,
Бо не з вадою ён, а з сокам.
Ідзе тут справа ненарокам;
Дзяржыся, браце! І чуць толькі
Ўзнялося булбатачак колькі,
Дык дзядзька зараз стаў пакрышку
Ў чыгунчык клёцкі кідаць з лыжкі;
Укіне лыжку, памяшае
Ды зноў другую набірае.

А хлопцы нават паўставалі,
Ў чыгунчык вочы паўстаўлялі,
Глядзяць, не моргнуць яны вокам:
Эх, мусіць, смачны клёцкі з сокам!
– Ну, дзядзька, можа, і гатовы? –
Не сцерпеў Костусь, мовіў слова.
– Які ты, хлопча, нецярпячка,
Няхай цябе затопча качка! –
Гаворыць дзядзька на хлапчынку. –
Няхай паварацца часінку,

Каб сокам добра праняліся,
Тады, брат, – эх! адно дзяржыся! –
І дзядзька цмокнуў выразліва,
І хлопцы зноў ждуць церпяліва,
А дзядзька, стоячы, паволі
Памешваў клёцкі. – Ну, даволі! –
Сказаў Антось, і ўсе ўздыхнулі,
Як бы гару з плячэй сапхнулі,
І бліжэй к дзядзьку падступілісь.
– Глядзі, мо ўжо пераварылісь, –

Алесь зазначыў палахліва.
– Ну, – Костусь кажа, – ото дзіва!
Не бойся: дзядзька лепей знае...
Глядзі, брат, клёцка унь якая!
А брат ты мой, як булавешка,
Як скула тая, што ў Дзямешкі! –
І – ха-ха-ха! – зарагаталі.

– А каб вы, падлы, не даждалі! –

Гаворыць дзядзька, сам смяецца,
Аж лыжка з клёцкамі трасецца.

– Ну, языкі параспускалі!

Не дам вам клёцак і панюхаць! –

І стаў на клёцку дзядзька дзьмухаць,

Пакаштаваць каб было можна,

І ў рот падносіць асцярожна.

Замерлі хлопцы, а ні зыку:

Мінута важна і вяліка;

Глядзяць на дзядзьку і чакаюць

І дзядзьку поглядам пытаюць:

"Ну як? ці смачны? ці салодкі?"

У зубы клёцку, бы ў ляшчоткі,

Заціснуў дзядзька і губамі

Варушыць борзда, як часамі

Трусок ці зайчык над капустай,

Каб лепш дазнацца смаку-густу.

Пацмакаў дзядзька і ўсміхнуўся,

Зірнуў на хлопцаў, адварнуўся

І тут, нічога не сказаўшы,

Як плюне дзядзька, пажававушы!

Трах у чыгунчык ён нагою!

І так абцёрся ён рукою,

Што губы й нос чырвоны сталі

І нават вусы затрашчалі.

А хлопцы проста збілісь з тропу

І ў нейкім страсе і ў захопу

На дзядзьку-кухара глядзелі,

Як бы яны аслупянелі.

Быў смешны дзядзька той часінай

З пустою лыжкаю, з тычынай,

Якою трэскі ён варочаў.

А тут Алесь як зарагоча!

За ім адзін, другі паехаў.

Такіх было тут жартаў, смехаў,

Што ўсіх трасло і калаціла

І дзядзьку смехам захваціла.

– Ну, дзядзька, як на смак, прызнайся?

– Пакудства, брат, і не пытайся!

VIII. Смерць ляснічага

– Міхал! Міхале! О, Міхале! –

Пачуўся голас як бы здаля

Каля зямлянкі ранічкою

І часты стук у шкло рукою.

– Ёставай, Міхале, адзявайся!

– А хто там? – Я! хутчэй збірайся:

Памёр ляснічы наш! – Да можа?! –

Міхал ускочыў – моцны Божа!

І хто б мог думаць, спадзявацца!

 Ўжо стаў ачуньваць, папраўляцца...

Каб хто сказаў – не даў бы веры,

Ды то аб'ездчык, пан Ксавэры,

Прынёс навіну гэту, смуту!

– Няхай пан зойдзе на мінуту! –

Сказаў Міхал, адмкнуўшы дзверы.

Цераз парог ступіў Ксавэры,

Вайшоў у хатку і спыніўся,

Бо зразу ў ёй ашаламіўся,

І далей не ступіў ні на крок:

 Не хатка – проста катушок,

Няма дзе нават павярнуцца,

Як у сабачай цеснай будцы.

– Сядайце дзе-небудзь, сядайце!..

Эх, хата наша, выбачайце... –

Міхал калодку падстаўляе.

Уздыхнуў Ксавэры і сядзе.

То быў мужчына ўжо паджылы.

– Ах, мой ты Божа добры, мілы!

Ото ж як выбраўся ён сора!

 Яшчэ не далей як пазаўчора

Са мною гутарыў, смяяўся

І аба ўсім мяне пытаўся, –

Міхал гаворыць і ўздыхае.

– Ох, браце: смерць не разбірае

І не глядзіць нікому ў зубы:

Гадзюкаю, брат, з-пад падрубы

Знячэўку ўсадзіць сваё джала,

Ці многа жыў, ці жыў ты мала,

Ці ты багаты, ці ты бедны,

 Ці ты зайздросны, ненаедны.

Жывём, клапацімся, і дбаем,
І ўсе нарэшце паўміраем,
У нейкім згаснем летуценні, –
Сказаў Ксавэры ў засмучэнні.
– Так, гэта так, пане Ксавэры!
Ўжо заготованы паперы
Для часу нашага сканання
Рукою божага ўзыскання.
І ходзіць смерць, як цень, за намі, –
Сказала Ганна са слязамі...
– Ну, я гатоў! – то пойдзем, браце,
Паплачам хоць па сваёй страце.
Міхась з Ксавэрам выйшлі з хаткі.
Світала ўжо. Дзесь каля гаткі
У гэтым досвітку маўклівым
Крычалі гусі праразліва,
Нястройным хорам гергеталі,
Ды качкі з шумам праляталі,
І кнігаў нёсся плач з лукі,
Ў глыбі лясоў цецерукі
Ўжо зачыналі свае токі,
Усход віталі агнявокі,
Віталі шчыра і натхненна.
Міхал з Ксавэрам задуменна
Ішлі праз лес, ішлі маўкліва.
І толькі зрэдку сіратліва
Па слоўку ўроняць два служакі.
– Няма ў нас пана, небаракі! –
Міхал гаворыць. – Так, няма.
Жыві ўдава цяпер сама,
Сказаў Ксавэры задуменна.
– Ну, пане, будзе цяпер змена,
І пойдучь новыя парадкі, –
Міхал выказвае дагадкі.
— А пэўна: будзе талачэча,
Не без таго ўжо, чалавеча! –
Ўздыхнуў Ксавэры. – Шкода пана!
Ох, бедны: выбраўся зарана!
А жыць бы мог, такі здаровы, –
Ну, чалавек, як корч дубовы...
Пажыць бы трохі яму трэба,
Пакой душы яго і неба. –

Так гаманілі, йшлі прасткамі
То праз лужок, то хвайнікамі –
Ўсяе дарогі на паўмілі,
Ішлі, нябожчыка хвалілі,
Як чалавека й служку князя,
Як і вядзецца ў такім разе.
– Не кепскі быў: і распытае
 (Хай са святымі спачывае),
Як ты жывеш, ці ты галодны,
Ці ты спачыў, – як бацька родны,
Але, сказаць, яшчэ й не ўсякі!
А прынясеш што – без падзякі
Ужо не выпусціць, заплаціць,
А на дарэмшчыну не квапіць.
– Быў чалавек ён справядлівы,
Не фанабэрысты, праўдзівы! –
Ксавэры так жа пацвярджае.
 На тым гаворка іх змаўкае.
Ідуць маўчком яны; заняты
Сваімі думкамі з іх кожны.
"Так. У лясніцтве кут парожны,
Куток паквапны і багаты,
Не застаіцца, не згуляе,
Паноў к сабе ён прыцягае,
Як рыб гарох у азярыне,
І кожны ў замку службу рыне,
Сюды паціснецца з ахвотай,
 І не прыедзе, а пяхотай
За душу мілую прычхае, –
Міхал з сабою разважае. –
Але хто ж гэта месца зойме?
Яно-то праўда: ў панскай плойме,
Сказаць, не будзе недастачы,
Ды гора ў тым – адзін лядачы,
Другі без клёпкі, трэці злосны,
Несправядлівы, безлітосны,
Як вось, напрыклад, Табартоўскі
 Або падлоўчы, пан Бялоўскі.
Назначаць гэтакага ката,
Тады запахне свая хата.
Набыць дабра не надта лёгка,
Яно, як шклячка тое, крохка:

Чуць да яго не так кранешся
І з чарапкамі астанешся,
А ліха прыйдзе без падмогі,
Бо ліху – бітыя дарогі
І ўсюды сцежкі яму вольны,
То роўна-гладкі, то вакольны,
Не абміне яно нікога".

Так смерць ляснічага старога
Міхала моцна ўскалыхнула
І ўсё ўверх дном перавярнула.
І тут у першы раз Міхала
Вось гэта думка напаткала:
Купіць зямлю, прыдбаць свой кут,
Каб з панскіх выпутацца пут,
І там зажыць сабе нанова:
Свая зямля – вось што аснова!

Ўставала сонейка з-за лесу,
Скрозь тонкіх хмарачак завесу
Усюды косы раскідала;
І ўсё жывенькае вітала
Усход яго на ясным небе
І клапатком аб пільным хлеба
Дзянёчак новы зачынала,
Калі Міхал і пан Ксавэры
Ўзышлі маўчком на двор кватэры.

На горцы ціхай, невысокай,
Каля засценка недалёка,
У бок дарогі, ў глыбі сада
Стаяла панская пасада.
Прасторны, роўны двор, вясёлы
Заўсёды повен быў жывёлы:
Хадзілі куры з певунамі
Ў кампанні важнай з індыкамі,
І, распусціўшы хвост мятлою,
Павук пахаджываў з павою,
Як пан вяльможны, радавіты;
Ў кутку двара каля карыта
Шныралі качкі-плюскатухі;
Япрук заможны, лапавухі

Спацыраваў паміж платамі
І смешна ўскідваў кумпякамі,
Калі часамі каля дому
Ён гукне, рохне па-свіному,
Здаецца, так, без дай прычыны,
І спрыт пакажа япручыны.

А каля кухні пад аконцам
Сабакі грэліся на сонцы –
Таксама панскае пароды,
І ім было жыццё, выгоды.
Былі тут розныя будынкі:
Гуменцы, гумны і адрынкі,
Хлявы, і стайні, і аборы,
Дабра, набытку былі горы.
Але ў машыне гаспадарскай,
Бы ў хітрай штучыне слясарскай,

Згубілась шруба – стоп, машына! –
Няждана выпала пружына!
Рыгор-хурман хадзіў без дзела,
Спяраў пабурківаў нясмела,
Цяпер нікога не баяўся,
Хадзіў і лёгенька хістаўся:
Ён трохі стукнуў – ці не з гора?
– А ты чаго тут, мухамора? –
Рыгор насеўся на кухарку. –
Вось калі дам табе па карку!..

– Пайшоў! адстань! ото брыдота!
Прылез, як лысы чорт з балота!
– Эх, Наста! хочаш? ану, ў скокі! –
Сказаў хурман і ўзяўся ў бокі,
Нагою тупнуў, закруціўся,
Прысеў і ўстаў, заварушыўся –
І то ўстае, то прысядае
І ногі ўперад выкідае.
– Бадай ты спух! ото распуста!
А каб табе было, гад, пуста!

Няма ні сораму, нічога...
Ды пашануйся ты хоць Бога.
Хоць бы граха ты пабаяўся! –
Але Рыгор не сунімаўся.
– Скачы, валяй і ты, Настуля!
Што ж? Калі гулі, брат, дык гулі!

Пан пойдзе ў рай, а мы з табою...

А мы – у букту з галавою!

– Пакінь: нябожчык там, у доме!

Пайдзі праспіся на саломе!

І пані унь глядзіць! – Што пані?!

А я-то хто? пане-хурмане,

Дурное заткала ты! знаеш?

Чаму Рыгорам называеш?

Заві мяне... вяльможны пане!

– Няхай цябе зямля апане!

Ото брыда, ото завала:

Яшчэ каб панам называла!

Ці чулі людзі? Налізаўся,

Як той сабака на разніцы!..

– Но, но! бо пойдзеш без спадніцы.

– Адстань! слатою навязаўся.

"На паліцы сланіна,

Пані пеўня смаліла,

А ў рандэльку стаіць лой,

Але не твой, не - не твой!"

А там, у доме, было гора:

Жывы і крэпкі яшчэ ўчора,

Сягоння быў ён нерухомы,

Глухі на ўсё, чужы жывому.

З засценку шляхта пасхадзілась

І ў тым пакойчыку таўпілась,

Дзе пан ляжаў у дамавіне.

– Няхай з святымі апачыне! –

Ўздыхалі, хрышчучысь, старыя,

Схіліўшы голавы сівыя.

– Не кепскі пан быў! – гаварылі,

І ціха, стала адхадзілі,

І доўга кучкамі стаялі.

Паны сюды з'язджацца сталі.

Ўсе леснікі былі ўжо ў зборы,

У лепшым стражніцкім уборы:

У новых куртках са шнурамі,

А на грудзінах са знакамі,

На шапках "R" было з каронай,

Каўнер стаячы і зялёны.

Яны па два, па тры стаялі

Каля паркана і чакалі,
Пакуль куды іх не паклічуць,
Стаяць і пану рая жычуць,
Збавення вечнага жадаюць,
Гавораць ціхенька, ўздыхаюць.
Паслухаць збоку іх – здавалася,
Што ўсе яны пасірацелі,
А што на сэрцы яны мелі,
То тое ў сэрцы і асталася.
Ды толькі мушу я прызнацца:
Як пачынала ўжо змяркацца
І пана з плачам пахавалі,
Ўсе леснікі пілі, гулялі,
А потым сталі барукацца.
Амброжык Кубел разгуляўся,
Са ўсімі шчыра цалаваўся,
І кварту трэцюю ўжо ставіў,
І ўсёю выпіўкаю правіў.
– Браткі! Гуляйма! Калі свята,
Дык трэба выпіць хоць багата! –
Крычаў Амброжык. – Сцеражыся! –
Кіўнуў ён носам на Міхася,
І чарка ёмка паднялася.
– Эй, цётка Хрума! ўраз з'явіся! –
Вайшла і Хрума ў старым чэпку.
– Здарова, цётка! як ты крэпка?
– От! – кажа Хрума і смяецца,
Такою добраю здаецца,
Што наш Амброжык увесь тае
І Хруму маткай называе.
– Ах, пан Амброжык! нашто жарты?
– Галубка-мама! стаў дзве кварталы! –
Ўсе ажылі і разышліся.
Такія мовы паліліся,
І пахвальба пайшла такая!
– Падаць мне Тэша! – Лось гукае. –
Я разарву яго вантробы,
Бо свет гарыць з яго, хваробы!
Падайце: вырву яму вусы
За ўсе даносы, за падкусы! –
Абрыцкі-Тэш быў-такі з нюхам,
Ад Хрумы зызнуў адным духам.

Быў позны час, як "цётку" Хруму
З вясёлым шоламам і ў тлуму
Лясная стража пакідала.
Ў яе вачах зямля скакала
І месяца бліскучы крайчык
Па небе пстрыкаў, як той зайчык.
Счакаўшы трохі, разышліся,
І песні зараз панясліся
То тут, то там і лес будзілі,
Як бы ваўкі там галасілі.

"Ой, пайду дадому,
Не скажу нікому.
Ды зарэжу ката,
Бо наш кот - сірата!"

Спяваў Амброжык за балотам,
А Пальчык сыпаў як бы шротам:

"Будзе мяне жонка біць,
Няма каму бараніць!"

Міхал спяваў баском спавагу,
Як бы каваў ён словы шлягай:

"Добра мера, хоць без грошай,
Абы празнічак харошы!"

IX. Новы ляснічы

Якраз на самым рассвітанні
Міхал вярнуўся з пахавання;
Вайшоў у хату, распрануўся,
Зяхнуў і смачна пацягнуўся,
Бо цэлы дзень праталачыўся
І, ноч не спаўшы, утаміўся;
І цела соладка нейк ныла, –
Ўсё адпачыць яго хіліла,
І жонка тут не прыставала,
Пра сёе-тое распытала,
Ўздыхнула раз, другі па пану.
– Ну, спі, а я хіба ўжо ўстану. –

І маці стала адзявацца,
Каб за работу тую брацца;
Пайшла каровак падаіла
І бульбу свінням перамыла.
Тым часам сонейка з-за лесу
Зняло цямраную завесу.

Праменні, стрэлы залатыя,
Макушы лесу прабіваюць
І блескам-ззяннем высцілаюць
Нябёсаў багны патайныя.
Ў чародах светаў незлічоных,
Нерасчытаных, неадмкнёных,
Людскі наш лёс – былінка поля,
Пылок нязначны – наша доля,
А нашы радасці і слёзы,
Надзеі светлыя, пагрозы
І ўсё, чым жыцце нас вітае,
Яно адзначнасці не мае
У звязку гэтых светаў божых,
Таемных, страшных і прыгожых;
І жыцце пэўнаю ступою
Ідзе, не ведае спакою,
Людскіх пакутаў не адзначыць,
І страты іх яно не бачыць.
– Эй, хлопцы, хлопчыкі! Ёставайце!
Кароў на пашу выганяйце!
Даўно пара ўжо пасвіць статка! –
Алеся, Ёладзю будзіць матка,
А хлопцы толькі ўзварухнулісь
І на другі бок павярнулісь.
Тут маці трошкі пастаяла
І галавою паківала:
– Шкада будзіць – ох, сон салодкі!
Няхай паспяць яшчэ блазноткі.

Пагукваў дзядзька ўжо на полі
І ткаў сахою кросны-ролі,
Ды пырнік так укараніўся,
Што дзядзька з конікам таміўся,
І сошку часта ён спыняе

І пырнік дзікі вытрасае.
– Ну ж і балота! вось атрута,
То не работа мне – пакута:
Ступіў два крокі і спыняйся
Ды з гэтай пырніцай змагайся.
І як яны тут, ліха долі,
З сахой хадзілі ў гэтым полі?
Як тут расло, на міласць Бога,
Калі ў зямлю не ўб'еш нарага?
Дзве баразны прайшоў – конь змогся.
Ну і народ, каб ён апрогся!
Так запусціць зямлю нядбала?
Не гаспадар быў, а завала! –
Антось стаіць, штось разважае
І хмурна поле аглядае,
А потым раптам схамянуўся,
Зірнуў на сонца, ў двор рвануўся.
– Хіба каровы яшчэ дома?! –
Спаткаўшы Ганну, ён пытае,
Ідзе ў гумно і хлопцаў лае:
– Вы што зашыліся ў салому?
Ўставайце зараз, гультайны!
Прайшло, лічы, ўжо дзве гадзіны,
Як сонца ў небе засвяціла,
Яны ж... хоць ты ўсадзі ім шыла!..
Ўставайце жыва, а то ўскочу,
Устаць вас борзда заахвочу! –
Ўсхапілісь хлопцы і прыселі,
Ўстаюць з нагрэтае пасцелі
І лапці зараз абуваюць.
За браму хлопцаў выпраўляюць.
Вось маці з хаткі выбягае,
Алесю торбу даручае,
А ў торбе хлеб і, пэўна, сала,
І весялей шмат хлопцам стала.

Калі ўжо сонейка прыгрэла,
Антось на полі кончыў дзела
І выпраг коніка сівога,
Свайго памочніка старога.
Сівак з вялікім здаваленнем
Прайшоўся вольна загуменнем

І, баючыся ашукацца,
Раллю панюхаў, стаў качацца
З такім засосам і ахвотай,
Бакі намуляўшы работай.
Антось глядзеў і пацяшаўся
І ціха сам сабе смяяўся.

Ў двары, дзе колісь была хата,
Цяпер работа йшла заўзята,
І цесляры ўжо зруб канчалі,
Гірш з Моўшам дошкі пілавалі;
Ніяк не знойдуць яны скутку
І ўвесь дзень сварацца за дудку.
Ну, гэта сварка ім не шкодзіць, –
Антось са смехам адыходзіць,
Пад вусам смех яшчэ хавае,
Ідзе, Міхася сустрачае.
Міхась ужо крыху праспаўся,
Ў абход сягоння не збіраўся.
Другія думкі і настроі
Ўсё не даюць яму спакою:
За кім лясніцтва астанецца?
Адкуль і хто сюды прыпрэцца,
Пасаду вольную заступіць?
Карціць пытанне гэта, рупіць.
Антось з Міхалам на сняданні
Даюць адказы на пытанні
І кандыдатаў разбіраюць,
Адных пахваляць, тых палаюць.
– Вось каб Галонскі тут астаўся!
За ім бы, брат, палюдскаваўся:
Такі прасцяк, не надзіманы,
Ляснічы вельмі б пажаданы.
– Ды гэта так! – Міхал ўздыхае. –
Але заручкі ён не мае:
Яго паны не падтрымаюць,
Бо на прымеце іншых маюць.
Такога вышукаюць струпа
Ці адшчапенца-курашчупа,
Што й службе той не будзеш рады
І адцураешся пасады.

– Вядома, так, – і Ганна кажа, –
Жыццё і свет табе завяжа,
Як гад які сюды прыпрэцца;
І немаведама, дзе дзецца,
Як дапачэ табе часамі,
Хоць ты наймайся батракамі.
– Эх, брат! – махнуў Міхал рукою. –

Мы чулі ўладу над сабою,
А пажывем – яшчэ пачуем,
А тут, хоць як мы ні мяркуем,
Але нічога не даб'емся,
Куды ні пойдзем, ні таўкнемся,
Дабра ніколі не прыдбаем,
Пакуль свайго кутка не маем.
– Свайго кутка! сказаць то лёгка,
Ды гэта справа вельмі крохка:
Тут грошай трэба поўна жменя –

Не наша голая кішэня...
Купі зямлю ды замацуйся,
Купі ты лесу, пабудуйся...
А ў Мікалаўшчыну вярнуцца –
Ўжо лепей тут як-небудзь гнуцца,
Бо там – галда, там шум, цяснота,
І не бярэ ніяк ахвота
Туды зноў ехаць будавацца,
Дык трэба службы ўжо трымацца,
Пакуль яшчэ трымацца можна, –

Антось зазначыў асцярожна.
Да дзядзькі маці далучылась,
Ў другі бок мова пахілілась,
І будзе новая тут хата,
Пасада пашаю багата,
Ніхто цябе тут не сціскае
І ў твой гаршчок не заглядае,
Сядзець не будзеш тут без хлеба,
А пацярпець, вядома, трэба.

– Так, пацярпець! адно цярпенне
І можа даць табе збавенне, –
Тут усміхнуўся Міхал скрыва: –
І гніся век, цярпі маўкліва,
Пакінь ты ўсякую надзею
Хамут з сябе зняць, дабрадзею!

А над уласнай гаспадаркай
Варонай чорнаю закаркай
І цяжкі крыж пастаў над ёю,
Як мусім ставіць над сабою.
Цярпенне – ўсё: яно – бязмежнасць!
Навошта ж тая незалежнасць?!
Навошта гэтае імкненне
Пусціць у грунт у свой карэнне?
Але б вы самі спрабавалі,
Калі б у вочы вам плявалі
І вас агіднаю знявагай
Па сэрцы білі б, як той шлягай!
А ты маўчы, свяці вачамі
Перад паўпанкамі, панкамі
І перад панскім розным збродам,
Цярпеннем скованы, як лёдам! –
Ў Міхала губы дрыганулі,
І вочы іскры сыпанулі.
– Ці мала ўжо цябе тут гнулі?
Цярпі, маўчы, знасі пакорна,
А кожная свіння надворна,
Свістун ці вырадак паганы,
Няшчасны лёкай надзіманы
Ці так нікчэмная басота, –
Яна твайго не варта бота, –
Цябе скубе, цябе ўшчувае –
Маўчы! няхай жа бэсціць, лае,
За нос, як хоча, няхай водзіць! –
Антось і Ганна не знаходзяць,
Што адказаць і што парадзіць
І як пытанне гэта ўладзіць.

Прайшла нядзеля і другая –
Час не стаіць і не чакае.
Ўжо хата новая гатова,
Прыбраны трэскі ўжо і дровы;
Над белым дахам, як карона,
Красуе комінак чырвоны;
Прыветна вокны пазіраюць,
Бы вас у госці запрашаюць, –
Ну, добры выгляд хата мае,
Яна і цешыць, здавальняе.

Сюды сямейка перабралась,
І гэта хата паказалась
Пасля зямлянкі проста раем.
– Хоць хату добрую, а маем, –
 Не тое цеснае скляпенне! –
Казала маці ў здавальненні. –
Чысцютка, светла, бы ў пакоі! –
Прыемна пахла тут смалою
І свежым дрэвам, хваіною.
І ўсё здавалася бы гладка,
Каб так не скончылася загадка
Аб тым падлоўчым на кватэры.
Аб'ездчык, самы той Ксавэры,
Прынёс навіну ў гэту хату.
 – Не падвязло нашаму брату:
Пякельны пан! – Ксавэры кажа. –
Як ноч, на нас на ўсіх ён ляжа.
– А хто такі? – Міхал пытае.
– Бадай яго Міхал ці знае:
То пан Ракоўскі з-пад Татаркі!
Як кажуць, пан занадта шпаркі...
– Пастой, пан, прозвішча знаёма!
Ну, так: я чуў аб ім, вядома...
Дык пан Ракоўскі! Ну, віншую!
 Пакажа нам, дзе рак зімье! –
І – ха-ха-ха! – Міхась рагоча:
Ён паказаць тым смехам хоча,
Што ашукалісь нечакана,
Прыдбаўшы гэтакага пана.
– А як жа! чуў я, што за пташка!
Лядачы нораў, лае цяжка,
Яшчэ і звычай такі мае,
Што з кулакамі налятае.
Ляснічы новы не з'явіўся,
 А ўжо, як трэба, уявіўся;
Усё падробна распісалі,
Як бы яго даўно тут зналі:
І як ён выглядзіць сабою,
І што ён мае за душою,
І чым выдатны і багаты,
Ці кавалер ён, ці жанаты,
Калі, дзе, чым ён вызначаўся,
Як да людзей слатой чапляўся, –

Ну, адным словам, адчыталі,
 Ўсе косці пану перабралі.
І праўда, пан быў злы, паганы
І звераваты, надзіманы,
І мух не мала меў у носе.
І шмат цяжэй тут павялося.

І вось, вярнуўшыся з абходу,
Як бы апушчаны ў воду,
Міхал павёў апавяданне,
Як выйшла першае спатканне.
– Іду, а ён дарогай валіць,
 За ім вярхом Абрыцкі смаліць.
Пад'ехаў гэта і спыніўся.
– Дзень добры пану! – пакланіўся,
А ён, як слуп, і не зважае,
Глядзіць, бы воўк той, і пытае:
– А ты дзе служыш, чалавеча?
– Служу, паночку, я ў Парэччы.
– Ага!.. чаму гэта, ягомасць,
Вядзеш вялікую знаёмасць?
Чужых цялят бярэш на пашу?
 Наскрозь я бачу службу вашу!
Чаму аб'ездак, сцежак многа?..
Пільнуйся ты свайго парога,
Бо мне такіх служак не трэба:
Для гультаяў не маю хлеба.
Дык памятай, чаго наймаўся! –
Сказаў і далей паімчаўся.
– Ну, ўжо ўвялі цялят у вушы!
Ох, да і людзі ж! што за душы! –
Гаворыць маці абурліва.
 – Чаму не скажучь? ото дзіва!
Той самы "Тэш", каб падлізацца,
Гатоў хоць чорту запісацца,
Яшчэ прыбавіць і размажа! –
У гневе дзядзька Антош кажа.
Апавяданае здарэнне
На іх наводзіць засмучэнне.
– Ну, што ж? цярпі, маўчы зацята,
Бо так выходзіць, небажаты. –
Наняўся, кажучь, як прадаўся! –
 Міхал зласмешна адазваўся.

Х. На панскай службе

У той жа дзень, праз час каторы,
Прыйшоў сюды Марцін з каморы,
Ляснік таксама пры кватэры.
Загады розныя, паперы
Яму ў лясніцтве даручалі,
Калі з наказам пасылалі.
Яшчэ здалёк, аж каля кліна
Антось заўважыў тут Марціна.
– Ну, прэцца ўжо Марцін з наказам!
Згарэў бы ты, панок, з ім разам! –
Добра так пану пажадалі,
Але з цікавасцю чакалі,
Што ім Марцін тут заспявае.
– Ну, што нам васпан сказаць мае?
– Наказ прынёс я да васпана!
Наказ такі, каб заўтра зрана
Твой брат Антось шоў да адбору,
А сам Міхал аб гэту пору
Настройваў лыжы да сялібы –
Падбаць панам наконта рыбы;
Бяры там невад з рыбакамі,
Паноў парадуй шчупакамі:
Галодны, можа, небаракі,
А мо абрыдлі ім прысмакі –
Вяндліны, мяса і катлеты,
Павысыхалі, як шкілеты,
Іх вецер з ног чуць не скідае! –
Марцін тут жарту падпускае.
– Ну вось, ужо і даў задачу!
– Ты незадаволены, як бачу;
Але пастой, Міхал, даслухай,
Тады ты ўжо глуздом парухай:
Пан прыказаў яшчэ васпану,
Злавіўшы рыбы, каб тады жа
Сам васпан вёз і да Нясвіжа
Таму другому калашману,
Што падпіраюць князеў замак,
Для цешчаў іх і розных мамак.
– Наказ нічога для пачатку!
Што ж далей будзе, пане-братку?

Э-гэ-гэ-гэ! не мець спакою! –
Міхал затрос тут галавою. –
Ой, дасца гэта служба ў знакі!
На карк уссядзе д'ябал ўсякі.
Хіба ён літасць, сэрца мае?
Ўжо двух у службу запрагае:
Адзін на рыбу – той ў адборку...
Няма на іх, вужак, паморку,
Вось на такіх чартоў лазатых,
На гэтых джынджыкаў праклятых!
Быў чалавек, што можна б ладзіць,
Дык вось няма – памёр! Не вадзіць
На добрых нам паноў ніколі.
А вось такі "Рак", ліха долі,
Не будзе мець табе і зносу.
Так, брат: для нашага ён лёсу!
І ёсць жа прыказка такая:
"Клянi ты пана – пан сычае!"
Міхал хадзіў і бунтаваўся
І на ляснічага злаваўся.
– Ідзе работа, сеяць трэба,
Ляжыць няўзораная глеба,
А ты й каня бяры ў прыдачу...
Сказаць-то лёгка – даў задачу!..
Ото бяда! ото галеча!
А меў бы кут свой, чалавеча,
Ці ж бы служыў? цярпеў бы здраду?
Даўно б у морду плюнуў гаду!
Пайшоў ты к ліху! праваліся!
Сам гэтым хлебам падавіся!
– Вось тут-та, брат, і гора тое
І гэта ліха насланое,
Што нам няма дзе зачапіцца,
І мусім з гэтым мы згадзіцца,
Пад дудку панскую скакаць
І іх загады выпайняць.
Цябе ж дзяруць, як тую ліпку! –
Марцін з кішэні вынуў піпку,
Цыбук заядла прадзімае
І піпку пальцам набівае.
– Цьфу! лае, бэсціць з-за нічога!
А мух, брат, мух у носе многа!

І так нясецца ён, васпане, –
Тычына шапкі не дастане!
Не пазірае табе ў вочы,
Глядзіць, бы воўк той, заўжды скрыва
І заўжды злосны ён надзіва,
І заўжды лаяцца ахвочы...
Ды чорт яго бяры, Міхале!

Што зробіш гэтакай завале?
Ось будзем жыць сяк-так памалу,
Ці гэта ў першы раз Міхалу
Такія справы мець з панамі?
Няхай яны лепш здохнуць самі,
Чым мець праз іх яшчэ згрызоты.
Хіба ж, Міхале, мы сіроты?
І пан, калі нам пашанцуе,
Пад нашу дудку затанцуе:
Няпраўда – згіне племя злое!

– Калі ж та будзе свята тое?
Хіба як возьме нас магіла?
Не наша, браце, а іх сіла!..
Адно, брат, тут: старацца трэба
Прыдбаць сваю скарынку хлеба,
Бо людзі кажуць: "Хлеб служачы
Не надта добры хлеб – сабачы!"
І не сабака страшан воўку,
Калі прыйшлося сказаць к слоўку,
Мой пане-браце, мой Марцяга,

А непрыемна яго звяга! –
Яшчэ крыху паразважалі
І трохі злосць сваю сагналі.
Марцін пайшоў, але для пана
Было яшчэ крыху дадана
Не вельмі добрых пажаданняў,
І пацер розных, і літанняў.
Але дабра, палёгкі, толку
Не прыбыло з таго й на голку.

Спакою тут Міхал не знае,
Як бы на колы вада тая,
Міхал ідзе ды йдзе ў абходы,
І не ухілішся ад шкоды:
То дуб ссякуць, бярозу зваляць,

А там і лес табе падпаляць
Або патравяць сенажаці,
Пажнуць траву на корм цяляці.
Народ жадзён, бо жыве ў сціску,
Гатоў у вочы сыпнуць прыску,
Зрабіць зумыслу дзеля здзеку,
 Не, не ўнаровіш чалавеку!
І свой жа брат цябе кусае,
Бо кожны выслужыцца хоча:
Адно гаворыць табе ў вочы,
Але другое ў мыслях мае
І ўжо здарэння не мінае
На чым хоць-небудзь зло спагнаць,
Як мае быць цябе даняць.
А там надыдзе тое лета,
Глядзі, каб ягад без білета
 У лесе бабы не збіралі
І на грыбы каб білет бралі.
Так вось заўсёды свет зачынен,
І сам жа ты яшчэ павінен
Падатак пану свой даваць –
Грыбоў і ягад назбіраць.
А пан табе не спагадае,
Сваю работу загадае:
То пастуха згадзі, служанку,
Да ночы біся спазаранку.
 А там надыдзе касавіца –
Ўставай, чуць гляне зараніца,
Ідзі, касцоў наймай і жней –
Ні ў чым адмовіцца не смей!
Рабі ўсё борзда, гладка, чыста.
Але пагода наравіста,
І ў часе самае работы
У небе ўсходзяцца грымоты,
І невады за невадамі
Працягнуць хмары над грудамі,
 Спусціўшы пасмачкі-палосы,
Зальюць і копы і пракосы.
І за той жарт Ільі-прарока
Не будзе мець на цябе вока.
Служы, працуй на пана-ката,
А сам не ўправішся, дык брата

Бяры ты з дому на падмогу,
Няхай з табою нага ў ногу
Ідзе па службе, памагае,
А не то, й сына прыпрагае.

Ці ж гэта лад? ці ж то парадак?
Згрызот нямала, многа звадак.
І як ні біся, ні старайся,
Хоць на кавалкі разрываўся,
Прычэпку знойдзе і аблае,
Яшчэ й пад носам наківае.
А ты цярпі, маўчы зацята
І слухай споведзь пана-ката.

І крыўда ў тым, мае вы людзі:
І хто ж то волю даў паскудзе?

Нашто зямля іх, катаў, носіць?
Ой, хто ж ад іх не загалосіць?
А дзе на іх шукаць управы,
Бо суд "праўдзівы", суд "ласкавы"
Паноў за здзекі не карае?
І хто цябе тут падтрымае?
Каму паскардзіцца і дзе?
Хто гэту крыўду адвядзе
І трохі згладзіць перашкоды?
І між сабою няма згоды:

Адны другіх бы тут паелі
Або ўтапілі б, каб прымелі.
Адзін другога не пакрые,
Глядзяць, як ворагі ліхія,
Гатовы ліха прыкупіць,
Каб спатайку цябе ўкусіць.
А пан з таго і карыстае
І па чарзе ўсіх пералае.

— Ну ж і "Рачок"! ото ж уз'еўся!
Чаго на нас ён так насеўся? —

Казаў часамі дзядзька дома. —
І як служыць тут — невядома.
Ото ж зараза ўжо прыўдасца!
Нашто на свеце гэта трасца?
Служы яму ты ўсёй сям'ёю,
А сам ты хоць жабруй зімою.

Сказаць, ну, меў бы ты пасаду,
Дык чорт бы з ім, цяпеў бы гаду,
Але што тут? асот, галота,
Шэсць дзесяцін – чаго? балота!

Другія маюць па валоках,
Як Ліхтаровіч у Затоках.
І што ж? адзін ён службу мае,
Ніхто туды не зазірае,
Ніхто там свету не завяжа
І нават носа не пакажа.
А ты круціся, хвост авечы,
Канца няма той талачэчы,
Ну, проста служба гэта гадзіць,
І кожны нос тут свой усадзіць.

– Вядома, хто дальш ад кватэры,
Таму менш стукаюць у дзверы,
Да іх дайсці не так-то скора,
І там жывуць сабе без гора,
Гаворыць з зайздрасцю і маці, –
А тут, як дзе на воўчай гаці,
Як на пярэсмыках якіх,
Цябе трывожаць кожны міг.
Але ж і самі вінаваты,
Калі так коціцца з хаты,

Дзе толькі пан ні загадае.
Ці ж ён на гэта ласку мае?
Чаму ж на вас і не налегчы?
Чаму ў хамут вас не запрэгчы,
Калі яго так баіцца
І так за службу берацца?
Адзін вось служыць – ну і годзе!
Што патураць яго той модзе?
Дзе ж? мала двух, дык трэці Ўладзя!
Чаму ж на карк табе не ўссядзе?

А трэба часам агрызнуцца,
Бо так і будзеш заўжды гнуцца.
– Ого! ты смела каля печы,
І праўда: кажаш ты дарэчы,
А ты б сама вось паспытала,
Тады б не тое заспявала, –
Сказаў Міхал крыху сярдзіта. –
І будзе нехаця зашыта

Твая тут губа, мая міла:

Яго тут права, яго сіла!

Або ты знойдзеш праўду ў свеце?

Каму пажаліцца, скажэце?

Судзіцца будзеш з ім? За што жа?

І хто табе тут дапаможа?

Хіба цябе ён тут трымае?

Служыць гвалтоўна прымушае?

Не хочаш службы, ну, палайся,

Бяры манаткі, выбірайся.

Але куды? дзе твой прытулак?

Нагатавалі табе булак?

Каму ты міл, скажы, ў бядзе?

Эх, не прыхілішся нідзе!

Паскачаш дроздзіка, бы скачка,

Калі няма свайго куточка.

А як прачуюць гэта людзі,

Ад іх адбою тут не будзе...

Чаму ж яму не казырыцца?

І вон прагнаць не пабаіцца;

Ты з ім не зграешся ніколі,

Раз ты прымушан да няволі.

– Ну, й будзе ездзіць – што за дзіва!

Калі маўчаць яму цярпліва.

Чаго баяцца? не прагоніць

І горш ужо не запалоніць.

І хто ж, як ты, на свеце служыць?

Аб глупству кожнаму ён тужыць,

Не спіць, не есць і ног не чуе,

У лесе днюе і начуе,

З людзьмі грызешся, як сабака, –

А доля ўсё ж твая аднака.

Чаго ж так надта выдыгацца?

За што так падаць? так старацца?

Затым, каб больш цябе ганяць?

Часцей ў аглоблі запрагаць?

І будуць ездзіць, і не знайся,

А ты маўчы, а ты старайся!..

Каму, каму, а ўжо Антосю

Сказаць бы можна, каб прыйшлося,

Бо ён на службу не наймаўся.

– Або я, думаеш, збаяўся? –

Гаворыць дзядзька, ў хаце храбры. –
А калі што, дык і за жабры.
– Паслухаць вас, усе вы хваты!
А чуць да дзела – душа ў пяты!
Няма чаго мянціць языкам,
А крык, як быў, і будзе крыкам.
– Няхай крычыць, і ты крычы!
– Хіба што жабаю ў карчы;
Прынамсі, з гэтакім паспехам, –
Міхал аклікнуўся зласмехам.

Вось так пачнуць казаць, бывала,
Ды з тых размоваў толку мала,
І толькі горш удражніш раны,
І свет заткуць гушчэй туманы.

А пан за службу шчыра браўся,
Па лесе лётаў, прыглядаўся,
Каб дзе заўважыць непарадак –
На гэта вельмі быў ён падак.
Але ён злы быў асабліва,
Як граў у карты нешчасліва.

Тады яго асцерагайся,
Як ад заразы ўжо хавайся.
Раз ён віхрыўся, ды няўдала:
Для злосці стравы бракавала.
Вось у Парэчча пан шыбуе,
Крычыць, Міхала патрабуе,
Каня спыніўшы каля брамы.
Міхал у гэты момант самы
Прыходзіць з лесу, йдзе да пана.
– Чаму на флянсах у васпана

Сляды быдлячыя? – пытае,
А сам так скрыва паглядае,
Насупіў твар і зрушыў бровы.
– Былі там панскія каровы!.. –
Ох, тут ляснічы як уз'есца!
Ну, не знаходзіць сабе месца!
Ды як затупае нагамі!
Крычыць, махае кулакамі,
А вочы тыя, як у змея.
Ад злосці больш яшчэ чарнее,
З астатніх слоў Міхася лае,

З пасады выгнаць пагражае.
Міхал маўчаў, ды нечакана
Ён сам як рушыцца да пана!..
Ляснічы зразу ўзад падаўся...
– Чаго пан гэтак раскрычаўся?
Завошта пан мяне так лае?
Згарыць яна няхай, такая
І служба гэта, і пасада,
І гэта крыўда, й гэта здрада,
 І гэта панская адплата!..
Няхай яна будзе праклята!.. –
Міхал тут плюнуў, завярнуўся –
Хоць раз, ды добра агрызнуўся!

XI. Дзедаў човен

Міхал вайшоў у хату злосны.
– Ах ты, вар'яце безлітосны!
За што ты лаеш? за што хаеш?
Што да мяне ты, скажы, маеш?
Чаго чапляешся слатою,
Каб ты не ведаў век спакою!
А прападзі ты, гад шалёны! –
І доўга сыпалісь праклёны,
Пакуль Міхал свой гнеў не выліў.
 – Але ж і я яго зажыліў!
І зразу змоўк, сабача морда! –
Міхал прамовіў досыць горда. –
Прагоніць вон – хай праганяе,
А служба знойдзеца такая:
Мяне сам князь у замку знае!
– І маладзец, – гаворыць жонка, –
Ды трэба больш было насыпаць,
Каб аж пайшло калоць пад кіпець,
Каб ззелянеў ён, як зялёнка.
 Прагнаць! за што? Украў, ці што, ты?
За лес спраўляеш сабе боты?
Ці прапіваў дабро скарбова?
Не будзе гнаць цябе за слова:
Няма прычын. А папусціся,
Тады ідзі ты хоць тапіся.
– Ото ж зараза! от халера!

От дачакалі сабе звера!
Прыпільнаваць бы дзе брыду, –
За "гітал", падлу, ды ў ваду!
 Парваць бы ноздры качарэжкай
Або глузды адбіць даўбешкай;
І не было б табе граху:
Забіў, як вош або блыху! –
І дзядзька моцна абурыўся
І разважаць яшчэ пусціўся:
Ці быў бы грэх, ці грэх не быў,
Калі б падлоўчага забіў?

Міхал, сказаць, крыху баяўся
Размовы з ім; ён спадзяваўся,
 А што, як скажа выбірацца?..
Такі пабайваўся, прызнацца,
Бо што ж? няма дзе разгарнуцца,
Няма дзе, брат, табе прыткнуцца.
Ды ў той жа дзень наказ быў даны
Ісці Міхалу пад буданы
Сачыць ваўкоў. Ну, значыць, квіта!
Прайшла гарачка і нябыта.
І праўда: ўсё сышло, ні слова.
І нават з ім была размова
 І гаварыць з сабой даваўся –
Не тым, зусім не тым здаваўся!
І ўсе згрызоты нейк адселя,
І ўсе тут зноў павесялелі
Ды зноў рабілі свае справы
І для карысці, і для славы.

Цяпер дазвольце вы ўжо мне
Сказаць аб дзедавым чаўне.
Калі казаць пра човен дзедаў,
То трэба ўжо, каб кожны ведаў
 Пра дзеда Юрку хоць бы змала.
Перш-наперш Юрка – цесць Міхала,
А стала быць, яго сваяк;
Затым – дзед Юрка быў рыбак.
Ды рыбакі не ўсе аднакі
Свае ў іх густы і адзнакі.
Дзед меў да сецей нахіленне,

А вудзіць – не: не меў цярпення
І не любіў наогул вуды
І гэтай вудавай маруды,
 Бо вуды любяць больш паны
І, выбачайце, свістуны;
Хоць, праўда, хлеб ядуць і з вуды,
Але не ўсе і не заўсюды.
Вось невад – о! другая справа –
Тут, брат, не вуда, тут – аблава!
І волак можна пахваліць:
Ім можна здорава лавіць.
А лепш за ўсё, мае браткі...
Сказаць вам? венцер, нераткі!
 Ды толькі трэба мець знароўку,
Каб не страляць у саракоўку,
Бо трэба ведаць, дзе паставіць,
Ды ўмець і венцер добры справіць.
Мастак быў дзед на ўсё на гэта:
Лавіў нямала ён за лета;
Былі ліны, язі і плоткі –
Лузаў дзед добра сабе злоткі:
Было за што кручок загнуць,
Было і ў краму з чым зірнуць.

І любяць дзеда Юрку ўнукі,
Яны цалуюць яму рукі,
А дзед у плечы іх цалуе
І абаранкам патрактуе.
Цукеркі дзеду – не, не любы,
Няхай іх качкі: псуюць зубы,
Дык лепш не знаць іх, ну іх к ляду,
Гэту дзявочую прынаду!
Звычайна дзед быў вельмі ціхі,
Не падымаў нідзе шуміхі,
 Але быў сталы і разумны,
Такі разважлівы і ўдумны –
Ну, чалавек старога складу,
Калі што скажа, то да ладу,
Але дзе крыўда і махлярства
Тады дзед меў адно лякарства –
Не паглядзіць ён, хто такі ты:
Хоць чорт, хоць д'ябал знамяніты,

Пляваць яму на тваю масць,
Але ўжо чапаласу дасць.
Адзін на ўсіх пайсці гатовы,
Без разважання, без размовы!
Ну, а калі дзед падгуляе,
Тады ён йзноў адменнасць мае,
Тады ён нават і бушуе
І трохі сына памуштруе;
Але пад гэтым бушаваннем
Хавае гумар з насміханнем:
Больш жарты строіць, чым ваюе.
– Язэп, ўставай! – крычыць ён сыну. –
 Ўставай у гэтую ж хвіліну! –
Бярэ дзед ноты цэнаровы,
Нібыта злосны яго бровы.
– Чаго да хлопца прывязаўся?
Лепш лёг бы каменем. Набраўся! –
Гаворыць баба і сярдуе,
А дзед яе як бы й не чуе.
– Ўставай, лайдак, маліся Богу! –
Язэп варушыцца ў бярлогу,
Ўстае, пачухваецца, плача:
 Што-то за доля, за бядача!
Ці ён распуснік? ці ён збойца?
– Ну, кленч!.. хрысціся! ў імя Ойца!..

Язэпа трохі дзед павучыць,
І памуштруе, і памучыць,
Бо трэба ж іх адукаваць
І паслушэнству навучаць.
Яшчэ на дзеда паглядзеце,
Калі дзед вып'е на банкеце.
У дзеда шчокі румянеюць,
 У дзеда вочы весялеюць,
Гарохам дзедаў смех якоча,
А сэрца руху, шуму хоча.
"Эх, ешча-шчышча! Ешча-шчышча!"
Тут дзед і цмокае, і свішча,
Як салавей з сілаваронкай,
Ды як зальецца песняй звонкай!..
Не! дзеду трэба болей руху,
І дзеду цесна ў тым кажуху.

Кажух на лаву дзед скідае
І бубен-рэшата хватае,
Бубніць у вечка чым папала
Ды як прышчоўкне! ды прыўдала!
Тут вам і полька, і мазурка...
Такі быў дзед, нябожчык Юрка!

І дзядзька быў рыбак выдатны,
Хоць больш урыўкавы, прыватны,
Але лавіў-такі нямала,
І дзядзьку ў рыбе шанцавала.
Бывала, пострыжні прыправіць,
На шчупакоў нясе і ставіць.
Глядзіш – о, добрая мінута! –
Шнур з вілак спушчан, палка ўгнута,
Схапіў жыўца шчупак і свішча,
Дастаў – ў два локці шчупачышча!
І з вудай дзядзька шчасце мае:
Язёў занадзіць і кілзае;
Язі ў тры хунты і ў чатыры!
Агледзіць дзядзька букты, віры,
Картофель зварыць і гароху,
І надзіць рыбу ён патроху.
Лавіў наш дзядзька нераткамі
І венцярэмі і сачкамі,
Ды аднаго ўсё ж бракавала:
У дзядзькі чоўна не ставала.

Каля адрынкі пад страхою
У дзеда Юркі сіратою
Валяўся човен так, без дзела,
На сонцы сохла яго цела,
І човен, праўда, ўжо няновы.
Дзед Юрка быў рыбак скарбовы,
Скарбовай чайкай карыстаўся,
А ўласны човен так валяўся,
Як бы ў адстаўцы той сенатар,
Хоць на чаўны дзед быў аматар.
Дзед Юрка дзядзьку паважае
І да яго прыхільнасць мае:
Антось не знае такой моды
Рабіць у рыбе перашкоды,

І глупства ён рабіць не стане,
І ў венцер дзедаў не загляне.
– Бяры, Антось, ты човен гэты.
Рассохла трохі ён за лета
І сям-там нават пакалоўся,
І шашаль, можа, дзе завёўся,
Але, агледзеўшы, нічога:
Яшчэ паслужыць мала-многа. –
Антось, як сонца, засвяціўся:
Даўно аб чоўне ён смуціўся.
Дадому дзядзька ехаў лёсы,
Кладзе ён човен на калёсы,
І едзе наш Антось вясёлы,
І з ім падсмейваюцца й колы.
На рэчку човен ён спускае –
Няхай сабе тут намакае;
А там, управіўшыся з сяўбою,
Залье Антось яго смалою,
Агледзіць і заканапаціць,
А дзе і бляхаю прыхваціць.
"Засвішча човен мой стралою!" –
Так думаў дзядзька сам з сабою.
Пакуль Антось канчаў работу,
На рэчцы човен меў турботу:
Як толькі добра сонца ўгрэе,
Кастусь у чоўне ўжо дурэе
Без нагавіц, ў адной кашулі,
І хоць за ногі мыцкі тнулі,
І запускалі як бы спіцы,
Але скідаў ён нагавіцы,
Бо так спрытней быць каля чоўна
І нагавіцы – рэч умоўна.
Зазнаў тут бедны човен гора:
Каламі Костусь яго пора,
І ва ўсе бокі яго круціць,
І толькі воду каламуціць,
Бо тут гразі больш, чым вады,
І мулу, рознае брыды.
Бубніць тут човен, ходзіць рэха –
Такая хлопцу з ім пацеха!
Антось на човен свой як гляне –
І весялей на сэрцы стане:

Які б ні быў, а ўсё чаўнок,
І шчылін мала, як намок.
Тым часам дзядзька ненарокам
Глядзеў на човен добрым вокам.
Дзянёк ён выбраў больш-менш вольны,
Ідзе вясёлы і давольны.
На бераг човен выцягаюць,
Алесь і Костусь памагаюць.
– Набок вярнеце, дном угору!
Палечым зараз, наш ты хворы! –
Да чоўна дзядзька так звярнуўся
І тут жа зараз завінуўся.
– Бярэце пакулле і спіцы...
Памчымся мы на ніз крыніцы,
Аж толькі вецер засвідруе! –
Язду ўжо дзядзька тут смакуе.
– Вы шчыльна, шчыльна затыкайце!
Што наймацней, брат, забівайце!
Ды дружна, борзда канапаціць,
Каб час не зводзіць і не траціць!..
Стары ўжо, падла, і трухлявы:
Увесь, як рэшата, дзіравы, –
Гаворыць дзядзька ў час работы,
Сабе, другім дае ахвоты.
Ідзе работа і размова –
І канапачанне гатова.
Смалою трохі засмалілі
І на ваду чаўнок спусцілі.
Але тут цесна, вады мала,
І дно аб землю шаравала.
А дзядзька хоча дзеля спробы
Дальш з гэтай выбрацца трушчобы:
Там, далей, рэчка не такая
І глыбіні даволі мае.
Праз плот чаўнок гуртом куляюць,
На ніз паволі прапіхаюць,
А дзядзька сам садзіцца ў човен.
"Плыве човен, вады повен,
Ды ўсё - хлюп! хлюп! хлюп!"
Спяваюць хлопцы і жартуюць,
І дзядзька з чоўнам дальш шыбуюць.
А дзядзька важны выгляд мае;

Замест вясла прысок трымае,
А твар яго, як сонца, ясны,
Бо гэты човен – яго ўласны,
І не цячэ ён ані-ні;
Чаўнок, куды ні павярні.
І трэба ўсё-такі зазначыць –
Такой працэссі вам не бачыць:
Алесь і Костусь човен пхаюць,
Падол кашуль ў зубах трымаюць,
А дзядзька ў чоўне – сонца ў коле!
Тым часам човен і на волі,
Бо тут глыбока рэчка грае,
І хлопцам пуп вада мінае.
– Ну, годзе, хлопцы, досыць вам:
А ну-ткаль спробую я сам! –
І дзядзька ўжо тут адразэчку
Пачуў, што выехаў на рэчку,
І гэта яснасць сходзіць з твара.
Бярэ ён прыс, ён повен жара.
Рашучасць думкі, смеласць руху, –
Эх, колькі сілы, колькі духу!
Зусім істота ў ім другая!
На прыс ён разам налягае
Ды на нагах калі прыгнецца!
Тут човен раптам як рванецца,
Бы той спалоханы шчупак!
Герой наш дзядзька, наш рыбак,
Адразу ў дзве бяды папаўся:
Перш-наперш прыс у гразь вагнаўся,
А човен носам – трах у дрэва!
А дзядзька раптам – гоп налева!
І ногі ў портках адмысловых –
Не проста ў зрэбных – шарачковых
Адно ў паветры бурканулі
Ды ў воду ўмомант баўтанулі!
Ўсхапіўся дзядзька мокры, брудны,
А вынік спробы той паскудны:
Чаўнок – не човен, а карыта,
І нос і частка дна адбіта;
Прысок тырчыць, як струп на плеху,
А хлопцы поўзаюць ад смеху,
А дзядзька сам – цар без кароны
І выгляд – мокрае вароны!

XII. Сесія

У інтарэсах асвятлення
Яшчэ нязнікшага з'яўлення
Не шкодна б святам, вольным часам,
Схадзіць на сесію з Міхасем.
Міхась паснедаў, прыадзеўся –
І на кірмаш схадзіць ён меўся, –
Не то што б там якія справы
Былі патрэбны і цікавы,
А проста так сабе ў нядзельку
Праведаць Залмана ці Эльку.
Міхал – навошта ўжо таіцца? –
Любіў-такі павесяліцца,
Зайсці да Малкі ці Ляйботы,
Каб збыць за чаркаю згрызоты.
Ці так ці не, ва ўсякім разе
Другое мелася на ўвазе:
Міхал любіў каля бутэлькі
Пытаць тых-сіх наконт зямелькі,
Бо так на службе дапаклі,
Што гэта думка аб зямлі
Запала ў сэрца назаўсёды,
Як промень волі і свабоды.
На тую ж сесію штотыдня
Хадзіў Міхал да пана-злыдня.
Звычайна з раніцы ў нядзельку,
Калі пакіне пан пасцельку,
Аб'ездчыкі са стражнікамі
Сюды схадзіліся, з'язджалісь,
З гадзіну добрую сланялісь
Або мянцілі языкамі,
То часам востра, то пагана,
Пакуль не клікалі да пана.

Вось і цяпер, у дзянёк гэты,
Як мае быць ужо адзеты,
Сказаць, адзеты і фарсіста
І гладка выбрыўшыся, чыста,
Міхал ужо разгладжваў вусы.
– Асцерагайся ж ты спакусы:
Прыйдзі хоць раз дадому ў часе! –

Звярнулася жонка да Міхася.
Ох, гэта нуднае прыслоўе,
Бадай яму ўжо безгалоўе!
І колькі раз ён чуе гэта!
Ну й надаедная ж кабета:
Вось так і выкіне на вока!..
Міхал абураны глыбока,
І гнеў мяняе яго вочы.
Ой, ды й язык жа ты жаночы:
Ці ёсць, ці не прычына тая –
 Ўсё роўна менціць і кусае.
– Ну, як табе ўжо не абрыдне
Казаць адно сто раз на тыдні?
Сказала сорак раз і – квіта! –
Міхал адказвае сярдзіта,
Глядзіць, пабліскае вачыма
І злосна ўскідвае плячыма.
– Бо праўда вочы табе коле,
І не мінеш ты нябось Сроля,
Не людская твая натура,
 Не пахне дом свой і пячура:
Абы гарэлка на прымеце –
Ты ўсё гатоў забыць на свеце! –
Міхась стаіць, знявагі поўны,
І погляд кідае бязмоўны.
О, колькі крыўды ў ім, абразы!..
Э! лепш змаўчаць ёй, лепш тры разы
І не адказываць нічога.
Ён толькі ўбок плюе з парога,
Ідзе – сам гнеў і сама бура,
 Са лба на бровы збегла скура,
А губы шчыльна-шчыльна сцяты,
Дзвярмі ён грукнуў, выйшаў з хаты
І злосць душы і сэрца пляму
Выносіць з дому аж за браму;
І нейкі час ён па дарозе
Ідзе абураны, ў трывозе,
На жонку злосны, на самога,
Бо ў словах жонкі праўды многа.
Але ж нашто калоць у вочы?..
 Цьфу! дня табе няма і ночы,
Ані часіначкі спакою;

Чорт кожны вяжацца слатою,
А тут яна шэй-на-катрынку
Як завядзе, дык без упынку.

Міхал аб помсце строіць планы.
Вось ён нап'ецца, прыйдзе п'яны,
Каб аж язык не варушыўся,
Калі такім ліхім радзіўся;
Няхай крычыць сабе тады.

А не – не ўзяць два дні яды
Наперакор сваёй жанчыне,
Пакуль яе злосць не астыне?

Міхал і клін ужо мінае.
Направа сцежачка сляпая
Вядзе балотцам на ачосы.
Міхал ідзе пакуль што босы
І на дарожку зварачае,
Ідзе свяржэнскімі маргамі
І гразь памешвае нагамі.

І покі ён мінуў лагчыны,
На лбе разгладзілісь маршчыны
І ў сэрцы бура уляглася.
Другія думкі на Міхася
Цяпер найшлі нейк неўзаметкі,
Ды толькі іх маўклівы сведкі –
Лясок, дарожка, елкі, хвоі,
Свае ў іх думкі і настроі.
Балотца пройдзена памалу.
Густым ляском па буравалу

Міхал выходзіць на гасцінец.
Цяпер у думках пан-злачынец.
І не хацелася б з ім знацца,
Ні справы мець, ні спавядацца,
Ні слухаць лаянкі-пагрозы;
Але ні злосць твая, ні слёзы,
Ні моцна шчэмлены кулак
Не зменяць справы аніяк –
Цярпі! чаму? дакуль цярпенне?
Калі канец яму, рушэнне?

Няўжо ўвесь век жыць з панскай ласкі
І перад ім чуць абавязкі?

І слугаваць яму, старацца
І ў тры пагібелі згінацца?
Адказ адзін: няма, брат, ходу,
Хоць з моста кідайся ты ў воду;
Няма зямлі свае і хаты,
І мусіш гнуцца, як пракляты,
Бо ты ні мяса і ні рыба.
Ідзе Міхал, прад ім сяліба,
Засценак добра так знаёмы,
І хоць няважныя харомы
Тут гэта шляхта збудавала,
Але живе і гора мала!
Хоць шляхціц цёмны, як саган,
Затое ж сам сабе ён пан:
Паноў ляснічых знаць не знае,
Прад імі спіны не згінае:
Пад бокам паша, агароды,
І лес, і поле – ўсе выгоды.
Міхал зірнуў і пазайздросціў:
Чаму й не ён між ягамосцяў?
Нядзелька, свята – людзі вольны,
Свая ахвота, свой дазвол,
На рынак едуць, хто ў касцёл,
Як гэты Людвік багамольны,
А хто пагульвае так дома;
А ты вось совайся, як бома,
Ды бойся ліха і падкусу –
Не ступіш кроку без прымусу.

За горкай панская пасада,
Як у вяночку, каля саду
Ў глыбі прасторнага дзядзінца
Стаяла з боку ад гасцінца.
Будынак, парк і агарожа –
Было ўсё слаўна і прыгожа;
Мастацкі зробленая брама
Ласкала вока гэтаксама,
Але Міхалу не хацелась
Глядзець на гэта ўсё – прыелась,
І панскі дом з ласіным рогам
На Міхася глядзеў астрогам,
Бо тут, апроч тае знявагі,

Сказаць, ад кожнага брадзягі,
У стражнікоўскім сваім лёсе
Нічога ведаць не прыйшлося.

А гэта сесія, спатканне,
Падкушванне і насміханне –
Як прыкра гэта ўсё, і нудна,
І непрыемна, і паскудна!

Міхал ступіў на двор кватэры
З душою, згрызенай без меры,
Але, спаткаўшы саслугачых,
Спакойных больш і менш гарачых,
Міхал мяняе выраз твару
І гоніць прэч задуму-хмару,
Ідзе, вітаецца, смяецца,
Бы смутку век не знаў, здаецца,
Бо людзі схільны строіць кпіны
З тваіх нягод без дай прычыны.

Тут быў Скварчэўскі, Ліхтаровіч,
Амброжык, Суднік, Астахновіч,
"Памдзей", аб'ездчык і мыслівы,
На пачастункі памаўзлівы,
"Памдзей" быў створан з "пана дзея".
Не поп наш дзядзька, але ўмее
Зірнуць часамі "ў свае святцы",
Каб трапным словам адазвацца
І сэнс "духоўнай" карталюшкі
Паправіць ліпкаю мянушкай.

"Памдзей" аб'ездчык быў няшкодны:
Так, чалавек ён старамодны
І не такі, як Ворцюх, зыркi,
І меней здольны на прыдзіркi,
І на падкусы, і на ўданне,
За што й вагі ён не меў звання.
Вось Арцюшок – о, гэта скула!
Ну і шкадлівы ж быў, хамула,
Хоць у панкі пралез адразу:
Цаніў Ракоўскі ў ім заразу;
Вось так і віўся каля пана...
Цьфу, ты, мардасіна пагана!
Якога чыну даслужыўся –

Обер-аб'ездчыкам лічыўся,
Брахун не горшы ад сабакі.
Ён меў сабачыя адзнакі –
Брахаў налева і направа;
Была й сабачча яго слава,
І калі пахла дзе даносам,
Тады, крутнуўшы толькі носам,
Казалі згодна, ў адно слова:

"Ну, гэта штучка Арцюшкова!"
А вось і ён. Ідзе фарсіста,
Глядзіць звысоку, ганарыста,
Але зірнуць людзям у вочы
Ён штось не надта ўжо ахвочы,
А параўняўшыся з "Памдзеем",
Ён толькі лыпнуў ліхадзеем
У бок аб'ездчыка старога,
Але не вымавіў нічога.

"Памдзей" штурхець пад бок Міхала:
"Счуў, бестыя, чыё з'еў сала".
На Арцюшка "Памдзей" ківае,
А сам нявесела ўздыхае
І выраз твару мае горкі.
– Чакаць, пам-дзееньку, праборкі! –
Прамовіў ён у засмучэнні. –
Брахнуў аб нейкім папушчэнні,
Пабіць бы гаду морды-пыцкі!

Тут быў таксама і Абрыцкі,
Стары аб'ездчык і служака,
Курэц і добры выпівака.
Любіў і ён "Тэш, проша пана..."
Куснуць падчас неспадзявана.
Звычайна ён спаўняў тры ролі:
Або смяшыў усіх да болі,
Калі ў смяхотным захапленні
Апісваў розныя здарэнні,
Ці пераймаў таго-другога,
Або маўчаў зацята-строга
Ды пухкаў люльку задуменна,
Або гарэлку піў сумленна,
Ды не валяўся пад платамі,
Хоць скробаў добра капытамі.

У часе гэтых сесій-збораў
Было нямала абгавораў
І розных штучак, жартаў, кпінак,
Ліхіх і добрых успамінак;
То часам смехам, а то ў злосці
Перамывалі панам косці,

Рашалі розныя пытанні
Наконт сяброўскага спаткання,
І хто каму дзе стаўся варты,
І закладаліся на кварталы,
Зусім забыўшыся аб лесе.
Але ўся важнасць гэтых сесій
І іх грунтоўныя асновы
Складаліся з панскае размовы,
Калі каго сам пан ляснічы
Да канцылярыі закліча.

Тады ўсё моўкла – ні гу-гу!
Звычайна ў першую чаргу
Для рапарту і справаздачы,
Угнуўшы хвост той па-сабачы,
Ішлі аб'ездчыкі асобна
Пра ўсё паведаміць падрабна:
Якія дзе былі здарэнні
Ці непарадкі, папушчэнні:
Як леснікі, яго падпаскі,
Свае спаўнялі абавязкі,

Дзе і ў каго былі парубкі,
Каб мець прычыну дзеля ўзлупкі.
Калі ж у гэтай справаздачы
Было ўсё добра без астачы
І тыдзень скончваўся шчасліва,
Тады ляснічы глядзеў скрыва:
Ты маеш, значыцца, хаўрусы
І ў адной чарцы мочыш вусы.

Тут гэты лад быў так збудован,
Што на даносах быў заснован,

І мелась тут навідавоку
Кусаць адзін другога збоку.
На гэты раз неспадзявана
"Памдзея" клікнулі да пана.
"Памдзея" падскочыў, здрыгануўся

І навакола азірнуўся.
– Ну, будзе лазня, пане-дзею!
Але за што? не разумею! –
Прамовіў ён, ускінуў плечы
І ў бег пускаецца старэчы. –
Бадай ён быў курам прысніўся! –
Убег, нізютка пакланіўся.
Стаіць пакорна і рахмана,
На крыж гатовы йсці за пана,
Старыя костачкі злажыць
І верай-праўдаю служыць...
І так зніжацца! цьфу, агіда!
Не мець ні вобраза, ні віда,
Ні нават цені чалавека;
Стаяць, бы куль, бы лялька нейка,
Глядзець на пана, як той Лыска...
Эх, так упасці і так нізка!
Затое ж пан той! паглядзеце:
Хто з ім зраўняецца на свеце?
Які ён важны, панаваты,
Выдатны, "мондры", зухаваты!
Які ён гога! які дока!
Як ён сябе нясе высока!
Пабачце гэту яго міну:
Ён – цар, ён – бог напалавіну,
Злучэнне блеску, ззяння, цені –
Сагні прад ім свае калені!..
І прад такім вось галамоўзай
Не смей стаць роўна ты, а поўзай!
"Памдзей" стаіць, пан не зважае,
Як бы то слуп ці рэч якая,
Сядзіць надзьмуты, звераваты
І разглядае асігнаты.
– Ну, ягамосцю-аматору,
Ці павяраў сваю камору? –
Зрабіўшы гэта запытанне,
"Рачок" зірнуў ліхім барбосам
І ўсё пакручвае тым носам,
Мінуту ловіць насядання.
Што адказаць трапней на гэта?
Якая хітрая тут мэта?
У чым яго, "Памдзея", ловяць?

З чаго пачнецца тая споведзь?
Якія зразяць яго стрэлы?
"Ну, ну, "Пам-дзееньку", будзь смелы!
Бог дасць, сухі ўспаўзеш на бераг".
Мамент, а думак цэлы шэраг.
– Так, павяраў, панок, вядома.
Хіба мне служба незнаёма?
– А шмат разоў быў на каморы?
– Пяць раз, "Памдзею", з пазаўчора.
– Дзе Астахновіч? Марцін! – Слухам! –
Марцін на двор імчыцца духам
І зараз зноў сюды ідзе
І Астахновіча вядзе;
Паўзе з павагай Астахновіч,
Ляснік каморны з Давідовіч,
Маруда страшны, глух на вуха...
Ну, што ж? не даў Бог яму руху.
Прыйшоў, сюд-туд ён глянуў скоса
І затрубіў разы два носам,
Бо трэба ведаць, хто і дзе ты.
– Быў у цябе вось дурань гэты?
Адказвай праўду мне, Зыдоры,
Як ён даўно быў на каморы? –
Аб'ездчык страчвае надзею!
"Гэ, вось ты ліха, пане-дзею!
Цяпер папаўся, дабрадзею:
Вось так і цапне, так і цапне,
Калі ні ў пяць, ні ў дзесяць ляпне?
Каб не глухі, шапнуць бы можна.
Эх, галава твая парожна!
Ну, як тут быць? як падказаць,
Каб і Зыдоры сказаў "пяць"?"
Ён раптам момант улучае,
Пяць пальцаў моўчкі падымае.
Зыдоры згледзеў знак маўклівы.
– Пяць дзён, як быў там пан мыслівы, –
Гукнуў Зыдоры вельмі рады,
Што гэтак выйшла без парады.
"Бадай жа ты прапаў, мой мілы!
Не знаць бы век цябе, дурылы!
Ўсё сапсаваў, бадай ты знік:
Пяць дзён! пяць скул на твой язык!"

– Лайдак! – як скокне да "Памдзея"

Ляснічы-змея, ну, аж шалее,
Жыўцом грызе сваю ахвяру.

– Пся крэў твая, галгане, лгару!

Ты гэтак служыш, о, лайдаку!

Да д'ябла выганю, сабаку,

Каб не было тут твайго смроду!

Я выведу такую моду!

Павінен быць на сваім месце,

А князеў хлеб дарэмна есці

Не будзеш, псіна ты старая! –

З апошніх слоў "Памдзея" лае.

І доўга льецца гэта песня,

Як толькі з крыку ён не трэсне!

"Памдзея", прыбіты і прыгнуты,

Цярпліва зносіць крыж пакуты,

Стаіць, удал спусціўшы вочы,

І толькі зрэдку забармоча:

– Даруй, панок! нех пан даруе! –

А пан нічога не шануе

І, расчыніўшы губы-трубы,

Як непрытомны, злосны, грубы,

Шпурляе кнігі, рве паперы

І брудна лаецца без меры

Ды насядае на "Памдзея"

І ўсё не мякне, не дабрэе,

А мае дрэнныя намеры.

"Памдзея" задком, задком у дзверы

Паўзе-адходзіць ад навалы

І раптам робіць "махні-драла",

Бяжыць на двор, увесь чырвоны.

– О ты, халера! о, шалёны!

Ото ж наскочыў, пане-дзею!

Папаўся ў лапы кату-змею! –

Гаворыць ён ды азірнецца:

Яшчэ пагонь яму здаецца.

– А ты, Зыдоры, пане-дзею,

Ты – куст альховы! о, зладзею!

"Пяць раз" паказваю, тупіца!

А ён "пяць дзён"! – цьфу, цьфу, дурніца!

XIII. Падгляд пчол

Пакуль што досыць аб панох:
Яны прыеліся, дальбог!
Яны без сэрца і сляпыя,
І ўсе заходы іх пустыя,
І пусты іх усе імкненні
Назад ход часаў павярнуць
І дзіркі палкамі заткнуць
І перарваць жывыя звенні,
Якіх вякі не перарвалі
 У гістарычным перавале.
Ім цёмна, нема кніга лёсу,
Яны не бачаць далей носу
І рубяжоў свае пасады...
Ану іх к ліху! ну іх к ляду!
Час у Парэчча зноў вярнуцца
І ў іншых хвалях скупануцца.

Парэчча – слаўная мясціна,
Куток прыгожы і вясёлы:
Як мора – лес, як неба – доли,
 Зіхціць у кветках лугавіна...
А колькі ягад і парэчак!
Як пахне мёдам поле грэчак,
Калі пачнуць яны цвісці!..
Ну, як тут пчол не завясці:
Ім столькі выгад тут, прастору!
Яшчэ з вясны, ў час перабору,
Сюды прывезлі пчол калоду,
Ну, так, між іншым, для заводу.
Але ручыцца сталі пчолкі.
 Знайшліся людзі для суполкі:
Хто вуллем браў пустым, грашамі,
А хто падмазваў барышамі.
І як не прымеш чалавека?
А не прыймі, то небяспека:
Памысліць ён табе, брат, зла, –
Не любіць зайздрасці пчала.
Антось у дзеле тым пчаліным
Вёў першы рэй, галоўным чынам,
Хоць гэта новая навучка

На першых часах была мука,
І першы крок у новай ролі
Ён не забудзе – не, ніколі!

У летні поўдзень – была спёка –
Выходзіць рой, снуе высока
І на вярбе ўгары садзіцца –
Ніяк туды не даступіцца.
Антось бярэ куроным, сіта,
Глядзіць на гэты рой сярдзіта:
Вось не было яшчэ бяды!

Загнаў жа чорт яго туды!
Палез Антось перш па драбінах,
З драбін цярэбіцца ў галінах.
Сяк-так прыладзіў сіта крышку,
Абрус адсунуў, бярэ лыжку
І толькі чуць крануўся рою,
Гудзе пчала над галавою,
Другая ў вуха – тыц знячэўку!
Схіснуўся дзядзька наш на дрэўку
І мімавольна – хоп за сук!

Тут сіта выехала з рук,
А патрывожаныя пчалы
Спяваюць хорам, як анёлы,
Але кусаюць па-чартоўску.
"Згары ж ты лепей, рой такоўскі!"
Угнуўся дзядзька – няма рады,
На землю падаюць прылады;
За імі дзядзька наш з накропам
З вярбы на землю шуснуў снопам.
Схапіўся дзядзька ды наўцекі,

Бяжыць, як бы шалёны нейкі,
Бяжыць дваром між хлевушкамі,
Ад пчол бароніцца рукамі
Ды пад салаш бяжыць пад стрэху.
Было бяды тут, было смеху!
Ды потым дзядзька прывучыўся,
Да пчол зусім прызвычаіўся,
І бортнік быў ён акуратны,
Хоць не такі, як Кандрат, здатны...

Тым часам Спас святы мінуўся,
І лес у чырвань апрануўся.
Дрыжаць у золаце асіны,
І гнуцца кісці верабіны.
Пчала аб мёду меней дбае,
І спожыць ёй ужо не тая;
Таксама ж вуллі не пустыя:
Раі ўздужалі маладыя
І мёду трохі наносілі.
Дык вось кумоў і запрасілі
На гэты дзень падгляджваць пчолы.

Дзянёк быў ціхі і вясёлы,
Мужчыны зранку падгалілісь,
Зусім-такі падмаладзілісь,
У ночвах голавы памылі,
І вусы спрытна падкруцілі,
Ды мылам іх пашаравалі,
Каб выдатней яны стаялі.
А для гасцей, святой нядзелькі
Надзелі новыя камзэлькі,
А боты так нашмаравалі,
Што проста шляхту касавалі.

– Зірніся, дзядзька, у люстэрку:
Хоць завярці вазьмі ў паперку,
Хоць у сваты едзь, хоць жаніся! –
Да дзядзькі жарты панясліся.
– А ты, Ламук, не выскаляйся,
Лепш нос абцерці пастарайся –
Сапляк, унь, губу ўжо мінае! –
Алеся дзядзька падцінае.

"Ламук" Алеся спускае вочы:
Сягоння дзядзька не ахвочы
Прыймаць яго такія жарты.
Алеся жа – хлопец і няўпарты;
Ён моўчкі Костусю ківае,
Пайсці на двор з ім заклікае.
Разблутаць трэба ім пытанне,
Якое ўжо карціць ад рання:
Калі, каму, дзе пасвіць статка?
– Скажу я вось як табе, братка:
Мы ўдвух з двара пагонім разам
І папасем пад тоўстым вязам.

Калі кароўкі папаўнеюць,
Бакі іх трохі пакруглеюць,
Тады запусцім на балота.
І... закіпіць у нас работа:
То ты, то я – на перамену!
І дзе я толькі мёд той дзену?
Жывот зрабіць хіба ў дзве столкі,
Як мех Баландзішын на зёлкі? –
І хлопцы ў згодзе жартавалі
 Ды ў лес за рэчку паглядалі.
Пазбыўшы важнае пытанне,
Чакалі першага спаткання
З гасцямі, якіх сюды наедзе,
Мо ўжо хто клыгае з іх недзе.
Малыя дзеці і дзяўчаткі
Вярцеліся больш каля маткі;
То часам ёй чым памагалі,
А часам проста заміналі.
У ўсіх была тут думка тая,
 Што дзень сягоння не звычайны,
А дзень асобны, разнастайны,
Які ў год толькі раз бывае.

На гэты дзень і сама хата
Была прыбрана зухавата:
Памыты лавы, стол, падлога,
А каля покуця святога
Дзве сцены клёнамі убраны;
Абрусам белым стол засланы,
Святых паперай агарнулі
 Яны лагодней нейк зірнулі,
Як бы ім вельмі падабалась,
Што ім увага аддавалась.
Мужчыны зараз па сняданні
Пайшлі ў гумно на спачыванне –
Аддаць мінуту для дрымоты.
Прыветна скрыпнулі вароты,
З вясёлым шумам расчынілісь,
Ў гумне мужчыны прыпынілісь.
Ўсяго паўнютка, хвала Богу, –
 Збажынкі новай і мурогу.
Здавалась, стрэхі і пярылы

Ўсяго трымаць не мелі сілы,
Бо з двух бакоў над самым токам,
Калі на іх ты кінеш вокам,
Сянцо, збажынка навісала.
Тут лугам, полем патыхала,
А на гваздзі ў таўшчэрным шуле
Цапы віселі, бы заснулі.
А вілы, граблі і мяцёлкі,
Малацьбітовы прыяцёлкі,
Каля варот адны стаялі –
Таксама працы ўжо чакалі.
– У нас сяголета – свяціся!
– Так, дзякуй Богу, паджыліся.
Эх, брат Міхась, была б то ўласнасць –
Зямля ўся гэта, сенажаці!..
Чаго б жадаць тут болей, браце?
І лес, і паша, неба яснасць,
І чысты дух, і рэчка Нёман...
Куток павабны тут захован!
– Э, каб гэта свая ўлада!
Нашто б і лепшая пасада? –
Міхал выразна замаўкае
І торпы вокам акідае.
– Так, брат! падумаць моцна трэба, –
Само не зваліцца нам з неба, –
Каб мець больш пэўны свой прыпынак
І мець у ўласнасці будынак... –
І так яны разгаманілісь,
Што й на салому не лажылісь.
І ўсё ж не бацькаўшчына гэта:
Жывеш дачасу, з лета ў лета,
А ліха вынікне якое –
Падумаць жудасна пра тое...
Чаго ж у жыцці не хапае?
Дзе гэта сіла, дзе моц тая,
Што перашкод сабе не мае
І ставіць зразу ўсіх на ногі,
Вядзе на вольныя дарогі
І свет прасторны адчыняе?
– Дзве рэчы трэба мець, каханы!
Адна рэч – розум выхаваны:
Умець прадгледзець, прылаўчыцца

На цвёрдым грунце закрэпіцца.
Другая рэч, Антоць харошы:
Таксама трэба мець і грошы, –
Міхал прамовіў ціхім басам.
Алець і Костусь гэтым часам
Гасцей пад дубам вартавалі
І між сабою жартавалі.
– Згадай, Кастусь, – Алець пытае, –
Хто першы ў гасці завітае?
– Ну, хто ж? вядома – Юрка, дружа.
– Чаму? – Бо мёд ён любіць дужа,
А там, глядзі, Язэп прыпрэцца
І Фабіян з ім з Караліны...
Падвып'юць, ведаеш, мужчыны,
Ото гаворка распачнецца!
А там Кандрат вазьмецца ў бокі,
Напэўна пойдзе ён у скокі;
Яго Ялэўка падтрымае,
А Вухін песню заспявае:
"Пі гарэлку, суседзе!..
– Глядзі, глядзі! хто гэта едзе? –
Алець ускочыў, пазірае
І локцем Костуса таўхае.
– Ды гэта ж Вухін, брат! ён самы! –
І хлопцы кінуліся ў браму,
Бягуць навывперадкі ў хату.
– Ёжо Вухін едзе! Вухін, тата!
– Цыц! не смець казаць мянушку,
А то зніму на вас папружку! –
І бацька бровы пасувае,
Пільчак чысцейшы адзявае,
Ідзе на двор для прывітання
І для пачэснага спаткання.
Андроцкі-Вухін пад'язджае
І так каня свайго спыняе,
Як бы супыну конь не мае,
Хоць конь, як вол, непаваротны
І бегчы ўжо не так ахвотны.
Кадушка-Зося сонцам ззяе;
Міхал ёй злазіць памагае.
Яна ж, як гліна, надта цяжка,
Пад ёю крэхча каламажка.

– Ну, проша ў хату! проша, кумка. –
Глядзіць бутэлька з яе клумка.
Уперавалку, як бы качка,
У хату йдзе кума-сваячка.

Тут гаспадыня выбягае,
Ёй дзверы ў сені адчыняе;
Кабеты тварамі самкнулісь
І так прыемна ўсміхнулісь,
Як бы злучыліся дзве рэчкі,
Гарохам сыплюцца славечкі.

– А дзе ж мая дачка хрышчона? –
Спытала Зося. – Дзе Алёна? –
Ваўчком Алёнка пазірае;
Яе тут Зося абнімае,

Гасцінцам дзеўчынку трактуе,
Яе і песціць і цалуе,
У вочкі ёй глядзіць прыветна –
Сама Яхіміха бяздзетна.

Алесь пад гэты шум вітання
Разгледзеў клумак ўвесь дазвання
І шэпча Костусю на вуха:
– Там, брат, гарэлка-весялуха,
І каравай, і сыр, як плаха.
Калі б не ведаць таго страху,

Ось бы дзе можна пажывіцца!
Але чакайце: даляжыцца, –
І каравая закаштую,
Цябе таксама пачастую! –
І хлопцы толькі пасмяялісь
Ды вон за дзверы паімчалісь.

Яхімаў воз ужо прыбралі,
Каня на лейцы навязалі
Ў кустах альховых каля дуба,
Дзе пагуляць было так любя.

Яшчэ счакаўшы з паўгадзіны,
Язэп прыехаў з Караліны.
Жыхар заможны і выдатны,
Ва ўсім прыкладны, акуратны –
І ў гаспадарцы, і ў банкеце, –
Ў паноў быў нават на прымеце, –
Такі уважны і шляхетны,

Далёка ў воласці прыметны.
Хоць не шляхецкага ён роду,
Але падтрымліваў іх моду,
А гаспадыняй меў дваранку,
Вельмі панадную шляхцянку,
З прыгожым тварам, з тонкім станам,
Жыў у фальварку Язэп панам
І гаспадарку вёў умела.
Само сабою зразумела,
Яго спаткалі тут пачэсна
Гаспадары з гасцямі сумесна.

А там Кандрат каня сцябае.
"Гэ, смерць турэцкая!" – гукае.
Як толькі згледзелі Кандрата,
Загаманіла зараз хата...
– Ну, вот і бортнік наш імчыцца,
Усіх насмешыць, раскрычыцца:
"Ноль! смерць турэцкая! мякіна!"
Кандрат жартлівы быў мужчына
І каля пчолак хадзіў смела,
Бо надта добра ведаў дзела
(Прынамсі, гэтак тут казалі,
Калі Кандрата разбіралі).

Прыехаў з маткаю старою,
Якую зваў часцей савою.
Худы, высокі, сухарлявы,
Для ўсіх жаданы і цікавы,
Вайшоў Кандрат і павітаўся
І пра здароўе распытаўся.
Дарота, Пальчыха старая,
Таксама хлебам дом вітае –
Такі ўжо звычай беларускі, –
У клумку выпіўка, закускі.

Калі ўсе госці пазбіралісь,
Антось з Кандратам пажагналісь,
Ўзялі і ночвы, і куроным.
– Ну, памажы, святы Мікодым...
Куды ты лезеш? ось, дурная! –
Кандрат з пчалаю размаўляе,
А пчолка, нібы ў павуціне,

Ў яго заблуталась шчаціне.

Злавіў пчалу і адкідае,

Даўжнік павольненька вымае.

– Ах вы, гультайкі! плястры голы,

Хоць вы даўно старыя пчолы...

Дай дыму ім! дай, дай ім дыму!..

Га, трохі ёсць! давайце выму, –

Кандрат дзялянкі падразае,

І крэхча, бедны, і пацее,

Пчала ад дыму бы п'янее,

Ў галовы далей запаўзае.

– Насілі, бедныя, збіралі, –

А мы ў мінуту ўсё забралі, –

Тут пчолкам шчыра спагадаюць

Ды новы вулей падглядаюць,

Пакуль усіх не перабралі

І ночвы мёду не надралі.

Гудуць пакрыўджаныя пчолкі,

Бы плачуць, бедныя саколкі,

Што праца іх неспадзявана

Людскою хцівасцю забрана.

Прынеслі ночвы мёду ў хату.

На долю выпала Кандрату

Дзяліць мёд гэты між кумамі,

Жанкі ідуць сюды з збанамі.

Тут смех і жарты, таўканіна –

Найцікавейшая часіна!

І стол тым часам накрываюць,

Гасцей шумлівых запрашаюць,

Садзяцца госці, ды не зразу,

За стол не лезуць для паказу,

Бо так шляхетнасць вымагае.

Ідзе тут спрэчка немалая,

Калі пачнуць тут адмаўляцца:

– Сядай, Язэп! – Няхай садзяцца,

А я прыткнуся потым з краю.

– Ах, вось дзіўны!.. – Ну, ну, сядаю!

– Пан Фабіян, і ты, Кандраце,

Яхім, і Ян, і Юрка, – браце!

Ну, проша ж, проша! – Пасадзілі,

Такім жа чынам упрасілі

Жанок прысесці тут на ўслоне.
Антось у ход пусціў далоні
І коркі спрытна выбівае –
Так, што здзіўленне выклікае.

Крыніцы бурнага натхнення,
Мінут вясёлых, ажыўлення,
Стаяць, як біскупы, бутэлі,
І ласа ўсе на іх глядзелі.
Ляжыць гарамі ў іх падножжы
Закуска, гэта міласць божа:
Тут сыр, як першы снег, бялюткі,
Каўбас прыемнейшыя скруткі,
Што толькі ёсць у Беларусі.

.....¹

Мой мілы Янка, мой Купала!
Ў агульны вір нас доля ўгнала.
Чаму ж, чаму часінай тою
Мы не спаткаліся з табою,
Каб стол сялянскага банкету
Развесяліў душу паэту?

Міхал тут чарку налівае.
– Ну, да каго ж мне піць? – пытае,
Гасцей абводзячы вачыма.
– Пускай з канца, пачні з Яхіма.
– Ну, кум Яхім, стары дружка!
Няхай міне нас гора ўсяка;
Дай, Божа, добрую прыгоду,
Каб больш налета было мёду;
Каб мы пілі, яшчэ прасілі,
Каб на галовах захадзілі,
Дык будзь здароў! – Ну, дай жа, Божа.
– За ваша, гасцейкі, здароўе! –
І пасля гэтага прыслоўя
Міхал куляе чарку гожа;
Глынуў і губы абцірае,
Яхіму чарку налівае.

¹ А масла...: Не! маўчу, баюся
У час пайковай суяты
Дражніць пустыя жываты. (Гл. каментарыі)

І з рук у рукі ходзіць чарка,
Шаломіць голавы ім шпарка,
І госці штораз весялеюць,
І больш іх твары чырванеюць,
А голас крэпне і дужае,
І смех гаворку аздабляе.
Для ўсіх ласкава і пачціва,
Як бы пад ветрам тая ніва,
Гасцей частуе гаспадыня
І на ўсіх чыста вокам кіне,
То сыр, то масла ім падносіць
І закусіць так шчыра просіць:
– Ну закусце ж, калі ласка!
Вось проша сыру, проша мяска
Ці кумпячка або каўбаскі,
Ну, пірага хоць закаштуйце!
Бярэце масла, не шкадуйце!

Бутэлька выпіта; другая,
Як бачыш, месца заступае,
А госці вокрыкам здзіўлення
Яе вітаюць тут з'яўленне.
Жанкі таксама балявалі
І ад мужчын не адставалі,
Але ад іх адмежавалісь –
Сваёй гарэлкай частавалісь.
Гарэлка ж іх тым адразнялась,
Што ў бутлі слодыч дадавалась.

І вось зірнуць было цікава,
Як у жанок вялася бава
І колькі мілых было сварак,
Як адмаўляліся ад чарак!
– Ну, проша ж, пані Юзафова!
– Ой, не, не, кумка, даю слова!
Зусім я п'яна, бойся Бога!
– Ну выпі ж, кумачка, нічога! –
Кума на просьбу паддаецца,
За чарку тройчы ўжо бярэцца
І толькі-толькі прыгубляе
І чарку зноў не дапівае
І руку цягне да бутэлькі.
– Не дам, кума! не дам, Анэлька!

(Бо ўжо так звычай вымагае:
Хто чарку п'е, той налівае.)
Ну, выпі ж чысценька-чысцютка!
– Ой, я ж п'янею вельмі хутка!
Язэп мой лысы, унь, сярдуе! –
Куму Анэлька тут цалуе
І адмаўленне тым канчае,
Што гэту чарку асушае.
І вось жанчыны не стрывалі
І песню-кпіну заспявалі,
Каб пасмяяцца з нежанатых:
З Антося, Яські і Кандрата.

"Сядзіць дома, як пужала,
Не з кім слова мовіць;
Ой, жаніся ж: часу мала,
Старасць цябе зловіць!
Пастарэеш, небарака,
Дзеўкі ўсе зракуцца,
А ты будзеш, як сабака,
Туляцца і гнуцца,
І падлізваць будзеш місы,
Не свае – чужыя!..
Дык жаніся, Кандрат лысы,
Жанецесь, дурныя!"
– Ну, зацягнулі ўжо, завылі!
Адно б вы толькі і жанілі!
У, турэцкія вы свацці!
Як вас няма, то й ціха ў хаце! –
Кандрат вачыма тут бліскае,
А Яська, брат яго, спявае:
"Я – адзін; сцежкі мне
Адчынены ўсюды.
А як жэнішся, тады –
Не хадзі нікуды.
Я – адзін, я – казак,
І на ліха жонка?
Яна звяжа цябе,
Чортава галёнка!
Бог мужчыну стварыў,
Потым памыліўся;
Драў чупрыну Адам,

Што з Евай жаніўся".

– Вось так вы іх! вось малайчыны! –

І аж не ўрымстуюць мужчыны.

– Ну, выпіць, выпіць, хлопцы, трэба!

Яхім! пускай, брат, да Язэпа!

– Не, брат Міхась, дальбог, не буду!

– Пі!.. не люблю цябе, маруду! –

Яхім дайшоў да пункту тога,

Дзе ён у сведкі клікаў Бога,

Што больш не вып'е ўжо нічога.

Але Яхімаў звычай зналі,

Дружней мужчыны насядалі,

І наш Яхім хоць і бажыўся,

Але й з бажбою піць злажыўся.

А далей ён такім жа чынам

Рабіў замінкі тут мужчынам,

Але піў чарку ў чарку з імі –

І вось ён лыпае вачымі

І рукі зараз разнімае,

Старую песню зачынае:

"Ой, ляцеў авадзень,

А насустрач мушка.

Прыхіліся, кума:

Пашапчу на вушка!"

На хату Ганна выступае,

У ладкі плешча, падпявае:

"Заіграйце, музыкі,

Каб я паскакала;

Купіў бацька чаравікі,

Каб я патаптала!"

Мужчыны выклік той прымаюць

І Фабіяна выпіхаюць.

У скокі зараз жа пусціўся

Наш Фабіян і закруціўся.

"Падзівіся, Гапка,

Як трасецца шапка!"

А замест шапкі валасамі
Трасе, як вецер каласамі,
І размінае свае косці.
І разышліся нашы госці.
Тут грэбень Пальчык Ян хапае,
Сюды паперку далучае
Ды так жа грае спрытна, здольна,
Што ногі скачуць мімавольна.

"Без музыкі, без дуды
Ходзяць ногі не туды;
Грай жа, дудка мая!
Куды дудка, туды я!"

Сам гаспадар з кумой Анэлькай,
Руку прыгнуўшы над камзэлькай,
На панскі лад мяце-вальцуе,
Ўсіх далікатнасцю касуе.
Таксама Юзаф з Караліны
Не траціць добрае часіны –
І з гаспадыняй так кружыўся,
Аж покі потам лоб не змыўся.
Андроцкі кінуў і бажыцца,
Сядзіць, не можа варушыцца;
Адзін з ім Юрка яшчэ бае;
Яхім жа тоненька спявае:

"Пі гарэлку, мой суседзе,
Покі п'ецца!
Конь дадому сам заедзе,
Не саб'ецца".
– Скакаць хачу! Хто мне паграе?
Музыку! – Пальчык Ян гукае.
І, не чакаючы адказу,
У танцы рынуўся адразу.
Прысеў наш Яська, закруціўся!
Ды як пайшоў, ды як пусціўся!
Адкуль і дзе і што бярэцца –
З дарогі ўсё змяце, здаецца.
"Там-там! тара-рам!
Там-та-ціта, ці-та-там!
Хадзі, хата, хадзі, печ!

Не шкадуй жа сваіх плеч!
Я найму дудара,
Дударыка-камара.
Грай, дударыку, грай,
А ты, муха, выцінай!
Грай на скрыпцы, сляпень,
На басэтлі, авадзень!
Чмель, у бубен бубні!
Шэршань, песню ўтні!
Я хачу паскакаць,
 Ўсіх на баль пасклікаць.
Разгарніся ж, душа!
Сцеражыся Тамаша!
Бо тады толькі пан,
Калі добра я п'ян;
Тады весел і рад,
І сам чорт мне не брат!..
Там-там, тара-рам!
Там-та-ціта, ціта-там!
Лысы чорт бег з балота:
 Надаела адзінота.
І хіцёр, а змыліўся,
Ажаніўся – і ўтапіўся.
А не будзь, чорце, слабы
І не рэмсціся да бабы:
Баба доўгі волас мае,
Каго хочаш ашукае –
І Язэпа, і Міхала,
А мяне не ашукала!
Хіба толькі розум страчу,
 То й я тое ліха ўбачу.
Але не, не да чакання!
Не пацерплю ашукання!"
Тут госці з месца паўставалі,
У ладкі білі, падпявалі.
– Бадай ён скіс! ото прыўдаўся! –
А Пальчык пыху набіраўся
І ўсё нагамі вырабляе,
Як бы сам чорт яго шугае;
І плечы скачуць, рукі ходзяць
 І ў абурэнне ўсіх прыводзяць.
Тым часам стала і змяркацца.

– Панове! час, ой, час збірацца!
– А пасядзеце, пагуляйце,
Павесялецеся, паспявайце.
– Ну, песню, песню! пачынайце!
"Ой, пара вячэраць, няма ж бацькі дома.
Ці яму дарожка гэта незнаёма?
Ці ён памыліўся, ці конічак збіўся?
Ці сярод дарогі ён адзін спыніўся?
Блудная дарога, ды конь яе знае,
Толькі ж конік волі сам прыйсці не мае.
Ой, хто ж па дарозе каня паганяе,
Каня паганяе, сам песню спявае?
А то сусед едзе з гасцінцам вялікім –
Вязе сыну боты, дочцы чаравікі.
А нашага бацькі ўсё няма – гуляе
І пра сваю хату, пра дзяцей не дбае.
Пара спаць лажыцца, няма бацькі дома,
І дарога біта і добра знаёма.
Вось і поўнач скоро, а ўсё няма таты!..
Ой, пара нам, госці, ой, пара дахаты!"
І нейкі жаль няяснай страты
Ад гэтай песні патыхае.
На свеце ўсё канец свой мае,
І ты, мінуціна змяркання,
Спяеш нам песню расставання.
І госці свой банкет канчаюць,
Адны другім дабра жадаюць,
А ў час апошні развітання
Стаялі цмокі цалавання.
– Ну, выбачайце ж, не крыўдуйце!
Калі што кепска, то даруйце!

XIV. Дарэктар

Зварот пары, зніканне лета...
То – водгулле душы паэта,
То – смутны вобраз развітання,
То – струн дрыгучых заміранне,
Натхненнай песні жаль сардэчны,
Жыцця і смерці – сымбаль вечны!
І люб і смуцен час прыгоды,
Калі душа ўсяе прыроды

З тваёю злучыцца душою
Ў адным суладдзі і настроі!

І ты маўчыш, маўчаць і далі,
Як бы ў адной агульнай хвалі,
Ў адной асветленай часіне
Жыццё злучыла свае плыні
І бег свой вечны прыпыніла,
І неба твар свой адчыніла.
На залаты парог паўдзення
Скрозь бела-руннае адзенне
У багне неба ясна-сіняй

Ступае сонца, як багіня,
І стрэлы-косы раскідае,
Як чараўніца маладая.
Пад гэтай ласкаю зіання,
Ўспагадна-добрага ўзірання,
Ўсё заспакоілася: неба,
І поле знятага ўжо хлеба,
І гэта даль, і лугавіны...
На ніцях белай павуціны
Прывозяць восень павучкі.

Яе красёнцы, чаўначкі
У моры лесу мільгатнулі
І лісце ў багру апранулі;
І з кожнай лісцевай галоўкі
Глядзіць твар восені-святроўкі.
Павее ветрык – шурхнуць травы:
Няма ў ім ласкі, ні забавы.
Не – то не шолах каласочкаў,
Не смех блакітных васілёчкаў
У межах росных збажыны;

Не – то не музыка вясны,
А ціхі жаль і нараканне,
З жыццём і з сонцам развітанне.
Шыбуюць гусі ў край далёкі
І жураўлі ў той самы край.
– Бывай жа, лецейка, бывай!
Бывайце, родныя валокі!

– Ну, – кажа раз Міхал, – як будзе?
Ўжо вучаць дзеці ў школцы людзі;
Пара б і нашым за навуку...

Аддаць у школку іх – не ў руку:
Давай харчы, наймі кватэру... –
І бацька тут, як на паперу,
Стаў вылічаць расходы, страту
І кончыў тым: лепш к сабе ў хату –
Не трэба й кланяцца Яхіму –
Наняць дарэктара на зіму,
Ну хоць бы Яську Базылёва.
– Дамо рублёў тры і – гатова!
А хлопец спрытны да навукі.

– Ну, Яська – майстар на ўсе рукі:
Як да сярпа, так і да кнігі.
Але ці будуць хлопцы слухаць?
Каб не прыйшлося часам нюхаць
Яму ад вучняў сваіх хвігі?
Антось заўважыў. – Як-то хвігі?
Няхай асмеляцца, псялыгі! –
Ўскіпеў Міхал: – А гэта што?
Як адсвятчаю разоў сто,
Як адлуплю – тры дні не сядзе! –

Тут вочы ўніз спускае Ўладзя
Ды слова ўставіць смеласць мае:
– Я больш забыўся, як ён знае...
– О, ты разумны! ты ўсё ўмееш.
А пяць ды два не зразумееш:
Дурны ў задачах, як дубіна! –
Спыняе бацька грозна сына. –
Але вучыцца мне без дуру,
А не – як з гада спушчу скуру!
Ўсё разумець павінны самі! –

І бацька ўсіх абвёў вачамі,
Кіўнуў выразна на аборку.
На тым і кончылі гаворку.
Яшчэ дарэктар не з'явіўся,
А Ўладзя хлопцам пабажыўся,
Што ён за вуха ўзяць не дасца,
Няхай лепш возьме яго трасца!
У дзве нядзелькі па Пакровах
Прывезлі Яську ў лапцях новых;
За ім два боты без абцасаў –

Насіў іх Яська з даўніх часаў,
Ад брата "Кіксы" дасталіся –

На ўсякі выпадак нясліся.
– Ну, вось дарэктар вам, глядзеце! –
Міхал ківае тут на Яську. –
За кнігі заўтра і за ўказку,
Бо грошы бацькавы – не смецце,
Каб мне вучыліся старанна!
Не патураць ім анізвання! –
Міхал звярнуўся к "дарактору":
– А не паслухае каторы –
Цягні за вуха на калені:
Знайду лякарства я ад лені!
А будзе йсці навука туга,
Падгоніць бацькава папруга! –
Стаялі хлопцы і маўчалі,
На Яську зрэдку паглядалі;
А сам дарэктар, з вузел ростам,
Ў сваім убory бедным, простым,
У зрэбных портках і кашулі,
Стаяў, як бы яго прыгнулі,
Такім мізэрным і маўклівым,
У халаце суконным сівым.
Счакаўшы трошкі, ён ачнуўся,
Прыйшоў у памяць, азірнуўся.
Ён знаў усіх, і яго зналі;
З Уладзем колісь сябравалі,
Але цяпер не тыя часы
Рабіць нязручна выкрунтасы,
Бо цвёрда помніць, ведаць трэба:
На ім ляжыць цяпер вучэба.
Ён толькі летась скончыў школку
І веды меў у адну столку,
Ды й тых патраціў з палавіну,
У поле гонячы скаціну.
Таксама хлопцы разважалі
І, як трымацца з ім, не зналі:
Ці мець яго запанібрата,
Ці лепш з ім быць далекавата.
Уладзік зараз – шмыг у дзверы!
(Такія меў ужо манеры.)
Ды йшоў пыніць ён гаспадарку.
З навукай хлопец штось не ладзіў,
А Еўтушэўскі яго гадзіў,
Ярэмцам клаўся ён на карку.

Алесь за комінак схаваўся,
Адтуль на Яську прыглядаўся
І думаў там сабе без шуму
Якуюсь смешную, знаць, думу,
Бо зрэдку ўголас усміхаўся.

Яшчэ раз Яська азірнуўся,
Павесіў шапку, распрануўся –
Як вузел, хлопец невялічкі!
Крыху маркотна з непрывычкі,
Бо тут так ціха, глухавата;
Лясы, кусты і адна хата;
Тут жыць сапраўды страшнавата:
Лагчыны, яміны, раўкі –
Тут, пэўна, шворацца ваўкі
І злыдні ходзяць, ваўкалакі...

Папаўся ён тут, небарака!
А лес пануры і страхлівы.
Дарэктар наш быў палахлівы;
Няма ні веры, ні надзеі
На вельмі добрыя падзеі.
Эх, цяжка жыць тут будзе, цяжка!
І нават каецца наш Яська,
Нашто даваў ён сваю згоду.
Каб знаў – не ехаў бы ён зроду,
Бо прападзе ён тут, як мыш,

Але ўжо выпілі барыш,
І сам ён чарку выпіў. Шкода!
У запек Яська йдзе, садзіцца –
Да дзела ж трэба прыступіцца!
Хоць і папаў ён у няволю,
Але выконваў сваю ролю,
Бо так і гонар ты свой згубіш.
– Ну, ты, Костусь, чытаць любіш? –
Дарэктар Костуся пытае,
Абы хоць гутарка якая.

– Люблю, але яшчэ не ўмею:
Складоў ніяк я не здалею.
– Ну, гэта, брат ты мой, паўгора:
Склады чытаць ты пойдзеш сора,
Абы каб літары нам знаць,
А на склады ўжо – напляваць.
Паслібізуеш, і нічога –

Не трэба розуму тут многа.
А як Алесь? – Алесь вучыўся.
Пісаць ён нават налажыўся, –
Гаворыць Костусь пра Алеся.
– Што ўжо з мяне вы смеяцесь? –
Алесь аклікнуўся ім з печы. –
Хоць і пішу, ды недарэчы;
Калі што й ведаў, то забыўся,
Бо ўжо даўно пісаць вучыўся.
– Цябе ж нябось вучыў Лапата, –
Ўступіўся Костусь зноў за брата, –
Ты ў школе быў, Алесь, паўгода,
Пісаў на дошцы "кучка", "мода",
Пісаў і "конь", і "вецер вее"...
Не, – наш Алесь пісаць умее!
– Ну, гэта я-то трохі знаю,
Хоць часам сам не расчытаю,
Што напішу, – такі пісака, –
Не расчытае і сабака.
Алесь за бэльку сунуў руку,
Раз справа ходзіць пра навуку,
Дастаў сваю цятрадзь старую.
– Вось паглядзі, як я малюю,
Якіх я тут наставіў птушак,
Каракуль розных, завітушак.
Вось гэта – "кучка", гэта – "мода",
А гэта – "конь", а тут – "калода";
А тут пісаў дзядзька Антоць,
Ён піша хораша, нябось,
Няпраўда? можна падзівіцца.
Ён штось пісаў тут яшчэ ўлетку,
Як браў кабылу на заметку,
Калі ёй трэба жарабіцца. –
Глядзелі ўтрох на гэты сшытак
І ўсё разгледзелі да нітак.
І хлопцы тут пасябравалі,
Язык і Яську развязаці,
Сышлі з навукі на другое:
Зайшла іх гутарка аб тое,
Чым гэты кут багаты, слаўны,
Сярод звяроў тут лось быў глаўны.
І вучням нават тут прыйшлося

Сказаць дарэктару пра лося:

Які вялікі ён, рагаты,
Паджары і стрынгаляваты,
Калі глядзець на яго ззаду,
А з галавы – раголь-грамада!
За ім шоў воўк, зайцы, куніцы
І многа ўсякае драбніцы:
Барсук, каза, лісы, вавёркі,
Тхары, і ласіцы, і норкі.
Дарэктар слухаў з захапленнем,
Дзівіўся розным тут здарэнням:

Як барсука ў Парэччы білі,
Як тут куніц, тхароў лавілі,
Які характар, нораў звера,
Якая воўчая манера;
Таго не чуў наш Ясь ніколі,
Хоць быў чатыры гады ў школе.
А на канцы, як пра гасцінец,
Сказалі Яську пра звярынец,
Каб скончыць тым усе навіны.

Звярынец – загарад казіны –

Ўсё гэта – панскія забавы.
І сам звярынец быў цікавы:
Высокі, зложаны з бяргвення
І такі моцны – на здзіўленне!
Каб воўк да коз не мог дабрацца
Ні праз той верх, ні падкапацца –
Не ўсунеш пальца там нідзе ты.
Адным крылом звярынец гэты
Сюды выходзіў на дарогу.
Займаў ён цэлую разлогу:

І лес, і луг, і часць крыніцы.
Улетку ў ім растуць суніцы,
Іх хлопцы бралі колькі шапак.
У ельняку з яловых лапак
Стаіць салаш, як тая хата.
Раней тут коз было багата,
Крыху наўперад, не ў іх часе,
Ды тая плойма ўся звялася,
Так перадохла яна марна;
Цяпер жа ёсць тут толькі сарна
Ды даніель, казёл адзіны,

А рогі тыя, як галіны,
Адно здарэнне аб казле тым,
Што мела месца прошлым летам,
Апавядалі хлопцы Яську,
Як найцікавейшую казку.

А гэта справа так была.
Каня ў кампанію казла
Пускалі нанач у звярынец.
І вось які казёл злачынец:
З канём знаёміцца, сябруе,
Так след у след і спацыруе,
І разам ходзяць, і гуляюць,
І разам ночы каратаюць –
Ну, словам, сталі дружкамі.
Ад дружбы к гульням пераходзяць,
Ды тыя гульні часта шкодзяць:
Казёл каня штурхець рагамі!
Штурхель быў нагла-нечаканы,
І ў жываце каня – тры раны!

Ідзе-цячэ ў хлапцоў размова –
І Яська зрэдка ўставіць слова,
Пра сёе-тое распытае –
Размова ладная, жывая!
Страхоў такіх тут наказалі,
Што ў Яські коленкі дрыжалі,
І нізавошта па вячэры
Не смеў ён выйсці вон за дзверы;
А перад тым, як спаць лажыцца,
Ён мусіў к хлопцам паддабрыцца,

І хлопцы цёмнаю парою
Ішлі на двор з ім грамадою
І там стаялі, не йшлі ў хату,
Пакуль з натурай меў расплату.
Затым у запек шлі і спалі,
Туды ж і Яську яны бралі,
Ён у сярэдзіне лажыўся,
Ляжаў маўчком, не варушыўся,
Абы не легчы толькі з краю:
– Бо я з вас коўдру пасцягаю.

Якое ж будзе вам тут спанне? –
Казаў наш Яська ў апраўданне.

XV. «Начаткі»

Мінула ночка. Дзень праз вокны
Знішчае цёмныя валокны,
На печ, у запек зазірае
І ночку з хаты выціскае.
У печы ўжо палаюць дровы,
І іх астатнія размовы
Так гучна, бойка застралялі,
Як бы паны запалявалі.
Хлапцы памыліся рупліва
І ўсе з дарэктарам пачціва
Пасталі ў рад прад абразамі.
– Маліцеся ж вы... са слязамі!
Каб даў Бог здольнасці, ахвоты
Да вашай новае работы,
Панятнасць добрую і памяць
Ўсё браць на розум вам і цяміць,
І каб да кнігі вас гарнула, –
Сказаў Міхал сынам прачула.
І хлопцы ў нейкім захапленні
Пасталі раптам на калені
І так набожненька малілісь,
Што аб падлогу лбамі білісь.
– А па сняданні —за навуку!
І не чакаць мне на пануку,
І самі знайце свой парадак,
Каб і да кніг, як да аладак,
Таксама дружна наляталі. –
Дарэктар, хлопцы – ўсе маўчалі,
Схіліўшы ўдумныя галовы,
Пакуль цягнуліся прамовы.
– А ты, дарэктар, ведай дзела:
Прыпры іх добра, як вужакаў,
Каб аж заенчыў і заплакаў,
Каб у галовах іх кіпела!
Калі ж чаго не зразумее,
Або не ў часе задурэе,
Ці так падыме часам спрэчку, –
Стаў на калені і на грэчку! –
"Ого! – падумалі хлапаты. –
Няўжо дарэктар так заўзяты,
Што будзе права сваё правіць

І на калені штодзень ставіць?
Ну, што ж? пабачым, памяркуем,
А здзеку, кпін не падаруем.
Няхай адно кране за вуха:
Як выйдзе ён на двор, псяюха,
Адзін без нас, як цёмна стане,
Тады што скажаш нам, Іване?"
Але навука аказалась

Не гэтак страшна, як здавалась.
Дарэктар выдаўся мяркоўны
І лепшы нават, як свой кроўны;
Умей з ім толькі пагадзіцца,
Раменным вушкам паддабрыцца
Ці падшыванку звіць на лапаць, –
За вуха ён не будзе цапаць,
Наадварот: тады ты – дока,
Ў навуцы пойдзеш ты далёка.
І толькі Ўладзя хібіў часта:

Задач ніяк не браў і – баста;
Як з ім дарэктар наш ні біўся –
Ні з месца, раз ужо спыніўся;
А не – на злосць яму гаворыць,
А то часамі з ім і спорыць
Ці проста дражніцца, смяецца
І ўзяць за вуха не даецца.
Тады дарэктар адступаўся
І да другога звараचाўся.
Ды толькі вось чым скутак дрэнны:

Міхал быў сам крыху пісьменны
І падлавіў ён раз Алеся:
Ў законе божым, як у лесе,
Не цяміў хлопец нічагутка;
Адам і Ева, збойца Каін
Разоў пятнаццаць ім аблаен,
Але няма ўсё таго skutку:
Два словы скажа і запнецца,
Бы галава там чым заткнецца,
Ну проста зробіцца як звон,
Алеся лаюць за закон:
– Ото бяспамятны дурніца!
Бадай ты спрогся быў, тупіца! –
Смяюцца, строяць з хлопца кпіны,

Няма спакою ні часіны.
Алесь пакутуе і плача:
Надыдзе ж гэтак няўдача!
І вось, зашыўшыся на печы,
Ён разважае недарэчы:
Як тут зрабіць і што парадзіць?
Куды б "закон" яму справадзіць?
– Згарэлі б вы былі, "начаткі"!
Парву нашчэнт вас, небажаткі!..
А што ж? пакромсаць іх, і квіта!
Абы зрабіць тут шыта-крыта!.. –
Алесь па сталым разважанні
Прыйшоў да тога праканання,
Што каб палепшылась вучэба,
То гэту кнігу знішчыць трэба.
І вось уночы наш дабродзей
Ўстае і крадзецца, як злодзей,
І кнігі з скрынкі выкідае,
І пад сталом іх растрасе,
А ненавісныя "начаткі"
Парваў па самыя акладкі:
"Вось вам, Абрам, Ісак і Якаў!
Паплачце вы, бо я ўжо плакаў!"
Зрабіўшы строгую расправу,
Ён кінуў далей іх пад лаву,
Як быццам тут каты гулялі
І штук такіх навітваралі
Сваімі гульнямі і скокам,
І скрынку ставіць Алесь бокам.
Паслухаў: не – ніхто не чуе,
І ў запек ціхенька шыбуе.
Назаўтра раненька дасвету
Руплівасць матку падымае.
Яна ўстае, крыху ўздыхае,
Работа розная чакае,
І рух находзіць на кабету,
Карчажку паліць на камінку,
Садзіцца прасці на часінку,
Пакуль у печы не падпаліць,
Тады работа ўся наваліць.

І дзядзька зараз абудзіўся,
У вокны глянуў – мо спазніўся.
– Ох, трэба ж борзда абувацца
І з малацьбою паспяшацца,
Бо мышы збожжа й так паелі, –
І злазіць борздзенька з пасцелі.

Алесь не спіць – ён у трывозе:
Што на сягонняшняй дарозе
Яго з "начаткамі" чакае?
Як сойдзе хітрасць яго тая?
А як успомніць пра "начаткі",
Так і палезе душа ў пяткі.
Абуўся дзядзька, штось шукае
І раптам голасна пытае:
– А во! хто ж кнігі так раскідаў?! –
Алесь нічым сябе не выдаў,
Заплюшчыў вочы і чакае,
Чакае, што тут далей будзе.
– Скажэце, міленькія людзі!
Мае ж вы родненькія маткі!
Як расчвартованы "начаткі"! –
Пад лавай дзядзька вядзе следства.
– Якое зроблена калецтва! –
І маці прасці перастала,
Глядзіць і дзівіцца нямала.
– Каты напэўна, – кажа маці, –
Бо гэтак бегаюць па хаце,
Калі разыдуцца часамі! –
Алесь падзячан добрай маме,
Бо маці ў тон яму трапляе
І на катой віну ўскладае.
І бацька ўстаў на гэту справу
Пабачыць дзіўную праяву.
"Ўсё будзе добра, калі тата
Не надта возьмецца заўзята", –
Алесь пад коўдрай разважае,
І страх мацней яго шугае.

Да кніжак тут усе сышліся,
І разважанні пачаліся.
"Начаткі" доўга разглядалі,
Як іх "каты" пашматавалі.

Алесь за печчу весялее,
Але падняцца ён не смее,
Каб там чаго не наплясці,
На след старэйшых не ўзвясці...
"Не: трэба ўстаць, устаць, канечна,
 Бо так ляжаць, брат, небяспечна!"
Яго аж коле пад лапаткі.
Ўстае, глядзіць ён на "начаткі",
Глядзіць ды ў слёзы! Як заплача!
"Ах ты, халерына кацяча!"
Алесь прыйшоў у гнеў, у дзікі,
І ў абурэнне, жаль вялікі,
Катоў ён бедных б'е, ганяе,
За хіб у сені выкідае,
Як бы яму тыя "начаткі"
 Мілей і бацькі, мілей маткі.
– А гэта Каіну не шкодзіць:
Нашто ён Бога ў зман уводзіць?
Няхай братоў не забівае! –
"Начаткі" дзядзька разглядае,
Ківае хітра на Алесья:
– Няма ні Сіма, брат, ні Хама,
Падралі ў дрэбезгі Адама,
А Ева дзесь сядзіць на стрэсе,
Нідзе не знойдзеш Саламона,
 Кот на хвасце панёс Самсона.
Тут, брат, Ісая і Агей,
Прарок Ілья і Елісей.
Пастаў цяпер ты Богу свечку,
За цэп бярыся ды за грэчку,
"Начаткі" ж сунь ідзі пад стрэху! –
І аж заходзіцца ад смеху.
– А каб яны павыдыхалі!
Чаму задачніка не рвалі? –
Сказаў Уладзя ў засмучэнні:
 – Дае ж такія Бог здарэнні,
Але не мне яны трапляюць,
Мяне заўсёды абмінаюць. –
Тут нават бацька не стрымаўся
І нечакана засмяўся.

Алесь пачуў – мінула ліха.
І сам сябе ён хваліць ціха,
І так на сэрцы праяснілась,
Як бы гара з плячэй скацілась.
І думаў ён і пацяшаўся,
Што ўжо з законам паквітаўся,
І цэлы дзень ён быў вясёлы,
Як бы яго няслі анёлы.
Ды памыліўся ён без меры:
Прыходзіць бацька па вячэры,
Алеся з запеку ён кліча
Ды ў нос "начаткі" яму тыча:
– Глядзі ж ты іх цяпер, як вока:
Папруга ўжо не так далёка;
Калі каты іх зноў парвуць,
То пухіры тут паўстаюць! –
І тое месца сына-блазна
Айцец паказвае выразна.

Алесь, у смутку джургануўшысь,
Пашыўся ў запечак, сагнуўшысь.
І доўга ён заснуць не можа:
Зноў Лот, Абрам... Мой моцны Божа!
Ўваччу "начаткі" мітусяцца,
Ад іх няможна адвязацца;
Зноў тая самая бядота,
Зноў слёзы, крыўда і згрызота.
Адно Алеся суцяшала –
І Кастуся бяда спаткала:
Кастусь на "веруі" сеў макам, –
Абодвум кепска, небаракам!
І кажа раз Алесік брату:
– Закінем кнігі ў снег, за хату, –
Ты "верую", а я "начаткі",
І пойдучь іншыя парадкі.
– А будучь біць? – То што? паплачам,
Затое ж потым мы паскачам.
– А тата кніжак зноў дастане?
– Ну й што? і тым дамо мы рады,
А там падыдуць і Каляды,
А там, дасць Бог, вясна настане...
Эх, брат: які ты баязлівы!

Не бойся, Костусь: будзем жывы!
Чаго баяцца? нічагутка!
Закінем іх у снег ціхутка.
А ты маўчок! ні шэп! ні слова,
 І ўсё, брат, пойдзе адмыслова.
– Не, брат Алеська, не рабі ты,
Бо тата наш такі сярдзіты!
– Дык ты не хочаш? – Не: баюся!
– Адзін і я, брат, адступлюся, –
Сказаў Алесь і засмуціўся
І ў свае думкі углыбіўся.
На скорым часе ранічкою
Алесь у кепскім быў настроі:
Хадзіў, бурчаў, не змоўчваў маме,
 Ўсё дагары вярнуў нагамі.
– Бадай яны былі згарэлі!
І дзе чарты іх тут падзелі?..
– Чаго ты шворышся, мармотка? –
Ў пытанні маткі злосці нотка
Зусім Алеся угнявіла.
Зірнуў на матку ён няміла.
– Няма "начатак"! – Зноў "начаткі"?
Калі ўжо будуць ім канчаткі? –
Ён ператрос і вугалочкі,
 Як ёсць, аблазіў і куточкі;
Глядзеў за бэльку і ў пячуру,
Падняў такую шуру-буру,
Што хоць ты з хаты выбірайся
І тых "начатак" адцурайся.
Алесь раскіс і не ў гуморы.
– Мо іх забраў Марцін з каморы? –
(Марцін нядаўначка з кватэры
Прыносіў нейкія паперы.)
Алесь Марціна прыплятае
 І ўсё шукае ды шукае,
І не знаходзіць сваю страту.
З гуменца бацька шусь у хату!
І, не гаворачы нічога,
Рвануўся раптам да малога!
Аж задрыжаў. І ў момант вока
Ўгары матнуўся пас высока
І ў тую ж самую хвіліну

Агнём апёк Алесю спіну.
Алесь заенчыў праразліва,
 Упаў і зноў схапіўся жыва,
А дзеці ў плач, у енк, у слёзы,
І ўсе разбегліся, як козы;
А бацька, страшны, поўны злосці,
Алесь лупіць без літосці;
І маці рады даць не можа –
Так моцна бацька абурываўся.
Даў Бог, Ксавэры налучываўся.
– Пакінь, Міхал! пакінь, нябожа!
Апамятуйся, ці так можна?
 Насмерць заб'еш неасцярожна! –
Прыбег і дзядзька на падмогу,
Насілу вырвалі нябогу.
А бацька сек, пытаў скрозь гнеў:
– Куды "начаткі", гад, задзеў? –
Алесь без вопраткі і босы
Бяжыць у снег, праставалосы,
За хлеў ён чэша без аглядкі:
– А во яны! а во "начаткі"!

І мушу я адно зазначыць,
 Няхай тут праўду кожны ўбачыць,
Што гэта прыкрае здарэнне
Пайшло яму на паляпшэнне.

XVI. Вечарамі

Малюнкi родныя і з'явы!
Як вы мне любы, як цікавы!
Як часта мілай чарадою
Вы ўстаяце перада мною!
І так панадна смеяцця
Жывою баграю на лесе,
І златаблескімі снапамі
Праменняў-стрэлаў над палямі,
І брыльянцістаю расою,
Калі гарачаю касою
Скрозь лісцяў сетачкі-аконцы
На ёй заззяе ціха сонца,
Яе так песціць, так кахае,

Па ёй вясёлкі рассыпае!
Я бачу роўныя пакаты
Палёў за Нёмнам і іх шаты –
Аўсоў палоскі, лавы жыта,
Што морам золата разліта;
І грэчак белыя абрусы,
 І лесу два крылы, як вусы,
І цёмны роў, вадой прабіты,
Такі зацяты і сярдзіты;
Ялоўцаў шэрыя аблогі,
Дзе белы мох, сівец убогі
Пясочак жоўты засцілаюць
І дзе зайцы прыпынак маюць.
Я чую шум рознагалосы
Лясоў, лугоў, дзе звоняць косы
У часе дружнай касавіцы;
 Я чую громы навальніцы,
І шум глухі буйных дажджоў,
І песні звонкія палёў,
І ціхі плач ускрай магілы.
Даўно заціх іх голас мілы,
Даўно ўсё змоўкла і прапала,
Іх толькі памяць захавала.

Але нявіднымі ніцямі
Я моцна-моцна звязан з вамі,
Малюнкі роднае краіны!
 Эх, зараслі вы, пуцявіны
У гэты мілы мой куточак,
Дзе ные жоўценькі пясочак
Пад летнім сонцам, пад спякотай
І ззяе смутнай пазалотай
Над самым Нёмнам срэбраводным,
Так сэрцу блізкім-блізкім, родным.
І зараслі не палынамі,
Не крапівой, не драсянамі,
Не чаратом, не лебядою –
 А беларускаю бядою.
Ды покі будзе сэрца біцца,
Яно не зможа пагадзіцца
Ні з гэтым гвалтам, ні з бядою
Над нашай роднаю зямлёю...

Эх, мілы край адвечнай мукі!
Пракляты будзьце, вусны, рукі,
Што на цябе ланцуг кавалі
І ў твар зняважліва плявалі!
Няхай агонь і жар пакуты
Навекі спаліць здзек той люты,
Які спрадвеку там пануе,
Над тым, хто родны скарб шануе
І хто ўсім сэрцам і душою
Астацца хоча сам сабою.
Жыві ж, наш край! Няхай надзея
Гарыць у сэрцы і мацнее,
Што хоць не мы, дык нашы дзеці
Убачаць цэльным цябе ў свеце!
Алесь на дзеле праканаўся,
Што ён дарэмна марнаваўся
І што ўжо больш няма збавення,
Як толькі ўзяцца за вучэнне,
Як гэты клопат не марудны.
І што ж? закон быў не так трудны, –
Ужо па той адной прычыне,
Што ён запісан быў на спіне
(А ў сэрца ўложан сам сабою),
І ўсё пайшло сваёй чаргою.

Цяклі дзянькі ды йшлі нядзелі,
І час тут вольны хлопцы мелі,
Вучылісь толькі да абеду,
Вучылісь нават не без следу.
І Костусь, мушу я прызнацца,
Ўжо ўмеў на дошцы распісацца,
Што вельмі цешыла Міхала
І гонар бацькаў падымала.
Удзень, як лекцыі канчалі,
На рэчку хлопцы выбягалі
Крыху пакоўзацца па лёдзе
Ці так пабегаць на свабодзе,
У снег залезці па калена,
А то насілі козам сена –
Ў звярынцы козы зімавалі –
І ім палонкі прасякалі.
І сам дарэктар клышаногі

Не горш ад вучняў бег з дарогі,
Гайсаў па снезе, распускаўся
І штурхалямі захапляўся.
А як надарыцца часамі
 Яму спаткацца там з казамі,
Тады крычаў ён бліжэй матам,
Тады рабіўся ён вар'ятам, –
Такая радасць пашыбала,
Так хвалявала, захапляла.
І гэту радасць, міг шчаслівы,
Выказваў крыкам праразлівым.
– А я-я-яй! А я-я-яй! –
Крычаў, хоць вушы затыкай.
Другі раз хлопцы валяць валам
 У ток да дзядзькі ўсім кагалам.
На току ў дзядзькі, бы ў святліцы,
Маркотна свеціць блеск газніцы;
Дрыжыць агоньчык сіратліва,
У бокі ходзіць палахліва.
На месце ўсё тут і прыбрана,
Так гладка ўсё дапасавана.
А тыя ж граблі ці цапачкі!
Ну, толькі цешыць імі вочкі!
У рукі возьмеш – працы хочучь,
 У дзела пусціш – зарагочучь!
А як наш дзядзька час там бавіць!..
Ён не працуе – імшу правіць!

Вось як жывога дзядзьку бачу,
Я тут партрэт яго зазначу.
Ён невысок, не надта ёмак,
Ды карчавіты і няўломак,
А волас мае цёмна-русы,
І зухаўскія яго вусы
Умеру доўгі, густаваты,
 Угору чуць канцы падняты;
А вочы шэры, невялічкі,
Глядзяць прыветна, як сунічкі,
Але раптоўна і адразу
Не расчытаеш іх выразу:
То смех, то хітрасць з іх бліскае,
То дабрата, але якая!

А нос... я глянуць мушу ў неба,
Бо не патраплю, як пачаць
І з чым нос дзядзькаў параўнаць,
Каб выйшаў ён такі, як трэба:
Ну, нос кароткі і таўсматы,
Ды досыць спрытны, хоць кірпаты.

Антось наш дбалы, акуратны,
А пры рабоце які здатны!
Што ні замысліць, то ўсё зробіць
І так прыгоніць, так аздобіць,
Што і для вока нават міла.
І ўсё выразна гаварыла,
Што ён не толькі гаспадар,
Але й прыроджаны штукар,
Якіх на свеце не так многа.
За дзядзьку людзі просяць Бога:
Каму ён толькі не спрыяе,
Каго з бяды не вызваляе!

У дзядзькі цэлы спрат запасаў –
Не любіць дзядзька пустаплясаў.
Вось вы зірніце ў хлеў на вышкі!
Там многа яблынін на лыжкі,
Там ёсць ігруша і клянiна,
Якая хочаш дравяніна:
Грабiльны, коссi, клёпкi, восi...
Няма трайні – iдзi да Антося.
І людзi дзядзьку шанавалi,
А на кірмашы частавалi.
Каса чыя нядобра косiць –
Няхай Антося ён папросiць:
Антось наладзiць – так дагонiць,
Тады пабач, як загамонiць!
Каса не косiць – каса брые
І шчытнякi бярэ сухiя,
Бо ў дзядзькi рукi залатыя.

Каб дапісаць партрэт Антося,
Скажу: на свеце не знайшлося
Ні ўдоўкі-любкі, ні дзяўчыны,
Каб палучыць дзве палавіны,
Каб разам шчасце здабываць

І поруч долю падзяляць.
І я тут сам за дзядзьку мушу
Назад старонку адгарнуць,
 І аб вясне яго ўздыхнуць,
І добрым словам яго душу
Яшчэ раз шчыра памянуць.
Была вясна, было імкненне,
І сэрца ведала тамленне,
І сэрца водгук сэрца чула,
І сэрца к сэрцайку гарнула.
Ды толькі ж доля не судзіла,
І любка-Наста, яго міла,
Што так клялася, цалавала
 І к сэрцу з жарам прыхіляла,
Што так суліла шчасця многа, –
Яго змяняла на другога!
Антось... Ды што!... цяпер забыта,
Даўно пажалі тое жыта
І тыя межы зааралі,
Што дзядзькаў смутак калыхалі.

– Ну, хлопцы: зараз дамо жару!
Саб'ем пасадаў яшчэ з пару. –
Снапы ў радочкі палажылі,
 Так і дзяды яшчэ вучылі,
Каб каласы ды з каласамі,
А да пярылаў гузырамі.
– Ну, грымнем, хлопцы, каб звінела! –
І пяць цапоў ідуць у дзела!
Не малацьба, а бубнаў хоры!
Здаецца б, цэпам вадзіў хворы!
Бічы кладуцца так рытмічна,
Само гудзенне іх музычна;
Снапы не ўлежаць, скачуць самі
 І сыплюць жыта пад бічамі,
А дзядзька рэй вядзе, гукае
І адным крыкам памагае:
– Дай, дай яму, брат! дай з-за вуха!
Гэ-гэх, скачы, баба-псяюха! –
Гудуць цапы ўгары праворна,
Ідзе работа дружна, спорна,
Аж падшыбае ўсіх ахвота,
Бо мае свой захоп работа.

Вось так адно другім мянялась,
Затым яно й не прыядалась,
Калі было ўсё ўмеру, ўпору,
І гладка йшло ўсё тут угору.
Таксама вечар свае бавы
Нясе з сабой не менш цікавы
І асабліва перад святам,
Калі, бывала, дзядзька з татам,
А з імі часам гэтаксама
Язык развяжа свой і мама,
Пачнуць казаць свае ўспамінкі,
Вясці размовы пра старынкi,
Пра незвычайныя здарэнні
І ім даваць тут тлумачэнні.
Цяпер камінак спачывае,
А хату лямпа асвятляе,
Але маркотна і тужліва,
А цені страшна і маўкліва
То затрасуцца, затанцуюць,
Як бы каго яны пільнуюць,
То заспакояцца зацята,
Калі замрэ і сама хата.
Тады здаецца, цені тыя
Не проста цені, а жывыя,
І нібы ў іх ёсць нейка справа,
І таямнічна і цікава.
Дарэктар к печы прытуліўся,
На дзядзькаў твар утарапіўся.
– Мне сам казаў Пятрусь Грыхінін,
І лгаць жа ён не быў павінен:
Дадому ехаў ён з Княжога,
Вакол няма нідзе нікога,
І ціха ўсё, як бы зацята.
Было ўжо трохі пазнавата,
А ён на воліках пляцецца,
І так яму ўсё штось вярзецца.
Вось едзе ён, масток мінае,
Аж хтось з-за паляў вылятае,
Як жар чырвоны ды вяртлявы,
І хвошча пугай ўлева, ўправа
І па валах і па Пятрусю.

"Вось, – кажа, – я табе спазнюся,
Калі ты так запрацаваўся!"
І аж да Нёмна за ім гнаўся!
Дарэктар бедны ўвесь жахнуўся,
Ад страху нават аж прыгнуўся.
– Мабыць, штось ёсць-такі на свеце! –
На матку тут зірнулі дзеці.
– Свякроў, нябожчыца Анэта,
Сама казалі мне пра гэта, –
Яна была і цётка Рузя,

Збіралі шчаўе дзесь на лузе
Ды йшлі дадому каля Нёмна.
Было зусім яшчэ няцёмна,
Вось толькі сонца напалову
Зайшло за горку Дземянову,
І нікагусенька нідзе!
Аж – зірк! на саменькай вадзе
Сядзіць хтось, выцягнуўшы ногі,
Над самай буктай, такі строгі,
Як мае быць, ва ўсім адзенні

І курыць люльку ў задуменні.
Кабеты ў страсе далей хутка!
Назад зірнулі – нікагутка!
– А хто ж то быў, цьфу, праваліся?! –
Спытаў дарэктар, трасучыся:
Яго той страх нашчэнт занудзіў.
– Ці не Янчур там рыбу вудзіў, –
Азваўся дзядзька не без жарта.
А ўсе маўчаць, глядзяць упарта.
Да дзядзькі бліжай хлопец жмецца:
Яму чорт знае што здаецца.

У хаце стала больш страхліва.
З-за вокан ноч глядзіць маўкліва,
І гэта ноч як бы жывая,
І быццам нешта яна знае,
Але аб тым казаць не хоча,
Бо на размовы не ахвоча.
А на дварэ дзесь каля будкі
Чагось брахнуў сабака чуткі,
Брахнуў і змоўк, бы страшна стала,
І ноч брахаць не пазваляла.

Аслаблі ў Яські ўсе тут гайкі.
– Э, глупства ўсё, не больш як байкі! –
Міхась азваўся. – Хто баіцца,
Таму ўсё можа налучыцца.
Нашто вам лепш? тут жыў Пшавара...
Вось раз уночы чуе гукі –
Ў акно малоцяць чыесь рукі,
Малоцяць так, бы ў час пажару.
– Хто там? – Пусці, брат: то я – Сёмка,
Ну, брат, і б'юцца ж чэрці ёмка!
Не верыў я, дальбог, паверу!
На ўласным карку чуў, халеру!
На грэблю я, брат, як уз'ехаў,
Так і засыпаў мне арэхаў!
Я – па кані, ён мне – па карку!
Пасек мне спіну праз браварку!
І толькі тут, вось, адступіўся,
Калі ў дварэ ўжо я спыніўся.
Пшавара з хаты выйшаў босы
Агледзець Сёмкавы калёсы.
І што ж? вось вам і таямніцы:
Ялова лапка ўлезла ў спіцы! –
Яшчэ пра страхі вялі мову,
І іх тлумачылі аснову,
І іх істоту разбіралі,
І трохі з Яські жартавалі.
Ўсяго было тут вечарамі,
Калі разыдуцца часамі!
На ўсё была свая прычына
І адпаведная часіна.

Зайшла раз мова аб навукх –
Старых, даўнейшых – і іх штуках,
Аб кнігах з чорнаю пячаццю,
Аб чараўніцтве, аб закліцці,
Аб розных хітрасцях і зману.

– Вось пусцяць нейкага туману,
І чалавек хоць і жывы,
Але стаіць без галавы! –
Гаворыць дзядзька, хлопцам дзіва,
Ўсё іх цікавіць моцна, жыва.

– Я сам такую штучку знаю,
Што без памылкі адгадаю,
Як хто стаіць, ну, хоць бы ў сенях:
Ці на нагах, ці на каленях,
Ці ён там стане, ці ён ляжа!
Вось гэта штука! – бацька кажа.
– І няўжо дзядзька адгадае?! –
Цікавасць Яську забірае,
І не дае ніяк ён веры,
 І погляд кідае на дзверы,
Бо хоча ён сваю асобу
У сені вынесці на спробу.
– Ну, Костусь, пойдзем мы з табою? –
Ідуць і ў сенях між сабою
Вядуць параду, як пастаць,
Каб бацька ўжо не мог згадаць.
Мяркуюць хлопцы так і гэтак,
Бы вулей ставяць пад паветак;
Урэшце ўсё абмеркавалі,
 Хітрэй не трэба, як пасталі:
Адзін прыгнуўся ракушком,
Другі ў падлогу ўпёрся лбом.
– Ну, дзядзька, як мы тут стаіма?
– А так, як цюцькі за дзвярыма! –
Ім бацька з хаты дзесь азваўся,
І раптам дружны смех падняўся.

XVII. Воўк

Ў будныя дні ўставалі рана:
Няма калі хварэць на пана,
Няма чаго чакаць панукі,
Калі работы поўны рукі –
Зноў закладайся на нядзелю.
Садзілась маці за кудзелю;
Цяплей мужчыны абувалісь,
Ў сваю работу запрагалісь.
Міхал, пакуль не рассвітае,
 Ідзе Антосю памагае,
Бо трэба кончыць з малацьбою,
Каб не карцела над табою.
Дарэктар сам з свае ахвоты

Ў гумно любіў рабіць налёты,
Бо ён быў хлопец працавіты
І да работы страх сярдзіты,
Хоць быў яшчэ малы і кволы, –
Ну, хвацкі хлопец і вясёлы!
Ідзе з двара часамі ў хату –
Аб чым тут ходзіць Яську-хвату –
Ён на дрывотню, бярэ дровы:
Ён услужыць усім гатовы,
Гаспадарам і гаспадыні,
Бо што тут зробіцца хлапчыне?
Раз ён абцасам зачапіўся,
З дрыўмі знячэўку паваліўся
На крок, не далей, ад парога,
Але ўсхапіўся, і нічога,
І толькі глянуў на абцасы, –
Былі ў іх моладасць і часы,
Калі рабілі выкрунтасы
І на ігрышчы тупацелі,
А тут хадзіць больш не хацелі.

Таксама Ўладзя да работы
Больш, чым да кніжак, меў ахвоты:
Любіў ён з цэпам завіхацца
Або па лесе пацягацца,
Пабегаць з стрэльбай за лісамі,
Ці за куніцай, ці тхарамі.
І бацька з гэтым пагадзіўся:
Што ж? да навукі не радзіўся,
А вось мо з меншых што і будзе,
Няхай яны ўжо йдуць у людзі.

Алесь сядзіць, закон чытае
Або з сабою разважае,
А потым зноў у кнігу ўткнецца
І сам сабе штось засмяецца.
У Кастуся "Родное слово";
Ён слібізе ўсё нанова,
Але склады штось не выходзяць
І хлопца ў злосць адно прыводзяць,
Бо Костусь – хлопец нецярплівы,
У гнеў прыходзіць абурлівы;

Яго падштурхвае спакуса
Сказаць знявагу на Езуса,
Які прад ім быў намалёван,
І Езус быў тут ім аплёван:
Чаму ж бо ён не памагае,
Калі на гэта сілу мае?

А потым злосць яго астыла,
Яму і прыкра, і няміла,
Ён сам сябе чуць не кусае.
Ох, галава яго дурная!
І ні на грош няма ёй кошту,
Яго хвалілі, а завошта?
І хіба ж Бог яго не чуе?
Або яму Бог падаруе
Вось гэты страшны грэх знявагі?
Эх, Костусь, Костусь! ты – брадзяга!

Выносіць сонца дзянёк новы
Скрозь гэты лес стары, хваёвы,
Дзянёк кароткі, чуць заметны,
Але вясёлы і прыветны.
Мароз бярэцца, паціскае,
Па лесе лускае, гуляе
І хусты тчэ на беражку.
За ноч падкінула сняжку.

Міхал ідзе ў свае абходы,
А холад зімняе пагоды
Яго рухавіць і малодзіць,
І колькі тут разоў ён ходзіць!
Тут кожна сцежка і дарожка
Яму даўно-даўно знаёма,
Міхал у лесе, як бы дома:
Дзе ні ступала яго ножка!
Якіх куточкаў тут не знае!
Міхал ідзе, сляды чытае!
Вось тут танюткі ланцужок
Лёг так прыгожа на сняжок –

То пара кропак, то дзве рыскі,
Відаць, што мышкіны распіскі.
Другі малюнак, след - трайчаткі
Па лесе кідаюць зайчаткі;

А ліс-хітрэц, выжыга чуткі,
Па снезе цягне шнур раўняўкі:
Слядок з слядочкам супадае,
Бы лапка тут адна ступае.
Міхал ідзе. У лесе глуха; Д
арэмна зыкі ловіць вуха:

Вакол маўкліва і маркотна,
І лес застыў, глядзіць гаротна,
І толькі дзесь у ельняку
Шалпоча сойка на суку
Ды стукне дзяцел траекротна.
Міхал ідзе адзін, пануры,
І сам ён хмур, і думкі хмуры,
Як гэты лес, снягамі сцяты
Або замоўлены, заклёты.
Ды гэты лес, хоць ён і немы,

Але скрозь ціш халоднай дрэмы,
Скрозь гэты мёртвы сон зімовы
Вядзе з Міхалам казкі мовы.
У лесе кожная мясціна –
Лужок, палянка, баравіна –
Асобны твар і выраз мае
І хоць што-небудзь выклікае
З таго, што памяць захавала.
Так. Тут было ўсяго нямала,
Тут частка жыцця леснікова.

Ну, хоць бы гэта вось дуброва!
Грыбоў улетку тут цьма-цьмушча,
Народ сюды йдзе – гушчай-гушча.
Тут шум, тут крык, тут гоман, спевы,
Аж разлягаюцца ў ёй дрэвы.
І вось, бывала, пан прыкажа –
Сюды пасходзіцца ўся стража
І робіць цэлую парадку,
Як дзе хітрэй зайсці ў засаду,
І ўсё на гэтых людзей бедных,

Ўсё з-за паноў тых ненаедных.
Садзішся, ловіш. А другая
І на білет рубля не мае.
І мусіш драць і з беднаты.
І вінават не пан, а ты:
Не гаспадар злы – кажа ўсякі –

А гаспадарскія сабакі...
А гэты хвойнік абгарэлы!
Напэўна б выйшаў сказ тут цэлы,
Калі б ад самага пачатку
Апавядаць вам па парадку;
Але Міхалу непрыемна,
Бо й тут пан лаяўся дарэмна,
А ён стаяў, свяціў вачамі
Перад людзьмі і леснікамі.

Міхал ідзе, і думкі ходзяць,
І ў пункт адзін яны прыводзяць:
Каб як зямлі сабе прыдбаць
І службы гэтае не знаць,
Тады паны ўжо не пашкодзяць.
Ды толькі вось дзе закавыка:
Купіць зямлю – купіць не лыка,
Тут грошы трэба – і не сотка...
Эх, брат, рука, рука каротка!
Дзе ўзяць? і розум тут не змесціць,
Але ўсё ж думку Міхал песціць,
Пад самым сэрцам яе носіць,
І гэта думка – зямлі просіць!
Яна з ім заўжды: ў лесе, дома!
Яна яму даўно знаёма,
І нават ён, калі прызнацца,
Даўно жыве ўжо ў сваёй хатцы.
А гэта хата вось якая:
Перш-наперш выгляд добры мае;
Стаіць пры рэчцы ці крыніцы,
На ёй дзве дымніцы-блізніцы
З чырвонай цэгля і фарсісты.
У хаце ёсць пакойчык чысты,
А вокны светлы і панадны,
І броўны ў сценах вельмі ладны:
Шырокі, роўны, без прыточак,
І жоўценькі, як той жаўточак.
Хлявец, гуменца – ўсё там нова,
І ўсё дакладная будова!
Пры доме сад, хоць невялічкі,
Ды добры сад, ніводнай дзічкі;
І тут навокал тваё поле, –

Раздолле тут табе і воля!
Працуй, чуць з хаты толькі выйшлі.
Але ўсё гэта – толькі мыслі,
 Эх, гэта толькі мары-кралі!
О, каб яны ды праўдай сталі!
У лесе глуха, цесна стала,
І смуткам цісне лес Міхала,
І нейк маркотна ў гэтым боры,
Душа імкнецца на прасторы,
І вочы просяць свету, волі.
Міхал ідзе туды, на поле,
Дзе Нёман, выгнуўшыся дужкай,
Абводзіць лес прыгожай стужкай;
 Але цяпер марозам скован
І ад людскіх вачэй захован,
І толькі жолаб, нізка ўгнуты,
Ды лёд, ад снегу ветрам здэмуты,
Яго дарогу вызначалі.

І ціха ўсё вакол. Маўчалі
Пад белай посцілкаю далі.
Там, угары, далей з-па-над Нёмна
Сяло глядзела зсіня-цёмна;
Над ім стаяў дым белаваты.
 Панура ў снезе ніклі хаты.
Міхал на горцы прыпыніўся,
Стаіць, бы сон яму тут сніўся,
І тут усе тыя мясцінкі
Яго наводзяць на ўспамінкі.
Вот тут калісь – даўно было то –
Дзяўчына з іх сяла, Дарота,
Купалася раз і ўтанула,
І смерць яе тут агарнула.
І гэта тут было здарэнне,
 Калі на бераг, на каменне,
Гады два-тры назад, вясною,
Яхіма вынесла вадою,
Якога тыдняў тры шукалі,
Ды не найшлі й шукаць не сталі.
Таксама тут і здань здалася –
Аб ёй і гутарка вялася, –
Што быццам нехта на вадзе,

Яшчэ нябачаны нідзе,
Сядзеў і з люлькі зацягаўся
Ды раптам згінуй, бы распаўся...
Таемны вы, зямлі скрыжалі!
Чаго ў сябе вы не ўпісалі!

Міхал раптоўна садрыгнуўся,
Зірнуў за Нёман і прыгнуўся,
З-за хвойкі хціва выглядае
І дубальтоўку з плеч знімае,
Увесь хвалюецца, дрыжыць:
Ваўчуга з сёл сюды бяжыць
І проста валіць на Міхала!

Аж сэрца ў радасці ўзыграла:
"Пастой жа, брат, пастой, ваўчуга!
Ужо ж спаткаю, валацуга!"
А воўк імчыцца, снег здзірае,
І толькі хвост яго мільгае,
Відаць, далі яму дзесь жаху.
"Ну, брат Міхась, не дай жа маху!"
Ён брамкі ў стрэльбе адчыняе,
Прыклад падносіць да пляча;
"Не так дасі ты стракача!" –

Міхал паціху разважае.
А воўк ляціць. Вось ён на Нёмне...
Вось ён за горкай... не відаць –
Ён будзе тут хвілін праз пяць...
"Трымайся ж, браце, цэлься, помні!"
Міхал замёр, не моргне вока:
Развязка скоро, недалёка –
Вось-вось пакажацца звяруга!..
Ды доўга гэта штось натуга –
Няма, а быць ужо пара.

Цьфу ты! Што ж гэта за мара?
Ўстае Міхал, глядзіць вакола,
Як бы што страціў, невясёла,
А рукі ўсё яшчэ дрыжаць.
Ну, хоць бы, гада, напужаць!
І дзе ён дзеўся? дзе, пракляты?
Міхала рух бярэ заўзяты,
Не возьме тропу ён ніяк,
Бяжыць управа наўскасяк:

А можа, там яго спаткае,
А не, дык снег хоць запытае.
Але й туды прабег дарма:
Там і слядоў яго няма.
Бяжыць назад – няма! – прапала!..
Аж нейкі пот праняў Міхала.
Міхал на Нёман тут рвануўся
І, як зірнуў, аж здрыгануўся,
І ўсё ў ім раптам задрыжала,
Аж нават шапка чуць не спала,
Калі прычын Міхал дазнаўся:
У стрыжаню воўк шалпатаўся!
Міхала згледзеў – лясь зубамі!
І злосна бліскае вачамі.
Міхал хватае дубальтоўку
І хоча выстраліць у воўка.
А потым стрэльбу апускае
І воўка зблізку разглядае.
А ён – вось тут, бяры рукамі,
Завіс на лапах, як у яме;
Стрыжэнь глыбокі, лёд пакаты,
А бедны воўк, вадой падцяты,
Скрабе па лёдзе кіпцюрамі
І носам рые, як зубамі,
І ўвесь пружыніцца і рвецца,
Але нічога не ўдаецца,
І ўсё слабее ў воўка сіла.
Ды страшна смерць, усім жыць міла!
Ён рэшту сіл ізноў збірае,
Мацней на лапы налягае,
Ды іх няма за што зацяць,
Яны слабеюць, слізгацяць
І толькі скробаюць па лёдзе,
Перабіраюць край стрыжэню,
Няма надзеі нават ценю
У той яго бядзе-прыгодзе, –
Няма, ваўчок, табе збавення!
Дарэмны ўсе твае імкненні!
І ненадоўга сілы стане
Вясці з вадой тут змаганне.
Слабее воўк і абмярзае,

А плынь усё больш падбірае,
І, барукаючыся з вадою,
Ён павярнуўся галавою
І ўскінуў погляд на Міхала.
Вачамі злосна ўжо не косіць,
Глядзіць, як бы ратунку просіць...
Цьфу ты! аж шкода яго стала –
Так вочы жаласна глядзяць,
Ну, вось, дальбог, шкада страляць!

Яшчэ раз бедны воўк рвануўся,
На спіну раптам павярнуўся,
Завыў жалобна і каротка
І – шуг пад лёд той, як калодка!
І знікла ўсё: жыццё, змаганне
І прагавітасць палявання.
Міхал стаіць і разважае,
А потым голаву ўскідае,
Як бы ён хоча запытаць,
Хоць тут нікога не відаць:
"Ну, што ты скажаш, брат, на гэта?"

XVIII. Зіма ў Парэччы

О добры час дзянькоў прыгожых!
Ты знік у хвалях часоў Божых
І толькі ў думках і ўспамінах
Жывеш-гарыш у днях дзяціных.
Далёка я ад межаў родных
Сярод людзей, душой халодных
І сэрцам чэрстых. Я гадаю,
Я родны край успамінаю,
Я ім жыву, я ў ім душою
І сэрцам кожнаю парою,
Як той нявольнік прagne волі,
Так прагну я ступіць на ролі
Сваіх палеткаў, ніў блagенькіх,
Дарог і сцежачак крывенькіх,
Што гожа ўюцца спомеж жыта
Або срэдзь лесу самавіта.
І ўстануць з'явы, як жывыя,
Малюнкi сэрцу дарагія,

І моцна душу парываюць.

«Ідзі да нас! ідзі», — гукаюць.

Благаславёны час той будзе,

Калі я ў родным сваім людзе

Куточак бацькаў прывітаю

І радасць жыцця там пазнаю.

О родны край! О край пакуты,

Нягодай цяжкаю прыгнуты!

Калі ж ты збудзеш тое гора,

Што і цяпер там, як і ўчора,

Як і даўней, цябе знішчае

І горкім смуткам авявае?

І ў час вялікі разбурэння

Не сцерпіць нават і каменне

Тваіх палёў, глухіх абшараў,

Дзе след вайны агнём пажараў

Пранёсся дзіка і няшчадна,

Каб не заплакаць з таго здзеку,

Што чалавек — звер чалавеку —

Так злосна чыніць, неўспагодна!..

О край мой мілы! Ёсёй душою

Хачу злучыцца я з табою,

Ў тваіх палях пазычыць сілу,

Ў тваёй зямлі сысці ў магілу...

Дзяціны час!.. Я памятаю

Зімы прыход у нашым краю.

Стаіць над лесам шум маркотны;

Па небе хмары, як палотны,

Паўночны вецер расцілае,

І бель над далямі звісае,

І ціха стане на падворку,

І лес жалобную гаворку,

Свой гоман восені канчае

І моўчкі зіму сустракае.

А сетка белая гусцее

І бліжай, бліжай снегам сее.

І вось над хатай, над гуменцам

Сняжынкі жвавыя гуляюць,

Садок і дворык засцілаюць

Бялюткім, чыстым палаценцам.

І тут у хаце не ўтрываеш:

Кажух на плечы накідаеш,
Бяжыш на двор, як той шалёны,
Крычыш, гукаеш здавалёны,
Зямлі не чуеш пад сабою
І ловіш белы пух рукою.
Ўгару зірнеш — як рой пчаліны,
Снуюцца ціхія пушыны,
Ўгары знячэўку штурхануцца,
Глядзіш — і ў пары пабяруцца.
— О-го-го, брат! — дзядзька кажа. —

Цяпер зіма напэўна ляжа!
За санкі, Костусь, трэба брацца,
Эх, будзеш мець дзе разгуляцца!

І Костусь рады і давольны:
Цяпер гулянак свет раздольны,
Адкрыты новыя пуціны
У круг забаў яго дзяціны,
І ён ад радасці трасецца
Ды ў мяккім снезе скачанецца.
А снег станоўка і заложна

Так і шуфлюе. Лес набожна
Стаіць, маўчыць і ўсё святлее,
Як бы, здаецца, весялее.
Назаўтра ўстанеш — свет змянёны,
У новых хутрах вербы, клёны,
І ўсюды чыста, бель такая,
Што проста вочы адбірае.
Ў парканах шулы, як салдаты,
Стаяць у струнку, зухаваты,
Башлык высокі, шапкі новы,
«Ура!» гукнуць табе гатовы.

Ідзе з лапатай дзядзька з хаты
І адграбае снег заўзята.
Ў гумно і ў хлеў праводзіць сцежкі,—
Не хоча мець удзень замешкі,
Бо ўдзень на рэчку і на тоні
Схадзіць рыхтуецца Антоні.
Мы знаем, ён — рыбак з уроды,
І ўсякіх рыб ён знае ходы,
Калі якая нерастуе,
Што ёй пад густ, чаго бракуе;

І нораў кожнай рыбы знае,
Аб іх трактат ён прачытае,
Ды так, што любя і паслухаць,
Дзівіцца больш ды лоб чухаць.
І гэта ўсё не з кніг набрана,
Не з слоў вучонага паўпана,
Якіх цяпер усюды досыць;
Ўсё гэта ўласны розум зносіць,
Свая мазолілась галоўка,

А не чыя там калатоўка.

Бярэ Міхал свае прылады,
Якія стрэльбе датыкаюць;
Цяпер зайцы ў лясках гуляюць,
Іх упалюеш без прынады,
Тым болей, што ганчак харошы —
Ёсць сэнс прайсціся па парошы.

І чуць што толечкі разднела,
У маткі снеданне паспела,
Але яе ўсе падганяюць,
Барзджэй рассыпацца жадаюць,
Каму, куды і ў чым хто здольны —
Дзянёк прыдасца часам вольны.
— Пакінь, Міхась, ты сучку дома,
Мо дзе забіўся тхор між лома:
Ў карчах на рэчцы следу многа,
Іх там прэсмыкі, дарога.—
І да тхароў быў дзядзька падак,
А тхор цяпер дабёр і гладак:
У Сверхні Іцка з Моўшам проста
Да шкуркі ўліпнуць, як кароста.

А Такса талент такі мела,
Што за тхарамі чуць не млела.
— Бяры сабе, хай астаецца, —
На просьбу бацька паддаецца.
І Таксу ў хаце запіраюць,
А ў лес Сівалку запрашаюць.
Выходзіць бацька першы з дому
Мясіць снягі па буралому.
На ім кучомка, верх зялёны,
Кажух кароценькі, чырвоны,
А стан шырокая папруга
Сціскае спрытна, лоўка, туга;

На меднай спронжцы лось красуе
 І з жоўтай бляхаю фасуе,
 А праз плячо паўзверх кажуха
 Ідзе раменны пас, бы ў зуха;
 На гэтым паску — знак блішчасты,
 А на плячах — шнур пакручасты.
 І вось як бацька выйдзе зрана
 Ды стрэльбу накрыж перакіне —
 І ў палясоўшчыцкім ён чыне,
 Дапраўды, змахвае на пана!
 І дзядзька доўга не чакае,
 Маўчком ён Костусю ківае;
 А Кастусёк даўно гатовы —
 У іх раней была намова
 Схадзіць у луг на азярыны
 І патрывожыць род тхарыны,
 На рэчцы загарадзь паправіць
 І новы буч яшчэ паставіць.
 За пояс дзядзька закладае
 Сваю сякерку, Таксу кліча,
 Кусок аладкі ў нос ёй тыча
 І вон за дзверы выпускае,
 А Костусь з торбаю, з лапатай
 Даўно чакае іх за хатай.
 Спаткаўшы Ўладзю на дрывотні,
 Раскажа дзядзька ўвесь парадак,
 Бо той, наеўшыся аладак,
 Глядзіць за домам неахвотна.
 Яму ты слова — ён другое,
 Заўзята юха, хоць малое.
 І дзядзька часам загарыцца,
 Гатоў няўслушніку па пысцы
 Праехаць шорсткім сваім пальцам,
 Бо што ты зробіш з падшывальцам?
 І дзядзька, плюнуўшы сярдзіта,
 Ідзе, спаткнуўшыся на карыта,
 А ўслед яму смяецца Ўладзя.
 — Павыскаляйся яшчэ, гадзе, —
 Антось яму, — дальбог, вярнуся,
 Расквасіць кірпу не збаюся!..
 Ото «гладыш», абы напроці,
 Абы нажэрціся! К рабоце

І на вяроўцы не зацягнеш,
 У лес пабегчы толькі прагнеш.
 Ну, трасцу дам табе цукерку!
 Гулу падсуну ў табакерку! —
 Бубніць Антош ужо з сабою,
 Ідучы скорою хадою.
 І доўга Ўладзю дзядзька журыць,
 І Костусь бровы свае хмурыць:
 І ён на брата сэрца мае,
 Бо Ўладзя дзядзьку зневажае,
 А дзядзька поле толькі міне,
 Глядзіш — і злосць яго астыне.
 Задраўшы ўгору хвост трубою,
 Сама давольная сабою,
 Снуецца Такса між кустамі,
 Бяжыць і спыніцца часамі,
 Наставіць вушы, разважае,
 Вушамі нос свой павярае
 І ні зрухнецца, бы застыне,
 І лапу нават чуць узніме.
 А дзядзька Таксу падганяе:
 — Шукай тхара! шукай, малая! —
 І Такса кінецца стралою
 Туды, дзе цэлай чарадою
 Стаяць алешыны крывыя,
 Пад іх карчагі патайныя.
 І часта тут — былі здарэнні —
 Заб'ецца тхорык пад карэнні.
 І тут усіх рух апануе.
 Фатыгі Такса не шкадуе:
 Дзярэ, грызе, пішчыць, скавыча,
 Бо знак дае, што ёсць здабыча.
 І дзядзька ўвесь, як на пружынах,
 Як дзік, мітусіцца ў галінах,
 Туды зірне, сюды памкнецца,
 Ну, на кавалкі так і рвецца.
 — Ты ж стой, брат, тут! Пільнуй, як вока:
 Ён тут, галубчык, недалёка!
 І не пудлуй, не дай, брат, маху, —
 Валі рыдлёўкаю без страху... —
 І дзядзька мовы не канчае,
 Ён кол маланкаю хапае.

— Тхор! тхор! Дзяржы яго! — галосіць,
Гарачка дзядзьку так і носіць,
Бяжыць, тхара ён даганяе,
Напагатове кол трымае.
За дзядзькам Костусь прэ без духу.
— Дзяржы тхара, дзяржы псяюху! —
А тхорык бедны ў куст зашыўся,
Няма ратунку, ашчарыўся,
На Таксу сам ён нападае
І чмыс яе грызе, кусае,
Пішчыць, дзярэцца, смрод пускае,
Але нішто не памагае:
Таўкуць калом яго, рыдлёўкай,
За шкурку плаціць тхор галоўкай.
— Вось гэта, Костусь брат, удача! —
І дзядзька рады, чуць не скача
І гладзіць Таксачку па вушку,
Яе ён лашчыць, як дачушку;
Яна ж за гэта ласкі слова
На смерць, на ўсё пайсці гатова:
Вачамі ў вочы так і зорыць,
Віхлястым хвосцікам гаворыць.

Хоць дзядзька наш не паляўнічы,
Ды меў ахвоту і да дзічы.
І часам, праўда, вельмі рэдка —
Я сам у гэтым буду сведка —
У лес надумае пайсці,
Зайцоў крыху там патрасці —
Зайцоў жа там было багата.
Вось у нядзельку раз ці ў свята
Антось рыхтуе паляванне.
Дае ён хлопцам прыказанне,
Хоць тыя самі без прыказу
Ахвотна годзяцца адразу,
А наш дарэктар асабліва.
У лес збіраюцца шумліва.
— Эх, шкода, брат: няма клякотак!
Ну, хоць бы з парачку трашчотак! —
Гаворыць дзядзька. — Ну, нічога,
І так мы зробім шуму многа
І ўсім зайцам задамо страху! —

Дае дарэктару ён бляху.
— Звані ў яе, бі чым папала,
Абы мацней яна гучала —
На ўсю Свяржэнскую граду! —
Алесю даў скавараду,
Перагарэлую, старую,
Ды незвычайна галасную.
— Бяры напільнік з рукаяткай,
Бубні ў яе наском і пяткай;
А Кастусю я дам званок,
А ты, бальшун, трубі ў ражок,—
Такое справім мы ігрышча,
Што лес застогне і засвішча,
Ну, нежывы — і той ачнецца,
Калі аблава ў нас пачнецца!

Ідуць у лес. Антось зарання
Размеркаваў усё дазвання:
Адкуль, якую зоймуць лаву,
І як вясці самую справу,
Куды і як зайцоў зганяць,
І дзе ён будзе сам стаяць.
Антось пазіцыю займае,
Шчаслівых вынікаў чакае,
Калі зайцоў пужнуць няждана,
І трохі чуе ў сабе пана.

Прачнуўся лес ад бразгатання,
Ад таго шуму палявання:
І крык, і лямант захаплення,
Гудзе лес зверху да карэння.
Дарэктар рвецца на кавалкі.
Зламаў на блясе ўжо дзве палкі,
Дзярэцца нема, лямантуе, —
Такі там гвалт — хай Бог ратуе!
За пень ён лапцем зачапіўся
І змоўк тады, як паваліўся.
Алесь грыміць скаварадою
І пацяшаецца гудою,
На ёй вызвоньвае ён штучкі,
Але напільнік выпаў з ручкі,
Зляцеў у снег — і будзь здароў...

Нідзе не бачылі зайцоў,
І дзядзьку стрэліць не прыйшлося,
Але пачулі ад Антося:
— Забілі зайца, не забілі,
Але ж, брат, гуку нарабілі.

XIX. На рэчцы

Ніхто з дамашніх не згадае,
Чым рэчка Костуся займае,
Якая іх звязала сіла
І чым яна так хлопцу міла.
Бывала, толькі чуць разднее,
Чуць трошкі ў лесе пасвятлее,
Глядзіш — на рэчку ён шыбуе
І лёд сякеркаю мацуе,
То падбяжыць і скаўзанецца,
І сам сабе ён засмяецца;
То спыніць крок, замрэ, застыне —
Такая радасць тут хлапчыне!
Лядок закохкае, угнецца
І вось-вось зломіцца, здаецца,
Але нястрашны і знаёмы
Для хлопца гэтыя надломы,
Палоскі-стрэлы гаваркія,
І моцны скрэпы ледзяныя.
Марозік крэпіць, лёд таўшчэе,
І рэчка вольная нямае,
Да дна вадзіца вымярзае
І ходу, бедная, не мае,
І цесна там ёй, і няміла
Яе халодная магіла;
Але дарма: жывую сілу
Не запраторыш ты ў магілу,
Мароз бязжаласны і люты!
Хоць ты звязаў і крэпка путы,
Скаваў і рэчкі і азёры
І ўсё заціснуў пад запоры,
Разлёгшысь лёдам і снягамі
Над чыстым полем і лугамі,
Ды ты жыцця, брат, не здалееш,
Як ты ні дурыш, ні шалееш.

Глядзі — скрозь ковы ледзяныя
 Сачацца кропелькі жывыя,
 Дарогу новую шукаюць
 І лёд вадою заліваюць.
 І праўда: рэчачка-крынічка,
 Хаця і мелка, невялічка,
 Але такую сілу мае,
 Што лёд угору падымае
 І ломіць глызу, як націну.
 — Гэ, брэшаш ты, мароз, не згіну
 Я пад карою ледзяною,
 Пабарукаемся з табою! —
 Як бы гаворыць смела, гулка
 Марозу бойкая рачулка.
 І між марозам і вадою
 На гэтай рэчачцы зімою
 Такія справы вынікаюць,
 Што надта Костуся займаюць.
 Калі на рэчку ён ні прыйдзе,
 Глядзіць — штось новае там выйдзе:
 То лёд, уздуўшыся гарбамі,
 Бубніць, як бубен, пад нагамі,
 То ападзе наніз, угнецца,
 На дно пластамі пакладзецца,
 А па кустах, на абалоні,
 Ціскі парваўшы і супоні,
 Вада шырока разальецца,
 І снег на кашу пабярэцца.
 І як ні гне мароз, ні гладзіць,
 Але нічога не парадзіць,
 І чуць ён толькі аслабее,
 Чуць-чуць адліжкаю павее,
 Глядзіш — вадзіца лёд злізала,
 Ё раўку пясочак паказала,
 І хвалькі жвавых за хваляй,
 Як і нябыта, бягуць далей,
 Пакуль мароз не засярдуе
 І сілу зноў ён не пачуе,
 Каб закаваць раўчук праворны
 За розум надта непакорны.

І вось надарыцца часамі
Мароз над ўсімі маразамі;
Ідзе сярдзіта, пагражае,
Па даху гонтамі страляе;
У завітушках дым бялявы
Нясе, як воблак кучаравы,
І потым з ім набок рванецца,
Бы пісар-вухар расчаркнецца.
А як вакенцы размалюе
І розных дзіваў там намосціць,—
Яму аматар пазайздросціць,
І прад марозам ён спасуе.
Мароз — штука і жарты любіць,
Не раз, штукуючы, загубіць
Таго, хто ў рукі пападзецца,
Яшчэ над бедным насмяецца:
«Прыляж, бядача, ты з дарогі —
Няблізкі хатнія парогі,—
Мароз дарожным падпявае,—
Лажысь — пасцелька пухавая
І ўся агоньчыкамі ззяе!
Засні, сагрэйся, мой пахілы,
Пакуль табе прыбудуць сілы,
А я салодкі сон навею
І гожай казкаю сагрэю».
І хто паддасца нагаворам,
Засне навекі пад прасторам
Халодных зор, снягоў глыбокіх,
Сярод дарожак адзінокіх.
Мароз — мастак і, пыху поўны,
Узносіць слуп на неба роўны,
Высокі, вогненны, крывавы!
Той слуп — і страшны і цікавы —
Гарыць злавесна, ўвесь чырвоны.
Мароз на небе ставіць троны,
Вянцы на месяц ускладае,
Па снезе зоркі рассыпае,
І так прыгожа, так старанна
Бярозе белай тчэ убранне,
Бы той дзяўчыне пад вянчанне.
І як з-за лесу сонца ўстане
І на бярозу тую гляне,
Засвецяць ў інеі праменні,
Як найдарожшыя каменні.

Мароз — паважны. Як вяльможа,
Знасіць свавольніцтва не можа,
І на той час, як ён пануе,
Па небе хмарка не вандруе,
І ўсе стварэнні занямеюць,
І патыхаць вятры не смеюць.
Ўсё ціха, мёртва, нерухома.
Сядзіць звяр'ё між буралома
І знака жыцця не пакажуць,
Вароны дзюба не развяжуць,
Ўсе нахахорацца, ні зыку —
 Ўладарства холаду вяліка.
І верабей з усёй раднёю
Не шкне, схаваўшысь пад страхою.
Адзін мароз адно ўладае,
На ўсё ён рукі накладае,
Ўсё гне халоднаю нагою;
І лес пад сіняю смугою
Застыў, стаіць, як амярцвелы,
Башлык надзеўшы чысты, белы.
І толькі ён, мароз заўзяты,
 Мароз занадта зухаваты,
Адзін па лесе пахаджае,
Бо роўных ён сабе не мае.
Зазнаўся, ой, мароз, зазнаўся!
Ды дзень яшчэ не зачынаўся:
Пастой, мароз, пастой хваліцца —
Мо і цябе хто не збаіцца!
І толькі зоркі пабялелі,
У хаце дзверы зарыпелі,
Скрыпяць калодзежы, вароты,
 Пайшла разгульвацца работа.
Ідуць па воду маладзіцы,
Як макаў цвет, гараць іх ліцы;
Бяжыць з кудзеляю дзяўчына,
За ёю хлопец-малайчына
Адкулься зараз увязаўся,
І смех і гоман там зачаўся.
Прыгрэбнік глуха б'е дзвярамі,
Жанкі трушком ідуць з кашамі,
Лучыну імі прыкрываюць
 І жарам холад выганяюць.

А там мужчыны ўзварухнулісь,
Ў гумно па сена пацягнулісь,
Ды толькі — звычай такі маюць —
Мароз пахваляць і палаюць,
А падхадзіўшысь каля дому,
Бяруць сякеру, сані, бому
І едуць ў лес вазіць калоды —
Ляжаць на печы няма моды.
І хоць мароз крапіць пякучы,
Да ног даходзіць скрозь анучы
І снегам вочы зашывае, —
Мужык жыве і не шманае;
З саней саскочыць, хлысне пугай
Каня і вылае «дзяругай»,
Бяжыць, аб плечы б'е рукамі,
Яшчэ й прытупвае нагамі,
І так блазнее, так дурэе,
Аж покі лоб не замакрэе.

Ўжо Костусь двойчы неўзаметкі
Саскокваў з печы на разведкі,
У вокны доўга прыглядаўся,
Ў малюнкi так ён углыбляўся,
Што ў іншы свет перабіраўся.
На шыбе ўсё: снапкі ржаныя,
Чароты хвацкія, буйныя,
І розных красак, траў нямала.
У душу летам патыхала,
А з ім і вобразы другія
Ўставалі, сэрцу дарагія.

Вось тут лясок, вось крыж пахілы,
Як вартаўнік чыёй магілы,
На ціхай горцы пахіліўся,
Бы аб пакойніку маліўся;
Там нібы рэчачка цікава
Звілася ў вербах кучаравых...
Ўсё так павабна, так прыгожа
І так на праўду ўсё пахожа,
Што хлопец сам не памятае,
Дзе ён і што ён разглядае.

— Не стой ты, хлопец, пры аконцы:
З акна, як з зяўры, дзьме бясконца!

Зноў будзеш кашляць, — кажа маці.
А хлопцу ўжо абрыдла ў хаце,
Ніяк блазноце не сядзіцца,
На рэчцы хоча апыніцца.
А тут яшчэ, як на спакусу,
Чуць дзядзька з хаты паказаўся,
Мароз ужо прымайстраваўся
І белым пухам сеў на вусу.

І хто з двара ў дом ні прыходзіць,
Пра холад гутарку заводзіць:
— Ну ж і мароз — аж нос зрывае!
А як на ўсходзе чырвань грае!
Слупы такія паўставалі,
Пажарам страшным загулялі!
Такія з'явы ў Божым свеце! —
Ну, як тут вытрываць, скажэце?
Кастусь у запечку стхарыўся,
Абуцца ў лапці прымудрыўся,

А ў лапцях вушкі скураныя
Былі ўжо досыць пажылыя;
Цішком сабраўся, апрануўся
Ды ў лес з сякеркаю кульнуўся.
А лес, як добры той знаёмы,
Стаіць збялелы, нерухомы
Абапал рэчачкі сцяною,
Над ёю сплёўшыся страхою,
Далёка кінуўшы галінкі;
А маладзенькія ялінкі

Пад белым пухам чуць заметны;
Яны так мілы, так прыветны,
Бы тыя красачкі-дзяўчаткі,
Надзеўшы гошыя апраткі.
Затое ж хвоечкі малыя
Стаяць, як сіраты якія,
Ад снегу выгнуўшысь дугою,
На дол прыпаўшы галавою.
«Пагнуў вас снег, мае хваінкі!
Эх вы, гаротныя націнкі!» —

Над імі Костусь разважае,
І жаласць хлопца пашыбае.
І ён да хвоек падбягае,
Сняжок з іх ціха атрасае —

І хвойкі зразу ажываюць,
Ўгару макушы падымаюць,
Спярга павольна, бы баяцца,
А потым пойдучь разгінацца.
А хлопчык рады і смяецца,
Стаіць з мінуту, не схіснецца,
Аддаўшысь нейкім думкам-марам,
Аж б'ецца сэрца яго жарам.
Але пара, пара за дзела!
І ён да хвоек падбягае,
Замерла рэчка між лясамі,
Бярозы голымі сукамі
Спляліся з вольхамі над ёю;
Яліны цёмнай чарадою
Навіслі густа салашамі.
А вось старая дзеравяка
Упала ў рэчку, небарака:
Відаць, што бура палажыла
І мост жывы з яе зрабіла.
А лёд, бы мур сцямна-зялёны,
Чуць пасярэдзіне падняты,
Ляжыць, цяжэрны і зацяты,
Вартуе ходы ўсе і гоны,
Каб і стрыжэньчык не прабіўся.
І вось тут Костусь прыпыніўся,
На лёд глядзіць, штось разважае
І ў ход тапорык свой пускае.
Лядок закашляў, заіскрыўся,
На срэбра-друзачкі пабіўся;
Ляцяць крупінкі ледзяныя,
Бы ўлетку пырскі дажджавыя,
І чуць апошні лёд зламаўся,
З зямлі клубок вады падняўся
І з шумам коціць паўзверх лёду,
Пачуўшы волечку-свабоду,
Ўсё большы, большы круг займае...
Але што гэта так спявае?
Адкуль тут музыка нясецца?
Чыя тут песня ў душу льецца?
Такога спеву-сугалосся,
Што тут над рэчкаю панёсся,
Ніхто не зложыць, не зайграе.

Ці гэта казку лес складае?
Ці даль ачнулася нямая
І немасць песняй парушыла,
Што спакон векаў утварыла?
Ці то нябёсы адамкнулісь
І ціха-ціха адгукнулісь
Зямлі, ўсяму яе стварэнню?
Ці то вясна йдзе ў аддаленні?
Вось звонны звоняць ціха, гожа,
Спявае жаваранка Божа,
А ёй утораць пташак хоры
На безгранічнай дзесь прасторы,
Між мора гэтых зыкаў дзіўных
Нясецца ў хвалях пераліўных
Здалёку песня салаўіна...
Расце, гарыць душа дзяціна
І ўсё на свеце забывае
І шчасце, радасць спажывае.
І хоць дазнаўся ён прычыны,
Адкуль той звон і спеў птушыны,
Але як стане прыслухацца,
Пачне сапраўды сумнявацца,
Што гэта іней так з вадой
Вядзе размову тут зімою.
Дык вось чым рэчка хлопцу міла,
Чым так яго прываражыла!

XX. Каляды

Прыйшлі піліпаўкі, Мікола,
Дзянькі праходзяць больш вясёла,
Бо хоць зіма і крэпіць дужа,
І хоць бушуе яе сцюжа,
Бы тое дзікае ігрышча,
І вецер жудасна засвішча,
Як на дудзе ці на кларнеце
На нейкім злыднёвым банкеце,—
Ды ўсё ж святлеюць даляў вочкі
І іх бялюткія сарочкі.
Ёсць хараство і ў гэтых зімах
І ў мёртва-белых тых кілімах,
Што віснуць-ззяюць хрусталямі

Над занямелымі лясамі,
Калі ў агністым мароз троне,
Ў крывава-багравай заслоне
Над светам рукі ціха ўздыме
І зачаруе, ўсё абніме;
А як усходзіцца завея,
 І вецер з снегам задурэе,
Ды затрасецца віхрам белым!..
Эх, колькі волі ў руху смелым!
— Гуляй, зіма, твая часіна!
Ды скоро будзе палавіна,
А там цяплом табе павее;
А ўдзень і сонейка прыгрэе! —
Паддасць, бывала, дзядзька руху,
Пачуўшы холад-завіруху.
Ад гэтых слоў лягчэй на сэрцы,
 Бо ўсё ж маркотны вы, каберцы
Зімы халоднай і мярцвячай,
І ласкі хочацца гарачай,
Вясны душа твая жадае,
І ў сэрцы радасць расцвітае
Ад аднае ўжо толькі думкі,
Што гэта зімка збярэ клумкі
І пойдзе-знікне на паўгода,
І зноў ажывіцца прырода.

Хлапцам прыелася вучэба:
 Цяпер Калядак чакаць трэба,
І думка іх не тым занята,
Ўсё болей ходзіць каля свята.
І міла гэта іх чаканне!
Адзнакі блізкіх зімніх святак —
Гарыць салома каля хатак.
Пажар вясёлы ў час світання!
— А што там свеціцца, нябожа?
Няўжо гарыць хто, не дай Божа?
— Не, не пажар: то — сцяг калядны,
 Япрук там смаліцца дзесь ладны,
Свой крок апошні замыкае:
Япручча доля ўжо такая.

І кожны дворык, кожна хата,
Хоць і жыве не так багата,
Але Калядаў у адзнаку
Заколе хоць бы падсвінаку
І дворык свой ці прыгумень
Асвеціць раніцай ці ўдзень,
Бо хто ж, скажыце, хто не ласы
На тое сальца і кілбасы?
Другі Каляд не дачакае,
Цішком свяжынкі паспытае,
А ўжо на свята — што казаці? —
Паходзіць так каля свінчаці,
Што ўжо на ночку разоў дзесяць
Табе живот закуралесіць.
І гэта, братцы, не загана!
Даўно, не знаю кім, казана:
«Калі заколеш япрука ты,
Ды не пабегаеш за хаты,
То гэта — гонар невялікі,
Гэта вяселле без музыкі,
Як кажа мудрасць чалавеча».
Але зірнем мы на Парэчча,
Чым там у лесе жыве хата,
Як там рыхтуюцца да свята
І як Калядкі сустракаюць.
Навуку хлопцы прыпыняюць,
У іх — развязаныя рукі:
Да «правадоў» няма навукі.
Дарэктар з радасці спявае,
Дадому едзе, спачывае.
І летні збор цяжэрнай працы,
Хлябоў высокі торп-палацы,
Праслухаў цэпаў голас ёмкі,
І дзе быў торп — там стог саломкі,
А цэп замоўк, хоць не навекі,
І зерне ссыпалі ў засекі.

Антось таксама цяпер вольны,
Яму — бы празнічак прастольны:
Сюд-туд, глядзіш — ён ухадзіўся,
Ці з'еў ці не — на луг пашыўся;
Цягнуў луг дзядзьку, ім валодаў.

Сябра майстэрства і паходаў,
Сякерку, вострую падругу,
Засуне спрытна за папругу.
І Костусь з дзядзькам, як вядома;
Хіба ты ўседзіш цяпер дома?
А з дзядзькам пойдзеш — так цікава!
Яны йдуць бойка і рухава,
Бо зімны холад падганяе.

Любота, братцы! снег лятае,
Ды так спакойна, так ціхутка!
Куды ні глянь — усё бялютка.
А тыя лёгка пушынкі,
Здальнейшых ручак кружавінкі,
Сухіх чаротаў чуць крануцца,
То так жа любя засмяюцца,
То ціха-ціха загамоняць,
То штось шушукнуць, то зазвоняць.
А там, між лесам і табою,
Сам Бог паводзіць барадою:
Трасецца сетачка сняжынак,
Як смех прыгожанькіх дзяўчынак,
Што звоніць песняй маладою.

Антось на рэчцы прыпыніўся:
Тут першы загарад таіўся
Пад гэтым снегам і пад лёдам
З адным-аднюткім толькі ходам,
І той бучом быў перахвачан —
Яшчэ увосень час тут страчан,
Палонка лёдам моцна скута,
Ды працы тут адна мінута.
Палонку дзядзька прасякае,
А Костусь, радасны, чакае,
І зорыць пільна ён вачыма,
Калі той бучык дзядзька ўзніме.
А дзядзька — о, ён акуратны!
Работнік дзядзька наш выдатны:
Ва ўсім парадак і лад любіць
І часу дарма ён не губіць!
Прасек палонку, крыгу вынуў,
Тады на бучык вока кінуў,

Бярэ за палку, падымае
І буч на бераг выкідае.
І дзядзькаў твар крыху святлее —
Была слабая тут надзея;
А вось глядзі, там штось шалпоча, —
Відаць, іх доля не сіроча!
І буч кулём угору ставяць
І часу доўга тут не бавяць.
Развязан куль. Тут гоман, смех,
І рыбу вытраслі на снег.
Акуньчык спрытна страпянуўся,
Мянёк-завала ўзварухнуўся,
Яшчэ мянёк ды пара плотак.
Ну, вось табе і заробтак!
А там яшчэ ёсць загародкі...
Не дармы, не, іх пераходкі!
Ідуць дадому, разважаюць,
Чаго на святы накупляюць, —
Антось часамі, як дзіця.
Тым часам заўтра і Куцця.
Міхал — ужо нейк вайшло ў моду —
Ў Нясвіж прад святамі штогоду
Вазіў для замкавых паноў
Грыбы, і рыбу, і зайцоў.

Куцця. Марозна. Хмурнавата.
Сняжок падкідвае заўзята;
Снег на Куццю — грыбы на лета,
Такая матчына прымета,
А сцежкі чорны — ягад многа;
Ну, і за гэта хвала Богу.
Абегаў Ўладзя раўчавіну,
І клін, і пасечку, лагчыну.
Па жменьцы ў снег аўса стаўляе —
Зайцоў ён гэтым прывабляе,
Каб праз акенечка з каморы,
Калі прынадзіцца каторы
У ночку цёмную хадзіць,
Навесці стрэльбу і забіць,
Бо тут зайцоў было даволі.
І дроў на свята накалолі,
Трасянкі загадзя натрэслі,

Сянца пахучага прынеслі:
Куцці гаршчок ужо ў калена
Стаяў на лаве, чакаў сена,
І вось цяпер гаршчок з куццёю,
Як цар даўнейшаю парою,
 Ў пачэсны кут, на свой прастол,
Стаўляўся з гонарам за стол
На гэта сена пад багамі,
Ўладар над хлебам і блінамі,
Бо ён у гэты дзень — персона!
Яго вянчаў абрус-карона:
Гаршчок агорнуты пашанай,
Хоць ён фаміліі глінянай.

Якія ж матчыны намеры
Наконт куцці, наконт вячэры?
 Ох, гэта дзецям знаць цікава,
Калі якая будзе страва,
Ў якім ліку, ў якім парадку?
Што на канцы і што ўпачатку?
А ў маткі ўсё абмеркавана
І ўсё прадумана ад рана.
Там, на гары, пад шчытам дзе-та,
Быў мак павешан яшчэ з лета —
Цяпер у цёрле ён пацёрты.
У патайным куце каморы,
 Як смерць Кашчэя, пад запоры
Мядок быў хітра дзесь запёрты,—
Цяпер яго насталі часы,
Бо ён патрэбен для закрасы,
І што кісель той без сыты
У вечарок гэты святы?

Маўчком Антось часінай шэрай
У ельнячок шмыгнуў з сякерай:
Ці ж ён звярэдзіцца, сагрэшыць,
Калі малых дзяцей пацешыць
 І іх ялінкай пад Куццю
Хоць раз забавіць у жыццю,
Калі забавіць толькі зможа?
Ялінка ў хаце так прыгожа!
І колькі радасці і ўцехі!

На ёй валоскія арэхі,
А з пазалочанай паперкі
Глядзяць панадныя цукеркі;
І больш на ёй няма нічога,
Ды хіба ж дзецям трэба многа?
 Даволі з іх і той прынады —
Яны давольны, яны рады.

У хаце добры лад і згода,
Як патрабуе і прыгода,
Паважнасць вечара святога —
Не ўчуеш слова ты благога,
І ўсе прыбралісь і памылісь,
Міхал з Антосем падгалілісь
І парасчэсвалі чупрыны.
— Ну, засцілайце стол, мужчыны! —
 І стол той гуртам прыбіраюць,
Настольнік белы падымаюць,
На стол растрэсваюць мурог —
На сене колісь быў Сын-Бог —
І роўным пластам расцілаюць,
Сянцо абрусам закрываюць.
За стол садзяцца ўсе ў парадку
І прад сабой кладуць аладку,
Відэльцы, лыжкі разбіраюць
І стравы першае чакаюць.
 — Ты, брат, глядзі не ашукайся:
Не надта зразу накідайся,
Бо потым шчыра пашкадуеш,
Калі жывот свой напіцуеш:
Чым далей — смачнейшыя патравы,
І многа іх, і ўсе цікавы;
Я знаю хітрасць гэту ўсю, —
Алесь гаворыць Кастусю.

Міхал бутэльку адтыкае,
Бо ўжо закуска тут чакае:
 Стаяць, як горкі, скавародкі,
Тут акунькі, мянкі і плоткі,
Ды так падсмажаны, што любя —
Сама да іх імкнецца губа.
Гарэлка, радасць-весьялуха,

Прыемна булькае для вуха
І гэтак вочы прыцягае,
Ну, як каханка маладая!
— Ну, што ж, Антось, здароў будзь, браце!
Няхай дае Бог лад у хаце,
Добра, прыбытку прыспарае,
Каб у хляве ды ўсё пладзілася,
Каб жыта ў полі каласілася,
Няхай раяцца добра пчолы,
І самі будзем мы вясёлы;
За год дай Божа дачакаць
Здаровым новы год спаткаць.
— Дай Божа! — дзядзька адазваўся
І сам з прамовай зварачаўся,
П'ючы цяпер да гаспадыні, —
Падатак кожнай дай часіне,
На ўсё гатовы ў кожным часе.

І вось вячэра зачалася!
Спыніцца мушу я на квасе:
Ён колер меў чырванаваты;
Тут быў таран, мянёк пузаты,
Шчупак, лінок, акунь, карась,
Кялбок і ялец, плотка, язь,
Яшчэ засушаныя з лета.
Але не ўсё яшчэ і гэта:
Аздоблен квас быў і грыбамі,
Выключна ўсё баравічкамі;
Цыбуля, перчык, ліст бабковы —
Ну, не ўясісь, каб я здаровы!
Пільнуй, — цішком скажу між намі, —
Каб і язык не ўцёк часамі.
За квасам елі верашчаку,
А потым блінчыкі на маку,
А там ламанцы-праснакі
З пшанічнай добрае мукі;
А макаў сок такі салодкі!
Ламанцы ў ім, ну, як калодкі —
Так добра макам праняліся,
У рот паложыш — абліжыся.
За прасначкамі йшлі кампоты,
Кісель з мядоваю сытою;

Вячэру скончылі куццёю,
Але ўжо елі без ахвоты,
Абы падатак той аддаць,
Стары звычай ушанаваць.

І после гэтакіх вячэры
Жывот выпучваўся без меры,
А з-за стала як уставалі,
То нават трохі і стагналі.

На першы дзень святых Калядак —
Такі ўжо быў стары парадак —
Збіралі сена са стала,
Кармілі ім каня, вала
І ўсіх жывёлін, хоць па жмені,
А на стале, ў драбнюткім сене —
Здавён-даўна вялося й гэта —
Уважна зернетах шукалі
І па тых зернетках гадалі,
Які зародзіць хлеб налета.

XXI. Таемныя гукі

Пад іншы год у холад люты,
Калі ўсе рэчкі лёдам скуты,
І ўсё пад снегам качанее,
Глядзіш — цяплом табе павее,
І з поўдня вецер хмары гоніць,
У вокны дождж буйны зазвоніць
І з капяжоў руччом сцякае,
І снег жыўцом ён паядае.
Скідае лес убор зімовы.

І шум другі на лад-спеў новы
Над борам цягне несканчона.
І фанабэрыцца варона:
«Вясна! вясна! гразь! гразь!» — спявае,
Як бы вясну ўжо сустракае.
Паміж алешніку змяёю
Крыніца чорнай паласою
На свет зірнула, лёд прабіла,
Ў старых карчах загаманіла.
І палыселі касагоры,
Вадою поўняцца разоры,

Бяжыць, шуміць вада ў лагчынах.
І лёд уздуўся ў азярынах,
Дарогі ў полі ўсе псуюцца,
Аб крыгі крыгі з шумам труцца,
І луг заліт увесь вадой,
Як і сапраўднаю вясною.
Ды гэта толькі кпіны-жарты:
Зімой цяпла чакаць не варта —
Зіма свайго не падаруе

І злосна ветрам засвідруе
Ды так пацягне, так зайграе,
Што проста нос табе зрывае.
І выюць ў полі завірухі,
Як за труною маладухі,
На лес накідваюць наміткі
І робяць гурбы ўвачавідкі.
Варона гонар свой збаўляе
Ды зноў да сметніка вітае
І свой жылот галодны пыніць,
На спевы дзюба не расчыніць.
Дзярэўі ў белы пух убраны,
І снегам «лысіны» засланы;
Застылі рэчкі, азярыны
Пад гнётам белай кажурныны.
Лёд на лугах, як люстра, ззяе,
І сонца зрэдку ў ім гуляе...

Настане ноч — і ўсюды ціха,
Хіба завые дзе ваўчыха
Сярод трушчобы ў цёмным лесе
Ды гучна лусне гонта ў стрэсе...
Але што гэта? што за гукі?
Адкуль яны? Чые то рукі
Забілі цяжка малатамі,
Як тыя коні капытамі?
Якія там майстры майструюць?
І што куюць? над чым працуюць?
Стаіш і ловіш зыкі тыя,
А луг трашчыць, гудзе і вые;
То рэзкі трэск там панясецца,
Бы чорт лазаты засмяецца,
То заскавыча, то застогне,

Ды так, што ўсё, здаецца, дрогне;
Не то сякера мерна чэша,
Не то хтось кашляе ці брэша.
Гу-гу! — штось гукне, садрыгнецца,
Бах-бах! — на гук той адзавецца
І аж па лесе пойдзе рэхам,
Ды зарагоча дробным смехам,
То тут, то там ды як засвішча —
Як бы там чортава ігрышча!..
Ўсю ноч, ад рэчкі і па Нёман,
Ушыр, удоўж нясецца гоман
Няўцямны, сцішны і таемны
І разам страшны і прыемны.

А ноч ціхутка; ў багне цёмнай
Пустэлі страшнай і бязмоўнай
Гараць дрыготна, ззяюць зоркі,
Як найдарожшыя пацёркі,
То паасобку, то гурткамі,
То брыльянцістымі радкамі,
І іх пучочкі-златаблёсткі
Наўкола кідаюць пялёсткі;
Яны гараць, живуць і граюць,
Бы вочкі там чыесь міргаюць;
Ды зрэдку ў небе дзесь далёка
Над лесам тым у момант вока
Мігнецца стужка агнявая —
То знічка згасне залатая.
Вось выйдуць хлопцы гуртам з хаты
На гэты час, як неба шаты
Раскіне гожа над зямлёю
І вее згодаю святою.
— Ша! Ціха вы, не гаманеце!..
О, што ж та дзеецца на свеце? —
І хлопцы разам заціхаюць
І на Алеся пазіраюць;
Алеся замёр, здзіўлення поўны,
Глядзіць у луг, стаіць бязмоўны,
У бок лугоў руку трымае.
— Во, во! што, чуеце? страляе!
— Што гэта, хлопцы? вось дык дзіва! —
Дарэктар шэпча палахліва.—

Няўжо з Нясвіжа б'юць гарматы? —
І Яська кінуўся дахаты.
— Ой, дзядзька, цётка! — ён галосіць,
І нейкі рух яго аж носіць. —
Ідзеце борздзенька, ідзеце.
Там штось грыміць, ну, паглядзеце! —
І так завойкаў, так завохаў,
Што ўсіх у хаце напалохаў.
— Ну, я табе, брат, мала веру:
Перабіраеш трохі меру, —
Антось на гэта адазваўся,
Але на двор пашыбаваўся,
Кажух накінуўшы на плечы;
І маці прасніцу да печы
Таксама ставіць, прысланяе,
На двор за імі выпаўзае.
Пасталі ўсе, стаяць маўкліва
І вухам ловяць тое дзіва.
А луг бубніць таемна, глуха,
Як бы ў кадушку б'юць з-за вуха.
— А што, ці чуеце? Што гэта? —
Дарэктар ціхенька пытае;
Самога страх так і шугае.
— Эх, Яська, брат, ідзе камета!
Прапалі мы — сканчэнне света! —
Антось гаворыць, чуць не плача. —
Прапаў ты, Яська-небарача,
І не пабачыш бацьку з маткай,
Хоць папрашчаўся б з роднай хаткай:
Яе ўжо бачыць не надзейся!
— Не, дзядзька, што гэта, не смейся, —
Антося хлопцы абступілі
І разам тут загаманілі.
— Ідзеце ў хату! — кажа маці. —
Калі ўжо гінуць — гінь у хаце. —
Адразу хлопцы схамянулісь,
Што ў нечым моцна абманулісь,
І стала болей ім цікава,
У чым тут сіла тая, справа.
Антось у хату йдзе, рагоча,
Тлумачыць зразу ён не хоча:
Ахвоту меў-такі, прызнацца,

Ён трохі з Яські насмяцца,
А хлопцы голавы ўскруцілі,
Ў хаду ўсе спосабы пусцілі,
Найсці прычыну тую квапяць,
Але на след ніяк не трапяць.

— Ну, дзядзька, годзе ўжо смяцца:
Самім нам трудна дагадацца,
Адкуль, з чаго такія гукі?

— А ты ж выкладваеш навукі,
І імі розум твой начынен,
Ты гэта ведаць сам павінен:
Які ж з цябе настаўнік, браце?
Не многа ж гэтага багацця
Ў тваёй галоўцы, мой нябожа!..
Ну, хто дарэктару паможа? —

Тут дзядзька вучняў аглядае. —
Напэўна Костусь адгадае...

Ну, Костусь, брат, зрабі ім брыдка:
Тут штука проста, вачавідка! —
І ўсе на Костуся зірнулі,
Але адказу не пачулі.

— Кажы смялей! Ну, думаць годзе,
Ты ж любіш коўзацца па лёдзе!..

— Бадай вы, дурні, пагарэлі! —
Прамовіў бацька тут з пасцелі;

Ён там драмаў, цяпер падняўся
І сам у гутарку ўмяшаўся,
Каля камінку стаўшы збоку.

— Няўжо ж у вас не хопіць клёку
Такое глупства расшалопаць?
Па мордзе б, гадаў, вас нашлёпаць,
Тады б вы сцямілі навуку,
Найшлі б прычыны таго груку! —
Маўчаць яны, насы спусцілі,
Сядзіць дарэктар, як на шыле, —

Нагналі ж чэрці ім занозу.
— Дык гэта ж лёд трашчыць з марозу! —
Алесь і Костусь выпадкова
Гукнулі разам ў адно слова.
Тут бацька зразу адпусціўся,
Павесялеў і праясніўся.
— Вот малайцы!.. а вы што, цеслі?

Гулу вам меншыя паднеслі!
Адзін — бальшун, другі — дарэктар
І тлумачэльнік разам, лектар...
— Фэ! брыдка вам! — іх дзядзька журыць,
А Ўладзя толькі бровы хмурыць.
— А-ей, якая мудрасць гэта:
Яе забыў я трэцце лета!
— О, ты Сальмон у нас вялікі,
Як на чытанне, так на лікі,
А вось скажы, калі ты кемны:
Чаму трашчыць так лёд надземны? —
Другая вынікла задача;
Пацее Яська, чуць не плача,
Сказаць штось хоча і баіцца
Утраціць гонар, памыліцца,
І Ўладзя вочы апускае.
— А справа, бачыце, такая, —
Антось тут сам пачаў тлумачыць: —
Была паводка гэта, значыць,
Вада па лузе разлілася,
А потым лёдам занялася,
Мароз падскочыў ды прыціснуў,
Вада і збегла, лёд павіснуў:
Цяпер наніз ён ападае,
А лёд таўшчэрны, важкасць мае,
А паміж лёду і вадою,
Ўнізе пад мёрзлаю зямлёю
Пустое места астаецца,
І вось як глыза садрыгнецца,
Яна і грукне, як з гарматы...
Ну, зразумелі, небажаты?
— І я так думаў, — Ясь азваўся, —
Ды толькі выказаць баяўся.
— І я даўно ўсё гэта ведаў,
Але маўчаў... — Ты, бізун дзедаў! —
На Ўладзю бацька напусціўся, —
Глядзі: я бачу — распусціўся!
Маўчаў бы лепш ды хоць шалопаў
Ды менш губою гэтай лёпаў...
Не будзе сэнсу з цябе, хлопча:
У гразь жыццё цябе затопча
З тваёй навукай гэтай разам,

І будзеш век ты каламазам!
— Ну, што ж? і колы мазаць трэба,
Абы які кусок мне хлеба,—
Тужліва Ўладзя зазначае
І смех агульны выклікае.
— А вось і я пытанне маю!
Чакайце ж, я вас запытаю,—
Да старшых Костусь прамаўляе,
І гнеў ён бацькаў адхіляе:
— А што, скажэце, зорка значыць,
Якой ніхто мо і не бачыць:
Яна маланкай мігатнецца
І згасне. Дзе ж яна дзяецца?
І да зямлі не далятае,
А проста дзесь яна знікае? —
І змоўклі ўсе адразу ў хаце:
Як адказаць? З чаго пачаці?
— Ага! — тут хлопцы падхапілі.—
Цяпер і мы вас ушчамілі.
— Што нам з таго, што гінуць знічкі?
І клопат будзе невялічкі,
Калі прычын іх знаць не будзем:
Якая з іх карысць тут людзям? —
Бярэ сам бацька перша слова.—
І з'ява гэтая — не нова:
Яны штоночку вынікаюць,
Але без следу прападаюць.
То — тайнасць божа, яго воля.
Чаго мы, людзі, мо ніколі
І не дазнаемся, як трэба,
Бо то — вялікая вучэба.
— Чаму? дазнацца мо і можна, —
Гаворыць дзядзька асцярожна, —
І пэўна ведае навук,
Што астраноміяй завецца,
Адкуль тут што і як бярэцца.
Замыславатая то штука,
А вось, як будзеце вучыцца,
То можна сэнсу і дабіцца,
Бо помню я, як сам вучыўся,
Нам штось пра іх казалі ў школе
І вытлумачвалі даволі,

Але цяпер пра то забыўся.
— І я,— тут маці засмяялась,—
Сказаць хацела, ды збаялась,
Якраз як наш дарэктар гэты.
Калі стваралісь Богам светы,
Па зорцы светлай чалавеку
Назначыў Бог святы спрадвеку;
Яна жыццём яго кіруе
І лёс яго і смерць пільнуе.

Чым больш з людзей хто выдатнейшы,
Таго і зоркі блеск яснейшы,
І гасне зорачка святая,
Калі даручаны сканае:
Вось так на небе адначасна
Яна мігнецца і пагасне,
Як бы хто з жалю вочкі ўскіне
І невядома дзе загіне.
І неба слых тады прыклоніць,
І анёл слёзку ціха зроніць...

Як я была яшчэ малою,
То дзед, бываючы ў настроі,
Часамі вёў апавяданні
Аб гэтым зорачным зніканні,
Яшчэ казаў: «Калі хто зможа,
Пакуль не згасне служка Божа,
Задумаць што ў мамэнт бліскання,
Таго ўсе споўняцца жаданні». —
Для хлопцаў гэта тлумачэнне
Найболей мела здавалення,
І ўсе іх думкі мімаволі
Блукалі дзесь у Божым полі;
Іх захапляў свет безгранічны
І ўласны лёс іх таямнічны.

XXII. На глушцовых токах

Адбыў свой час панура люты.
Дзянёк патрошку прыбывае,
Прыветней сонейка бліскае,
І рве рачулка свае пугы.
Ідзі, зіма, ідзі ў дарогу:
Прайшоў твой час, дзякаваць Богу!

Пабач, старая: там, у полі,
Чарнеюць леташнія ролі!
А ўзгоркі вунь паразумнелі,
 Бо вельмі значна палыселі.
А лес, глядзі, які вясёлы!
І дуб смяецца, хоць і голы.
Паслухай добра: чуеш песні?
Цяпер яны ўжо не заўчэсні,
Ужо бо сонейка праменні
Гатуюць шлюбныя адзенні
І ткуць карону дарагую
Вянчаць зямельку-маладую...
Пара, зіма, табе складацца
 І ўпроч з кудзеляй выбірацца!

І вось у дзень адзін прыўдалы
Загаманілі перавалы.
І гоман, спеў і шум усюды,
Як бы ў цымбалікі і ў дуды
Зайгралі тысячы музыкаў,
Бы іх на баль тут хто заклікаў.
Ідзе вясна з цудоўнай лірай;
На звон яе зляцеўся вырай,
І жыцце ўсюды вынікае,
 І пташка песню зачынае.
— Вясна павінна быць раджайна:
Вада шуміць штось незвычайна,
Як гром далёкі — густа, глуха
І так прыятна нейк для вуха,—
Міхась, вярнуўшыся з абходу,
Адзначваў добрую прыгоду.
А Костусь дома не ўтрывае,
Паслухаць шум той выбягае;
І праўда: гук такі цікавы...
 Як мілы гэтыя праявы!

Аб чым гудзе вада так важна,
Так мілагучна, так працяжна?
Напэўна гэтая вадзіца,
Мабыць якая чараўніца,
Калі наўперад многа знае
І пра раджайнасць нешта бае.

І нават тата даў ёй веры.
Праз дзень прыйшоў наказ з кватэры,
Якога бацька спадзяваўся,
Каб у Камлішчы ён збіраўся,
Бо ўжо глушцы затакавалі,
А іх прад святам палявалі;
Але ўпярод, да палявання,
У змрок вячэрні і ў світанне
Туды на подслухі хадзілі,
Глушцоў шукалі і сачылі,
Пакуль паны не прыязджалі.
Два буданы ў бары стаялі:
Адзін — салаш яловы просты,
Другі драўляны і з памостам;
І вось, як панства наязджала,
То тут яно і начавала.
Ляснік у будцы сваёй гнуўся,
Хоць да агню ён больш гарнуўся;
Але і тут было няміла:
Адзін бок мёрз, другі смаліла.
Міхал сабраўся, апрануўся
І ў лес павольна пацягнуўся:
Ў лясах снягі яшчэ ляжалі,
Ды ўжо з узгоркаў саступалі
І больш туліліся ў лагчынах
Ды па цяністых раўчавінах.
Зіма і тут збірала клумкі.
Міхал ішоў, з ім йшлі і думкі,
А з імі вобразы ўставалі
І ў сэрцы водгук выклікалі.
І часта хваля абурэння,
Глухі пратэст нездавалення
Яго ахваціць і ўскалыша
І гневу знак ў душы напіша.
Панам пацеха і забава,
І ў іхнім гусце гэта справа;
А ты, як Каін, валачыся,
У будане па тыднях гніся,
Ды часам пану не ўнаровіш
І «пся крэў», «дурня» часта зловіш,
З апошніх слоў цябе аблае,
А то і горш яшчэ трапляе.

Была б свая зямля і хата!..

Ды будзь ты тры разы праклята
І служба панская і ласка
І доля вечная падпаска!

І многа розных дум устане,
Пакуль будан той з лесу гляне.

Між буданоў агонь палае,
Міхала Пальчык там чакае;
З другога боку йдзе Гавака,
Стары аб'ездчык і служака.
Сядзіць Абрыцкі на калодзе
І грэе ногі, люльку курыць,
Зачаў гаворку, балагурыць
Аб рознай рознасці, прыгодзе.
Чаго ён толькі не ўспамяне!
Каму ў душу ён ні загляне!
І абгаворыць, пасмяецца;
Панам таксама дастаецца,
Бо пан Абрыцкі, сказаць смела,
Між імі цёрся жыцце цэла;
Быў на Палессі, на Валыні —
Дзе толькі доля не закіне!
Сядзеў з ім поруч Дземідовіч,
З другога боку — Астахновіч,
Ўжо леснікі немаладыя,
І хлопцы сталыя, такія,
З якімі можна выпіць чарку,
Таксама й ездзіць па іх карку,
Чаго Абрыцкі не цураўся.
Па службе выйдзе папушчэнне
Ці так няважнае здарэнне,
Абрыцкі пэўна ўжо падкусіць,
Данесці пану аб тым мусіць
Ды ад сябе яшчэ прыбавіць,
Каб чалавека абясславіць;
Дык на яго не мелі вока
І з ім трымаліся далёка,
Хоць гэта ў вочы не казалі.
Ды леснікі здарэнне зналі,
Калі Абрыцкі абмахнуўся

І пад Пшавару падварнуўся.

Пшавара быў ляснік сярдзіты,

Апроч таго, не лыкам шыты:

Шырок, плячыст, як дуб стары,

І з ім да трох не гавары!

І дужы быў ён не па меры.

Ён быў з Абырцкім на кватэры,

І вось які быў тут учынак:

Пшавараў конь каля драбінак

Стаяў і хрумстаў сабе сена,

Сянцо мурожнае, бы пена.

Вярхом Абырцкі прыязджае,

Сюды свайго каня стаўляе,

Пшавара гэта зауважыў.

— О, каб яго пярун распляжыў!

Які то гад, які вужака,

Які то кручаны сабака

Пусціў каня да майго воза?

— Якая страшная пагроза

І што за тон такі мужыцкі? —

Азваўся з гонарам Абырцкі. —

Ну, я пусціў, то што тут будзе?

Табе што з гэтага прыбудзе? —

Ўскіпеў Пшавара ў момант вока;

Дуга была тут недалёка —

Ляжала тут жа пад рукою —

І за Абырцкім ён з дугою!

Абырцкі прэ ва ўсе лапаткі,

Бяжыць, як можа, без аглядкі,

Але Пшавара даганяе,

У ход дугу сваю пускае.

Абырцкі — некуды дзявацца —

Спыніўся, кінуўся кусацца!

Пшавара й гэты бой прыймае:

Схапіў Абырцкага, трымае,

Зубамі сам дае ён здачы

І нават гыркнуў па-сабачы:

— Калі кусацца, дык кусацца! —

Было з чаго тут пасмяяцца!..

Тут сам падлоўчы паказаўся,

Ад смеху ён чуць не качаўся.

На ўсіх пазіцыях пабіты,

Абрыцкі збавіў тон сярдзіты
І просіць грознага Пшавару:
— Пусці, братко, панёс я кару!
Міхал з усімі павітаўся,
Таму, другому засмяўся,
Іх жарты жартам адбівае
І стражнікаў развеселяе.
— А што, Міхале, мілы браце,—
Абрыцкі кажа,— пэўна ў хаце
Было б, тэж, лепш, як у будане?
— Няхай тут іх зямля апрагне:
Паноў, глушцоў і інша ліха,
Тады б на свеце было ціха,—
Сказаў Міхал нібы гняўліва.—
Ось возьмем стрэльбы, пойдзем жыва,
Ды хоць у смак папастраляем
І ўсіх глушцоў паразганяем!
— А ты забыўся,— тэж, каханы,
Выпадак быў неспадзяваны,
Як наш Вярыга свержаноўскі
Вёў на глушца па-стражнікоўску
Якраз ляснічага самога:
Тры крокі скокне ён, нябога,
Ды спыніцца і спыніць пана;
Глушца ж таго і нечувана.
І вось да хвоі даскакалі,
Але глушца там не засталі.
Стаяць Вярыга і ляснічы.
— А дзе ж глушэц, пан паляўнічы?
— Вось тут спяваў, панок, учора,
Ды перастаў на маё гора.—
Вярыга вочы апускае,
Ляснічы воўкам пазірае
І плясь у морду нечакана!
Вось як Вярыга падвёў пана!
— Ну, што ж? натрапіў на такога;
А каб наскочыў на другога,
Сказаць, хоць бы і на Пшавару:
Задаў бы ён там пану жару! —
Гавака важна адазваўся;
Абрыцкі толькі аблізаўся,
А ляснікі зарагаталі

І тым Гаваку падтрымалі.
— Ну, што, панове ягамосці:
А ці не час ужо і ў госці? —
Абрыцкі погляд ускідае
І шчыльна люльку накладае.
— Што ж! трэба рушыцца — цямнее:
Якраз злятаюцца, зладзеі!..

Эх, брат, наняўся — як прадаўся!..—
Сказаў Міхал і сам падняўся;
За ім другія паўставалі
І ў цёмны лес павандравалі.
І разышліся ва ўсе бокі
Сачыць глушцоў, шукаць іх токі.
Міхал з дарогі зварачае
І далей, глыбей забірае.
Вось ён разважліва спыніўся,
Прыслухаўся і прытаіўся;

Яшчэ павольненька праходзіць,
Дазорчым вокам лес абводзіць.
Стаяць вакол маўкліва хвой,
Бы служкі ў панскім дзесь пакоі;
І дрэмлюць чорныя яліны,
І моўкне ў лесе спеў птушыны,
І толькі дрозд высвістваў штучна,
Як на кларнеце, мілагучна;
Ды змоўк і ён, і ўсё знямела.
У небе зорачка нясмела

Над гэтым лесам цемраністым
Зірнула вокам прамяністым.
А лес маўчыць, глухі, таемны.
Міхал — сам слых, але дарэмны
Вышэй чуллівых натужэнні:
Нідзе ні зыку-шарасцення,
І толькі шум, бы кім насланы,
Бы тыя гулкія арганы,
Ўвушшу стаіць, грыміць і звоніць
І штось няўцямнае гамоніць.

«Чусь-сю! Чуг-гі!» — дзесь зык падаўся,
Міхал як бы чаго спужаўся,
І сэрца ў ім мацней забілась,
І радасць нейкая з'явілась.
Глушэц чым далей, то ўсё болей

Дзесь на суку за тоўстай хвойай
Рассеўся важна і балбоча,
А як спявае — плюшчыць вочы,
Тады нічога ён не чуе;
Але не цягам ён такуе,
А робіць часта перарывы,
Тады ўжо чутак ён надзіва,
Тады замры і стой зацяты;
Пачне спяваць — хоць бі з гарматы.
Міхал стаіць, штось разважае,
Відаць, ён месца прымячае,
А кашаль, падла, так і душыць.
Міхал наш з токаў хоча зрушыць,
Ісці ў будан той, ды ўнікае:
Другі глушэц ток зачынае.

Перачакаўшы з паўгадзіны,
Міхал павольненька, як можна,
Пакінуў токі; асцярожна
Выходзіць зноў на пуцявіны.
Цяпер на збор і ён шыбуе,
Чагось вясёлы, ног не чуе;
А леснікі ўжо ўсе у зборы.
Ідзе гаворка сярод бору,
І смех і жарты, нават кпіны.

Агонь бадай да палавіны
Высокіх хвояў дасягае.
Абрыцкі рапарты прымае,
Хто чуў глушца, якія токі,
Адлегласць мерае на крокі,
А Дземідовіч люльку смаліць,
Ніяк глушцоў сваіх не хваліць.
— Няма нідзе, папрападалі,
А мо за зіму паздыхалі,—
Гаворыць ён, рукой махае.

Яму Міхал напамінае,
Як летась ён усім на дзіва
Упаляваў зайца шчасліва,
Калі той здуру памыліўся
І сам у яму заваліўся.
І ўсе смяялісь, рагаталі
І з тога зайца жартавалі.
— А што ж тут вельмі выпірацца?

І з-за чаго ўжо так старацца?
Брашы ўсю ноч хоць, як сабака,—
Адна і ласка і падзяка.

Міхал занадта ўжо служака,
А медалёў не начапілі,
За глупства ў лыжцы б утапілі.
— Ты праўду кажаш, пан Амброжа,
Ды йначай наш Міхал не можа:
Натура ўжо яго такая! —
І Астахновіч зазначае.
Вясёлы смех і жарты, спорка —
Вядзецца доўгая гаворка.
Будан жыве, будан гуторыць,
Аж покі сон усіх не зморыць.

XXIII. Панская пацеха

Якраз пад Вербніцу ў суботу,
У самы снег і грязь і слоту
Ў будан Міхал з Алесем пхаўся.
Конь Ножык клыгаў, аступаўся,
Вада пад коламі плюхцела.
— Бадай тут іх нуда паела!
Вязі з гумна для іх салому
І стол цягні апошні з дому,
Каб мелі дзе на чым пажэрці,
Бога не нашага вы чэрці, —
Міхал паноў кляне і лае;
А ён загад з кватэры мае
Сюды, ў будан, каб смачна спалі
І гора бы паны не зналі,
Завезці стол, услон, саломы.
«Будуй ты ўсюды ім харомы.
Завошта ж ім, спытаць, пашана?
Навошта Бог трымае пана?
Дзеля таго, каб панавалі
І нашым братам папіхалі?
Ці ласку ў Бога заслужылі,
Каб іх тут песцілі, тулілі?..
Эх, брат! усё то — ашуканства!
Калі-нібудзь ім згіне панства».
І чуў Міхал нутром, душою —

Не мае грунту пад сабою
Вось лад такі на гэтым свеце:
Адны ў пашане, тыя ў смецці
І век жывуць пад нейкім страхам,
 Ўсе ж выйшлі ў жыцце адным шляхам!
І што ты зробіш? пакарайся
І аднаго гужа трымайся.
Да буданоў ён пад'язджае.
Пад'ехаў, коніка спыняе,
Знімае стол, ўслон, салому,
Алеся шле з канём дадому,
А сам агонь тут раскладае,
Салому сушыць, прыбірае,
Бо заўтра будзе паляванне.
 Паны пад вечар прыязджаюць,
Іх на кватэры ўжо чакаюць,
Сюды прыпрэ іх у змярканне.

Пад вечар неба праяснілась
І ўсё вакол развесялілась:
«Глядзі — панам і тут шанцуе:
Сама пагода ім слугуе,
І сонца свеціць, стала ціша —
Багатым чорт дзяцей калыша», —
Міхал у думках зазначае
 І сам з сабою разважае.
І рупіць гэта паляванне,
А заўтра ранкам у світанне
Яму падводзіць трэба пана.
Ану ж глушэц неспадзявана
Зляціць куды ці так зарвецца,
Калі на гэта павядзецца,
А ты свяці тады вачамі
Перад ляснічым і панамі.

— А, ты ўжо тут! тырчыць, як паля!
 Здароў, як маешся, Міхале?
— А так і маюсь, ягамосцю! —
Не то з усмешкай, не то з злосцю
Міхал з будана адазваўся,
А Пальчык громка засмяўся.
— Ты, брат, як пан той у будане.

— А што ты думаеш, васпане?
Хіба не пан? — Міхал падняўся,
Як пан, у бокі важна ўзяўся
І з панскай мінай пахаджае,
Па-польску Пальчыка пытае:
— Цо повеш, галган? Цо потшэба?
Я далэм тобе, дурню, хлеба!..
Ідзь до д'ябла! — Пан праўдзівы! —
Са смехам Пальчык адзначае;
Абодвух смехам пашыбае
Спаткання гэты тон жартлівы.

Праз паўгадзіны ўсе сышліся.
Цяпер размовы павяліся
Наконт паноў і палявання.
Ох, дасць Ракоўскі залівання,
Калі панам не пашанцуе
І сам глушца не запалюе;
Так і ўскіпіць, як рак чырвоны, —
Такі ён кручаны, шалёны!
Сам вінават — цябе аблае,
За няма-што з гразёй змяшае.
Ох, і паганая урода,
Прышыбла б дзе яго калода!
Абрыцкі моўчкі дым пускае
І люльку пальцам прыціскае,
Аб чымся думае сукрыта;
Усмешка нейкая разліта
І на твары і пад вусамі.
І толькі ўскіне ён вачамі
То на таго, то на другога,
Ды не прамовіць ён нічога,
Бы засмучае штось старога.

— Ўставайце: едуць! — Ўсе ўсхапілісь,
Захвалявалісь, захадзілісь,
Знакі на грудзях папраўляюць
І на спатканне выбягаюць
І ўраз спыняюцца, стаяць —
Паноў тых трэба прывітаць.
Паны ў калясцы пад'язджаюць.
Хурман тут лейцы падцінае,

Стаенных пару прыпыняе,
А пан Абрыцкі з леснікамі
Скланілісь нізка прад панамі.
Паны чуць-чуць адно зірнулі,
На іх увагі не звярнулі,
Як бы не людзі то стаялі,
І ў свой будан павандравалі.
Тут леснікі бягом да брычкі,
Бо знаюць панскія прывычкі,
Нясуць іх стрэльбы і пакункі,
Прылады розныя, ладункі
І ў будане іх прыбіраюць,
Панам, як могуць, дагаджаюць.
Паны ж не бачаць іх, не чуюць,
Бярэ іх нейкі рух, жартуюць;
Усё іх цешыць, забаўляе,
На лад вясёлы падымае:
Будан, агонь, начлег цікавы,
Прасцецкі стол, салома, лавы,
Таксама цешыць паляванне, —
Ім тут цікава ўсё дазвання,
Апроч людзей, што ім так дбаюць
І ўсе іх глупствы выпаўняюць.
Тут быў Ракоўскі, пан ляснічы,
З Нясвіжа глаўны кіраўнічы
Маёнткаў княжацкіх, пан Свіда,
І трэці пан, даўгі, як дзіда,
Быў пан Кржывіцкі, равізовы,
Яшчэ нябачаны тут, новы.
Цямнее ў лесе. Ноч надходзіць,
Марозік злёжку націскае.
На небе месяц успывае,
Задуму смутную наводзіць
І лес маўклівы азірае.
Гарыць-дрыжыць агонь шумлівы,
А залатыя пералівы,
Вуглёў міганне-дрыгаценне
Ім ткуць чароўнае адзенне:
Шчыты агнёвыя, кароны,
То ярка-светлы, то чырвоны.
Шугае полымя бурліва,
А іскры-зорачкі шчасліва

Бягуць-плывуць бліскучым роем
Угору ў голькі к тоўстым хвоям
І ў верхавінах прападаюць,
Бы вочкі плюшчаць, уміраюць.
Тут светла, весела, ўсё жыва,
А ў лесе цьма ляжыць маўкліва,
Глядзіць панура, неласкава,
Што не ў свой час ідзе забава.
Дрыгучы блеск вакол гуляе,
І цьму адгэтуль адганяе,
І піша здольныя малюнкi,
І фарбаў розныя гатункі
Па тоўстых хвоях раскідае,
Дзівоты чараў выяўляе.

Сядзяць паны, як страхі тыя,
А міны важныя такія,
Ўсе непрыступны і ўсе горды,
Рашучы погляды і цвёрды,
А ў кожным слове, ў кожным руху
Відна знявага да «псяюху».
«Псяюхі» ж ім усяк слугуюць
І для вячэры стол гатуюць,
Ў агонь бяргвенні падкідаюць
І прад панамі выдыгаюць.
І вось за стол паны садзяцца,
Ім заманулась частавацца;
Кілішкі «вудкай» наліваюць
І чаркі з чаркамі стыкаюць,
Жуюць смажэнне і вяндліну
І хваляць добрую часіну.
А «вудка» больш развесяляе;
Пан равізовы зачынае:
«Ешчэ Польшка не згінэла,
Пукі мы жыемы».
Паны адны перад другімі
Шыкуюць жартамі сваімі,
Свой розум, гонар выстаўляюць
І дубальтоўкі выслаўляюць.
Ракоўскі, злосны з леснікамі,
Зусім не той цяпер з панамі.
Паны ў хвальбе не зналі меры,

Самім сабе не мелі веры,
Ды пра лганнё сваё маўчалі,
Не падсяваючы, ўсе лгалі.
— А я,— тут Свіда выступае,
Ён вус угору падымае
І панству кідае з запалам: —
Седм вількув забів едным стшалэм! —
Паны на момант слупянеюць,
Жаваць іх сківіцы не смеюць:
Загнаў пан Свіда ім загвоздку,
Як бы ў горла сунуў костку.
— Дальбуг, цекаве, даен слово! —
Сказаў нарэшце равізовы.
— Гм, як жа гэта, проша пана? —
Ўсіх зрэзаў Свіда нечакана
І верх цяпер над імі мае.
Паноў аж зайздрасць разбірае.
— То пан жартуе, як то можна? —
Паны развагу вядуць розна:
Сказаць: салгаў — не выпадае,
Паверыць — веры не хапае;
А паўнамоцны ў здаваленні,
Як бы агорнуты ў праменні,
Навокал горда пазірае
І важна шчокі надзімае,
Як бы паноў ён і не бачыць.
— Няхай жа пан то растлумачыць!
— А так, панове: едным стшалэм! —
Зноў ткнуў іх Свіда, як бы джалам.
Ў канцы дае ім тлумачэнне:
Забіў ваўчыцу на шчаненні.
Паны — ляснічы й равізовы —
Як па камандзе, б'юць галовы:
— І як то мы не дагадалісь! —
І доўга ўсе яны смяялісь.
Назаўтра рана чуць разднела,
Чуць-чуць на ўсходзе пасвятлела,
Была кароткая нарада,
Каму вясці якога пана.
«Абы не гэтага шатана,
Хоць бы не мне ўсучылі гада»,—

Міхал падумаў аб ляснічым.
«Абы не з гэтым паляўнічым», —
Так і другія разважалі,
Пераглядаліся, чакалі.
Але як Свіда быў тут глаўны,
А з леснікоў найболей слаўны
Міхал даўно ўжо тут лічыўся,
То ён Міхалу даручыўся,
Кржывіцкі Пальчыку застаўся,
А ў трэцяй пары аказаўся

Ніхто другі, як наш Гавака;
Аж уздыхнуў ён, небарака.
Размеркаваўшысь такім чынам,
Паны па розных пуцявінах
Ідуць на токі з леснікамі.
Міхал здалёк пайшоў цянькамі;
Гатовы план даўно ён мае,
Ідзе і Свіду навучае,
Гаворыць з прыціскам, хоць ціха,
Каб не ўстрывожыць тое ліха.

— Вось тут, паночку, «такавіска»,
Глушэц асочаны ўжо блізка,
Няхай жа пан ідзе ціхутка,
Бо гэта штучка вельмі чутка:
Не асцярогся — і прапала. —
І Свіда слухае Міхала,
Што толькі той ні загадае.
Міхал над панам волю мае,
Цяпер ён пан хоць на мінутку.
«Скачы ж, браток, пад маю дудку,

Прызнай жа мне і ты пашану!» —
Міхал у думках кажа пану.
— Як скокну я — і пан хай скача;
Спынюся я — і пан спыніся!
Глядзі ж, панок, не памыліся,
Каб тут не вынікла няўдача! —
Міхал замёр, стаіць маўкліва,
А з ім і Свіда нерухліва.
У лесе значна пасвятлела,
І вось дзесь блізка, перш нясмела
Заграў глушэц і абарваўся

Ды зноў зачаў, разбалбатаўся.
Міхал даў знак. Скок-скок! спыніўся,
З ім радам Свіда апыніўся.
— Ці бачыць пан? унь-унь чарнее...
Ой, не: хай пан цярпець умее! —
А Свіда стаў пароць гарачку
І ўжо у стрэльбе ўзвёў сабачку.
— Не руш! не руш, пан! о, крый Божа;
Пан папсаваці справу можа! —
Яшчэ мінуту ўлучылі,
На крокаў дваццаць падступілі.
Цяпер глушэц, як на далоні,
Сядзіць, бы шула, у заслоне
Хваёвых лапак, хвост мятлою,
Як бы любуецца сабою,
Балбоча, крэхкае і свішча;
Глушэц склікае на ігрышча,
А мо хваленні жыццю правіць
І гэты бор спрадвечны славіць.
Міхал і Свіда той часінай
Стаялі моўчкі пад ялінай.
Пан Свіда стрэльбу падымае
І доўга цэліцца... страляе.
Бух! — грукнуў стрэл, лес узбудзіўся!
Дымок раўняюцькаю стралою
Жахнуў старую гэту хвою,
З якой глушэц даўно здрадніўся;
І раптам з ёю разлучыўся,
Умомант звяў і страціў сілы
І не паспеў разняць ён крылы,
На мяккі дол, на мох зялёны
Упаў, насмерць акрываўлены;
Ўзнялась галоўка і апала,
Два разы лапка задрыжала,
Навек застыла нерухома.
А Свіда рад быў, рад, вядома:
Рублём Міхала ён трактуе,
Цыгарай хвацкаю частуе.

XXIV. Вялікдзень

У хаце вучням не сядзіцца —
Прайшла ахвота ў іх вучыцца;
І сам дарэктар уздыхае,
На Мікалаўшчыну ківае,
У смутку нейкім часта ходзіць,
Аб доме гутарку заводзіць,
Пускае жарты міма вуха,
Яго не цешыць саладуха,
Якая хлопцу падабалась,
 Бо вельмі добра удавалась.
— Сказаць, не кепска тут хлапчыне, —
Прамовіць часам гаспадыня, —
А ўсё ж дамок свой моцна цягне,
І кожны к матцы сваёй пражне. —
Прышлося ўважыць тут малому
І адвязці яго дадому.
А вучні кніжкі пахавалі
І ўжо Вялікадня чакалі.
Прышла вялікая субота,
 Даўно прыпынена работа,
І ўжо пад вечар сама хата
Была прылучана да свята:
Лагоднасць, згода і павага
І вельмі сталая развага
Ўвесь гэты дзень тут панавалі.
І блізкасць свята шанавалі
Старыя, дзеці і падросці,
І шуму тут не падымалі,
Як будным днём з-за кожнай косткі.
 Алесь, Кастусь і Міхаліна —
Сама найшла на іх часіна —
На працу зранку выйшлі самі
І падмялі двор дзеркачамі;
Пясочку потым накапалі
І сцежкі ім панасыпалі;
І гэты дворык так змяніўся,
Так гожа траўкай заіскрыўся,
Што проста глянуць было любя, —
Хоць ты вядзі яго да шлюбa.

Мужчыны загадзя пабрылісь,
 Вадою цёплаю памылісь,
 Бо трэба ж ім было сабрацца
 Паехаць ў цэркву спавядацца.
 Хоць і казаў Антось, бывала,
 Што тут, у лесе, грахоў мала;
 Калі ж часамі грэх налучыць,
 Аб ім забудзеш, ён не мучыць
 І не пашкодзіць ў справах неба,
 Але папу аддаць іх трэба.

І вось пад вечар трохі важка
 Загрукацела каламажка,
 На свет выходзячы з усмешкай,
 Зіму згуляўшы пад застрэшкай.
 Антось агледзеў тут прылады,
 Калёсам добра даў «памады»,
 Густога дзёгцю і варволлю,
 Каб меней крыўдзілісь на долю;
 А напамадзіўшы калёсы,
 Паправіў вітыя атосы

І падлажыў у задок сена.
 Вясёлы час — павозак змена!
 Агледзеў дзядзька ўсю аздобу,
 Тады зрабіў павозцы спробу.
 Калёсы лёгка закруцілісь,
 З вясёлым гукам пакацілісь.
 Пайшлі ў хаду раўняўка, гладка,
 Як з маслам першая аладка.
 Тым часам ў хаце ўсё гатова,
 Цяпер за бацькам толькі слова,

Бо ён у лесе прыпазніўся
 І вось цяпер яшчэ пыніўся.
 А хлопцы зрання рыхтавалісь,
 Па добрай згодзе змеркавалісь
 І самі зладзілі, вядома,
 Хто едзе з іх, хто будзе дома.
 — То будзем ехаць — я гатовы...
 Ну, аставайцеся здаровы! —
 Міхал дамашнім пакланіўся
 І шапку зняў, перахрысціўся.

Яму ў адказ дабра жадаюць,
 Грахі ўсе чыста адпускаюць.

Над ціхай талаю зямлёю
Навісла ночка той парою.
Было спакойна і лагодна,
Як бы сама прырода тая
Паважнасць свята адчувае,
З людзьмі жыве супольна, згодна.
Маўчаць хваіны, ані зыку,
Не шэпне гэты бор-музыка,
 Стаіць маўчком і разважае,
Відаць, Вялікадня чакае.
«Цяпер і страхі пазнікалі!»
На вуха Костусю шапталі
Якіясь думкі-весялушкі:
«Звяры Вялікдзень чуюць, птушкі,
І хвоі гэтыя, і елі,
Ліхія людзі падабрэлі,
Бо святам Божым ўсюды вее;
З нажом разбойнік не пасмее
 Залегчы ў лесе срэдзь дарогі,
Бо і заможны і убогі
Святы Вялікаднік святкуюць
І радасць ў сэрцы сваім чуюць».
І гэту згоднасць, радасць свята
Ва ўсім Кастусік адчувае:
І ў тым, як з дзядзькам размаўляе,
На возе седзячы з ім, тата,
Чуваць яна ў пытанні брата,
І ў гэтым лесе безгалосным,
 І ў мерным клыгату калёсным;
Вось так і чуеш, што й дарога
Цяпер паслушна волі Бога,
І пераказваюць навіны
Калёсам гучна каляіны.
Дарога з лесу выйшла ў поле,
Калёсы коцяцца паволі,
Шуршыць пясочак мнагазначна.
Ў сяле на цэркві чуць абачна
Блішчыць ліхтарык і мігае,
 Дарожных погляд прыцягае.
Яны лагчынку праязджаюць,
Гару сярэдняю мінаюць,
Клады з паніклымі крыжамі,

Дзе дрэвы голькамі-брыжамі
Навіслі ціха над зямлёю,
І едуць мернаю ступою.
Вось хаты з мроку выплываюць,
Агнямі вокны ў хатах ззяюць,
І на пясочку блескі-плямы
Прыгожа пішуцца скрозь рамы.
Яшчэ па звычаю старому
Мужчыны сталыя удому
Свае літанні адпраўлялі,
Пакуты Езуса спявалі.
Так і цяпер у Ратуёвых,
Ў Яхіма дзядзькі, ў Базылёвых,
Таксама ў Стасечкі і ў Даткі
Свае захоўвалі парадкі:
Сядзелі згодна і набожна
І спеў святы вялі заложна,
Вачэй не зводзячы з кантычкі.
Часамі тут былі і стычкі,
Калі спеў новы зачыналі
Ды ў тон агульны не траплялі.
— Не так, Андрэй, ты пачынаеш!
— Не, гэта ты, Сальвэсь, збіваеш!
— Не так, мужчыны, вось як трэба! —
Пры гэтым чуўся бас Язэпа,
Другія голас далучалі,
І гуртам зноў яны спявалі
За накіроўваючым басам.
А падарожныя тым часам
На двор да швагра заязджаюць,
Ідуць у хату, ўсіх вітаюць.
Карусь Дзівак ў сваім кажусе
Ляжаў на печы ў цёплым дусе,
Як заўжды ў вольную часіну;
Ляжаў, курыў і цыркаў сліну
З-за белай коміны на хату;
І ён таксама рады святу,
Але ніяк не мог стрымацца,
Каб з печы жартам не азвацца,
Абы хто ў хаце паказаўся,
І сам ён смехам заліваўся;
А цётка Магда не стрывае

І Дзівака свайго палае:

— Чаго, кацьмак, там заваліўся?

Пайшоў бы ў цэркву, памаліўся,

Зусім ты Бога адцураўся:

Пятнаццаць год як спавядаўся!

— А што папу казаць я маю?

Я печ на рай не памяняю!

— Цьфу, млын пусты! ото завала,

Бадай табе было зарвала! —

І злосна дзядзьку лае цётка,

А ён хіхікае каротка.

— Што, дзядзька, пойдзем ў цэркву, можа?

— А пойдзем, голубе-нябожа! —

Антось і Костусь ідуць з хаты.

Цянююць вуліцай дзяўчаты,

Шчабечуць весела, смяюцца,

І хлопцы дзесь перагукнуцца.

І ўсе вясёлы, ўсе рухлівы

І святам заўтрашнім шчаслівы.

А цэрква, макаўка святая,

Народу поўна, блескам ззяе.

Сярод царкоўкі плашчаніца

Стаіць між елачак зялёных.

Кабеты, дзеўкі, маладзіцы

Ідуць-плывуць да плашчаніцы

У хустках белых і чырвоных,

Набожна хрысцяцца, ўздыхаюць

І лбом данізу прыпадаюць.

Направа сталыя мужчыны

Стаяць, разгладзіўшы маршчыны.

А Чыліноў Алесь надзьмуўся,

Ў святыя дзеянні уткнуўся

І там, дзе слоў не расчытае,

На сажань голас працягае.

— Вось Чыліны як дацінаюць! —

Чытанне людзі адзначаюць.

Народ калышацца, хвалюе,

Бы ў цёмным віры вада тая,

І ўсё плыве, ўсё прыбывае,

І ўлады сну ён больш не чуе,

І блізак час святой дзянніцы.

«Хрыстос васкрос!» — з гары-званіцы

Вяшчае першы звон шчасліва.
Народ увесь, бы ў полі ніва
 Буйнымі гнецца каласамі,
Скланіўся ціха галавамі.
А пачакаўшы з паўгадзіны,
Нясуць жанкі, нясуць мужчыны
Кашы, каробкі, паўасьміны
І ставяць ў рад на цвінтары
Ўсе велікодныя дары.
Маленне бацька-поп канчае,
Ідзе з крапідлам і махае.
Заварушыліся каробкі,
Кашы, рашэты, паўасьміны, —
Чакалі доўга той часіны
Дзямян, Шабас, Казімер, Сцёпка.
Паперлі полем русакоўцы,
Бягуць да коней свержаноўцы,
Гудуць, склікаюцца, віншуюць,
Адны другіх ў галдзе не чуюць,
І ўсе спяшаюцца, бягуць,
Каб рот свой скарамам заткнуць.
Антось з Міхалам тож гатовы.
 — Святкуйце ж веселы, здаровы! —
Усім дабра яны жадаюць
І за вароты выязджаюць.
А людзі ў хатах не драмалі:
Ўжо «алялюя» адспявалі
І за сталамі ўсёй сям'ёю
Сядзелі — цешылісь ядою.
Панукі конік не чакае,
І сам ён рыссю запускае,
Як бы спяшаецца дамоў
 Замчаць сваіх гаспадароў.

А новы дзень, даўно жаданы,
Ўжо сыпле багру на курганы,
І стрэлы-косы залатыя
На ўзгоркі падаюць крутыя.
А хмаркі ў фарбах златалітых,
Ў шаўках агністых, аксамітах,
То паасобку, то гурткамі,
То залатымі ланцужкамі,

Як бы спыніўшысь нерухліва,
Усмешкі кідаюць шчасліва, —
І ім хацелася, відаць,
Святы Вялікаднік вітаць.
— Ну, едуць, едуць! — Алесь з хаты
Бяжыць да дзядзькі і да таты,
І дзеці кінулісь к парогу.
— Ну, вось і дома, дзякуй Богу! —
Прыйшлі у хату, ўсіх цалуюць,
З святым Вялікаднем віншуюць;
Памылісь борздзенька, садзяцца,
Бо час даўно ім разгаўляцца.
Абрусам белым стол накрыты,
Ўсё мае выгляд самавіты;
Мужчыны добры і прыветны.
Ніякай цені незаметна.
На бэльку кінуў бацька вочы,
Бярэ кантычку і гартае,
«Вэсолы нам дзісь дзень» шукае.
Хоць спевы слухаць неахвочы,
Але трымаюць дзеці згоду,
Бо ўжо вялось так год ад году.
«Вэсолы» ў «ксёнжцы» дзесь прапалі,
Насілу ўдвух іх адшукалі
І раптам дружна зацягнулі,
Як бы іх пугай сцебанулі;
І маці голас далучае
І так танютка вырабляе,
А гаспадар ўсё болей з баса
Утне такога выкрунтаса,
Аж сам падзівіцца сабе,
І стане горача табе.
Антось бярэ больш танкавата
Й не адстае ніяк ад брата,
А хлопцы толькі усміхнуцца,
Але сядзяць, не зварухнуцца.
К канцу падходзіць «алялюя»,
Ў камору маці тут тралюе,
Нясе прынадную бутэльку.
Кантычка зноў ідзе на бэльку.
Відэльцы дружна разбіраюць
І гуртам яйкі ачышчаюць

І па кусочку іх бяруць,
Крыху падсольваюць, ядуць.
Вось бацька чарку налівае
І вочы ўгору падымае.

— Дай, Божа, за год дачакаць
Здаровым, вясёлым, жывым
І новы Вялікдзень таксама спаткаць
У добрым здаровейку ўсім,
Каб гора і смутку не зналі.

— Дай, Божа! — разам адказалі.
І пайшла чарка з рук у рукі,
Пілі ўсе гладка, без прынукі;
Малым папрабаваць далі,
Каб весялейшыя былі.

А на стала тым — рай ды годзе,
Што рэдка трапіцца ў народзе,
Ляжала шынка, як кадушка,
Румяна-белая пампушка,
Чырвона зверху, сакаўная,
Як бы агонь у ёй палае,
А ніз бялюткі, паркалёвы;
Кілбасы-скруткі, як падковы,

Між сцёган, сала і грудзінак
Красуе ўсмажаны падсвінак,
Чысцюткі, свежы і румяны,
Як бы паніч той надзіманы.
Муштарда, хрэн — адно дзяржыся,
У рот паложыш — сцеражыся!
А пірагі, як сонца, ззялі,

І ў роце бабкі раставалі.
Са смакам елі і багата —
На тое ж даў Бог людзям свята.

XXV. Летнім часам

Прайшоў Вялікаднік свяценькі.
Бяруцца людзі за сявенькі,
За плуг, за бораны, за сохі,
Пайшлі разгульвацца патрохі.
Запахла поле зноў раллёю;
Гракі, вароны чарадою
За свежай ходзяць баразною.

Вясёлы шум і пануканне
Чутны да самага змяркання.
А над палямі ў ясным небе,
Святымі песнямі аб хлебе,
Які даручан гэтай глебе,
Зальюцца жаваранкі хорам,
І песні моўкнуць па-над борам.
А сам той бор глядзіць з усмехам
І ўторыць чуткім сваім рэхам
І спеву-посвісту драздоў,
І громкім трубам пастухоў,
І ціхай дудцы за гарою.

Адна работа за другою
Ідзе-плыве сваёй чаргою
То ў агародзе, то на полі
І не спыняецца ніколі;
І так у клопаце, ў рабоце,
Ці то ў няволі, ці ў ахвоце
Вясна мінецца, прыйдзе лета.
Тады штодня ўставай дасвета,
І агнявокая дзянніца,
Як маладая чараўніца,
Цябе сагрэе мілым смехам,
Авее духам чыстым бораў,
Палёў, лугоў, нябёс прастораў
І сыпне радасць нізкім стрэхам,
Ды толькі будзе той дастойны
Вітаць у ранічак спакойны
Златавалосую багіню,
Той да грудзей яе прыхіне,
Яе пацешыцца красою,
Хто сам абмыецца расою.

За колькі дзён да касавіцы
Касцы заглянуць на паліцы,
Каб малаток знайсці і бабку:
Ідзе работа, не спі ў шапку.
Агледзьце, братцы, добра косы,
Каб не псаваць свае пракосы,
Каб не ўвадзіць людзей у грэх,
Касарства зводзячы на смех.

Пахібка знойдзецца якая,
Наш дзядзька першы не ўтрымае
І на пакошу тыкне пальцам:
Бяда няўмекам і нядбальцам,
Хто шнур зжуче няроўным плехам —
Антось яго ўжо дойме смехам,
Задзене проста за жывое,
Хоць сэрца ў дзядзькі і не злое.
Затое ж дзядзька хват і дока,
Набіў на косах сваё вока,
І калі выбера ён коску —
Не пара іншаму падоску:
І ярка, лёгка, спрытна, гонка;
Другі лягчэй знаходзіць жонку —
Свой вечны лёс, сваю красу,
Чым дзядзька добрую касу.

І паглядзець было цікава,
Як дзядзька шчыра і ласкава
Касу на рынку выбірае!
Якіх ён спроб там не ўжывае!
Спырша агледзіць яе пільна,
З усіх бакоў глядзіць прыхільна
І паступова, па парадку
Як на насок, так і на пятку,
І на кляймо, на шыйку тую;
Глядзіць мінуту і другую.
Ды для касы гэтага мала:
Спрабуе кіпцем яе джала
І спробу зробіць над абухам,
Тады паверка йдзе ўжо вухам,
Ці добра звоніць коска гэта, —
У дзядзькі тут свая прымета,
Ды я не ведаю якая, —
І дзядзька косцы загукае:
«Ка-са!» і вуха прыкладае —
Сакрэт знаў дзядзька ў гэтай штуцы:
Каса павінна адгукнуцца;
Калі ж каса не гаваркая,
То дзядзька спосаб яшчэ мае:
Наслініць, выцершы насуха,
Рубец касы, той край абуха,

І ўпапярок у тую сліну
Кладзе саломінку-націну,
І тут каса ўжо, брат, не схлусіць:
Удоўж саломка легчы мусіць.

Купіць касу — о, гэта штука!
Яшчэ больш важная навука —
Умець дагнаць касу да ладу
І даць ёй выклепку, асаду.
Мастак быў дзядзька і на гэта,
Ён ладзіў многа кос у лета
І так наклепле іх, асадзіць,
Што хто на коску ні паглядзіць,
То толькі ахне ўжо ад дзіва
Ці галавой кіўне маўкліва.

За дзень, за два да касавіцы
Звіняць, гамоняць вакаліцы
На ўсе лады, на ўсе галосы —
Пайшлі кляпаць і ладзіць косы.

Настаў дзянёк, даўно чаканы.
Пакаты ўзгор'я і курганы
Уздзелі чырвані кароны,
І стрэхі сонцам пазлачоны;
Туманаў лёгкія паромы
Над рэчкай віснуць нерухома,
А ў люстры водаў гэтай рэчкі,
Як закаханая дзяўчына,
Глядзіцца пышная вярбіна.
Ў бліскучым лісцейку, як свечкі
На алтары ў часы малення,
Іскрацца сонейка праменні,
Бы смех бязгрэшны і шчаслівы.

А там, на ўсходзе, пералівы
Агністых фарбаў робяць дзівы
І сыплюць шчодро ад усходу
Зямлі і небу радасць, згоду.
І чуткі струны гэтай цішы!
Іх подых ветрыку ўскалыша,
І нават з дрэва лісцік кволы
Адб'е ў іх голас свой вясёлы.

Але паслухай, мілы дружа.
Эх, што за хваля і як дужа,
Разгонна, смела і агромна
Плыве па струнах тых з-пад Нёмна!
Ідуць касцы, звіняць іх косы,
Вітаюць іх буйныя росы,
А краскі ніжай гнуць галовы,
Пачуўшы косак звон сталёвы.
Касцы ідуць то грамадою,
То шнурам цягнуць, чарадою,
То паасобку, то па пары;
Ідуць касцы, ідуць, як хмары,
І льецца смех іх разудалы,
Як веснавыя перавалы.

Гаворка, шум і коней ржанне —
Касьбы вясёлае вітанне.
Касцы, ваякі мірнай працы,
Выходзяць з косамі на пляцы,
І на палоскі верставыя
Кладуцца коскі іх крывыя —
Пайшлі праверкі і прамеры,
Каб больш мець пэўнасці і веры
І каб не выйшла перакосу
І не зайсці ў чыю палосу,
Бо будзе крыку, будзе сваркі, —
Няхай лепш цэлы будуць каркі.
Але бывалі ўсё ж здарэнні,
Што вынікалі абурэнні.
Калі ў траве хто брод вядзе
Ды трохі ў шнур чужы ўбрыдзе, —
Тады касцы страх як крычалі
І мацярок упаміналі.

Эх, час касьбы, вясёлы час!
І я ім цешыўся не раз,
І з таго часу па сягоння
Мне сонцам свеціць Наднямонне.

Касцы расходзяцца па гаку,
Як бы ідуць яны ў атаку,
І жыва менцяць свае косы;

І ткуцца здольныя пракосы,
Лажацца роўнымі радамі,
А за касцом двума слядамі
Адбіткі ног яго кладуцца,
А косы свішчуць і смяюцца.

Тым часам сонца выйшла ўгору
І з безгранічнага прастору
Шырокай плынню агнявою
На землю шчодраю рукою
Лье блеск гарачы і яскравы;
І вянуць скошаныя травы,
І выглядаюць нудна палі.
На луг другая коціць хваля:
Ідуць грабцы, жанкі, дзяўчата,
Убраны хораша, бы ў свята:
Чырвоны колер, белы — ўсякі,
Бы ў агародзе тыя макі;
Ідуць, пракосы разбіваюць,
З лагчынак сена выграбаюць,
То там, то сям у чэсць пятровак
З грудзей тых макавых галовак,
Дзяўчатак слаўных, яснавокіх,
Ў лугах прасторных і шырокіх
Плывуць-дрыжаць спяванак тоны;
І тыя песні засмучоны
І млеюць ў стомленым абшары,
Як бы адбітак Божай кары.
А дзень гарыць, а дзень палае.
Ўсплывае хмарка і другая
Над сіне-дымным небасхілам
І ў задуменні смутна-мілым
З нябёс блакітных пазіраюць,
Як бы дарогу выбіраюць.
Раздолле ў лузе, эх, раздолле!
А колькі смеху і сваволля,
І жартаў, плюскату, штурханьня
Над гэтым Нёмнам у купанне!
І хіба можна ўжо ўстрымацца,
У час касьбы не пакупацца?
І дзе на свеце ёсць такая,
Як Нёман, рэчанька другая?

Тут хвалі светлы, срэбралітны,
А беражкі — ну, аксамітны,
На дне пясочак жоўты, чысты,
Вадою згладжаны, зярністы.
У воду войдзеш — шчасце раю,
Я шчасця большага не знаю,
Ці знаць яго ўжо не прыйшлося,
Як толькі тут, на сенакосе.
А глянь на луг пад вечар, браце!
Увесь, як ёсць, ва ўсім ахваце,
Па ўсіх грудях аж за дарогу
Устаўлен копамі мурогу;

І так свяжуткі копкі тыя,
І так выразны, бы жывыя,
І выгляд кожнае адметны,
Але ўсе разам так прыветны!
Вазы шыбуюць важна, стала,
Бы тых вагонаў рад нагнала.
Павее ветрык — што за пахі!
Мёд разліваюць тыя гмахі,
Віно найлепшае і ром,
Як плата шчырая касцом.

А вечар чуткі, гутарлівы
Разносіць гоман, смех шчаслівы
І ў сэрцы паліць парыванні
І тчэ красёначкі кахання.
Ружовы захад повен ласкі,
І ціха звіслі агнепаскі,
Брыжы, тасёмкі і каралі;
Адзенне хмаркі пазнімалі
І самі леглі спаць на ночку,
Адзеўшы лёгкаю сарочку;

І гасне дзень у задуменні,
Як гаснуць жыцця летуценні.

Зірні на луг прад навальніцай,
Калі крыжастай бліскавіцай
У страсе твар ахрысціць хмара,
І сілай грознага цяжару
Ўскалыша землю шум дрыгучы —
Далёкі, ўстрымлены, магучы —
І здрыгане нябёс разлогі,

Як голас Божай засцярогі, —
Зірні тады на гэту шыр:
Трасецца-ходзіць луг, бы вір,
Бы той кацёл у час кіпення, —
Ўсё поўна руху і імкнення.
Ой, час гарачы, ой, час цяжкі!
Бягуць касцы, ну, як мурашкі,
Бягуць грабцам на дапамогу
І раптам б'юць усе трывогу.

А хмары ўсталі нечакана,
Хоць, праўда, парыла ўжо зрана;
Бела-ружовыя іх шаты
Вісяць маўклівы і зацяты,
А кучаравыя клубішчы,
Як на ўсясветным пажарышчы,
Растуць, расквечваюць на сонцы
Свае клубочкі-валаконцы
І ткуць сярэбраны масток,
Дзе гром застукаў, як чаўнок.
Пад шум, пад грукат навальніцы,
Як бы па знаку чараўніцы,
Ўстаюць-растуць на лузе копкі,
І луг пабраўся ўвесь у бобкі.
А пад хваінаю на грудзе
Вакол стажка аж кішаць людзі,
Гарачка ўсіх бярэ такая,
Што пот ім вочы залівае,
Бо хмара сіваю градою
Ўжо звісла нізка над зямлёю,
Ідзе гняўліва, пасмы сцеле,
Блішчыць-гарыць яе кудзеля
І пакручастымі жмутаі
Стрыжэ-глядзіць, як змей, вачамі,
І сучыць сярэбраныя ніткі
У шнур дажджаны ўвачавідкі.

А дождж шуміць, а дождж гудзе,
І бліжай-бліжай ён ідзе
І даль туманам засцілае.
Упала кропля і другая,
За імі цэлым вадаспадам

Буйныя капкі, як бы градам,
 Па лісцях дуба секанулі
 Ды далей сетку пацягнулі.
 І вось жахнула бліскавіца,
 Як вогнямгненная крыніца,
 І гром-пярун сталёвым бічам,
 Бы нейкі звер страшэнным лычам
 Арэ, трасе, калоціць хмары,
 Зямлю, надземныя абшары,
 Бушуе доўга, абурліва,
 Над лесам коціцца гняўліва,
 І гэты гоман, гнеў дрыгучы,
 Злучае зноў у стрэл магучы,
 Густы, злавешчы, віхрабежны
 І нестрыманы і драпежны
 І так цяжэрна націскае,
 Як бы зямлю дзесь угінае.
 І шугнуў дождж налётам смелым,
 Павіс абрусам густа-белым
 Над гэтым лугам, над палямі
 І льецца коса ручаямі,
 Бы невад цягнецца грымотны,
 І б'юцца кроплі ў пыл вільготны.
 Зірнеш вакол — адна любота!
 На лузе спынена работа,
 Жанкі, дзяўчаты і мужчыны
 Бягуць пад копы, пад драбіны,
 Каб менш быць змочаным дажджом;
 А хто, накрыўшысь халатом
 Ці так накінуўшы дзяругу,
 Сядзіць квахтухаю срэдзь лугу.
 — Давай, давай, дожджык, накропу.
 Сюды, дзяўчаткі, лезьце ў копу:
 Дасць Бог, на нашым гэтым грудзе
 На другі год касцоў прыбудзе! —
 Пад гэты гром, пад дождж упарты
 То там, то тут пачуеш жарты
 І смех вясёлы, піск дзявочы,
 Бо хто ж крануць іх не ахвочы?
 Але й дзяўчаты язык маюць
 І востра хлопцаў падсякаюць,
 Не робяць жартам перашкоды.

За тыдзень добрае пагоды
Праходзіць, глухне касавіца,
І толькі дзе-нідзе капіца,
Стуліўшысь ціха над вадою,
Глядзіць забытаю ўдавою,
Бы нейкі жаль яна хавае,
І сэрца смуткам авявае;
Ды стогі, сведкі цяжкай працы,
Стаяць, як панскія палацы.

А пышны луг так абяздолен,
Стаіць пакошан і аголен
І выгляд мае засмучоны.
Гракі, і галкі, і вароны
Даўно дзяцей павывадзілі,
Над гэтым лугам закружылі,
Ляцяць сюды на раздабыткі —
Цяпер тут добрыя спажыткі.

Эх, скошан луг, — і зніклі краскі,
Бы тыя чары мілай казкі,

Якую ў часе вандравання
Ці адзінокага блукання
Табе складаюць думкі самі
І залатымі паясамі
Твае прыгоды спавіваюць
І лёсы жыцця аздабляюць.
Глядзіць пакоша-луг гаротна,
На сэрцы робіцца маркотна.
Эх, лета-лецейка любое,
Ты адцвітаеш, залатое!..

І так паволі, неўзаметкі
І нашы звянуць жыцця кветкі.

Але касьба — пачатак лету.
О, колькі ў ім яшчэ прывету!
Прыгод усякіх так багата —
Тужыць аб леце ранавата.
Яшчэ не раз у часе жніва
Дзянніца зоймецца шчасліва,
І ў ясным блеску і ў красе
Адб'юцца хораша ў расе
Яе кароны агнявыя,

І пасмы-косы залатыя
Скрозь шоўк нябёс ружова-белы
Рассыплюць радасныя стрэлы,
Бы ліры Божай тыя стрункі,
Бы тыя чары-пацалункі
На вуснах шчырага кахання
У патайны часок спаткання.
Яшчэ няма дзён цікавых
І раніц светлых і ласкавых,
Калі туманам белаватым
Лясок атуліць свае шаты,
А на палях у белі жыта
Смех заблукае самавіта —
Ружова-бледна чырвань-ззянне,
Дзянніцы ціхае вітанне.
Дык не гаруй жа, брат-нябога:
Дзянькоў вясёлых яшчэ многа!..

І так, заціхлі сенажаці,
Пайшла каса адпачываці,
Да часу звішшы пад страхою,
Каб быць заўсёды пад рукою
На ўсякі выпадак, патрэбу.
Цяпер увагу дайце хлебу, —
Сярпок крывенькі просіць дзела,
Жытцо падходзіць, пабялела.
Саломку выгнуўшы дугою,
Звісае колас над зямлёю,
А спела-поўныя зярняtkі
Глядзяць, як спонкі-вачаняткі,
Нібы ім хочацца хутчэй як
Спаткаць-убачыць мілых жнеек.

Прыйшоў жаданы час спаткання.
Глядзіць прыветна дзянёк зрання;
У блеску сонца нікнуць росы;
Свяжуткі, чысценькі нябёсы,
Бы тыя вочкі маладыя,
Застылі хмаркі залатыя.
Дымок танюtkі, белаваты
Ўжо павіваецца над хатай,
Бо трэба ж выпаліць печ тую
Ды йсці на ніўку маладую.

Угрэла сонца. Жней чародкі
Ідуць паважна, як лябёдкі,
У хустках лёгкіх, кофты белы,
Іх рукі дужа загарэлы.
Ідуць дзяўчаты, маладзіцы
І жарты строяць, як блазніцы,
Ідуць шумлівы, гаварлівы,
Звініць іх голас, смех шчаслівы;
Чутна і песня маладая,
І поле раптам ажывае.
І мацяркi з дзяццi малымi
Ў лубках-калысках за плячымi —
Такая ты, жаноча доля,—
Марудна цягнуцца на поле.
Прыйшлі на вузкія загоны,
Дзе каласочкі шумы-званы
У таямнічы спеў злілі,
Упаўшы чолам да зямлі.

Гарачы дзень. На полі душна.
Прыціх той ветрык непаслушны,
Як бы сваім аддаўся марам.
Зацішак поля дыша варам
І гоніць з твару поту рагі,
І сохнуць губы ад той смагі.
А жнейкі жнуць. У моры збожжа
Мільгае постаць іх прыгожа,
Калі ў паверхні таго жыта
Ўсплыве галоўка самавіта
І так прыгожа азірнецца,
А гібкі станік разagneцца;
Або калі над галавою
У жнейкі спрытнаю рукою
Пучок калоссяў мільгатнецца,
Апіша дужку, бы вясёлку,
Бы нейкай знічкі след пагаслы,
І борзда ляжа ў перавяслы,
Што распасцёрты на падолку, —
Дапраўды: ўзмахаў гэтых мгненне —
Адна любога, заглядзенне!

Гарачы дзень! Эх, спёка, спёка!
А прохладзь вечара далёка.
Замлела ўсё ў жары-тамленні,
Зямля гарача і каменні;
А ўсюды ціха, нема, глуха,
І толькі заедзь каля вуха
Гудзе агідна, надаедна,
Бы сама наша доля бедна,
Ды дзіцянё з лубка-калыскі
Заводзіць плачы свае, піскі,
А кучаравыя снапочкі,
Над ім злучыўшы каласочкі,
Стаяць спакойна і маўкліва,
Бы кажуць жнейкам тым жычліва:
«Да нас ідзеце, дабрадзейкі!
Пад наш цянёк хавайцеся, жнейкі!»

А жнейкі жнуць. Іх твар палае,
Іх пражыць, сушыць смага тая,
Якую трудна ім здаволіць,
Якая толькі «піць! піць!» моліць.
Сярпок скрыгоча прагавіта,
Жытцо згрызаючы сярдзіта,
Як бы яму ўсё мала стравы —
Нядарма ж вылез ён з-за лавы;
Цяпер яго краса-часіна:
Шпарчэй, шпарчэй жа гніся, спіна!
І спіны гнуцца, бы ныраюць;
Па струнах-кальвах пальцы граюць,
Напрост кладуцца жмені жыта,
Растуць снапочкі самавіта,
Стаяць, бы лялечкі якія,
Глядзяць, як госці дарагія.

Прыйдзі пад вечар ты на поле
І палюбуйся ім, саколе!
Ў якія роўныя шнурочкі
Цяпер пакладзены снапочкі!
І як прыгожа-слаўны бабкі!
Якія ладныя іх шапкі!
І хоць яны ўсе адзінакі,
Але і выраз і адзнакі

У кожнай бабкі асабісты,
А наагул усе фарсісты,
Зірнеш — дальбог жа, возьме ўцеха,
І не стрымаешся ад смеху:
Яны так мілы, так прыветны,
Так самавіты, так фацэтны
І пазіраюць так прыхільна,
Прыгледзься толькі да іх пільна!
І многа ж іх: не змерыш крокам
 І не акінеш нават вокам;
Стаяць радамі, зухаваты,
Як на ўрачыстасці салдаты.

А тая ранічка на полі
У часе летняга расквету!
Эх, выйдзі ў поле, брат, дасвету:
Не будзеш каяцца ніколі.
Зірні, прыслухайся наўкола:
Як ціхамірна, як вясёла.
І ў кожным дрэве, і былінцы,
 І ў малюпасенькай раслінцы,
Ну, ва ўсім чысценька дазвання
Блукае радасць спадзявання.
Куды ні глянь — усё ў настроі
І ў добрай згодзе між сабою;
Само паветра жыва, дыша,
Бы ў ім хтось хвалы жыццю піша,
Праменна-светлы, яснавокі,
І гаснуць-нікнуць ночкі змрокі.

Усход живе, гарыць, палае,
 Слупы-праменні падымае,
Бы тыя рукі бласлаўлення
У часе шчырага малення.
І вось яна, жыцця крыніца,
Сама багіня-чараўніца,
Ўзышла на небе і міргнула,
Расу ў брыльянты абярнула,
Глядзіць прыветна, ўсіх кахае,
Па свеце стрэлы рассыпае
І песціць шчыра ўсіх, як матка...
 Хіба забудзеш міг той, братка?

Каб завяршыць малюнак лета,
Каб песня ўся была дапета
На мой манер і на мой лад
І апісаць усё падрад,
Я, адчуваючы патрэбу
Аддаць падзяку зямлі, небу,
Хачу ў парэчанскі лясок
Зайсці яшчэ, ну, хоць разок,
Узяўшы кошык ці каробку,
І ўжо тады паставіць кропку
І кончыць з летняю парою.

Мне не даюць грыбы спакою,
Баравікі мне часта сняцца,
Мне з імі трэба паквітацца;
Я чую — грэх іх абмінуць,
На іх увагі не звярнуць.
Чорнагаловыя, ўдалыя,
Баравічкі мае любыя!
Якою слаўнаю сям'ёю
Вы ўстаяце перада мною!
Я помню летнія часіны
І вас, грыбныя баравіны!
Ранюткі час. Нідзе нікога,
Між дрэў звіваецца дарога,
А па дарозе ты з кашом
У лес шыбуеш ціхачом,
Каб ашукаць жанок руплівых,
Бяссонных, вечна клапатлівых,
І ім на злосць, на зайздрасць тую
Набраць грыбоў капу, другую,
Пакуль агледзяцца яны,
Што там «карэньчыкі адны».

Наладзіў струны лес маўклівы
На лад вясёлы, на шчаслівы;
І толькі сонцаў круг чырвоны
Асыпле золатам кароны
Высокіх хвой у тым бары
І кіне багру па кары, —
Ачнецца лес, звіняць прагалы,
Як мнагаструнныя цымбалы,

І толькі пошчак той якоча,
Пераліваецца, гагоча,
Бяжыць па ўзгор'і між палянак,
Як спеў размахыстых гулянак.

— Марыля, гу! гу-гу, Тацяна!
— Гу-гу, Магдуся! Гу, Мар'яна!
— Антоля! цётка Міхаліна!
— Алеся! Зося! Катарына! —
Па лесе ходзіць пагалосак
Дзяўчат, жанок вакольных вёсак;
Грымяць, трасуцца баравіны,
І бас тут чуецца мужчыны.
Але ўсяго тут цікаўней —
Прынамсі, так было даўней, —
Калі свяржэнскія кабеты
Капэляй прыйдуць у лес гэты,
Ды з іх кабеціна якая
Капэлю згубіць і гукае
І па імёнах называе:
«Каруся, Палуся,
Цацэля, Марцэля,
Алена, Магдалена,
Зося, Антося,
Анэта, Праксэта,
Цётка Югася,
Бабка Кася! Гу-у-у!»
І смешна часам і цікава,
Як бы тут робіцца аблава.

Шнуруюць бабы і дзяўчаты
І кантралююць мох узняты
І тыя кучаккі калюшак,
Дзе грыб схаваў свой капялюшык.
Другая нізенька прыгнецца,
Не ходзіць — поўзае вакол,
Рукою мацаючы дол,
Як бы на клад найшла, здаецца,
І так старанненька шукае:
І пад ядлоўчык заглядае,
Пад верасок і пад хваінку,

Разгорне кожную гарбінку
І моху купінку ўздзярэ —
Ну, ўсё як ёсць перабярэ.
А як надарыцца часамі
Табе, вандруючы лясамі,
Найсці на неруш, дзе ніколі
Ніякай Тэклі, ні Аўдолі
Нага ні разу не ступала
І вока іх не зазірала!

Зірнеш і страчваешся ты:
Сядзяць грыбы, як капыты,
І, разгарнуўшы парасоны,
Глядзяць, бы нейкія персоны,
Крыху сур'ёзны, чуць пануры —
Відаць, не простае натуры.
Якія постаці іх, міны!
А як пралазяць скрозь галіны!
Як пад ядлоўцавыя лапкі
Яны хаваюць свае шапкі!
Стаіш, бы ўкопаны, прад імі

І прагна мерыш іх вачымі,
Яны ж, ну, вочы адбіраюць,
Цябе аж дрыжыкі праймаюць:
Так многа іх, і ўсе таўсматы,
Прыземісты, карэнкаваты,
Чорнагаловы, паўнацелы,
Як тонкі кужаль, знізу белы;
Сядзяць асобна і радамі,
А дзе і зросшысь спарышамі.
Што ні асоба — свой узор,

Свая пасада і свой двор.
Глядзіш на іх — і сэрцу міла,
Як бы з іх сходзіць нейка сіла,
Цябе чаруе, захапляе,
Па жылах радасць разлівае.
Дадому прыйдзеш, ляжаш спаць —
Так уваччу яны й стаяць...
Эх, досвітак маленства, лета!
Вамі навек душа сагрэта!

XXVI. Агляд зямлі

Прайшло ў Парэччы лет нямала;
Яно ж не цешыла Міхала,
Хоць тут мясцінка гожа, міла
І так гарнула, так хіліла
К сабе і лесам і лугамі,
І старасвецкімі дубамі!
Ды што краса без аўладання?
Адно пустое парыванне
У цьме далёкі блеск зарніцы:
 Ўсё гэта — скарбы чужаніцы,
Магната князя Радзівіла,
А ты, пакуль ёсць рух і сіла,
Служы панам, збірай іх крошкі
І ведай цьмяныя дарожкі
Батрацкай долі да магілы,
Служы, пакорны і пахілы,
Служы з-за панскага агрызка
І заўжды гніся нізка-нізка!
Няўжо ж і век прабыць слугою
 І чуць пагрозу над сабою,
Што пан у кожную хвіліну
Цябе пагоніць, як скаціну?
Пагоніць вон без разважання,
Бо пан не мае спагадання,
Што трэба жыць з сям'ёй на свеце,
Што ты, як рыба тая ў сеці,
Не маеш волі, ні разгону,
Што ты не чуеш жыцця звону,
Што гэты свет табе завязан
 І шлях прасторны твой заказан.

А дзе ж той выхад? дзе збавенне
З няволі цяжкай, з паланення?
Адзін ён ёсць: зямля, зямля,
Свой пэўны кут, свая ралля:
То — наймацнейшая аснова
І жыцця першая умова.
Зямля не зменіць і не здрадзіць,
Зямля паможа і дарадзіць,
Зямля дасць волі, дасць і сілы,

Зямля паслужыць да магілы,
Зямля дзяцей тваіх не кіне,
Зямля — аснова ўсёй айчыне.

Міхал у часе вандравання
На адзіноце сам з сабою,
З гарачым сэрцам і душою
Развязаў важнае пытанне
Аб той зямельцы аб уласнай.
Яна свяціла зоркай яснай,
Яна гарнула і хіліла,

Бы нейкіх чар нязнанных сіла.
Свая зямля, свая пасада!..
Ці ёсць мацнейшая прынада?
Міхал станоўка, ненарокам
Ішоў да мэты крок за крокам.
Ён паскупеў і нават значна.
Што ж? лепей з'есці не так смачна,
Загнаць запас на хлеб, на сала,
Абы капейка перапала,
І лішні выгадаць рубель

Ды палажыць яго ў кашэль.
Наогул трэба жыць больш змысла
І больш мяркоўна, болей сцісла,
Трымаць зачыненымі губкі
І меней траціць на пакупкі.
І так паціху ды памалу
Прыдбалі трохі капіталу,
Каб хоць пачатачак зрабіць
І першы камень залажыць
На грунце вольнае зямелькі,

Адной-адынай збавіцелькі
Ад панскай ласкі і апекі,
І плюнуць ім за тыя здзекі,
Што так уеліся ўжо ў косці, —
Калом зямля вам, ягамосці!
Цаною доўгага шукання,
Парады, спрэчак, разважання
І гэтых мыслей натужэння
І нестрыманага імкнення
Не знаць ні службы той, ні пана
Была зямелька апытана.

Яе Міхал — прыпомнім гэта —
Апісваў фарбамі паэта,
Апісваў шчыра, ўсё зазначыў,
Хоць ён зямлі тае не бачыў;
Ды мала што: ніхто ніколі
Не бачыў светлай райскай долі,
Але той рай мы так малюем,
Што асалоды яго чуем.
Ды тут замецім стараною:
Ці не з'яўляецца маною —
Прашу прабачыць мне за слова —
Ўся гэта райская размова?

Але пара, пара ў дарогу,
Бо час прыстаць к свайму парогу,
Пакуль жаданне не астыла,
Пакуль ахвота ёсць і сіла.
Агледзець трэба землю тую,
Каб не гадаць, не йсці ўсялякую,
Аб чым была ўжо пастанова;
Няхай зямелька скажа слова
І твар пакажа свой выразна,
І гэта будзе болей важна,
Чым тая іх уся размова.
І вось пад восень прад сяўбою,
Парадзіўшыся між сабою,
Міхал з Антосем воз прыбралі,
Каня запрэглі, пастаялі
У нейкім смутным разважанні,
Ў настроі новым, хваляванні:
Дарога, даль і лёс нязнаны
Глядзяць няветла скрозь туманы.
Эх ты, жыццё, жыццё людское!
Няма табе, няма спакою:
Ты — суматоха, вір бурлівы,
Ў табе загіне баязлівы,
Як парохно, як зерне тое...
— Ну, будзем ехаць! — Едзьма, браце!
На момант ціха стала ў хаце,
Куды мужчыны завіталі,
Спынілісь, шапкі пазнімалі,
Прад абразамі гнуць галовы.

— Бывайце ж, мілыя, здаровы!
— Ну, час вам добры, едзьце з богам! —

Ім кажа маці за парогам,
Жадае шчасця і добра.
Мужчыны рушылі з двара,
На воз паселі і ўздыхнулі
Ды ўлева к дубу павярнулі.
Ускінуў жвавы конік грываі,

Два разы пырхнуў выразліва —
Відаць, далёкую дарогу
Пачуў Сівак, забіў трывогу
І, шыю выгнуўшы дугою,
Пабег вясёлаю трусцою
Па гладзі мяккага дзірвана.

Алесь і Костусь з-за паркана
Глядзелі ім услед маўкліва,
І думка нейкая тужліва
На смутных тварыхах блукала

І ценем вочы засцілала;
І ім здавалася, што з імі
Дзялілісь жальбамі сваімі
І дуб стары, і той будынак,
І лазнячок ускрай лагчынак,
І гэты лес, і само неба:
Чаго людцам, чаго ім трэба?
Нашто шукаць зямлі далёка?
Зайздросна ты, людское вока!

Хіба тут цесна? свету мала?

Няма работы для арала
Ці для сярпа, або для коскі?
Ці не прыгожа ў кроплях роскі
Гарыць-ірдыцца дрыгаценне,
Як нейкі вобраз летуцення,
Адбітак вечнае красы?
Ці не багаты тут лясы
І рознай пташкай, і звярамі,
Арэхам, ягадай, грыбамі?..

Эх вы, нявіннасць і прастэча!
Цямны вам лёсы чалавечы.

Але напэўна і мужчыны
Паважнасць гэтае хвіліны
Не менш ад хлопцаў адчувалі,
І нейкі час яны маўчалі,
І кожны ў думках сам з сабою
Размову меў часінай тою.
Ды што гадаць аб гэтых словах,
Што не адбіліся ў размовах?
Мінем дарогі, іх малюнкi,
Ім не падведзены рахункі;
Яны заўсёды свежы, новы
І мнагадумны, настраёвы,
Іх ні прайсці, ні азірнуць,
Яны сваім жыццём жывуць.
Ды ўсё ж зазначыць я тут мушу
Міхал з Антосем сваю душу
Дарогай цешылі нямала.
Прад імі Случчына ляжала,
Старонка міла і багатая.
Народ, відаць, жыў панавата,
Прынамсі, добра і заможна,
Па ўсім аб гэтым судзіць можна:
Па ветраках, такіх удумных,
І па абэржах гэтых, гумнах,
Па старасвецкіх азяродах,
Па гарбузах на агародах,
Па тытуню і па садочках,
Дзе хаты ніклі, бы ў вяночках.
А тыя ліпы ці таполі!
Такіх не бачылі ніколі:
Развіслы, тоўсты, сакавіты,
Гамоняць з небам — паглядзі ты!
За многа вёрст здалёк відаць.
— Ну, дрэвы! нечага сказаць;
Зямля, брат, сілы многа мае —
Такія вежы выганяе!
А роўнядзь, роўнядзь! як далоні! —
Міхал зазначыць ці Антоні:
— Эх, брат, зямля: ўміраць не трэба,
Не пашкадуе табе хлеба.

Ўсё прыцягала іх увагу:
Ці ўстрэнуць родную сярмягу —
І людзі простыя так ветлы,
І погляд добры іх і светлы
Так да душы і пранікае
І сэрца цешыць і ласкае;
Ці хутарочак пападзецца,
Ну, як знаёмы, усміхнецца!
Ці гэта вёска з ветракамі
І з прыдарожнымі крыжамі, —
Ўсё так павабна, так адметна,
І ўсё вітала іх прыветна,
Бы тая блізкая радня.

На трэццю ранічку да дня —
Мужчыны трохі і блудзілі,
Дарога ж мерылась на мілі —
Яны прыклыгалісь да мэты,
Каб аглядзець куточак гэты.
Міхал злез з воза, кінуў вокам,
У двор шыбуе мерным крокам,
Ідзе, гасподу разглядае.
Яна не досыць маладая;
І на двары не вельмі ладна,
Ўсё нейк раскідана, няскладна,
Як бы будынкі між сабою
Жылі не ў згодзе, бралі з бою
Мясцінкі тыя, дзе стаялі,
Адна другую адпіхалі,
Або ляпіліся няўклюдна.
І каля хаты было брудна;
І нават гэта сама хата
Была залішне праставата:
Абрэз страхі йшоў коса, крыва,
І гэта стрэшка шалудзіва —
То голы плех, то кучка моху,
І ўся дзіравілась патроху,
І нават коміна шчарбата,
Ну, адным словам, — гора-хата
Сваім прыгожствам не хіліла.
Але не ў хаце сэнс і сіла.
Бо хаце можна раду даць

І на свой густ пабудаваць,
І хата стане больш вясёла,
А не такая, вось, стадола,
Наогул хата — справа дробна,
Абы зямля была ўпадобна.
Міхал яшчэ раз кінуў вокам,
Э, хата — глупства: лес пад бокам,
З такою думкаю ў акенца
 Міхал пастукаў пужаленцам.
На гэты стук у яме-хаце
Наўперад рыпнулі палаці
І зварухнуўся край бярлогі,
А потым шлопнулі ўжо ногі;
Сам гаспадар, кудлач заспаны,
Ідзе на стук неспадзяваны
Хадою важнаю індыка.
— Ці тут жыве Фядос Хадыка? —
Міхал пытае, жджэ адказу,
 Адказ даецца, ды не зразу,
Як падабае ў такім стане.
— Тут, тут! А скуль вы, мой васпане?
І хто такі сам, ягамосцю? —
Фядос пытанне ставіць госцю,
Вачэй не зводзіць з яго твару.
— Здалёк мы, пане гаспадару:
Чатыры мілі за Нясвіжам
(Міхал лічыў Нясвіж Парыжам,
Усім вядомым на ўсім свеце),
 І мы вас маем на прымеце.
Даведаліся ад людзей,
Што пан Хадыка, дабрадзей,
Сваю пасаду спродаць мае.
— Так. Справа, значыцца, такая!
То пачакайце ж, калі ласка! —
І знікла ўраз яго апаска
(Не шкодзіць быць і асцярожным
Прад незнаёмым падарожным).
Хадыка зараз захадыўся
 І аканчальна абудзіўся,
Кажух накінуў ды ідзе ў сені,
І таго страху няма й цені:
Глядзіць прыветна, як на брата.

— Заходзьце ж, браціку, да хаты...
Ды вы з канём? дык заязджайце,
Вось тут пад клуняю стаўляйце,
Сюды, за гэты стог саломы! —
Гамоняць, бы даўно знаёмы,
Адны другім так моцна рады!

Няма ні хітрыкаў, ні здрады,
Ні гэтай фальшы, ні падкусы;
Ідзе гаворка без прымусы,
Хвілінак першых палі путы,
І душы насцеж разамкнуты.
— Сюды, сюды кіруйся, браце:
І месца будзе й корму хваце.
Там за аўсянымі снапамі —
Ядзяць іх мухі з камарамі —
Ляжыць і кошаніна й віка —
Не агалеў яшчэ Хадыка!

Каня адпрэгли, воз прыбралі,
На прыгуменні пастаялі;
Ніяк не скончыш той размовы,
Бо людзі свежы тут і новы,
Кранеш адно, ўсплыве другое;
Такі ж і трэба сёе-тое
Абмеркаваць, як мае быць,
Аб тым, аб сім пагаманіць
І з той размовы асцярожна
Што-небудзь вывудзіць і можна,
Ці слоўка, рысачка якая, —
Ўсё гэта часам памагае
Зірнуць на справу іншым вокам
І падысці да яе бокам.
І стала ясна з той размовы,
Якія цяжкія умовы —
Няхай іх людзі лепш не знаюць —
Прадаць зямельку прымушаюць.
— Пакрыўдзіў Бог мяне сынамі,
Ядзяць іх мухі з камарамі!
Няма сыноў — няма падмогі,
А сам я стаў слабы на ногі,
Бракуе сілы мне, браточкі!
Няма, мінуліся гадочкі,

Калі зямлю вярнуў Хадыка
Не горш вала таго ці быка.
Зямля ж тут, братцы, залатая:
Цаны яна сабе не мае!
Але вядома, браце мілы:
Тут рукі трэба, сілы, сілы,
А іх няма, заўважце самі,
Ядзяць іх мухі з камарамі!
І я — скажу вам па сумленню —
Больш к гандлю маю нахіленне.
Дык вось чаму я, ягамосці,
Мае вы міленькія госці,
І прадаю сваю пасаду, —
Казаў Хадыка ўсё да ладу
І так праконана, праўдзіва,
Што нашы купчыкі маўкліва
Ківалі толькі галавамі
Ды усміхаліся часамі;
Але цішком самі сабе
Напэўна мыслілі другое:
«Спяваеш добра, ды ці тое?
Вярзеш, брат, грушу на вярбе».
— Хадзем у хату, мае братцы;
Не грэх было б пасілкавацца
Хоць верашчачкаю з блінамі,
Ядзяць іх мухі з камарамі!
— А мо б наўперад, пан Хадыка,
Калі фатыга невяліка,
Нам паказаў бы сваё поле? —
Сказаў Міхал. — Што ж? Ваша воля!
А пацікуйцеся: тут блізка;
Зямля, бы ў мацеры калыска,
На відавоку, пад рукамі,
Ядзяць іх мухі з камарамі!
Вось яна тут, уся валока,
Глядзіць на нас, як Божа вока.
Вось паплавец мой. Сена — піва!
Ядкое, брацікі, на дзіва:
Запраў, дык есці будзе поп.
А жыта! ну, не ўзнімеш сноп!
Глядзеце: ржышча — чараціны,
Не вашы мінскія націны,

Бо вашы мінскія пясочкі
Знаёмы добра мне, браточкі, —
Мясіў уласнымі нагамі,
 Ядзяць іх мухі з камарамі!
Зямля раджайна, ох, раджайна!
Гарох расце тут незвычайна.
А грэчка! ну лаза лазою!
Ячмень, як лес, расце без гною...
Хто мае здольнасць, сілы, рукі
І гаспадарскія навукі,
Той азалоціцца, мужчынкі!
Прыдбае хлеба і скацінкі
І будзе жыць ён сабе панам,
 І складаць грошы чыстаганам.
Жывуць тут людзі багачамі —
Ядзяць іх мухі з камарамі! —
На паўвалоках і скупых,
Калі даўно сядзяць на іх!

Ідзе паперадзе Хадыка
І, не шкадуючы языка,
Пасаду хваліць «залатую»,
Як свацця дзеўчыну якую.
Антось на словы не зважае,
 Бо ўласным вокам уздужае
Зямлі вартоўнасці спазнаці,
Ці яна мачыха, ці маці,
Ці не збяжыш ты з яе ўпрочкі?
Малыя шэранькія вочкі
З-пад цёмных броў сачаць, як мышкі,
Як вучні дбалыя на кніжкі,
На тыя польныя адзнакі,
На іх вартоўнасці і бракі,
Якіх не кожны прымячае
 Ці не набыў таго звычаю.
Глядзіць унікліва і ўдумна,
Праверыць там, дзе справа сумна,
Зямельку ботам капарне,
У рукі возьме, азірне
І расцірае ў пальцах грудку,
Каб лепш дазнацца таго skutку.
Зямля сапраўды неблагая,

Гаспадара ж яна не мае;
Каб пахадзіць за ёю дбала,
Тады б не гэтак выглядала.
— Зямля запушчана ў васпана;
Пакрыта скураю дзірвана.
Глядзеце — пырніца якая! —
Зямлі вартоўнасць ён зніжае:
— Чартапалох буяе дзікі! —
Антось звярнуўся да Хадыкі:
— А дзе ўжо пырнік завядзецца,
Змаганне трудна з ім даецца!
Хібеюць доўга тыя гоні.
— Э, плюнь, браток мой! плюнь, Антоні!
Гадок, ну, два таго змагання —
І пырніку не будзе звання!
Кажу ж я вам, браток мой мілы:
Няўпраўка мне, бракуе сілы.
Зямля ж, ох, многа патрабуе
І догляду, і той увагі,
І, калі хочаце, павагі,
Тады вас хлебам ушануе,
І малаком, і пірагамі,
Ядзяць іх мухі з камарамі!
— Так! гэта так, — Міхал згадзіўся: —
Яшчэ той брат наш не радзіўся,
Каб на ўзві-вечер жыць багата
І ў дні будных спраўляць свята.
Але дзе поле адзічала,
То й там, васпане, смаку мала —
Зрабі зямлю з такой аблогі!
Праз год не станеш тут на ногі! —
Браты, наколькі было можна,
Вялі падходы асцярожна,
Каб збіць цану, хоць той цаны
Яшчэ не ведалі яны.
Ды як-ніяк зямлі валока,
Міхал прыкідвае на вока
Рахункі гэтай важнай справы.
Ў яго ваччу ўставалі лавы
Жытоў, што ўласнаю рукою
Засее восенню другою
На ўласнай гэтай на зямельцы...

А ўсё відаць, як на талерцы!
На курганку лясок мяшаны —
Такі прыветны, хоць да раны
Яго вазьмі ды прылажы ты;
Далок паўз рэчку самавіты,
І гэтай рэчкі від усцешан,
Блішчыць, бы срэбра, з-пад алешын
Там хутаркі, ды ўсё з садамі,
То як папала, то радамі
Параскідаліся па полі.

Зямлі і пашы там даволі.
А завядзеш і тут парадак,
Той сам харош ты будзеш, гладак.

Прайшлі мужчыны па граніцы
І ўсе агледзелі драбніцы
Ды сцісла бралі пад увагу,
Як многа дасць зямля пасагу,
Калі б яе купіць прыйшлося.
Міхал звярнуўся да Антося:
— Ну, як, Антось, твае пагляды
Наконт гэтае пасады? —
Міхал пытае, а ў самога
Купіць зямлю ахвоты многа,

І вочы поўны спадзявання,
Што ім тут будзе панаванне.
— Зямля, брат, важна! ох, зямля!
Як сажа, чорная ралля.
Купляй, заплюшчыўшы хоць вочы,
Ды колькі грошай ён захоча?
Ці будзе, брат, нам па кішэні?

Бо шчуплаваты нашы жмені...
— І мелі доўгую нараду,
А потым моўчкі йшлі ў пасаду.
— Заходзьце ў хату, калі ласка,
Бо ўжо гатова і папаска, —
Гасцей Хадыка сустракае
І на сняданне заклікае.
Антось да воза адвінуўся
І зараз з торбаю вярнуўся.
Міхал з Антосем вайшлі ў хату,

З двара зусім падслепаваду,
З заметна зніжанаю столлю
І з павуццём па завуголлю.
Паўздоўж сцяны стаялі лавы;
І печ і сцены ўсе каравы,
Зямля няроўна, ўся на ямах,
На падваконні і на рамах
След чарвяточыны замецен,
Не, выгляд хаты непрывецен!
— Сядайце ж, людзейкі-нябогі,
Ды пасілкуйцеся з дарогі! —
Да госцяў кажа гаспадыня,
Сама Фядосіха Аксіня.
Яна абрусам стол накрыла,
Гасцей уважна папрасіла;
А на стала — скаварадзішча,
І скваркі правяць там ігрышча,
Звычай спраўляючы свінячы,
І скрозь яешню пар гарачы
Клубкамі коціцца і смыча
І нос прыемненька казыча.
Для завяршэння ладнай справы
Хадыка вынуў штось з-пад лавы,
І ставіць ён на стол... бутэльку,
Каб акрапіць сваю зямельку.
І вось, як чарка разоў пару
Прайшла ад госцяў к гаспадару,
Тады ўсе разам зашумелі
І праканаліся на дзеле,
Якія людзі яны просты,
Што ашуканства, як каросты,
Цярпець не могуць і не зносяць,
Ідуць на чыстую і досыць!
Што з першых слоў адны ў другіх
Пачулі блізкіх і сваіх,
А як падводзілі рахункі,
То іх скраплялі пацалункі.
— Я вас люблю! — казаў Хадыка, —
І сам я — мінскі гарамыка;
Псяббраваць хачу я з вамі,
Ядзяць вас мухі з камарамі!
І толькі вам, мае браточкі,

Каб не дажыў я гэтай ночкі,
Хачу прадаць сваю пасаду,
А сам за гандаль я засяду,
Мае вы родненькія братцы, —
Хачу я сальнікам заняцца.
— Браток Фядос! — Міхал гаворыць, —
Не будзем доўга мы гуторыць:
Вось вам рука! — Фядос даў руку,
І ў тым агульным шуму-гуку
Зачаўся торг, пайшлі бажыцца
Ў жаданні шчырым падружыцца,
Каб потым, далей, пры спатканні
Не мець ніякіх нараканняў.
— Дык так: тры тысячы, Фядосе! —
Той пальцам шоргае па носе,
Мінуту мысліць, разважае.
Мінула важная, цяжкая.
І ціха-ціха стала ў хаце.
— Няхай так будзе, пане браце! —
Гукнуў Хадыка канчаткова.
Яны рукамі крэпяць слова,
Антось ім рукі разнімае.
— Няхай жа Бог нам памагае!
— Панамі будзеце, панамі,
Ядзяць вас мухі з камарамі!

XXVII. Па дарозе ў Вільню

Дарогі, вечныя дарогі!
Знаць, вам спрадвеку самі богі,
Калі красёнцы жыцця ткалі,
І вашы лёсы вызначалі,
Няма канца вам, ні супыну;
Вы жывы кожную часіну,
То задуменны, смутна строгі,
Як след захованай трывогі,
То поўны чараў спадзявання,
То страху цёмнага знікання,
Калі душа свой лёс працуе
І ноч нябыту зацянюе...
Дарогі, цёмныя дарогі!
Вы так маўклівы, вы так строгі!

Хто вас аблічыць? Хто вас змерыць?
Хто вашы звівы ўсе праверыць?
Хто вашы ходы абшукае?
Бо ўсё сваю дарогу мае!

Я не зайздрошчу тым з вас, брацці,
Каго спрадвечныя закліцці
Не парушалі, не тамілі
І цяжкім каменем не білі
І для каго ўвесь гэты свет
Ёсць аднае цялежкі след,
Пытанні толькі дабрабыту,
Дзе ўсё прыводзіцца к карыту,
І гэта ёсць адна дарога,
Апроч яе няма нічога.

Не! духу волі плынь жывая
Такога ладу не прымае
І не прыхіліцца ніколі
Да гэтай лішне простаі долі,
Бо свет і жыцце мнагалучны
І мнагавобразны, выключны.
Таёмна схованы, цікавы
І разнастайны іх праявы,
Дзе кожны момант хвалі новай
Нам штось гуторыць сваёй мовай
Для сэрца і для разумення;
Дзе поўна ўсё свайго значэння,
Прыгоства, чар і глыбіні,
Дзе граюць вечныя агні,
Дзе патаемныя крыніцы
Звіняць, як струны зараніцы...
І толькі шкода: абмяжован
Ты, круг жыцця, і ў пугы скован
Варожым поясам спавіты,
Сатканым злыднямі ў тры ніты,
З прыбітай цёмнаю пачаццю,
Як падзалежнае закліццю.

Я знаю: скончыцца дарога,
Бо ноч нябыту, ноч-аблога
Сачыць наш час ад дня раджэння

Сляпымі зрэнкамі зацьмення,
Як дух закляцця, дух праклёну.
Ды покi круг мой не замкнёны,
Я зноў хачу зірнуць назад
Пад тыя стрэхi родных хат,
Дзе зачалася пуцявіна,
Дзяцінства светлая часiна...
Дарогi, вечныя дарогi!
Не вечна ж ходзяць па вас ногi!
Ды так: зрабілі i пачатак —
Тры соткi дадзены ў задатак!..
Няўжо то праўда, не вяроза?
Няўжо канец табе, пагроза,
I вечны ціск пад панскім ботам,
I страх знайсцi канец пад плотам?
Няўжо то праўда, а не сненне
I мара йдзе ў ажыццяўленне?
Цяпер няма назад адходу!
Скiдай з дарогi перашкоду,
Нi перад чым не запыняйся
I з гэтай спадчынай сквітайся,
Што асталася ад бацькоў —
Зямелькi некалькi шматкоў,
I толькi трэба йсцi станоўка,
Адно хай думае галоўка:
Як абярнуцца тут лаўчэй,
Каб справу выканаць хутчэй,
А першым дзелам справа пільна —
Паехаць трэба ў банк у Вільню
Навесцi спраўкi, сёе-тое
Ці разрашэнне там якое.
Аб гэтым шмат тут гаварылі
I ехаць дзядзьку прысудзілі.

Убраўся дзядзька, як у свята;
Сказаць — не вельмі зухавата;
Пільчак быў простага суконца
I той весь вырыжаў ад сонца;
Кашуля зрэбна, але бела,
А шапка козырам сядзела,
Хоць i зналася добра з горам;
А боты вымазаў ён здорам;

А на кіёчку за плячамі
Вісела торба з кутасамі;
У торбе хлеб, кавалак сала,
З кішэні люлька пазірала —
Таварыш верны і нязменны —
І з тытуном капшук раменны.

Незухавата, але гладка
На ім ляжала ўся апратка.
Вось дзядзька ўжо Маргі мінае
І ў даль з задумай паглядае;
Ідзе, на жыта погляд кіне,
На нівах сэрцам адпачыне,
Ідзе далей, ізноў сцігае,
Дарога гэта — немалая!..

І думаў дзядзька, каб танней як,
Хоць бы за трыццаць пяць капеек —
А чым танней, тым лепш, вядома, —
Далей ад'ехацца ад дома.
У дзядзькі ў Стоўбцах быў дружка,
Вакзальны сораж, Доніс Драка;
Ён машыністаў знаў каротка,
Кандуктарчыха — яго цётка,
А з качагарам жыў, як з братам,
І быў канторшчык яго сватам;
З тэлеграфістамі ён знаўся,
А з дзядзькам летась сябраваўся,
Падумаць толькі — чуць не шышка!
І з аднаго яны кілішка
У цёткі Гені выпівалі,
І разам восі яны кралі.

І гэтай думкай, як бы хваляй,
Падхвачан дзядзька, чэша далей
З узгорка ўніз, ізноў на ўзгорак,
Як бы па хвалях лёгкі корак.
Але не-не, ды смутна стане,
Як ён палі вакол агляне,
І гэты лес, смугой засланы,
І родны Нёман, і курганы,
І хвайнякі, і грушы ў полі,
Як бы не бачыў іх ніколі.

І блізкі сэрцу яго сталі
Малюнкi гэтаі роднай далі,
І нейкі смутак, жаль нахлынуў,
Як бы надоўга іх пакінуў.

Ідзе наш дзядзька, разважае
І лес, Сустрэнаўку мінае,
Праходзіць грэблю і балота.
Лажылась сонца пазалота
На верх лясоў чырвоным шляхам,
І ноч панурым сваім гмахам
У змрок нізіны спавівала
І сон на землю навявала.

Вось кончан лес, і Стоўбцы блізка.
Туман на возера лёг нізка,
Вада шумела каля млына,
Свістала голасна машына,
А там за возерам, як струнка,
Пралегла роўненька чыгунка.
Вось пераезд, даўно знаёмы;
Правей вакзальныя харомы.
Антось зварочвае направа
Ды йдзе на станцыю рухава.

Ўсё там кіпіць, бы ў час разрухі,
Снуюць служачыя, як мухі,
Гудуць, шумяць, бы ў вуллі пчолы,
І ходзяць шумна балаголы,
Каменяцёсы з малатамі,
Гандляркі бегаюць з кашамі.
У ліхтарых агні трапечуць!
А гандляры крычаць, шчабечуць
І б'юць у грудзі кулакамі,
Як бы забіць хацелі Шмульку.
А дзядзька паліць сваю люльку,
Сядзіць, другую накладае
І свайго сябра выглядае.
— А, брат Антоні! — дзядзька чуе.
Глядзіць — аж Драка сам шыбуе,
Ідзе, ківае галавою
І газы пах нясе з сабою.

— Здароў, брат Доніс! — дзядзька рады,
Сябру ківае для нарады:
— Скажы мне, браце, ці няможна, —
Пры гэтым дзядзька асцярожна
Прыгнуўся к Донісу, замяўся,
Ды Доніс зразу дагадаўся,
Што за патрэбу мае сябар, —
Дык ці не можна б мне... за хабар
Крыху паехаць на машыне?
— А вось пастой, хай люд адхлыне,
Кур'ерскі пройдзе, а тым часам
Мы перамовімся з Уласам...
Спакойны будзь: мы ўсё абладзім,
Хоць на таварны, а пасадзім.
— Дык ты, брат Доніс, пастарайся!
— Будзь пэўны, брат, не сумнявайся:
З казамі мы на торг паспеем.

У гэты момант лютым змеем
Ляціць кур'ерскі. Задрыжалі
Ўсе шыбы ў вокнах на вакзале,
І ўвесь народ ураз мятнуўся,
І дзядзька наш не аглянуўся,
Як і яго людская хваля
Нясла, бы шчэпку ў перавале.
Як бы хто іх тут страшна спудзіў.
Плячук тут дзядзька прынапрудзіў,
Крутнуўся моцна навакола,
Чуць з ног не збіўшы балагола,
Ды наступіў на бот падпанку,
Зато між цел прабіў палянку
Ён гэтым моцным паваротам,
У цвёрды грунт упёршысь ботам.

Званок, другі і зараз трэці,
І дрыгнуў поезд, быццам чэрці
Яго сярдзіта скаланулі,
Дождж цэлы іскар сыпанулі
І страшным рогатам заржалі
Ды з дымам далей паімчалі.
Вакзал пусцеў, люд распаўзаўся.
Антось сядзеў або сланяўся,

Балелі ногі, ўнікла сіла,
А спаць так моцненька кланіла!
— Ну, што, Антоні, рыбу вудзіш?
Заснеш, брат, потым і не ўзбудзіш.
Хадзем, брат, вып'ем, пагаворым! —
Сябры выходзяць крокам скорым.

Сядзяць за півам, выпіваюць,
Аб розных справах разважаюць,
А піва ім вяселіць душы,
І чырванеюць у іх вушы;
А праз кароткую хвіліну
Антось садзіўся на машыну.
На паравозе без білета
Чхаў да Баранавіч дасвета.
Відаць, у добрую часіну
Збіраўся дзядзька ў пуцявіну:

Ў Баранавічах налучыўся
Кандуктар добры: ён згадзіўся
Давезці ў Вільню дзядзьку сходна.
Ўздыхнуў тут дзядзька наш свабодна
І, азіраючысь трывожна,
Ў вагон шыбуе асцярожна,
Куды кандуктар тыкнуў пальцам.
І вось наш дзядзька едзе «зайцам».
Тым часам сонейка ўсхадзіла,
Палёў узгоркі залаціла,

І белаватаю смугою
Туман навіснуў над вадою.
Вагон бітком набіт народам.
Імчыцца поезд поўным ходам,
І толькі пыл ён падымае,
Як ад табакі, дзядзька чхае.
Пайшоў кандуктар і вачамі
Шукае торбу з кутасамі.
Стхарыўся дзядзька у куточку,
І торба з ім на тым кіёчку,

З якім наш дзядзька пехатою
Учора йшоў адзін душою.
Не спаў ён праве цэлай ночы,
На свет глядзець не хочучь вочы,
А галава сама гуляе,
Машыне тахты выбівае:

Наніз падзе, назад рванецца,
Туды-сюды яна качнецца
І грукне ў сцену, як дурная,
Як толькі карк яе трымае!

Так на вяселлі маладуха,
Калі датне яе сівуха,
Забудзе ўсё ды пойдзе ў скокі
І чэша дробна, рукі — ў бокі,
Не чуе долу пад нагамі
І плешча ў тахт яна рукамі.
«Лягаш» у дзядзьку ўцікаваўся
І, як з ім толькі параўняўся,
Пад бок штурхнуў яго рукою,
Маргнуў, паклікаў галавою.

Ўсхапіўся дзядзька наш праворна
І за кандуктарам пакорна
Ідзе ён, стомлены, заспаны,
Не раз схінуўшыся, як п'яны.
Прывёў ён дзядзьку ў карыдорчык
(Абодвух іх трымае ворчык).
— Ідзі сюды! — кандуктар кажа. —
Я буду сам стаяць на стражы —
Ідзе кантроль, дык ты схавайся,
Сядзі цішком, не адzywайся,

Не кашляй моцна і не грукай! —
І з гэтай мудраю навукай
Кандуктар дзверы адчыняе
І хітра пломбу ён знімае,
Засадзіць гвозд, ключом пакруціць,
А страх аж вочы дзядзьку муціць,
І губа ходзіць, бы ў жаробкі.
Тым часам дзверы бруднай «топкі»
Ўраз адамкнуў кандуктар лоўка
І зачыніў, бы ў клетцы воўка,

Запхнуўшы дзядзьку чуць не сілай
Да гэтай дзіркі апастылай.

Ступіў наш дзядзька крок, спыніўся —
І свет яму тут зачыніўся,
Стаіць, як дурань, небарака.
— Куды ж ты ўпхнуў мяне, вужака?
Бадай ты спрах з сваёй нарою! —

Гамоніць дзядзька сам з сабою.—
Ну ж, удружыў, гад! вось ўсунуў! —
І ў цёмны кут ён злосна плюнуў.

— Ах, вэй! што гэта? ці сляпы ты?
То ж тут жа мы! — з кутка сярдзіты
Пачуўся голас чалавечы,
Аж ўзняліся ў дзядзькі плечы,
Ды каб схаваць, што ён спужаўся,
Спакойна дзядзька адазваўся:
— А, гэта вы! Нашто ж пад сліну
Было вам ставіць абразіну? —
Тут толькі стаў ён прыглядацца —
«Зайцы» сярдзіта мітусацца.

Яны даўно ўжо там стаялі,
Як мышы з норак, выглядалі.
Пярэдні з іх, такі вяртлявы,
Яшчэ ўсё цёрся аб рукавы.
Было ўсё чорна тут ад сажы,
Насілась густа пылу пражы;
Адно акенечка і тое
Глядзела цьмяна, як сляпое.
А цесната — ні стаць, ні сесці:
Тырчы, як пень, на адным месце!

Але сяк-так прымайстраваўся
Наш падарожны каля печы,
Размяў крыху грудзіну, плечы
І закурыць нарыхтаваўся,
У кут паставіўшы крывульку.
Дастаў капшук, агледзеў люльку,
Прадзьмуў цыбук, задаўшы смроду,
Аж пасажыр сівабароды —
Даўно ўжо ён на дзядзьку дзьмуўся —
Шмаргнуўшы носам, адварнуўся.

Але наш дзядзька не шманае:
Тытун у люльку накладае;
Тытун быў свой, а не куплены,
І драў ён горла, як шалёны,
І, як казаў у нас Дзямешка,
Па галаве біў, як даўбешка.
Тытун быў хвацкі, адмысловы,
І не адзін курэц здаровы,
Хваціўшы дыму галт знячэўку,

Як бы спірытусу кватэрку,
 І чхаў, і пырхаў з паўгадзіны,
 І выціраў з вачэй слязіны,
 Аж пуп яго трашчаў і рваўся
 (Ён бесарабскім называўся —
 Тытун той дзядзькаў самавіты).
 Як чорт, быў дым яго сярдзіты.
 Наклаўшы люльку, выняў скалку,
 Адкалупіў ён цыру галку
 І гасіць крэсівам. Іскрынкі,
 Як залаценькія пылінкі,
 З нягромкім трэскам узвіліся,
 На цыр багата паліліся.
 Вось дзядзька люльку раздзімае,
 Цыбук хрыпіць, пішчыць, спявае.
 Дым усё большымі клубамі
 Звісае ў дзядзькі над вусамі.
 І вось як люлька разгарэлась —
 Курыць даўно яму хацелась, —
 Набраў ён дыму рот паўнютокі —
 Цягнуў не меней паўмінуткі —
 І клуб, як з коміна, пускае.
 Нясецца дым, насы зрывае,
 «Зайцам» духі ён забівае;
 І мух тым дымам даняло:
 Гудуць жалобна, б'юцца ў шкло.
 Падняўся кашаль між «зайцамі»,
 І ўсе зашморгалі насамі.
 — Ой, фэ! не вытрываць! ратуйце!
 Хоць нашу старасць пашкадуйце! —
 Крычаць «зайцы» ўсе ў адзін голас
 І на бародах скубуць волас,
 А дзядзька пыхкае клубамі
 І смех хавае пад вусамі.
 Ды ў гэты момант з карыдора
 Пачуўся голас кандуктора
 І грук у дзверы кулакамі.
 — Эй ты, там, торба з кутасамі!
 Якога чорта гэта смаліш?
 Ты мне вагон увесь разваліш!
 Пакінь курыць, бо і праз дзверы
 Праходзіць дым сюды без меры...

Але і дым: аж з ног скідае!
 Ну, проста нос табе зрывае!
 Кантроль, даў Бог, прайшоў удатна.—
 Вайшлі ў вагон, і так прыятна
 Ў вагоне дзядзьку паказалась!
 Прад ім раўніна расцілалась
 Палёў, засеяных хлябамі;
 Загоны стройнымі радамі
 Антосю вочы весялілі

І на працягу цэлай мілі
 Узад пачціва адхадзілі
 І расступалісь прад машынай,
 Як кавалеры прад дзяўчынай
 Ці як прад свёкрам маладзіца.
 Яна ж, як вольная арліца,
 Ляціць стралою, грозна дыша
 І сівым дымам цяжка пыша.
 І кожны міг каля чыгункі
 З'яўлялісь новыя малюнкi:

Слупы мільгалі верставыя,
 Дарожкі, сцежачкі крывыя,
 Што чуць заметна спаміж збожжа
 Віліся йстужкаю прыгожа;
 Лясы, гаёчкі вынікалі,
 І цэрквы вежамі блішчалі
 Ў жывых вянках бяроз і клёнаў,
 І пакручастых рэчак гоны,
 І мігацелі сёлы, дворы,
 Сады, курганы, касагоры.

— Ото разгон і шыр якая! —
 З сабою дзядзька разважае.—
 Зірнеш — не згледзіш канца-краю,
 І гэта ўся зямлі армада
 Гаспадара-цара аблада!
 Вялікі ён багач на свеце,
 Ды толькі бедны яго дзеці:
 Ядуць хлябок яны з мякінай,
 «Зайцамі» ездзяць на машыне.
 Якія дворы, Божа мілы!

А ўсюды бедны люд пахілы
 Кішыць, гаротны, як мурашкі,—
 І ўздых задушаны ды цяжкі
 Гатоў з грудзей яго прарвацца,

На гоман думак адазвацца.
«Эх, дзецца людзям бедным недзе!»
І ўспомніў дзядзька, куды едзе
І што яму ў той Вільні трэба.
Эх, цяжка ты, скарынка хлеба!
Пакуль пачуеш кроплю сілы,
То банк мо выматае жылы
Налогам, гербавым, там, зборам,
Не развітаешся ты з горам,
І пусціць жыць бадай не голых.

У гэтых думках невясёлых
Антось да Вільні пад'язджае
І свой гарнітур папраўляе.

XXVIII. Дзядзька ў Вільні

І не спынілася машына,
А ўжо пайшла мітусяніна:
Хватаюць клумкі пасажыры,
Пад рукі б'юць «зайцы»-праныры,
Паны складаюць чамаданы,
Лубкі-каробкі, дзе схаваны
Паненак розныя прыпасы
Для завівання, для падкрасы,
Каб трохі зменшыць перашкоды,
Пахібкі матухны-прыроды.
Срэдзь людю рознага і панства
І між усякага ўбранства
Відна і дзядзькава апратка,
Пільчак і шапачка-аладка.
Машына стала. Валіць валам
Люд у тунелі пад вакзалам,
А з ім і дзядзька цісне збоку,
Ад шэрых світ непадалёку.
Яшчэ ніколі дзядзька з роду
Не бачыў гэтулькі народу,
Паноў, чыноўнікаў багатых,
Такіх таўшчэразных, пузатых,
Што можна б смела з'есці булку,
Каб абысці гэту качулку;
І выступаюць такім тузам,
Ідуць, не бачаць ног за пузам,

Аж дол каменны чуць не гнецца,
Як студзень, карк яго трасецца.
«Ото паноў! о, Божа мілы!
Якія гладкія іх рылы!
Якія вусы і бароды!
Паставіць бы іх у гароды —
Ні вераб'і і ні вароны
Не смелі б сесці на загоны!
І процьма-та ж іх тут якая! —
У мыслях дзядзька разважае. —
А морды ззяюць, як пад лакам,
Відаць, живуць яны са смакам.
А ўзяць паненак — ажно ззяюць
І ходзяць — долу не чапаюць:
Так лёгка, плытка, далікатна,
Як бы матыль той, акуратна.
Ды што рабіць дачушкам бруку?
У гэтым іх уся навука.
Растуць, як краскі, ў добрай долі,
Не трэба йсці з сярпом на поле,
Дзе праца ўсю красу знімае,
А ржышча ногі прабівае».
Ідзе наш дзядзька і баіцца,
Каб часам як не памыліцца
І не ступіць каму на ногі
І каб не збіць каго з дарогі.
А боты, падлы, ну, відочна,
Не так, як людзі, йдуць нарочна:
На ўвесь вакзал грымяць насамі,
Як конь па току капытамі.
Дзівіўся дзядзька тут нямала,
Йдучы тунелем да вакзала.
Як хітра, мудра збудавана!
Як чыста, хораша прыбрана!
А колькі вулачак і ходаў,
Палітурованых усходаў!
Там, угары, над галавою,
Ідуць вагоны чарадою!..
О, хітры свет, на штукі здаўся!

Тунель тым часам раздзяляўся,
І вал сярмяжнага народу
Ідзе да правага праходу.
Паны налева важна садзяць,
Дзе іх сярмяжнікі не здрадзяць
Ні пахам дзёгцю, ні карчагі,
Ні відам латанай сярмягі.
Як выйшаў дзядзька наш з вакзала,
Яму аж моташна нейк стала:
Такое пекла — шум страшэнны,
Застой паветра і дух дрэнны;
Народ таўчэцца каля конкі,
Па бруку б'юць падковы звонка,
Грымяць павозкі, буды, колы,
Аж проста глушаць балаголы —
І гэта процьма ўсякіх зыкаў
Злілася ў гул адзін вялікі,
Дзе з непрывычкі вуху цяжка,
Дзе б'юць па сэрцы яны важка.
Снуе народ, як на пажары,
Пад ім аж гнуцца тратуары.

Эй, Божы люд! Якая сіла
Цябе віхрамі закруціла?
Куды ты йдзеш, чаго шукаеш?
Які ты ў сэрцы смутак маеш?
Куды вядзе твая дарога?
Чаму задума і трывога
Пячаць на твар твой палажыла?
Чаго глядзіш ты так няміла?
Няма ў тваіх вачах прывету,
Як бы не рады сонцу, свету,
Ідзе народ, як хвалі мора,
Як хмары ў небе на прасторы,
Адны другім усе чужыя.
Ідуць старыя і малыя,
Ідуць, шнуруюць чарадою,
Заняты кожны сам сабою.
І дзядзька з гэтым людам зліўся,
Як зерне ў зернях, загубіўся.

Быў дзядзька ў пушчах, у барох
І расчытаць іх голас мог,
І з старасвецкімі дубамі
Каротка знаўся, як з сябрамі.
А тут — адзін, бо ўсе чужыя,
Не знаеш, хто яны такія,
І сам для іх ты чужаніца.
На камяніцы камяніца,
Не згледзіш неба край за імі
І ціснуць сценамі сваімі.

Ідзе так дзядзька і па бруку
Адзін за дзесяць робіць груку.
«А дзе ж той банк? — карціць пытанне,
Так правандруеш да змяркання,
А сам туды не пападзеш
І толькі дзень дарма звядзеш».
Ды дзядзьку страшна прыступіцца,
Спытаць людзей ён тут баіцца,
Бо ўсе такія надзіманы,
І хоць бы твар адзін рахманы
Або свой брат, мужык-трудзяга,—
Нідзе не свеціцца сярмяга.
І дзядзька наш стаў прыглядацца,
Ў каго б дарогі запытацца,
Бо ён зрабіў адну ўжо спробу,
Спытаў чумазую асобу,
Дык тая так яму сказала,
Што лепш бы ёй няхай зарвала!
Тут дзядзька кроку падбаўляе
І пана з цэшкай наганяе;
Ступіў яшчэ ён колькі крокаў,
Да пана коціцца ён бокам;
А пан не бачыць ці не хоча
Глядзець, як дзядзька наш клапоча
І ў ім патрэбу дужа мае,
Ідзе і палачкай махае.
Тут дзядзька трошачкі прыгнуўся,
Рукою пана дакрануўся:
— Скажы, паночку, як далёка
Зямельны банк? — Пан кінуў вока
На дзядзьку скрыва так і строга:

— Спытай аб тым гарадавога! —
 Скажаў і кроку пан прыбавіў,
 Як бы пытаннем абяславіў
 Яго наш дзядзька прад панамі,
 Прад тымі вось капелюшамі.
 «Ото завіў, настроіў лыжы,
 Як бы чарцяка той ад крыжа», —
 Антось сабе сам усміхнуўся
 І на ўсе бокі азірнуўся,
 Як бы хацеў сказаць: «Глядзеце,
 Якая цаца ззяе ў смецці!»
 Памалу стаў ён разглядацца.
 Э, што! няма чаго баяцца!
 Ідзе вальней, глядзіць смялей.
 На сэрцы стала весялей,
 І трохі карк ён падымае,
 На крамах вывескі чытае —
 Нядарма ж дзядзька быў у школе,
 Навуку ведаў ён даволі.
 Ды перабраў тут дзядзька меру:
 На слуп узбіўся, на халеру,
 Ды так аб падлу штурхануўся,
 Што свет яму перавярнуўся,
 На брук зляцеў ён з тратуару,
 Перакруціўся разоў пару
 І так у брук бядак загасіў,
 Траха манеркі не расквасіў.
 Ды дзядзька борздзенька схваціўся,
 Знячэўку ён ашаламіўся,
 Як той шчупак, папаўшы ў нерат.
 Не знае ён, дзе зад, дзе перад.
 — Бадай цябе агні спалілі!
 На які чорт слупоў набілі? —
 Гаворыць дзядзька сам з сабою,
 Пыл абіваючы рукою.
 І тут ён толькі азірнуўся,
 Глядзіць — у кут глухі упхнуўся,
 Сцяна прад ім і сцены збоку,
 Упярод не ступіш ані кроку —
 Прапала вуліца, ды годзе!
 Таўчэцца дзядзька, як у бродзе
 Той сом, прыціснуты платамі,

Што ў букце век жыў пад карчамі.
«Бадай ты спрахла! дзе ж дарога?
Нагвалт крычы гарадавога!
Куды нялёгкая загнала!»
Аж проста дзядзьку страшна стала
І з перавулачка глухога
Ідзе шукаць гарадавога,
Ідзе і горад праклінае;
Падшыбла злосць яго такая,
Што каб прымеў бы, ўзяў саломы
Ды падпаліў бы ўсе харомы,
Бо ўсе дарогі загрузілі
І свет яму тут зачынілі.
Мінут праз колькі з перавулка
На свет ён выбіўся, дзе гулка
Нясліся зноў страшэнна зыкі,
Дзе горад гуў многаязыкі.
Цяпер наш дзядзька не чытае,
А больш пад ногі паглядае
Ды кіне вока, ці не блісне
Жаданы шнур, ды далей цісне.
Шукае дзядзька наш, як Бога,
Ў людской галдзе гарадавога.
А вось і ён! стаіць плячысты
І погляд кідае празрысты;
Стаіць, як той пастух над статкам,
І наглядае за парадкам —
На тое ж горад і губерня.
Тут з тратуара дзядзька верне,
Ідзе, за брыль здалёк бярэцца,
«Дзень добры» кажа, як вядзецца,
Яшчэ крок бліжай падступае,
Аладку-шапку падымае.
— Скажыце, як мне ў банк папасці?
Мне па зямельнай трэба часці.
— А вось як пойдзеш, чалавеча,
Таму касцёлу насустрачу,
Там будзе вуліца направа, —
Пачаў казаць служака бравы, —
Ты правай вуліцы трымайся,
А там другога запытайся,
І скоро банк той будзе блізка. —

Скланіўся дзядзька яму нізка,
Бо надта ж добрым паказаўся,
І так ён дзядзьку спадабаўся,
Што калі будзе ўсё шчасліва,
То вып'е з ім хоць пару піва
І з'есць з ім разам кусок сала;
І весялей зноў дзядзьку стала.

Зрабіўшы два-тры павароты,
Людзей спытаўшы раз мо ў соты,
Спыніўся дзядзька каля банка,
Дзе ўсходы чыстыя, як шклянка,
Шырокі крок яго стрымалі
І ў душу страх яму нагналі.

Стаіць наш дзядзька ў задуменні,
Не смее ўзняцца на ступені:
Баіцца ён мужычым ботам,
Прапахлым дзёгцем, здорам, потам,
Тут наслядзіць або напляміць,
Лепш іх не знаць, няхай іх цяміць!
Ступі не так, падымуць сварку
Ды на барыш дадуць па карку.
І гэта «іх», як здань ліхая,
Спакой ад дзядзькі адганяе;
«Іх» — нешта злое, цемень-сіла,
Што душу дзядзькаву муціла;
«Іх» — гэта тое, што варожа
І ў рог барані сагнуць можа.
Ды дзядзька страх перамагае,
Ён шапку загадзя знімае,
Па ўсходах чыстых, як мурашка,
Паўзе ўгару, ступае цяжка.
Забіты дух яго вякамі
Ўжо чуе страх перад панамі.

Ў прасторнай, чыстай, светлай залі
Паны туды-сюды снавалі,
Развязна, моцна гаманілі,
Цыгары доўгія курылі,
А дзе каторы шарганецца,
Каля яго прыслужнік трэцца

І падае яму адзенне,
А сам — пакора і жычэнне;
А пан той руку ткне ў кішэню,
Яму «дзесёнтку» суне ў жменю;
Прыслужнік, ну, чуць не прысядзе,
Аж смех бярэ, на гэта глядзя.
Але й паны не ўсе тут роўны:
Адны з іх круглыя, як броўны,
Ідуць спаважна, ўперавалку;
Другія выпетрылі ў палку;
Адны трымаюць нос высока,
Другія ў дол спускаюць вока.
Апроч паноў, у гэтай залі
І мужыкі ў кутках стаялі,
І людзі простага больш звання
Таўкліся ў банку ўжо ад рання.
Між імі гоман ціха вісне,
Туды і дзядзька Антош цісне.
Прыйшоў, суседзяў змерыў вокам
І да сцяны прыпёрся бокам.
— Сядай, мой мілы, мой харошы,
Бо за «пастой» не плацяць грошы, —
Сказаў сярмяжнік дабрадушна,
На лаўку дзядзька сеў паслушна,
Ўздыхнуў, падзякаваў суседу.
Ўжо пажылому, чуць не дзеду.
Пайшлі пытаць адзін другога,
Хто ён, адкуль, сяла якога,
Губерні, воласці, павету.
— Прыехаў я сюды з-за свету,
З-пад самых Стоўбцаў — чулі, можа?
— Не, не здаралася, нябожа.
— А самі скуль вы? — Я з-пад Ліды,
З сяла Вялікія Дзяміды
(Ён Грышкам Верасам назваўся);
Яшчэ са ўчора затрымаўся.
Пустая справа, ды і тую
Не давядзеш ты да ладу —
Гадоў са два яе вяду,
Як тут ні ладжу, ні мяркую...
Эх, мілы мой ты! за панамі
Няма прадыху. Хто з грашамі
І мажа збоку, — той і едзе,
Так вось і робіцца, суседзе.

Ён знаў чыноўніцкія сеці —
Не дарма ж соваўся па свеце,
Зямлі шукаючы з сябрамі,
І добра знаўся з пісарамі.
— Вам трэба з банка разрашэнне,
Пішэце, мілы мой, прашэнне;
І, калі хочаце, параю:
 Пісарчука такога знаю,
Што вам прашэнейка за злоты
Напіша з мілаю ахвотай.
— Ах, калі ласка, пане Верас.
Скажу вам дзякую яшчэ раз,
Бо покі сам чаго даб'ешся,
То і жыцця свайго зрачэшся.
— Ну, то хадзі! — Ёстаюць, выходзяць
І па панах вачамі водзяць,
І каля століка пустога —
 Там не было цяпер нікога,
Апроч бутэлечкі чарніла
З шырокім донечкам, без рыла, —
Сябры спыніліся маўкліва.
— Вам што? — пытае іх пачціва
Сам пісарчук. Ён стараваўся,
І росту нізкага, кашлаты,
І вынік ён перад сябрамі,
Як тая порхаўка часамі
Па цёплым дожджыку з зямлі.
— А вось да вас якраз прыйшлі, —
Тут дзядзька ўперад выступае
І просьбу ціха выкладае.
— Пастойце ж трошкі, пачакайце,
А вось вам крэселца, сядайце! —
З стала ён выняў ліст паперу,
І ўсю пісарскую манеру
Ён перад дзядзькам выяўляе:
З-за вуха ручку выцягае,
Рукою водзіць, нібы піша,
 І трэ свой лоб ды носам чмыша.
Паразважаўшы для прыкрасы,
Пайшоў выводзіць выкрунтасы;
Уважна дзядзька пазірае,
У жмені злот даўно трымае.

— Ну, вось прашэнне і гатова,
Прашэнне — «рэхт»! ну, адно слова!
Вы, можа, граматы часамі?
— А так — распішамся і самі. —
І дзядзька пальцы разгібае,
 Бярэ ён ручку і мачае;
Ды граблі-пальцы, як чужыя
Ці як калочкі дзервяныя,
Пяро трымаюць бокам, крыва
І водзяць ручку баязліва;
І покі дзядзька распісаўся,
На лбе буйны пот паказаўся,
Бы дзядзька летняю парою
Прайшоў па купінах з касою.
— Цяпер ідзіце ў тыя дзверы
 Зрабіць адметку на паперы, —
Ківае пісар галавою.
І дзядзька дробнаю ступою
Падходзіць к дзверам, адчыняе,
Прашэнне ў скрутачку трымае.
А там, за доўгімі сталамі,
У стол уткнуўшыся насамі,
Сядзяць пісцы, як гною кучкі,
Скрыпяць іх пёрцы, ходзяць ручкі,
Трашчаць, як конікі на сене
 Ці тыя шашалі ў палене, —
Заняты кожны сваім дзелам.
Ступіў наш дзядзька крокам смелым,
Ідзе к сталу, што быў пабліжай,
Да барады счырвона-рыжай —
І перад тою барадою
Схіліўся нізка галавою.

Чыноўнік буркнуў штось сярдзіта,
Як той япрук каля карыта,
Але прашэнне ён прымае,
 Насупіў бровы і чытае.
— Ідзі ў той стол, налева трэці! —
Махнуў чыноўнік барадою,
Як саламянаю мятлою.

— Адкуль яны бяруцца, чэрці? —
Прамармытаў руды пісака.
Пайшоў наш дзядзька-небарака,
На стол паказаны трапляе
Ды зноў там галаву скланяе
І перад новым палупанкам
 Стаіць, прыгнуўся абаранкам.
Чыноўнік толькі лыпнуў вокам
І павярнуўся к дзядзьку бокам
Ды водзіць пёркамі па «бумазе»
(Ужо такі пачот сярмязе!).
Стаіць наш дзядзька, не адходзіць.
«Ну, што ж? няхай пяром паводзіць:
Не на дажджы я, часу маю,
Не пан я, трохі пачакаю».
Чыноўнік лыпнуў зноў вачыма,
 Як бы на цёшчу ці айчыма,
Зноў у паперы ён уткнуўся,
А дзядзька наш не зварухнуўся.
Злаваць чыноўнік пачынае,
Што дзядзька вытрыманасць мае.
Чыноўнік злосны не стрымаўся:
— Табе чаго тут? — запытаўся,
Сярдзіты, поўны нецярпення.
— Наконт зямлі: вось і прашэнне, —
Гаворыць дзядзька так салодка,
 Як толькі можна, ды каротка
Яго чыноўнік злы спыняе:
— Не важна справа, пачакае;
Прыйдзі сюды праз тры гадзіны! —
Ўздыхнуў Антось ад той навіны.
«Ось дзе выжыга! ось бізун,
Бадай цябе забіў пярун!
Чакай дабра ты ад хамулы,
Няхай табе дасць Бог тры скулы!
Няхай цябе водзяць сляпога,
 Як водзіш ты за нос другога!»
І як ні кляў ён гэту п'яўку,
Ды мусіў даць рубля за спраўку.

XXIX. На Замкавай гары

— Ну, што ж? — пытае дзядзька Грышку.—
Хіба дзе выпіць па кілішку
Ды падкрапіцца б мала-мала?
Я з дому ўзяў кавалак сала,
І хлеба ёсць крышан са мною,
Чаго ён сохне сіратою?
— Падмацавацца б не мяшала,
Бо ў жываце штось заспявала,
А нашча чарачку кульнуць —
Усё адно што ў рай зірнуць.

Сябры ўстаюць, ідуць спавагу
І на прашпект нясуць сярмягу,
Дзе панства ўсякага багата
Ідзе і едзе, як у свята.
І скуль набраліся яны?
І ўсё важнецкія паны,
І так адзеты, так убраны,
Што той Ракоўскі надзіманы —
Няхай яго там возьме боль —
У параўнанні з імі — ноль —
Ну, проста так, звычайны Лыска:
І не стаяў каля іх блізка!
Зірнеш і ўнікнеш: прад табою
Мо князь з графіняю якою!
Так далікатна спацыруюць
І не гавораць, а варкуюць!
Або спаткаеш генерала,—
Яго ўся Вільня, пэўна, знала:
У медалях уся грудзіна!
І што за погляд! што за міна!
Ну ж і паноў! не дай ты Божа!
Антось стрымацца ледзьве можа —
Няхай ім дрэннае прысніцца,—
Каб тым панам не пакланіцца.
Ды Верас з дзядзькі тут смяяўся.
— Ты не ўважай, што ён убраўся,
Гальштук павесіў і манішку,
А каб раздзець яго, брацішку,
То пэўна ходзіць без кашулі,

На ланцужку — кусок цыбулі.
Па віду пан і ходзіць панам,
А спіць напэўна пад парканам,
Таго й глядзіць, каб што ўварваць...
Такіх паноў — хоць гаці гаць!
Чым болей дзядзька разглядаўся,
Ён тым мацней тут захапляўся.
Які тут рух і беганіна!
Як ззяюць вокны магазінаў!
І колькі тут добра, багацця!

А колькі слёз у ім, пракляцця?
Якія брычкі і карэты!
А для каго ўся роскаш гэта?
Антосю стала чагось смутна.
Ці гэта роскаш так атрутна,
Што голас зайздрасці ўзбудзіла
І свой адбітак палажыла?
Ці то пратэст, бунт проціў здзеку,
Які пануе тут адвеку

І дзеліць люд на дзве галіны,
На дзве няроўныя часціны:
На багачоў і на галоту?
Адным — сланяцца каля плоту
Сваіх задворкаў цёмна-брудных
У мыслях-думках шэра-будных,
Жыць у гразі, хадзіць сляпымі
Ў імгле пустой і ў едкім дыме,
Цярпець пакорліва, маліцца
І з гэтай доляю гадзіцца,
А ўсе надзеі на збавенне

І на канец таго мучэння,
Які настане ўсё ж нарэшце,
На той бок смерці перанесці!
Другім — тут рай і панаванне
І ўсіх дабротаў спажыванне.
Ты ім службы, ты ім працуй
І нейкі страх прад імі чуй.

— Ото, брат, горад! от дамішчы,
Ото дзе сыпалі грашышчы!
Якія вежы і касцёлы!

Як толькі іх трымаюць долы!..

Зірні, зірні: гара якая!
На ёй і будка цагляная...
Ото б адтуль зірнуць на горад! —
Забыўся дзядзька і пра голад
І падбівае сябра Грышку
Ўзысці на тую гару-вышку.
Яна так пышна, так высока
І так ласкае тваё вока!
А гэты скат такі зялёны!
Там каштаны, там ліпы, клёны
Глядзяць здалёк адным кустом,
Адным вялізарным шатром.

Прашпект, касцёл сябры мінулі
І ў сквер зялёны павярнулі.
Ў цяньку развесістых галінак
Дарожкі ўюцца між раслінак,
Такія чыстыя, аж міла.
І люду мноства тут хадзіла,
Найболей моладзь гарадская,
Ды худасочная, благая,
Ўсё панічы-зухі, паненкі,
А станік іх, бы ў восак, ценкі;
Ідуць, шнуруюць па дарожках,
А чаравічкі на іх ножках
Так і паскрыпваюць, спяваюць,
Нібы капыцікі мільгаюць;
Ідуць, спусціўшы вачаняткі,
На погляд ціхі, як ягняткі.
А панічы снуюць стрыжамі,
Ў паненак цэляцца вачамі,
Так от і льнуць, як рой да грэчкі,
Як матылі на тыя свечкі.
На доўгіх лаўках пажылыя
Сядзяць паны, як бы святыя,
Багата ўсе яны адзеты,
Чытаюць кнігі ды газеты.
Антось на ўсё глядзіць уважна,
І сам ідзе ён трохі важна,
Крыху асвойтаўся з панамі,
Ідзе, пагруквае нагамі.
Сябры тым часам сквер мінулі,

Налева ўгору павярнулі;
Тут з будкі стораж іх спыняе:
— Куды йдзяце? — сяброў пытае.
— Куды ж? на гору, ёсць вядома.
— А ці вам правіла знаёма,
Што безбілетным ход запынен?
Хто йдзе на гору, той павінен
Білет купіць на права ўходу.—
Сябры спынілісь — грошай шкода;
Ў чупрыны рукі запускаяць,
Аб гэтай справе разважаюць:
За што плаціць? пустая справа...
Але ж ізноў — зірнуць цікава,
Як там з гары ўсё выглядае.
І дзядзька стоража пытае:
— А колькі той білет каштуе?..
Ніяк у Вільні не шанцуе!
— Ўсяго шэсць грошаў. Заплацеце,
Тады сабе, здаровы, йдзеце.
— Дзе наша, брат, не прападала:
Каб наша ліха не даждала! —
Гаворыць дзядзька наш разважна,
Ў кішэню лезучы адважна.
Сябры білеты пакуплялі
І на гару пашыбавалі.
— Ото, гара, як печ, крутая!
І вось чаму дарожка тая,
Бы шрубка, ўецца па-над бокам:
Узлезь, папробуй, простым крокам!
Ну, брат, гара, аж ногі млеюць. —
Сябры ідуць і весялеюць.
— Ці то яе такая ўрода?
Рукою, мусібыць, народу
Яна насыпана спрадвеку...
Ото, мой Божа: чалавеку
Заўсёды мала, не хватае, —
Антось уголас разважае. —
Ці ёсць канец яго патрэбам?
Чаго няма пад гэтым небам!..
— Не: не здаволіш чалавека,
І будзе вечна ён калека:
Чаго-нібудзь, а будзе брак,

Ужо бо створаны ён так!
Твардоўскі пан быў — мо чувалі? —
Яму ўсе чэрці слугавалі
І ўсе выконвалі жаданні,
І што ж? шчаслівы быў? нізвання!
Ды ўзяць хоць нас, не тое ж сама?
 І мы, як тая багна-яма,
Ўвесь век варушымся, збіраем,
Канца ж патрэбам тым не знаем.
Сябры на верх гары ўзняліся,
Аж упацелі, засапліся,
І ногі іх спыніліся самі.
А слаўны від перад сябрамі
З гары высокай адчыняўся!
Хто відам тым не любаваліся?
Ўнізу гары ляглі прыгожа,
 Як бы разоркі паміж збожжа,
Дарожкі роўныя, крывыя.
Над імі дрэвы маладыя
Ў сваёй пакоячай цішы
Сплялі жывыя салашы.
Агромны горад, цесна збіты,
Ўвесь блескам сонейка заліты,
Займаў узгоркі і нізіны;
Дамы стаялі, як віціны,
То ўдоўж, то ўпоперак радамі,
 То закрываліся садамі
Або дзе ўзгоркам крутабокім;
А дзе васпанам адзінокім,
Расцерабіўшы сабе пляц,
Як горды пан, стаяў палац.
Будынкі цесна ў рад стаялі,
Як бы адны другіх трымалі
У часе нейкай небяспекі
І асталіся так на векі.
А між высокіх дамоў-градак,
 Свой пэўны маючы парадак,
Віліся вулачкі так-гэтак
Густою тканню цёмных клетак.
Ўгары, высока над дамамі,
Пазалачонымі крыжамі
Блішчалі цэрквы і касцёлы,

Узняўшысь к небу галавамі,
На сонцы ззяючы вярхамі;
І гоман іх званоў вясёлы
Ў паветры гуў таемна, злучна
 І заміраў дзесь мілагучна.
Налева, між гор крутабокiх,
У берагах сваіх высокіх,
Па камянях, бы тая змейка,
Вілася шумная Вілейка
І, закруціўшыся дугою,
Знікала зараз за гарою.
А справа ўніз свабодным махам
Лягла другая рэчка шляхам,
Як бы сталёвая пружына;
 То Вілія, Літвы дзяціна,
Няслася пышна між абрываў
Бліскучай стужкай гоных звіваў,
Як бы жывое срэбра. Хвалі
На сонцы песцілісь, дрыжалі.
Так майскім днём дрыжыць лістамі,
Абліты сонейка агнямі,
Зялёны клён і пышна ззяе,
На сонцы лісцікі купае.
Па левым беразе ў шнурочак
 Зялёных дрэў пралёг радочак,
Як стрэлка, роўненька, пад меру,
Як тыя буквы на паперу.
Дамы, каменныя грамады,
Палацы, пышныя пасады,
Крутыя горы з жоўтым скатам,
Пяскамі, глінаю багатым,
Ўвесь правы бераг абступалі,
У рэчцы цені іх дрыжалі.
І адбівалісь, бы ў люстэрцы,
 У Віліі хмурынак перцы,
Што віслі белай чарадою
Высока ў небе над зямлёю.

А там, за горадам, так здатна
І так прыгожа, так прыятна
Узгоркі леглі ў сіняй далі;
Па іх адложыстых уклонах

Любоўна ветры па загонах
Жытцо, ярынку чуць гайдалі,
Як нянька добрая ці матка
 Ў калысцы гойдае дзіцятка.
Палоскі нівак йшлі абрусам,
Гаі, лясочки здольным вусам
Ў палях то тут, то там чарнелі,
Як бы на сонейку гарэлі.
І ў абразях тых самавітых
 Палёў, задумаю спавітых,
Пачулісь родныя павевы
І дарагія сэрцу спевы
Для мужыкоў, сыноў заўзятых
Палёў, лясоў, лугоў багатых;
Там іх душа і там іх думы,
Ім далей хочацца ад шуму
Траскучых вуліц, перавулкаў,
Ад пылу, смроду закавулкаў,
А на гары было спакойна.
Чуць далятаў сюды нястройна
Далёкі шум і той змякчаўся,
Сюды нейк боязна ўрываўся.
Гара спакойна пазірала,
 Маўкліваць важную хавала,
Як сведка той вялікай справы,
Што для пустой людской забавы
Ніколі вусн не раскрывае
І моцна тайнасьць ахраняе.
— Ну, што, Антоні: надзівіўся? —
Ад думак Верас абудзіўся. —
Ці не пара б пасілкавацца,
Бо трубіць чэрава, прызнацца?
— Так, час ісці, глядзець даволі,
 Бо не нагледзішся ніколі.

Сябры назад з гары звярнулі,
Шырокім крокам сціганулі.
— Пастой! а там што? — Там — гармата.
— Чаму ж няма пры ёй салдата? —
Пытае дзядзька. — Мо старая,
А мо фальшывая якая, —
Не буду спрэчвацца заўзята. —

З такой гаворкай да гарматы
Прыйшлі яны і важна сталі,
Гармату доўга разглядалі,
Глядзелі ззаду і з бакоў,
Аб ёй казалі колькі слоў.
Калёсы дзядзька разглядае
І бліжай-бліжай падступае,
Хацеў яе яшчэ пагладзіць.
— Ой, не чапай, а то рассадзіць!
Няхай яна, брат, лепей спрахне!
Зачэпіш, падлу, ды як гахне!
І вочы высмаліць, і кішкі
Шпурне, глядзі, аж на Лукішкі.
О, з ёю, брат, такія штукі! —
Спужаўся дзядзька, борзда рукі
Рвануў назад, як ад гадзюкі,
Ды так, што Грышка стаў смяяцца.
— Хадзем, брат, лепей сілкавацца!

XXX. Смерць Міхала

Канец... Як проста гэта слова
І мнагазначна, заўжды нова!
Як часта мы пад крыжам мукі
Ў тамленні духу ўзносім рукі
І вочы, поўныя гарэння,
І прагнем мігу вызвалення!
Шчаслівы міг, бо палі путы!
Канец — і нейкі круг замкнуты
У небыццё ідзе і гіне,
Каб месца іншай даць часіне;
І вера ў той канец няўхільны
Знішчае тлен гнілы, магільны.

Канец!.. Як многа разважання
І засмучонага пытання
У гэтым простым, страшным слове
Пры іншым з'явішчы і ўмове,
Калі аstatняю мяжою
Канец кладзецца між табою
І тым, што дорага і міла,

Што душу грэла і хіліла
І сэрца моцна парывала,
Як гімн у вуснах перавала,
Калі змутнелаю вадою,
Дзе сонца цешыцца сабою,
Шуміць ён вольны і імкненны
І гучна-звонны й бела-пенны!
І ты, маё апавяданне,
Жыцця адбітак, разважання,
Нязжыты след прасцяцкай долі,
Адвечны водгук праўды, волі,
Ўжо бачыш дзень свайго змяркання.
І сціхне ліры звон тужлівы,
Бо блізак захад той маўклівы,
Апошні крок твайго блукання.
І смутна мне: я жыў з табою
Адною думкаю, душою,
Насіў цябе, як носіць маці
Няясны воблік той дзіцяці.
Ды ты, відаць, не ў міг шчаслівы
На свет радзілася бурлівы
Яшчэ далёкаю вясною
За мураванаю сцяною
Ў няволі жудаснай астрога,
Калі над намі ноч-аблога
Навісла цемраю густою
Ігнула цяжкаю пятою,
Як неадхільная навала,
Усё, што жыцце асвятляла.
Ды ноч мінулася памалу
Ў агульным жыцця перавалу,
А там дарога, зноў дарога,
Разлука з краем і трывога
І паднявольнае блуканне
І гэта нуднае змаганне
За інтарэсы жывата,
Ды зноў варожая пята...

Як часта я жывіў табою
Ў разлуцы з роднаю зямлёю
Гадзіну смутку, летуцення

І момант радасці — натхнення!
Святым агнём душа палала,
І злучнасць-згоду адчувала
Таемных чараў-сугалосся
І чула шум тады калоссяў
На родных гонях на далёкіх
І песні жнеек яснавокіх.
А выгляд горак крутабокіх,
Лясочкаў, хвоек кучаравых,
Такіх прыветных і ласкавых,
Як дабрадушныя бабулі,
І грэлі сэрца і гарнулі,
Ў вачах стаялі, як жывыя.
Дрыжалі струны гаваркія,
Ў агульны тон суладдзя гралі
І на нявідныя скрыжалі
Трох неажыццеўленых слоў
Пісалі напісы вякоў...
Дык так: часіна развітання,
Апошні крок твайго блукання!

З зямлёю клопат быў вялікі,
Прыйшлося ездзіць да Хадыкі
Ды варушыць і галавою
Над гэтай справай грашавою.
А грошы йшлі, плылі, як сліна,
Аж высякалася чупрына
І брала нейкая нудота,
І адпадала ўся ахвота
Зямлю купляць і нават жыць —
Такая хваля набяжыць.

А колькі гэтай валакіты!
І ўсе на грошы прагавіты:
Таму рубель, таму дваццатку,
А ўсё няма ладу-парадку,
Куды ні кінься і ні ткніся;
Бадай яны былі звяліся
І ўсе натарусы, канторы
І іх пісакі-кручкатворы!

Вандруеш, бы ў той Чартавіцы;
Ці дурань сам, ці ўсе дурніцы,
Ці проста кпяць з цябе, дурнога,
Бо ты не ведаеш нічога,
А толькі грошы выцягаюць,
Але на грош не памагаюць.

Прыйшлося дзядзьку весці справу
І папацець-такі на славу.
Бывала, вернецца з дарогі,
Бяда і смех з яго, нябогі:
Сярдзіты, чорны, як махнуша,
І нават нос той, дуля-груша,
Відаць, таксама не ў гумору
І задзярэцца больш угору;
Малыя шэранькія вочкі
Яшчэ больш звужваюць куточки,
Глядзяць з-пад броў зусім панура,
І ўся выраза яго хмура.
У хаце ў першыя часіны
Маўчыць, не кажа пра навіны,
Зямлі не лае і не хваліць,
Але канторы агнём паліць
І крэпасць купчую без меры
Кляне і жычыць ёй халеры
Ды злосна кідае паперы
На стол з кішэні і бубніць.
Да дзядзькі страшна прыступіць,
Але патроху і памалу
Ён траціць імпаты запалу,
Ў яго душы сціхаюць громы,
Ён зноў такі, як нам вядомы:
Лагодны, добры, клапатлівы,
На ўсё спагадны і руплівы.

Праз нейкі час сямейка ў зборы.
Тут маці сходзіць да каморы,
Нясе збанішча тварагу,
Каб скрасіць дзядзькаву тугу.
Залье туды яшчэ смятаны,
І дзядзьку хоць кладзі да раны!
Смятана гэта з тварагом —

Краса-дзяўчына з жаніхом!
Хоць зараз іх вядзі да шлюбу.
І вось маўклівасці той шруб
Адкруціць дзядзька з галавы,
Вясёлы робіцца, жывы,
І ўсе прыгоды, ўсе нягоды,
І ўсе парогі-перашкоды
Пачне апісваць сакавіта
І пераймаць таленавіта
Пісцоў, іх закіды-намеры
За тыя копіі-паперы
Ў тваю сярмяжную кішэню
Спрытней, глыбей засунуць жменю.
Ох, трэба ведаць іх, псялытак!..
Сказаць жа — гэта іх прыбытак.

Сядзіць, расказвае Антоні,
Што чуў, што бачыў у Заблонні,
Хадыку высмее часамі
І яго «мухі з камарамі».
А скончыць тым апавяданне,
Што многа трэба вандравання
І гэтай нуднай цяганіны,
Каб дацягнуць да палавіны...
Так, многа клопатаў з зямлёю!
Як цяжка голаю рукою
Рабіць, вясці такія справы!
І больш той гутаркі і славы,
І гэтай зайздрасці і плётак
Дзядзькоў дасужых і іх цёткаў
І ўсіх наогул сваякоў,
Бо чалавек ужо такоў, —
Ну, больш галасу, чым карысці.
Ох, цяжка, цяжка ў людзі выйсці
І моцна стаць на свае ногі,
Бо многа ў свеце вас, парогі.
І часта роздараж іх быту
Над імі зляжа, як навала,
І гэта даль падчас пужала,
Як нейкі лёс пусты, сярдзіты.
І засмуткуеш паняволі
Ад гэтых думак цёмнай долі,
Калі набытак і скарб хатні

Ідуць на звод на той астатні.
 Але ці ёсць, ці ёсць парука,
 Што будзе сэнс мець гэта мука?
 Ці дасць зямля табе збавенне
 Ад злога панскага насення?
 З адным рассватаешся тут,
 Там у другі залазь хамут.
 Пань ж і розныя чынушы
 І там патрапяць выбіць душы
 І павыцягваць з цябе жылы,
 Бо ты без права і без сілы. —
 Такія думкі, разважанні,
 Як молат, білі ў сэрца Ганне. —
 Тут справа не ў сваёй сядзібе,
 А ў ладзе гэтым уся злыбедзь. —
 Хмурнеў тады Міхал таксама.
 Няўжо ж у свет замкнёна брама?
 Няўжо старанне пойдзе прахам? —
 Пытаў Міхал сябе са страхам.
 Ды цяжка мары-думкі траціць —
 Пажыць, пажыць бы ў сваёй хаце!
 — Гэ! — так казаў Міхась бывала. —
 Вядома, клопату няма, —
 Ды што без клопату даецца? —
 І тут ён нават засмяецца,
 Каб цень развеяць тае смуты. —
 І трэба часам крыж пакуты
 Панесці, мілыя мае вы,
 Зазнаць і гора, неспадзевы!
 Але раз ты наважыў дзела,
 Ідзі станоўка, роўна, смела,
 Ідзі, назад не аглядайся
 І на другіх не пакладайся!
 А вам, сынкі мае любыя,
 Не век сядзець на маёй шыі!
 Пара падумаць, небажаткі,
 Як жыць без бацькі і без маткі,
 Бо іх жыццё — не вечна ў свеце.
 Вось тут глуздом паварушэце!
 Дык трэба грунт мець пад нагамі,
 Каб не бадзяцца батракамі.
 Які ж то грунт? Зямля, навука,
 Але не панская прынука.

Адзін Міхал і грэў імкненне
Давесці справу да сканчэння.
Але няўзнакі, неўзаветкі
Вязала ліха свае сеткі,
Каб іх накінуць на Міхала,
І нінавошта не зважала,
Бы тая злосная намова:

Міхал прыцяміў выпадкова
Густы, чырвоны след крываўкі!
«Эге, брат, дрэнныя праяўкі:
Прыйшла згінота на Міхася!» —
Падумаў ён у нейкім страсе,
І нават сэрца ў ім апала.
Што за праява напаткала?
Няўжо яна, смерць, неўзірана?
Не, не! аб ёй і думаць рана.
Міхал жахнуўся. Нейкі смутак,

Ліхіх пачуццяў цёмны скрутак
Яго агортаюць істоту;
Ён чуе ў свеце адзіноту,
Як бы варожых лёсаў сіла
У вочы глянула няміла
І ўстала нейкім грозным валам
Між тым жыццём і ім, Міхалам.
І першы раз ён так балюча
Адчуў той момант немінучы,
Які ўсіх нас вартуе пільна,

Бо гэта смерць — зло неадхільна.
«Няўжо памру і стану трупам,
Згнію ў зямлі нікчэмным струпам
На целе гэтае зямлі?»
І цені страшныя ляглі
Яму на душу і на сэрца,
І ён так ясна, бы ў люстэрцы,
Убачыў смерці ўсе пячаці
І ўсе адзначныя пастаці.
Міхал пачуў, што ён — пылінка,
А век людскі — адна хвілінка.

І перад ім самі сабою,
Чуць-чуць засланыя імглою,
Жыцця асобныя кукі —

Малюнкi, з'явы, абразкі,
Калісь прачуты, перажыты,—
Ўсплылі, як сон, даўно забыты,
І пачуванне адзіноты,
Пустэчы цёмнае, тускноты
Яго прыгнула, прыдушыла.

І стала ўсё яму няміла.
Адно цяпер яго прагненне —
Прад кімся пасці на калені,
Прасіць заступы, абароны
Ад гэтай страшнае праклёны.

І ўспомніў ён адну драбніцу,
Свой страх дзіцячы ў навальніцу.
Жахліва ночка была тая!
О, гэту ноч ён памятае!
Прачнуўся — шум, бразгочуць шыбы,

Гарыць паветра іх сялібы
Агнём сляпячым, сіняватым.
Старыя вербы каля хаты
Гудуць і гнуцца ва ўсе бокі,
Над долам сцелюць верх шырокі,
І круціць бура ім галіны,
Кудлаціць, крышыць верхавіны,
Бы рве іх вострымі зубамі;
А гром цяжэрнымі клубамі
Зямлю, здаецца, прабівае,

І стогне хатка іх старая,
І ўся трасецца, бы націна.
А ён, малы, як ліст асіны,
Дрыжыць ад страху, жмецца, плача.
— Засні, мой хлопча-небарача!
Не бойся, мілы: ты — са мною! —

І матка цёплаю рукою
Яго за шыю абнімае,
А ён да маткі прынікае;
І ўжо не страшна бура тая,
Бо ён захован, повен шчасця.

А да каго цяпер прыпасці?
Каго прасіць? каму маліцца?
І як ад смерці бараніцца?
А можа, гэта так, пустое?

А пэўна, глупства там якое,
Бо нават следу няма болю,
І ўсё, нарэшце, ў Божай волі!
Ў ім абуджаецца надзея,
Адводзіць страх той, сэрца грэе,
Як сонца землю пасля буры,
Бо так заложана ў натуры.
Ды тое ліха было ўпарта,
І строіць жартаў з ім не варта.
Праз нейкі час, ужо пад зіму,
Міхал у моцным быў абніму
Хваробы цяжкай і паганай,
Неспадзяванай, негаданай.
І гора ў тым: хвароба гэта
Даўно цягнулася, не з лета,
І ў тым была яе і сіла,
Што незаметна налучыла,
І спатайка гадоў праз колькі
Яе жывілі манаполькі,
Пакуль яна не разнялася
І не зваліла з ног Міхася.
Спыраша Міхал перамагаўся
І той хваробе не даваўся,
А потым кінуўся і ў лекі,
Больш з саматужнае аптэкі:
Піў зёлкі розныя і травы,
Ды не палепшваў свае справы.
Да дактароў ужо па часе
Вазілі хворага Міхася,
Вазілі ў холад і ў марозы,
А ліха-боль свае занозы
Глыбей у цела запускала,
І ўжо з тых лекаў толку мала.

Ляжыць Міхал маўклівы, смутны,
І вочы выцвілі і мутны,
У глыб душы глядзяць гаротна,
Глядзяць тужліва і маркотна.
І горка гэта сузнаванне,
Што ад жыцця ты ўжо адсечан,
І нават можа быць адмецен
І блізак час яго сканання.

Жыццё ж ішло, як і звычайна,
Крыху марудна, аднастайна,
Калі трушком, калі ступою
Сваёю бітаю трапою.

А з гэтым жыццем нага ў ногу
Як бы ў адну ўсе йшлі дарогу,
І толькі ён, адсталы, хворы,
Папаў у нейкія зажоры
І лічыць нудныя часіны —
Ён моцна выбіт з каляіны
І тым жыццём ён не живе —
Другія думкі ў галаве,
Зусім другія пачуванні,
Другі настрой і разважанні.

І тое, што даўней, бывала,
Яго так моцна захапляла,
Цяпер здавалася няўзрачным
І непатрэбным і нязначным;
Яго цікавіць лёс уласны,
Лёс пагражаючы, няясны,
Зацята схованы, замкнёны,
Бы кара цёмнае праклёны,
Што кожны момант над табою
Звісае страшнаю марою,
І кожны час яна гатова,
Свядома або выпадкова,
Узнесці грозна булаву
І апусціць на галаву
І разам скончыць, адным махам,
З жыццём і з цёмным гэтым страхам.
Але што ёсць там, за заслонай,
За гэтай сцежкаю замкнёнай?
Няўжо пустэлі мрок разліты,
Канец астатні, ноч нябыту?

Міхалу вусцішна і жудка,
І сэрца стукае ў ім пудка.
Ох, страшна гэта ноч-пустэля!
Яна ў пякельны мрок засцэле
Яго жыццё і гэты свет;
Сатрэцца, згіне яго след
У тым сусветным праху-смерці,
Як бы й не жыў на гэтым свеце.

Ён чуе страшнае тамленне,
Яго жахае зніштажэнне,
Ён хоча жыць... Прэч, цені мроку!
Там сэрцу цяжка, цёмна воку...
І гэта там ён адпачыне?!
О, не!.. І кроў у жылах стыне,
І сэрца ў страсе замірае,
І пот халодны выступае.
Якая гэта недарэчнасць?!
Хіба ён жыў?.. о, вечнасць, вечнасць!
Як зразумець цябе і змерыць?
І каго слухаць? каму верыць?
Міхал ахоплен цёмнай хваляй,
Не хоча думка йсці ўжо далей,
Ён хоча сцішыць жудасць тую,
Ён прагне чуць душу жывую.
— Ну, што ты, маці: ты б прысела,—
Да жонкі мовіць ён нясмела,
А вочы просяць спачування,
Жывога слова, спагадання.
І ёй таксама несалодка —
Каротка, песня, ты, каротка
І заціхаеш так не ў часе!
Баліць ёй сэрца аб Міхасю;
Яна адгадвае душою,
У якім ён цяпер настроі.
І цяжка ёй. Яна ўздыхае,
Ідзе, сябе перамагае,
І горла ціснуць ёй залозы,
І волі, волі просяць слёзы.
— Памру я, Ганна! — кажа ціха, —
Дайшоў да дна свайго кяліха.
Міхась глядзіць кудысь далёка,
І нудна ёй ад тога ўзроку,
Надзеі гіне рэштка тая,
І большы смутак пашыбае.
Міхал здзівіўся: ён не тое
Хацеў сказаць, а штось другое,
Ды так сказалася. Ну, што ж?
— Не думай гэтак ты, нябож!
Ці мала людзі так хварэлі?
Хварэлі годы — не нядзелі,

Такіх здарэнняў вельмі многа,
Але ачуньвалі, й нічога.
І ты, дасць Бог, на ногі станеш,
Пяройдзе ліха, ачуняеш. —
Міхал глядзіць ёй пільна ў вочы,
Штось расчытаць па твары хоча.
Але з усмешкаю кривою
Трасе адмоўна галавою —
Пацеха, знаць, яму малая;
І погляд дзесь ізноў блукае,
Але не тут, а там, далёка;
Слязою мгліцца яго вока,
Ён штось яшчэ сказаць імкнецца,
І цень на твар яго кладзецца.

З двара ўваходзіць дзядзька ў хату;
Ідзе прамовіць слоўка брату.
Антось гаворыць смела, стала,
Каб падбадрыць крыху Міхала,
Надзею добрую падаць
І думкі смутныя прагнаць.
— Як пачуваешся, Міхале?
Мацуйся, браце, з мала-маля!..
А дзень які! эх, дзень харошы!
Пайсці б цяпер, брат, па парошы!
— Так, брат, пайду ды ці вярнуся?
Якраз патраплю да Пятруся
Ў Церабяжы пад крыж хваёвы, —
Сказаў Міхал у тон размовы,
Бы то звычайнае здарэнне,
Сказаў з усмешкай засмучэння.
— Ну, ўжо і пойдзеш! не, брат, дудкі.
Аб тым паходзе няма й чуткі;
Яшчэ паходзіш за сахою
І над уласнаю зямлёю
Ты папацееш, і не мала,
На картах бабка так казала;
Не, жыць, брат, трэба і жыць — многа! —
Антось гаворыць, а ў самога
На сэрцы стала штось трывожна,
Бо спадзявацца ўсяго можна;

За кожным ходзіць смерць-сляпіца.

І дзіўна рэч: цяпер драбніца
Ці проста рысачка якая
Значэнне, сэнсу набывае
І з гэтай смерцю сувязь мае,
Ці куры ў хаце сваім дурам
Падымуць часам шурум-бурум;
Ці абярэцца з іх якая,
Знячэўку пеўнем заспявае
Для большай важнасці, вагі;

Ці дзесь крумкач разок, другі
У небе крумкне смутна-глуха;
Ці ў юшках песню завіруха
Зацягне жаласна, нудліва;
Ці загугукае страхліва
Злы гэты дух — сава-начніца
Ў кустах альховых над крыніцай,
Гугукне так, што сэрца ные;
Або сабака той завые, —
Ўсё гэта — дрэннае злучэнне,

Праявы страшнай абвяшчэнне,
І тую думку мімаволі
На смерць наводзіць, як ніколі.
А прыйдзе ноч. Эх, ноч-цямніца,
Зацятых страхаў таямніца!
Глядзіш у вокны ты варожа
З свайго цямнюсенькага ложа
І за вуглом стаіш тулягай,
Відаць, з нядобраю развагай.
Ў мярцвячых лісцях зімняй стужы

Стаіўся месячык дасужы,
На шыбах беліць ён палотны,
Такі тужлівы і маркотны.

Міхал не спіць, а боль тупая
Яму пад сэрца падступае.
Няма надзей, няма жадання,
Цяпер на свеце ўсё дазвання
Яму няміла, нецікава,
І сну няма, не лезе страва.
Жыццё... ды што жыццё такое?

Эх, глупства, глупства ўсё! пустое!
Міхал глядзіць на блеск газніцы.
У вочы ўбіліся драбніцы —
Дрыгучы блеск і цені тыя
І танцы-скокі іх нямыя.
Яны варушацца, трасуцца,
Пустымі смехамі смяюцца,
То расплываюцца па столі,
То зноў насунуцца паволі.
Агоньчык дрыгае і скача...

Бы штось чуваць, нібы хто плача,
Ці то званочак пад дугою
Звініць бясконцаю тугою?
Там вочы нейчыя міргнулі...
І мыслі раптам скаканулі
У багны часаў і прастораў,
Бо ім няма граніц, запораў.

Глядзіць Міхал... што за хвароба?
Ён не адзін — іх дзве асобы:
Адзін Міхал — нядошлы, млявы,
Другі — здаровы і рухавы!
Адзін ляжыць, другі вандруе,
Ідзе па лесе, ў вус не дуе
І не гадае ні аб чым.
Дурны: не цяміць, што за ім
Таксама ходзіць хтось варожы,
Страшэнна здрадлівы, нягожы,
У нейкім доўгім балахоне
І водзіць пальцам па далоні;
Кіўне смяшліва, знак паложыць,
Бы штось запісвае, варожыць.
Хто ён такі? чаго ён хоча?
Чаго схіліўся і шамоча?
І нейкай тухаллю і тленню
Нясе ад чорнага адзення,
І востры пах чуваць кадзіла...
Ах, гэта ж смерць тут захадыла!
Ці гэта поп?.. І ўсё прапала,
Няма і почуту Міхала.
Куды ж ён дзеўся? Дзе ён? дзе?

Эх, быць бядзе! ну, быць бядзе!..
Ах, не: унь ён! ён воўкам стаўся.
Бяжыць як можа — знаць, спужаўся.
Ой, ой — стрыжэнь! Ён — гоп туды!
Ніяк не вылезе з вады.
Капут... Міхал-воўк прападае,
Пад лёдам знік, як мыш рудая,
А ўсё вакол глядзіць здзіўлёна.
І раптам нейкая заслона
Чыёюсь страшнаю рукою,
Сінь неба лучачы з зямлёю,
Ўсё пасуваецца бліжэй!
Міхалу робіцца цяжэй,
Ў грудзях дыханне забівае,
А ноч-заслона націскае,
І светлы круг, прамень пустыні,
Вось-вось у багне-цьме загіне.

Міхал крычыць і б'ецца ў страсе.
Заслона чуць-чуць адышлася,
Ён вочы цяжка размыкае —
Ў руцэ рука чыясь другая,
І вочы, поўныя пакуты,
Да мутных воч яго прыкуты.
Зняможан цяжкім ён змаганнем.
З глыбокім жалем, садрыганнем
Ратунку просіць у людзей,
У брата, жонкі і дзяцей,
Бо неба жорстка, неба глуха
І не прыклоніць свайго вуха,
Хоць ты прасі, хоць ты малі,
Хоць грудзі рві і сэрца выні —
Ты не кранеш яго цвярдзіні,
Яно далёка ад зямлі,
Яно зацята, бо няное,
Яно маўкліва, бо пустое.
— Ты пазнаеш мяне, Міхаська? —
Ён уздымае вочы цяжка,
Глядзіць на жонку.— Ганна... Маці...
Ратунку дайце мне!.. О, браце!
Ратуй мяне! ратуйце, дзеткі!.. —
Сляза-палын балюча-едкі
На ўпалых вочах выступае...
Міхал зыхае — заціхае...

— Ой, свечку, свечку: ён канае! —
 На твары след пякельнай мукі,
 На грудзі палі яго рукі.
 Міхал яшчэ раз здрыгануўся,
 Як бы адолець смерць памкнуўся,
 Яшчэ раз вочы расчыняе,
 Глядзіць, бы штось прыпамінае;
 Ён цяжка дыша, духу мала, —
 І ўсё адразу ясна стала.
 — Антоська!.. родны мой! канаю...
 Перагарэў, адстаў, знікаю...
 Вядзі ж ты рэй, вядзі... адзін...
 Як лепшы брат, як родны сын.
 Бог не судзіў мне бачыць волі
 І кідаць зерні ў свае ролі...
 Зямля... зямля... туды, туды, брат,
 Будуй яе... ты дай ёй выгляд...
 На новы лад, каб жыць нанова...
 Не кідай іх... Га-а-х! — І — гатова!
 Ні слоў жывых, ні сэрца стуку,
 І халаднеючую руку
 Антось цалуе і рыдае
 І к трупу з енкам прыпадае.
 У полі, полі
 Пры дарожачцы
 Пахіліўся крыж
 Над магілаю.
 Беглі сцежачкі
 Ё свет шырокенькі,
 Прывялі ж яны
 К той магіланцы!..
 Ой вы, дарожанькі людскія,
 Пуцінкі вузкія, крывыя!
 Вы следам цьмяным снуюцэся
 І ўсё блукаеце, бы ў лесе,
 Вас горне шлях прасторнай плыні
 І далягляд ружова-сіні,
 Дзе так панадна свеціць сонца,
 Дзе думка тчэ свае красёнцы,
 Каб новы свет жыцця саткаць,
 Заспакаенне сэрцу даць
 І разгнаць яго трывогі!..
 Прасторны шлях! калі ж, калі
 Ты закрасуеш на зямлі
 І злучыш нашы ўсе дарогі?

1911-1923 гг.

Максім Багдановіч

Верш «Санет»

(«Паміж пяскоў Егіпецкай зямлі...»)

Паміж пяскоў Егіпецкай зямлі,
Над хвалямі сінеючага Ніла,
Ўжо колькі тысяч год стаіць магіла:
Ў гаршку насення жменю там знайшлі.

Хоць зернейкі засохшымі былі,
Усё ж такі жыццёвая іх сіла
Збудзілася і буйна ўскаласіла
Парой вясенняй збожжа на раллі.

Вось сімвал твой, забыты краю родны!
Зварушаны нарэшце дух народны,
Я верую, бесплодна не засне,

А ўперад рынецца, маўляў крыніца,
Каторая магутна, гучна мкне,
Здалейшы з глебы на прастор прабіцца.

1911 г.

Верш «Маладыя гады...»

Маладыя гады,
Маладыя жаданні!
Ні жуды, ні нуды,
Толькі шчасьце каханьня!

Помніш толькі красу,
Мілы тварык дзявочы,
Залатую касу,
Сіняватыя вочы!

Цёмны сад-вінаград,
Цьвет бяленькі вішнёвы, —
І агністы пагляд,
І гарачыя словы!

Будзь жа, век малады,
Поўны сьветлымі днямі!
Пралятайце, гады,
Залатымі агнямі!

1915-1916 гг.

Верш «Жывеш ня вечна, чалавек...»

*...passe sans laisser meme
Son ombre sur le mur.*

V. Hugo¹

Жывеш ня вечна, чалавек, —
Перажыві ж у момант век!

Каб хвалявалася жыцьцё,
Каб больш разгону ў ім было,
Каб цераз край душы чуцьцё
Ня раз, ня два пайшло!

Жыві і цэльнасьці шукай,
Аб шыраце духоўнай дбай.

І ў напружэньні паўнаты
Свайго шырокага жыцьця
Бяз болю, ціха зойдзеш ты
Ў краіну забыцьця.

1911 г.

Верш «Плакала лета, зямлю пакідаючы...»

*Цветы последние милей
Роскошных первенцев полей.*

А. Пушкін

Плакала лета, зямлю пакідаючы;
Ціха ліліся сьлязінкі на поле.
Але прыгожаю восеньню яснаю
Там, дзе упалі яны, вырасталі
Кветкі асеньнія, кветкі, ўспаённыя
Тугаю, горам, сьлязінкамі лета.
Кветкі асеньнія, родныя, бледныя!
Вырасьлі вы, каб ураз жа і згінуць.
Можа, таму-то душа надарваная
Гэтак любоўна вянок з вас сплятае.

1912 г.

¹ ...праходзіць, не пакідаючы нават
Свайго ценю на сьцяне.

В. Гюго (фр.)

Максім Гарэцкі. Апавяданне «Роднае карэнне»

I

...А яшчэ трэба паведаміць цябе, даражэнькі сыноч наш, — чытаў, лежачы на цвёрдай канаве пасля абеду, бацькоўскую пісульку студэнт-медык Архіп Ліпкевіч, — што ў новай нашай хаце жыць мы дужа баімся...

Архіп пацягнуў раз-другі папяроску, абтрос попел на бляху, буркнуў пад нос: «Што за дзіва?» — і, зацікаўлены, пачаў разбіраць далей закаручкі запэцканага чарнілам пісьма:

...Здаецца, ні разу не было таго ў нашым сяле, што дзеецца цяпер у гэтай хаце...

— Ну й пісара ж знайшоў бацька сабе, — уголас загаварыў Архіп, ніяк не могучы разабраць слова ў пісульцы.

Ён ізноў зацягнуўся, вылаяў у думцы пісаку, што, нягледзячы на добры сялянскі пачастунак і пяць капеек, так дрэнна піша пісьмы, саўсім нечытэльна, і задумаўся аб далёкім родным сяле, аб міленькіх старэнькіх, сялібах і садку, што сам з бацькам садзіў колькі гадоў назад.

«Як многа слаўнага ў нашых вёсках, сёлах, а тым часам як яны непарушна-мёртвыя ў жыцці. Час ідзе — угары, у воздусі лётаюць аэрапланы, дырыжаблі; пад вадой жывуць людзі, як на зямлі; перагаварываюцца на тысячы вёрст; даходзяць да таго, што думаюць замаражываць чалавека на колькі трэба часу і ўзноў аджыўляць яго; усё ідзе шпарка ўперад, толькі нашу вёску, як абросшы мохам камень каля шляху, з мясціны не скранеш... Сумна, сумна».

«У дваццатым вяку баяцца жыць у новай хаце. А чаго? Ну, пэўне, чэрці не даюць». — Так думаў-сумаваў студэнт.

...Мы ўжо й папа прывозілі і свянцілі яе, але нехта асеў у ёй і не дае начаваць... — прачытаў ён і аж зазлаваў:

— Выдумаюць сабе ўсякіх дурацкіх зданнёў дый, быццам дзеці, забаўляюцца. Як бы рабіць няма чаго. Э-эх!

...У прошлы чацвер пайшоў батрак начаваць у ёй, бо там халадней, а ў старой хаце аб цяперашнюю летнюю пару дужа душна, дый мухі спакою не даюць. А лавак у ёй мы яшчэ не паставілі, дык ён і лёг на грубцы, бо мы цяпер яе не топім, і спаць там хораша...

Студэнту было троху смешна.

...Якое ўжо, не пры нас будзь казана, ліха здалося яму там, — пісалася далей у пісьме, — ці ён, можа, вечарам з дзеўкамі перажартаваў, ці, часам, да Міхаля ў карчму збегаў, хто яго там ведае, а толькі не паспелі мы заснуць у старой хаце, як раптам заляскаталі нашы вокны так, што мы аж адразу папрачнуліся і надта папужаліся. Матка й кажа да мяне: «Нупрэй, Нупрэй, ці не біць нас хто лезе, што гэта робіцца?» А я — шусь! да акна, гляджу, ажно гэта батрак у адной сарочцы, без шапкі, босы, як адурэўшы, крычыць нема: «Дзядзічка, адчыняй хутчэй!» Адчыніў я акно, упусціў яго, а

ён трасецца, зуб на зуб не трапляе... «Што такое? Што такое?» — запыталіся мы. «Нехта ў новай хаце з печы мяне зваліў». «Злодзей, можа, ды там жа красці няма чаго», — сказаў я, але батрак кляўся, бажыўся, што ў хату чалавек залезці ніяк не мог, бо ён на ноч залажыў чэп у прабоі, засадзіў кіёк і слясак з клямкі выцягнуў. Ніхто ўлезці не мог... А нехта, нявідзімы, слізкімі, як вужакі, халоднымі рукамі схапіў яго за ногі і махануў з печы на мост. І сапраўды ў батрака быў збіты бок і абдзёрты аб цэглу рукі...

— Нячысцікі завяліся там, ці што? — злосна смяяўся студэнт і падумаў, што батрак пабіўся з хлапцамі за дзевак і паддурыв старыкоў чартаўнёй, як найлепей.

Архіп устаў з канапы і засігаў па святліцы ў задумленні. Затужыў троху. І ўспомніў старога дзеда Міхалку, на каторага ўсе казалі, што ён тры гады бегаў ваўкалакам. Сам Архіп некалі даваў гэтаму веры.

— Што за народ наш, беларусы? уголас задаў ён сабе пытанне і размеркаваў, што доктарам будзе служыць на Беларусі і будзе збіраць матэрыялы аб духоўным жыцці свайго народа.

...А надоечы пайшоў начаваць ужо я і батрак, удвух. І таксама прыбеглі ноччу ў старую хату, бо я прачнуўся, чуць не акалеўшы, пад зэдлікам, хоць заснуў на зэдліку, а на батрака нехта ўзваліўся і душыў...

— Незразумела, уцяміць не можна, што за штуковіна такая, — ламаў галаву медык, і на глыбіні яго душы пачалі капашыцца вобразы таемнага, страшнага, шчыра беларускага...

Не дарма быў Архіп — выліты яго дзед, што да смерці заўсёды крэпка маліўся богу і тым часам лашчыў, як можна, дамавых, лесавых, вадзяных.

...Мы ўжо ставілі ў куце й «пратэсы», псалтыр чыталі і псалмы пелі, — нічога, рады няма, усяліўся нехта ў хаце і не дае спакою. Ці не параіш ты чаго, а то хоць хату разрыў...

Архіп задумаўся яшчэ больш. Дачытаў пісьмо, дзе пісалася ўжо, што кароўкі, дзякаваць богу, пагулялі, малака даюць многа, жарабё прадалі Зэліку, падсвінак здох, яблык урадзіла дужа-дужа многа. А потым ішоў цэлы ліст паклонаў «ад белага ліца да сырой зямлі».

Студэнт памаўчаў троху, шчакануў пальцамі і тут жа падскочыў ад раптоўнай думкі — паехаць самому дамоў на гэтую чартоўшчыну.

— Яблык, гуркоў, суніц, чарніц, маліны, грыбоў цяпер там... На сенакосе з касою гуляну, як у старыну калісь, з дзяўчаткамі знаёмства старыннае ўспомню, — пацяшаўся студэнт, — а старыя будуць рады рады!

Думкі хмары яго разляцеліся.

— К чорту ўрокі, перадам вучанікоў таварышам, хопіць грошы, а то яшчэ зараблю ўзімку, як-небудзь узнясу за права вучэння, а цяпер жа ў нашай вёсцы — сяле закутным — рай!

.....

На другі дзень Архіп ужо тросся на жалезнай дарозе.

II

— Ну й коні ж твае! З крупадзёркі на шкуру прадалі, ці што? — запытаўся Архіп у балагольшчыка, дзівуючыся, што едуць яны — цішэй некуды.

— А як жэ... Быц вы тое ведалі, пане Лінкевіч, ведама, сто ш крупаджоркі...

— Ну, ну, паганяй, а то мы й к ранню не давалачомся.

— Гэ-гэ-гэ! Нэ-э, паслі, мае лярвацкі, — зацмокаў балагол, сцёбаючы пугаю па зямлі. — Даеджым, пане, даеджым! Гэ-гэгэ... Нэ!

Коні лавілі пугу хвостом, дрыгалі нагамі і гультайліва траслі па калюгах балагольскую будку.

Лес кончыўся. Выехалі на поле. Дарога пайшла роўная. Архіп залюбаваўся прыгажосцю летняга вечара. Сэрца ласуна да красы забілася дужэй у маладых грудзях яго. Наўкруг было так ціхамірна і так па-нябеснаму святочна і прыгожа. Цямнела. На захадзе гарэла зара.

— Джунгу-у... — паляцеў жук.

— Мэ-э-э... — замаркатаў угары каля балота дзікі баран (чэпik), сеў недзе на купіне.

Абапал дарогі было жыта ў копах і на карэнні, што не паспелі яшчэ зжаць. З аржанішча нёсся прыемны жытні пах. З логу ціхі, цёплы ветрык тхнуў сенам. На небе паказалася зорачка, другая, трэцяя...

— Го-го-го, — кацілася далёка па лесе.

— Тпроля, тпроля, тпроля... — клікаў нехта жарабя. Чутна ўперадзе на дарозе: «Скры-гы-ы... скрыгы-ы...» — вязуць нешта, ці снапы, ці сена, а можа, й хвораст. «Нэ, нэ!» — бадрыць коней паваждай, а яны цяжка йдуць па пыле, толькі — шлёп-шлёп, шлёп-шлёп — чуваць здалёку. Чарнеюцца вазы далёка, бліжэй, во, адразу вынырнулі.

— Добры вечар! Ці далёка тут да Белі?

— А вёрст пяць набярэцца.

— З гакам, — дадае з-за воза другі голас.

— Нэ-э-э! — паехалі далей, і зноў: скрыгы-ы...

На дарозе гоман. Ідуць з поля людзі, за гэтакі дзянёк пазамарыліся, напрацаваліся.

З-пад лесу нясецца-коціцца песня — жнеі ідуць ад Хаіма з падзёншчыны. І праца не бярэ маладых, красных на здароўе, круглавідых дзевак!.. О! песня; яны пяюць:

Загарэлася вячэрняя зара...

А з другога боку ідуць са свайго поля жнеі, там пяюць:

Добры вечар, гаспадынька мая!..

Маладыя, зычныя галасы смакуюць спеў, і ён ірвецца са здаровай душы ў дужым, не хворым целе:

Ці зрыхтована вячэрыца твая?

Водгалас доўга ляціць па лесе. Эх! І пагода ж, пагода будзе на заўтра.

І жнеі, і гоман, і песні астаюцца патроху... Праязджаюць ціхую вёску; агнёў няма, сабака недзе гаўкнуў і змоўк, у пунях, хлявах жвуць каровы, а гаспадыні старыя, што зараней з поля прыйшлі, там з даёнкамі: цур-цур, цур-цур...

Праехалі мосцік, ярына пайшла, а на полі цямней ды цямней. Усё неба зорамі гарыць, дзіўнае, пекнае! Чароўнае хараство разліта ў ім...

— Драў-драў-драў... — сквярэцца драч; і ён сціх. Ціха-ціха...

Не, во чуваць збоку шчэ — павялі начлежнікі коні ў лес пасвіць. Смяюцца, рагочуць, жартуюць. Нейкі скалазуб сумысля вугнава зацягнуў прыпеўкі:

Не хадзі ты па балоту,
Не мачы ты ног, ног...
Не любіся з багатаю —
Не паможа бог, бог...

— Ай-я-я-я, я-я-я, — якоча, прадстаўляецца каторы-та хлапчук.

Багатая — гарбатая,
А к таму ж і пышна,
А бедная, дык чэсная,
Як у садзе вішня.

— Трым-трым, трым-трым, — у такт басуюць другія хлопцы, вясёлыя, радыя.

Усё ў полі супакоілася. Ані гуку. Архіп быў у добра-далікатным настроі. «Краіна родная мая...» — мармытаў-пяяў ён ціхенька і думаў-думаў, што будзе праз дзвесце, трыста, чатырыста гадоў тут, наўкола? Калісь тут лясы былі дрымучыя, непраходныя, у лясах людзі пням маліліся і жылі са сваёю доляй-нядоляю. Ішло жыццё, высякаліся лясы. Загарцавалі па тутэйшых месцах людзі ваенныя-ратныя, шмат костчак маскоўскіх, польскіх, казацкіх палягло «паміж пустак, балот беларускай зямлі...». Шведы, французы знаходзілі сабе тут вечны спакой. Божа, божа, як гэта ўсё страшна і цікава!

— Паніч, — загаварыў балагольшчык з нейкім жахам, — вы, мусіць, ведаеце, што ў гэтым балоце, што налева, калісь-то ў даўныя гады цэлы горад за нешта праваліўся скрозь-доння. У ноч купальскую чутны званы падземныя, а каля кургана, дзе манастыр быў даўней, іншыя чулі, як манахі ў скляпах абедню правяць...

— А хто ж гэта чуў? — запытаўся студэнт.

— Усе. Як гэта — хто? Каму траплялася познай парой бываць тут, апынуцца... Бывае так яшчэ, кажуць: агонь нейкі над балотам бегае. Ты за ім — ён ад цябе, ты бліжэй — ён уцякае. Сіненькі такі, невялічкі аганёк. Кажуць, грошай схавана тут багата пад нейкім вялікім закліццем.

Не дакончыў балагольшчык свае гутаркі, як далёка на полі паказалася на самай зямлі полымя... Гарыць нешта... То шугае ўверх яно, убок, то без сілы збягае ўніз.

Чорная сцень, як чалавецкая фігура, прабегла па ім раз-другі.

Праз некалькі часу полымя ўспыхнула ў другім, у трэцім месцы...

Балагольшчык змоўк ад страху. Коні вышэй паднялі галовы і закруцілі вушамі. Сам Архіп пачуў, як закалацілася ў яго сэрца і прыліплі на лбе валасы.

Што за глупства? — уголас загаманіў ён, каб разумна абмеркаваць, адкуль жа тут агонь у столькіх месцах: начлежнікаў на парыні быць не можа, а яшчэ што ж?

Балагольшчык ціха зацмокаў на коней, дыргануў вожкі і нешта ціха шапнуў коням, а тыя пабеглі шпарчэй.

Архіп здзіўлена глядзеў у поле, у цямноту.

«Ось так чартаўня. Ну й уцям тут, што за справа. І калі мне робіцца неяк нядобра, то што б было з нашым батраком? І чэрці здаліся б», — раздумляў студэнт, каб неяк выбачыць сабе сваё спужанне.

Ён яшчэ доўга-доўга ўглядаўся на полымя, а яно было ўжо цішэй, не шугала так угару і патроху знікла саўсім.

Балагольшчык маўчаў, пакуль не пад'ехалі к самай хаце Лінкевічаў. Там ён, узяўшы грошы і пажадаўшы спакойнае ночкі, дабавіў неяк недаўменна:

— Ды й зданне ж! — і паехаў начаваць к Міхалю ў карчму.

III

Архіп спаў доўга і смачна. Ноччу сніў нешта, хто яго знае, якое, але, прачнуўшыся, нічагусенька не помніў. У хаце нікога не было, толькі чутна — у прысценку за дзвярмі матка ляпала ў качарэжніку вілкамі. Блінамі пахла... Сонейка гуляла снапамі святла па настольніку і па старэнькіх абразях. У куце гарэла лампадка. На вуліцы, чутна, гаманілі, седзячы на бяргавенні, старыя і хлопцы.

«Ага, сягоння ж свята», — успомніў Архіп, пацягнуўся і сеў.

— Ці ўжо прачхнуўся? Паспаў бы ты, сыноч, болей: з дарогі замарыўся, — гаварыла маці за сцяною.

— І так выпайся, як пяньку прадаўшы, — вясёла адгукнуўся Архіп і пачаў адзявацца.

У галаве таўпесіліся думкі аб горадзе, таварышах, уроках, к ім падбаўлялася дзіваванне, што за зданне ўчора было і якая чартаўня завялася ў новай хаце. На сэрцы было ўсё ж такі радасна і спакойна ад цёплае вясковае абставы.

— Ну і сібірнікі, расколы!.. На галаве пачынаюць хадзіць, — голасна і сурова загаманіў нехта на вуліцы, падышоўшы да кучы мужчын.

Архіп прыслухаўся.

— А што? Чаго ты? — запыталіся ў сердзюка.

— А што ж? Ну ці можа гэта быць? Семдзесят гадоў на свеце пражыў, а гэтакае пракуднае дый, папраўдзе, паскуднае з'явы не бачыў. Вы тут во седзіце і нічога не ведаеце, а ў полі ноччу немаведама што парабілі арыштанта нейкія. Янка! Схадзі ў поле, пашукай барон сваіх... І ты, Самусь, і ты, Гаўрыла...

— А што? Якое там ліха шчэ з баронамі?

— А такое, што нейкія шэльмы іх ноччу спалілі. На вуліцы падняўся тлум, крык, гоман.

Архіп уцяміў.

«Дык вунь там якое полымя шугала? Добрае зданне!»

Тым часам матка накрыла ўжо стол, палажыла бліны, паставіла скавараду з яечняю.

Прынёс бацька паўбутэлечку, і хоць не хацелася грашыцца старым (абедня яшчэ не адышла), але дзеля дарагога, люблага сына і яны селі снедаць.

Пацякла бясконцая, прыемная гутарка аб тым, аб сім і аба ўсім.

IV

Доўгі дзень прайшоў — і не ўгледзіць калі. Схадзіў Архіп у поле, пабыў у лесе, даведаўся дзе-каго з бліжэйшай радні, абгледзеў сад.

Увечары ён захацеў беспрыменна ісці начаваць у новую хату. Узяў кажух, табаку, падушку. Бацьку таксама пажадалася пайсці з сынам: пайшоў і ён.

Новая хата была ў канцы саду, недалёчка ад шляху і блізка к рэчцы. Пабудавана была добра; Архіп ладна зарабляў летаўні год урокамі, у сябе грошы меў і яшчэ сабраў бацькам на хату.

Пайшлі, агледзеліся. Бацька паклаўся на халодненькай грубцы, а студэнт лёг на лаўцы каля акна. Дзверы ён запёр, а акно, дзе ляжаў, адчыніў для свежага паветра.

Пад акном шамацела лісце на яблынях і дулях. На небе збіраліся хмары, недзе далёка-далёка бліскала малання.

Архіп закурыў, расшліпіў гузікі і адварнуў каўнер кашулі, каб не было так душна.

— Архіп, не забудзься ж акенца зачыніць.

— Добра, тата.

Бацька прывык уставаць рана, звечара хутка заснуць мог.

І цяпер скоро захроп.

Архіп ляжаў, курыў і думаў...

«Як, у істоце, усё каля нас дзіўна, няясна... Навука? Што ж навука? Яна, скажам, дае малюпаценькія адказы, якім парадкам робіцца што у прыродзе. Ну і ўсё. Наўчоныя людзі падлічылі, колькі важыць зямля, ці далёка ад зямлі месяц, сонца; яны ведаюць, па якіх дарогах бегаюць планеты, а няхай дадуць яны адказ, хто пусціў іх у гэткі гарманічны ход, няхай яны знойдуць першапрычыну ўсякае істоты. Навука ведае, што за жывучкі, няўгледныя простым вокам, робяць хваробы, яна ведае, што ўжываюць клетачкі, з каторых складаюцца людзі, жывёла, расліны, але што ж? Як бы даў адказ, ён, Архіп, студэнт-медык, на пастаяннае пытанне ў «пісьменных» людзей дзядзькі Якуба: «Чаму чалавек расце расце гадоў так да дваццацёх, а далі, як ты яго ні кармі, у росце не прыбаўляецца. Здаецца, і есць таксама, а другі і смачней, чымся змалку, а росту няма такога, як раней. Што за прычына?» Эге ж. Наўчоныя ведаюць цяпер, як чалавек зараджаецца, з чаго ён складаецца, і многа чаго іншага ўцямілі. А няхай жа во яны самі набяруць з зямлі, чаго ім трэба, і створаць чалавека. Не, навука

ніколі не дасць, бо не можа даць, адказу на праклятыя пытанні. Ды ў яе і цэль зусім іншая».

І Архіп успомніў, як ён з вялікім жарам і шчырай ахвотай пачынаў вучыцца, бо думаў, ды што думаў — крэпка верыў, што ў кніжках усё ёсць, кніжкі ўсё раскажуць, не толькі як яно, але і адкуль яно.

І вось ён «укусіў» ад кніжнае мудрасці... Папраўдзе, знайшоў такія і гэткія адказы, але ж — божа! — пэўнасці аніякай няма, няма. Хто даў гэтыя адказы?

Тыя ж людзі. Угу! Бог адзін, а вер колькі на зямельцы божай?

Архіпу было сумна і неяк трывожна.

«Мы не ведаем, што будзе пасля нашае смертхны, а на гэтым свеце на ўсё адгадкі знайсці не можна, шукай не шукай. І шчасліў той, хто мірыцца лёгка з гэтым будаваннем жыцця або хто бадай што не думае аб гэтых «шалёных» пытаннях, ці ў беганні за кавалкам хлеба забывае аб іх, шчасліў ён. І гора, вялікае гора таму, хто захоча хоць а адзін момант, адным вокам зірнуць на той бок заслоны! Яму адзін шлях к разгадцы, шлях страшны і, галоўнае, няпэўны, няпэўны шлях, і гэты шлях — смерць».

Закурыў другую папяроску.

«І то яшчэ дзіва: няхай бы людзі далікатныя, чуткія, не запрацаваныя ад цяжкае працы, няхай бы яны гібелі ад гэткай мукі; дык не, дык жа народ просты, народ, каторага лаюць «цёмным», чаго ён, гэты шэры, аднатонны народ, па глухіх кутках, у лясках сваіх, сярод балот і пнёў, чаму ён мучыўся і мучыцца ад той жа болькі?»

Архіп зачыніў акно. Яго пачынаў ужо марыць сон. А ўсё думалася: «Нічога не ведаем, не ведалі і ведаць не будзем... Сэрца пачне біцца дужэй і сціхне, а нешта чорнае, вялікае стане перад вачамі, нейкія ўзоры мітусяцца, і так добра, ладна ляжаць. Навука, чэрці, зданне... Нічога не ведаем... Бог, чэрці, душы... Не ведаем...»

І Архіп заснуў.

І на дварэ глуха грукатаў гром і бліскала, то й глядзі, малання. Збіралася бура. Яблынькі галлём — шу-шу-шу — ціхенька шумелі.

Архіп спаў.

V

Лес гулка гаманіў. Макухі дрэў трывожна, неспакойна так нахілялісь то дужа хутка, то паважна адна к другой і шапталі нешта сваё, лесавое. Дарожка паміж густых елак усё вузела і вузела, ані прайсці, ані пралезці, ані прадрацца праз калючыя зялёныя іголки.

Сухое дрэва страшна і балюча скрыпала, быццам выказвала бяду, і гора, і ўсякае ліха. А яшчэ далёка-далёка...

— Баў... — гудзе звон на колькі вёрст уперадзе, гукае к сабе, заве, кліча. А як жа дайсці туды?

— Баў-баў-баў, дзілінь-дзіліньбаў, — дробна аддаецца ў вушах. Шуміць лес. Зарагатаў злы дух, заплакаў жаласна, закугакаў і зліўся ў адной жудасна-сумнай песні скрыпучага дрэва.

Блішчыць аганёк пад кустом, во-во другі пад старою бярозаю, а во трэці каля чорнага пня, во й яшчэ адзін, яшчэ, многа, многа, зданнё...

«Што гэта я, — думае сабе Архіп, — то ж чарвякі купальскія свецяцца: чаго ж баяцца мне? Пайду на звон шпарчэй, нанач дабяруся, дацягнуся».

— Троп, троп, хр... гкрдзбдзр... — кажан каля самюсенькага вуха шпоркнуў.

— Цзы-ыць, цзы-ыць... — без канца плача аб нечым камарок здохленькі і не дае спакою.

Зайшлося сэрца ў Архіпа: схапіў ці не схапіў кажан волас з галавы ў яго? Занясе ён той валасок на скрыпучае сухое дрэва, зашчэміць яго там паміж скабак калючых... І будзе сохнуць, як дрэва тое, Архіп: датуль будзе хварэць-прападаць, пакуль дрэва скрыпец будзе; заваліцца, бахне аб зямлю яно — і Архіп памрэ.

Расступіўся лес. На палянцы стаіць Архіп. Бачыць — што гэта? Хата іх новая перад ім, на адной назе круціцца, скача, верціцца...

«А-а, гэта я сон бачу, гэта я сню ўсё... — уцяміў Архіп, — але ж які дрэнны сон, хваравіты. Нячысцікі, мусіць, кіруюцца спужаць мяне, што не веру ў іх, — смешна яму стала дужа. — А хораша спаць, няма ўжо зданнёў».

«Скрыпела дрэва нейкае? — прыпамінаў Архіп. Ай не, то ж бацька на печы храпе сабе».

«Засну крапчэй, — падумаў ізноў. — А дзе ж музыка чутна такая жалобная-пакутная?..»

«Ай-я-я-яй...» — ташнуе Архіп. Жалі, болю, суму, тугі непазбытай у тых гуках дзяваць некуды, а музыка ўсё бліжэй ды бліжэй.

Грае-грае ліра старэцкая аб часах мінуўшчыны-старадаўшчыны. Спявае сляпы старац музыкант, перабірае, не хапаючыся, па струнах тых, гучна-маркотных...

А не струны гудзяць-пяюць тое, а чалавецкія галасы чутны там. Далёка, угору, думна так у паднябессе падымаецца голас сярэдні, не таўсты і не тонкі, не слабенькі, аб нейкай долі-нядолі спявае ён, плача, плача, галосіць, уніз спускаецца, клоніцца, у адзін енк-плак зліваецца з другім, таўсцейшым, дужэйшым незадаволеным голасам, што не хоча бачыць, як крыўда-няпраўда на свеце пануе... А трэці, чутна, кволенькі галасок, як дзіцятка малое, заходзіцца-заліваецца, да бога і маткі прачыстае шле ў тонах цудоўных мольбы-просьбы дзіцячыя простыя-чыстыя...

Штосьці падымаецца на сэрцы ў Архіпа ад музыкі гэтае: плакаць, стагнаць, слёзы ліць жадаецца, думкі любыя выплакаць-выгукіць жадаецца, і млосна-мляўка так робіцца... Шчыміць у грудзях маладых, жалка-жалка, усе людзі добрыя, ладныя, любыя, а як мучацца, бедныя!..

У спрэчкі з чорным, страшным няправым ідуць музыкі скамарохі ў гранні сваім — і кіпіць б'ецца сэрца хлапецкае... Эх! Пайсці і сілу сваю на ўвесь свет паказаць, прагнаць крыўдзіцеляў, вытурыць іх ад людзей бедных, шчырых, змірных і пакорліва-прыячых, людзей родных і балюча скрыўджаных.

І добра на зямельцы будзе ўсім! Усе родныя, радыя, усе дужыя, ладныя. Свеціць сонейка, а ў гайку птушачкі, пяюць вясёла так, ладненька, а красачкі цвітуць, пахі-араматы прыемныя, любыя носяцца, шуміць жытцо высокае, доўгакалосае,

шэпча думу святую, ціхую каласамі буйнымі, падзяку пяе працы мужыцкай, а не «мужыцкай» — сялянскай працы, справядлівай...

А ў хаце відней ды відней, але скуль жа святло гэта прадзіўнае? І музыка дужэй усё чуецца, шырыцца яна і бліжыцца.

Чуваць ужо і спевы хаўтурныя, цяжка — ціха-плакучыя. Вые нехта, заходзіцца... дзявоцкі плач то, няўцешны, пэўна што.

Зірнуў Архіп на хату, бачыць — падлога каля печы расступаецца, і выходзіць, падымаецца труна аграмадная з пакрывамі чорнымі. То падымаецца, то схаваецца; то падымаецца, то схаваецца...

Валасы дыбам у Архіпа становяцца. Хоча ён падняць галаву, пабачыць лепей труну страшную — цяжка, галава не падымаецца. Хацеў рукою крыж на сябе палажыць — рука, быццам палка, не шавеліцца. Крычаць-гукаць, «ратуйце» зваць памкнуўся ён — ані каліва голасу няма, як і не было яго ні разу, толькі дух цяжкі ў рот набіраецца, паветра смярдзючае ўвакруг усюдых.

Добра спіць Архіп, дзіўна спіць Архіп.

А на дварэ малання бліснула вялікая, вострая, жудасная, загрымеў гром, па ўсім небе вялікі грукат-грымот пайшоў, у самыя далёкія канцы глуха і дробна пакаціўся, пасыпаўся і раптам: трах-тара-рах-рах... трэснуў стукнуў пярун.

Ірвануўся Архіп з усіх сіл сваіх, з усіх жыл сваіх, і праз страшны сон з лаўкі на зямлю паляцеў, больна аб мост урэзаўся.

Прачнуўся Архіп: смоллю пахне, гарыць нешта, бацька з печы саскочыў, крык падняў.

— Сыночак, Архіп! Бяры падушку: пярун, знаць, ударыў, гарым...

Аглухлы падняўся студэнт сярод гулу вялікага. Добра яшчэ — не ў хату, а ў сенцы полымя адразу свіснула. Высадзіў Архіп бацьку ў акно і сам скочыў, а полымя ўжо ў вокны з сянец так і лезе-рвецца, адразу ўсе вуглы абхапіла, во ўжо і ў хату кінулася...

— Баў-баў-баў... — зазваніў вартаўнік у званіцы.

— Тата, татуля, табе не пашкодзіла? — Архіп у бацькі запытаўся.

— Не, дзякуй богу, анісколечкі. Толькі звон у вушах, аглушыла троху. Ну, ці трэба ж ткі гэта! А божухна, авохці, а вой-я...

— Татка, куды ж ты?

— А? Гэта я дзівуюся, як шугае, пойдзем, ідзі, а то матка ўбачыць, спужаецца, ці жывы хоць мы пазаставаліся.

— Пажар! Пажар! Ратуйце! — крычаў ужо нехта на сяле. Заварушыліся людзі, збягаюцца.

— Дзе, хто гарыць?

— Новая хата ў Лінкевічаў.

— Ці там?

— Няго ж — не, вун, ай-ай...

— Падзівуйся, во шугаець, і помачы не дасі.

— Якая там помач: пярун чорта забіў.

— А маўчы ж ты, ай сказіўся? Проці ночы...

— Добра, што воддаль двароў пабудавалі: на сяло не перакінецца.

— А не, няхай бог крыець.

Немалыя клубкі дыму чорна-сівага выбіваліся праз страху новую саламяную, чырвоныя язычкі полымя з хцівасцю і прагавітасцю рупліва лізалі бяргавенне, кідаліся ўбок і наводзілі сваёй маўклівай і незразумелай руплівасцю-рухавасцю думку аб вечным і безадказным, думку: адкуля ўсё і што яно?

Сцены траскаталі і абвальваліся патроху. Бура прайшла. Дзікі віхор змяніўся ціхенькім прыяйным ветрыкам. Зашамацеў па лісці дожджык. Далёка за панскім лесам бліскала заціхаючая маланьня.

— Ну, скажы ты! Бог ведае, к чаму й што? І гэта здарэнне: пярун ударыў, людзі жывы асталіся, а хата згарэла. Мабыць, і стары Лінкевіч не будзе надта клапаціцца па ёй: згары лепей яна, чымся цяпець у ёй гэтае страхаццё. Злыдні ў ёй былі-ткі.

— Ай, не гавары ты, кум; можа, тое праўда, а можа, батрак набрахаў, што яго з печы скінуў нехта. Хвароба яго ведаіць.

— А сам Нупрэі Лінкевіч? Ён жа сам казаў, што заснець на зэдліку, а прачхнецца пад зэдлікам.

— А мала што бываіць. Зэдлік вузкі, нізкі, вось і зваліўся стары.

— Ну, браце, тут не так... Пачуў бы ён.

— Што? Ці ж я не казаў? Як вільчылі гэту хату, дык ішоў нейкі старац. Ну, ладна; майстрам давалі гарэлку — трэба, калі па-гаспадарску, і старцу б даць, пачаставаць. Не далі. Пэўне, і падчараваў. У яго вочы такія чырвоныя, чараўніцкія, кроўю паналіваліся. Я так і падумаў, што ён вядзьмак, што не падаруе.

— А дось табе, дзед, лухту пароць. Падчараваў, падчараваў... Яшчэ што выдумаі.

— Думаі як сабе хочаш, дзіцятка, а я добра ведаю, што яно так.

— Дык жа вот, гадоў дваццаць назад, як асінавым калом прабівалі, не тут будзь казана, што выходзіў з магілы кроў ссаць, нябожчыка, дык гэта...

— Не гавары... Ноч цяпер, бура, гай-магільнік недалёчка, дось... не гожа, не варта. Як слова, не ведаеш?

— Пойдзем, браткі, спаць.

VI

Ужо з паўмесяца пражыў Архіп у двары сваім, у роднай старой хаце бацькаўскай.

Грошы-страхоўку выдалі за хату, што згарэла, але каб лес купляць, і не гаварылі пакуль што: задумалі сяляне на хутары выйсці.

Людзей прадпрыімных, рухавых і здольных душыла жыццё абчэственскае. Ані паляпшэнне якое ў полі зрабіць, ані лепшага сорту жыта пасеяць, ані дабрэйшую жывёлу прыдбаць. Трэба было б з аборкаў вадзі спусціць у парыні: сяляне рупныя згодзіліся, а гультай і тыя, што на сваёй зямельцы не жывуць, а пастухамі, батракамі, леснікамі ў паной ды жыдоў жывуць, упнуліся, не далі праз свае шнуры канаў капаць.

Што ты з імі, мала ўчонымі, рабіць будзеш? «Возьмем уругу ў пана, братцы, — казалі добрыя гаспадары, — жывёла на парыні, як на бубачках, як на таку, ходзіць, што яна з'есць там, якую трасцу?...» — «А на якое ліха мне твая ўруга, калі ў мяне адна карова? Дзень як-небудзь і на парыні прашлындаіць без пашы твае, а к вечару жонка мех травы з панскага лесу прынясе ды накорміць, і ўсё тут», — разбіваюць увесь саглас вузкашнуровыя, адходжыя ды рохлі-гультаевічы. А за кожную драбніцу брэшуцца, за шкоду няўмысную і незаметную лаюцца, як агалцелыя.

Эх, бяднота, бяднота, бяднота!

Да чаго ж ты даводзіш чалавека! І жалка, горка, і крыўдна...

З лепшых людзей робіць цар голад звяроў, сумлення не маючых.

Пачалі сяляне варушыцца, аб хутарах зюкаць.

Архіп нічога пра тое з сялянамі не гаварыў, баяўся: пачнуць апося дапякаць бацьку: «А-а, твой сын падбіў на хутары, панам зрабіўся, па-панску жыць захачеў; будзе доктарам, накалупае грошай і скупіць хутары гаспадароў бедных, заняпаўшых, будзе маёнтшчыкам, жывадзёрам».

Як агню, баяўся такіх гутарак Архіп і жыў у бацькоў ціха, смірна, у гаворкі вялікія не лезучы.

Радавалася сэрца старога бацькі яго, як пойдучь на сенакос яны: хлапец-работнік Восіп, сын і сам стары Нупрэй.

Сала возьмуць, бліноў матка напачэ, вады ў біклажцы набяруць, выйдучь утрых на дзесяціну ў Дуброўках, у паноў дзе сенакос купілі.

Восіп уперадзе, а студэнт ззаду, не паддаецца, гонар мае. Толькі й чутно: ўжык-ўжык-ўжык...

Скіне студэнт і брыль з галавы, і расшпіліцца, і распыражацца, хоча плячо ў плячо з работнікам харошым ісці.

Вясёла! Вецер сарочку паддувае, халадзіць. Скакунцы — стрык-стрык-цырр... — песеньку пяюць. Пад кустом жупаны ляжаць, і пясчанка з брусом стаіць, і Разбой іх сцеражэ, звіўся там. Бяроза сцень кідае, халадок дае. Пакошанай травой прыемна пахне, а наўкола красачак прыгожых і стаіць і ў пакосах ляжыць многа-многа!

Стары Нупрэй сядзіць сабе на пні ды — кляп-клёп, кляп-клёп — касу клепіць і радасна на сына пазірае: малады, вучоны, прыгожы і добры такі. Сам земскі, сам к яму з рукою здароўкацца першы падыходзіць. І мужыкоў, сваіх людзей, сыноў не цураецца, земляка, калі трэба, усюды абароніць і чужога не скрыўдзіць...

Добра і студэнту забыцца на думы гарадскія сівыя, паэзіяй народа роднага пачаставацца, душу засмучоную ажывіць.

І толькі зданні гэтыя... Пытанні дрэнныя... Туга тая... А што! Нічога, нічога... До. Ці не дапытацца Восіпа, хто кідаў яго? Ці не пайсці на могілкі са стрэльбаю начаваць?

Фу! Смешна...

Але ў чым жа справа і чаму яны ўсе маўчаць аб тым, як ён прыехаў?

Яны спакойны: яны ведаюць, што нячыстая сіла ёсць, але калі яна не дакучае, то ім і дзела мала да яе. Што ім даходзіць, адкуля яна?

Дый студэнту неяк усё больш не наўме тое, таемнае. Некалі за працаю ці то за чым другім. У вясковым жыцці некалі, можа? Бяжыць час у роднай хаце.

Згарэла тая хата, і зданні забывацца сталі. Ат, проста прыдалося бацьку... Ну? А Восіп смяецца. Напаіць яго, каб праўду сказаў? А некалі неяк усё: то тое, то другое, і зданні забываюцца. Ды Архіпу не саўсім. Чаго прыехаў? А вось... бацькоў даведацца. Люба тут! Люба жыць сярод працы, свяцейшай усіх прац, — працы земляроба. Люба мець здаровае цела і здаровы дух. А і тут дакучаюць «пытанні шалёныя»... А бывае — ды ну іх! не да іх — некалі. Папрацаваць, аддыхнуць, пажартаваць і зноў узяцца за працу прыемную. Не ў горадзе, у сяле. Люба тут. Люба ў вечар цёплы, і ціхі, і добрапагодлівы снапы вазіць. Люба раніцай у рацэ, у рацэ з вадою лёгкаю, не дужа халоднаю пакупацца. А днём гуркоў у градах пашукаць, пасмакаваць або яблык салодзеных, мядуначак невялічкіх пакаштаваць. А ўранні ў святы дзень устаць і ў лес пайсці, грыбоў насабіраць (мо леснікі не абдзяруць), а потым — у царкву, у госці пайсці, а вечарком, скрыпку ўзяўшы, на вуліцы пад хатай пасядзець, сыграць скокі-танцы ды песні-весьялушкі розныя. Іграе Іван на гармоніку, а Цімох на дудцы мастак; танцуе студэнт з дзяўчынкамі-хахатушкамі, сарамліва-смелымі, здарова-прыгожымі.

Ідзе час, зараз да горада рыхтавацца пара... Сумна тады робіцца.

А толку пра зданні страхаванні так і няма. І бацька з сынам неахвотна гаворыць ужо пра тое. Баіцца за сына ядынага, дрыжонага. Бо баіцца стары, што надта пачаў цікавіцца сыноў незразумелым, таемным, страшным, незямным.

* * *

Ой, Нупрэй, паглядай за сынам, — гаворыць сват Яхім, сівы разумны дзед, — пара яго апаслівая, маладая.

Ніхто яшчэ лбом сцяну мураваную прабіць не здолеў, а галовы разбівалі многія, ой-ой, многія, як падумаеш. Вялікія навукі прайшоў Зроіл Давыдзёнак, што ўсё на галоўнага рабіна навучаўся, а пачаў задумвацца, пачаў — і ось табе на: у адной доўгай кашулі ходзіць цяпер па Шамаву з кійком, галавою круціць ды ўсё нешта гамоніць, бурчыць сабе пад нос: «Адэной, Адэной, адгукніся Зроілу. Дзе ты схавашся ад Зроіла? Ага, ага, ну няма нічога». Аж страшна становіцца. Такі разумнейшы за ўсіх жыдоў шамоўскіх быў, а во адурэў, бядача, ад гэтай думы заўсёгдашняй.

Бярэжч трэба Архіпа: мала з нашага сялянскага роду ў людзі наўчоныя выходзяць, а калі й выйдзе каторы, дык барані ты яго, божухна! Бо трудненька такому адразу прырасці ў іншым стане людзей, паркалёвых людзей. Праз тое трудненька, што як-нікак, а роднае карэнне глыбока сядзіць у ім. Ось і мучаць яго пытанні розныя: чаму я — пан, а брат мой, брат, каторы сто раз больш мяне працуе, пот лье, у каторага рукі ў мазелях і закарэлі, каторы век сумуе, ды гаруе, і ў гарэлцы душу топіць, думы залівае, гэты брат, родненькі сын мае мамачкі роднае, ён — мужык, мужык, эх! Во і мучаецца чалавек: чаго на свеце так папарадкувана! Далі-болі, адкуля свет, адкуля што. Бога шукаць пачынае, як той Зроіл. Глядзіш: дыбаў, дыбаў чалавек па гэтаму каўзляю, — пасклізнуўся, заваліўся... І навука не паможа, а зможа такога, бо прырода і навуку адолевае.

Так гаворыць сват Яхім, а кум Міхась дадае к таму:

— А падумаць: колькі турбот, болек і працы бясконцай трэба вынесці бацькам, пакуль-ткі сыноч ці дачушка на ногі стане! Ды другі ж на ногі стане — бацькоў успомніць: сам вучыцца ці служыць дзе і бацькоўскую старасць к сэрцу прынімае, клапаціцца памагае, як, скажам, Архіп. А другі ж, бывае, і бацькоў адрачэцца! Вучы яго, такую дрэнь. Ого! Ці мала іх гэткіх, далёка шукаць не трэба...

— Дык што ж рабіць, сваток? — да Яхіма звяртаецца Нупрэй. — Жывём як бог даець.

— А што ж? Трэба жыць. Перша-наперша трэба, каб бацькі ўкладалі ў галаву гэтым хлапцам-вучням тое, што няхай яны не саромяцца нашых мужыцкіх меркаванняў пра божы свет слухаць. Няхай сабе мы на пагляд шэры, а, браце, душа можа быць і пад шэрым жупаном не шэрая. О! Помню, бывала, прыедзець к нам у сяло на лета, ці ўзімку калі, з Пецярбурга пан Беляеўскі. Вучаны многа, кніжкі сам складае, друкуе, а са мной так, бывала, як пойдзе, як пойдзе гаварыць, аж захлібаецца. Бачу — перада мною, мужыком, думкі лепшыя выкладае. «Я,— гаворыць, — толькі ў вас і аддыхаю і спачын знаходжу. У вас, сялян, усё кіруюцца праўду знайсці ўва ўсім. Пастух, які-небудзь, слова прамовіць з панам не можа — забіт ці ўжо натура такая ў яго да схоўкі прыхільная, — а каб пабачыў яго душу пісьменнік які, ці там архірэй, ці хто такі, ён бы здзівіўся і пазайздраваў». Во як пан казаў. Нядбаласці, звярынства, гразі многа. Але дзе ж гэтага няма? Бяднота нас адалявае.

— Ведама, што яна.

— А паглядзі ты, сваток, на панскае жыццё. Яно ж найболей такое, што горш... сабацкага. Распуста, паскудства. Толькі што ў іх дзеецца ўсё пад цёмнаю дзяругаю, з-пад дзяругі гэтае і жыццё праўдзівае мала відаць.

— Яно-то так, няўжо ж.

— А нашы хлопцы, што ў свет, у людзі йдуць, яны ад вёскі адпаўзаюць... Прыедуць у госці з чыстаты, з хлеба беллага на пушны; як пабачаць тут, як мадзеем мы па родных кутках, робіцца ім і холадна, і непрыхільна, і прыкра. Паедзець назад, закруціцца там у вадаверці гарадской, агалцеець, у вёску ўжо ані блізка, мужыка чураецца, хоць і мучаецца, пэўне, каторы. А дзеткі яго ўжо карэння нашага роднага не маюць у сабе, тыя і ў лічбу не йдуць.

— Сваток, калі ж будзе па-іншаму, калі, у які час будзе, га?

— Будзе. Але, гора, не пры нас. Ты ж паглядзі, недалёчка хадзіць, у палякоў, у латышоў, што тутэйшыя фальваркі пакуплялі: живуць, нельга казаць, штоб на вялікіх кавалках, а живуць неяк чысцей, і газеты чытаюць, і дзетак па розных гімназіях ды гаспадарскіх вучылішчах вучаць. Падрастаюць трошку гэтыя дзеці — дзівіся, як твой Архіп, самі зарабляюць і вучацца. Адзін доктар, другі аграном, трэці вучыцель ці што другое... Радні не адракаюцца, братнюю руку заўсёды дзержаць і йшчэ пляменнікаў ды пляменніц за сабою ў людзі цягнуць.

— Пажывём — паглядзім. Шукаюць нечага і нашы маладыя... ажно часам хныкаюць, стогнуць.

— А-а! Наша старое ўжо ім не надта падабаецца.

— На тое ж маладыя.

— А праўда, і шкода іх, што яны знайдуць?

— Пажывём — паглядзім.

— Калі дажывёмся.

VII

На станцыю павёз Архіпа той жа сват, сівы дзед Яхім. Ездзіць з дзедам было дужа ладна: чаго ён не раскажа, не нагаворыць, і ўсё разумна, к толку, лішняга не пачуеш ад старога.

Мінуўшына, як у люстры, праходзіла прад вачамі студэнта ў час Яхімавых апавяданняў аб старыне.

Ехалі ўжо даўно. Сцямнела. Архіп маўчаў, успамінаючы, як пражыў дома да восеннай пары. Дзед, набіўшы піпку табакаю, курыў і гаманіў з конямі.

Дарога ішла па старым казённым лесе. Цёмна, пара нярання. Дрэвы, як чорныя, нямыя веліканы, абступілі дарогу з абодвух бакоў і сходзіліся ўперадзе. Коні пад ласкавую, бадрашчую гутарку дзеда рухава і асцярожна беглі па чуць бялеючай толькі перад самым носам лесавой дарозе.

Дзед ціхенька сцёбаў пугаю і думаў, каб даў бог хутчэй перабрацца праз лес і выехаць на поле. За вярсты паўтары направа цягнулася Вялікая Патапеча: балота, мох, купнік, зараслі. Там яшчэ вадзіліся ваўкі, і ўвосень і ўзімку праязджаць без прыпасу было страшнавата.

Архіп думаў аб матцы. Якая яна спрацаваная, вочы ўваліліся, уся быццам шчапіна, і ўсё капашыцца, клапоціцца. Праваджала яго... Дзяржалася доўга, але-такі слёзы пацяклі самі... Буйныя-буйныя, як боб. «А можа ж, я і не ўбачу больш цябе, мой сынулечка, мой Архіпачка...» І ноччу, мусіць, плакала. Эх-хо-хэ!

— Гаў-ву-ву... — глуха і нема завяў хтось далёка на Патапечы.

— Дзедку! Чуеш? Выюць... Ваўкі?

— Ды не, не, сабакі дурэюць у Буліне; там вялікая вёска Буліно.

Коні паднялі вушы і спуджана азірнуліся. Цёмны лес шумеў.

— Гаў гаў гаў-у-у, — пачулася ўжо многа бліжэй. Коні, віхляючыся і з сторчма стаячымі вушамі, ступалі пасярод самай дарогі-праезду, туліліся і вадзілі галоўмі па баках, адкуль моўчкі пазірала чорная цемень. Гняды ціха храпануў.

— Дзядуля! ваўкі!..

— А калі й ваўкі, ці мы іх баяцца будзем? Прыйдуць, паляскочуць зубамі ды і пойдуць, куды ім паказана, — без клопату сказаў дзед.

— Што вы, дзядуля? Паганяць коней трэба: мо ўцячом... А то станем ды цяпло раскладзём, да свету не падступяцца.

— Нічога, абойдземся й так. Я заговор ведаю... Дзед саскочыў з калёс і замуздаў гнядога. Конь біў капытамі па зямлі і званіў зубамі аб груздзілы.

— Ну, Архіп, трэба толькі коні дзяржаць, — усаджваўся дзед на калёсах.

Збоку бліснулі аганькі, пара, другая... Коні храплі, маталі галовамі, ірваліся. Ваўкі падбеглі к самым калёсам і, падскокваючы перадам, кульгалі і сярдзіта бліскалі вачамі.

Людзі маўчалі; коні дрыжалі, як у трасцы...

Ваўкоў было штукі чатыры. Яны беглі з бакоў і спераду і торкаліся мордамі ў ногі коням, але не чапалі. Коні ўсё трасліся і кідаліся. Каб не новыя вожкі і не жалезныя груздзілы ў руцэ, яны пабеглі б як шалёныя.

Лес пачаў радзець, дрэвы расступіліся, на паляне каля дарогі выплывала нешта вялікае, цёмнае. То была леснікова хата.

Ваўкі прабеглі ўслед, моўчкі нюхаючы конскія морды, з паўварсты, можа.

Адстаў адзін, другі... Каля лесніковай хаткі не было ніводнага.

— Ну, к лесніку, Архіп, заязджаць, па-мойму, не варта. Зараз выедзем на поле, а там і станцыя, толькі на курганок падымемся.

— Добра, дзядуля.

— Скора й машыну пачуем, калі закрычыць. А к поезду, пэўне, патрапім.

Дзед кіраваўся, каб як развесяліць студэнта.

— Ну, ці ж не казаў я, што ваўкі не зачэпяць? — загаманіў ён.

А з Архіпам штосьці рабілася асаблівае. Успомнілася яму і новая хата, як батрака нехта скінуў, пажар ад перуна, прыпомніў ён і страшныя апавяданні аб ваўкалаках, ведзьмах, чараўніцтве. Усё яму было няўцям. Аж тут і гэтыя ваўкі... Дзіва! У лесе набеглі, круціліся, морды конскія нюхалі, а не завалілі. Што гэта? Заговор? Чараванне? Гіпноз?

Раптам з нейкім абурэннем звярнуўся да дзеда студэнт.

— Дзедку, родненькі, дык што ж гэта? Скажыце, у чым прычына? Што тут к чаму, як жа?..

— Што? Пра ваўкоў? Дык тут жа няма нічога дзіўнага. Я змалку ведаў гэту павадку ваўчыную. Бывала, пасеш каля лесу статак, — а раней лясы былі вялікія, дрымучыя, ваўкоў ды і ўсякага звера было без ліку, — выбегуць яны, зверуганы, здаецца, адразу ўсё б праглынулі, жорлі, прорва іх вялікая. Выбегуць яны, і тут ад злой радасці, што напалі на паядуху, як сціснуць зяпу — разявіць не могуць: бегаюць каля жывёлы, мордамі яе толькі — таўхіль! — падтаўхіваюць, носам па горле мацаюць, а зарэзаць аніяк не здолеюць... Пакуль хіба не адбягуць куды далёка. Зубоў расцяць ім тады нельга. Ну, вядома, бывае гэта з імі, калі яны надта прагаладаюцца і раз'юшацца так, што болей некуды.

— А цяпер? І цяпер таксама? — зацікавіўся дужа Архіп.

— І цяпер, мусіць, так, слава богу. Я табе толькі не казаў, пужаць цябе не хацеў, а ў мяне сякера на ўсякі выпадак схавана. Думаў: уцячы не ўцячом, а можа, яшчэ зяпы ім сутарга звядзець, а калі ўжо бог дапусціць, сякерай бараніцца буду. Аж яно па-мойму і здарылася.

— А-а... Вунь і што, — расчаравана троху, але ўсё ж з дзіваваннем працягнуў студэнт.

— А ты б што думаў? Я ж не чараўнік які... Хэ-хэ!

— Дзядуля! А вы ж даяце веры чараўніцтву?

— А-аё! Ахвота табе гаварыць пра тое, пра што не трэба... А хто ж яго ведае! Ці мала чаго кажуць. Братка мой! Усё адно адказу не даб'ешся. А думаць пачнеш — адно спакой згубіш.

— А божа! Дык няўжо ж так праз гэты, выбачайце, свінячы спакой калодаю гнілою жыццё пражыць і нічым не цікавіцца?

— Чаму? Я таго не кажу; пэўне, без цікавасці — што за чалавек? Але гэта... Мяне во дзівіць вучыцель Балазевіч, на ўсё адгадкі знайшоў хлапец. Бога няма, памрэш, згніеш, вось табе і ўсё... Ну ці не дурны! А здаецца, і дзяцюк нічога сабе, рахманы.

— Дык як жа, дзедку?

— Як? А так, што, колькі трэба, ведай, а у вялікае не залазь, а то каб шыю, бывае, не скруціць. І не думай, што яно такое простае... Што няма нічога...

— Вы, дзядуля, як былі маладзей, не казалі, мусіць, таго?

— А што — «маладзей»... Як быў я маладзей, ішоў я раз апоўначы каля могілак, а была там свежая магіла: надоечы пан войт памёр. Даўся ён, гэты войт, пры жыцці людзюхнам. Жорсткі чалавек быў, нікому не дараваў, няхай ужо свят ляжыць. І ўміраў доўга і страшна, памерці ніяк не мог, мучыўся дужа. Іду, значыцца, я сабе з качарэжкаю, адганяю думкі аб нябожчыку, а яны так і лезуць. Не гляджу туды, дзе гэта магіла, а нехта як падбівае: «Зірні, зірні, што тама?» Не ўцерпеў я, скасіў вочы: зірк! Аж на магілцы, над насыпам — белы як у тумане чалавек стаіць, быццам той на пана войта паходж, да яго ў падобі. Закалацілася ў мяне сэрца, ногі занямелі, валакуся як нежывы, дыхаць дайжа баюся. А тое дрыжыць-дрыжыць, трасецца, як во паветра, калі ў пагодны дзень сонечны; толькі яно белае, быццам папера. Не ведаю, як я ўжо да хаты давалакся, белых валасоў, праўда, заўтра знайшоў, хварэў ці мала, хадзіў як у воглуце.

Дзед памаўчаў. Студэнт прыціх, але запытаўся:

— Дык што?

— А што? Каб на другога — не ведаю, што было б. А я ўжо праз гадоў дваццаць ад пана Беляеўскага чуў, што траплялася гэткае бачыць і другім; гавораць іншыя наўчоныя, што, гэта, як пачынае чалавек у магіле ўжо тлець, дык з яго праз землю наверх выходзіць нешта, — забыўся названне, не наское слова, — і збіраецца ў кучу такую ж, якой формы чалавек быў, што там пахован...

— Фосфар, хіба... Ведаю.

— А можа, й так, забыўся, наймення не помню.

— А-а... — працягнуў студэнт у задумленні.

— Можа, калі-небудзь і аба ўсём, што каля нас незразумелага, даведаюцца людзі. Бог ведае.

Дзед замоўк. Коні весялей пабеглі, бо лес далёка астаўся цёмнай грамадай адзадзе, а дзесьці справа, дужа далёка, галасіла машына. А вакзал быў недалёчка.

— Адно астанеца людзям навекі святою загадкаю — гэта тварэц наш найвышні. Каб не было дано людзям гэтай загадкі, не было б чалавецкага жыцця... Прапалі б людзі.

«Іш, які дзед, — памысліў Архіп, — не дарма ж назбіраў поўную багаўню богамаленных кніжак, не дарма ж і ў базыльянцаў некалі вучыўся ў Мсціслаўлі».

А дзед у гэты час маўчаў, думаючы важную думу. Абразы мінулага луналі прад памаладзеўшым старыком. Ён, падумаўшы, загаманіў:

— Дык вось, Архіп, любы ты мой! Бачу я, крэпка ў табе роднае карэнне наша. А мне, старому, уміраць трэба. Едзеш ты ў свет далёкі. Смерць мая з-за кургана ўжо смяецца: мо і не пабачымся болей, дык вось, будзь ласкаў, звярні ты ўвагу на маю старыкоўскую гутарку. Першае, што скажу я табе, гэта — чытай, галубец, у кніжках і ў разумных людзей пытайся, як жылі даўней нашы тутэйшыя людзі... Споўніш гэты загад — у жыцці не ашукаешся, будзеш ведаць, што рабіць трэба. І ніякая, братка, чартаўня, ніякія думы чорныя не змогуць цябе. А другое: часцей у роднае гняздзечка залятай, дык не будзе яно здавацца табе страшным, і не пабяжыш ты, спужаўшыся, уцякаць ад яго, калі, часам, пачуеш ад каго дурнога або цёмнага і скрыўджанага нараканні няправедныя, нахабшчыну на справу і працу тваю. А яшчэ дадам: не забывай ты ў горадзе, дайжа ў добрай таварыскай бядзе за салодкімі напіткамі ды смачнымі дарагімі стравамі, не забывайся ты запытаць у сябе: «А можа, цяпер у каго скарынкі хлеба няма?» І ведай тады, што адным енкам ды стагнаннем бядзе людской не паможаш... Помні, што каб другога вызваляць, трэба самому крэпкім быць, на сілы не ўпадаць, а то і самага затопчуць... Толькі ты не гневайся, што я табе наказы раблю...

— Што вы, дзядуля! Мне так любя, лягчэй мне.

— А чартаўня... Можа, яна і не такая незразумелая, як нам здаецца... Унукі нашы больш за нас ведаць будуць.

— А ўсё ж крыўдна, дзядуля, што людзі сляпыя такія.

— Гэта ў пары такой цяпер ты! А шчэ горш тое — рос ты змалку сярод нас, цёмных, у лесе, дзе яшчэ мой дзед маліўся каля асінавага пня богу Дуплінскаму-Ільінскаму. Вось яно і гаворыць у табе. Нічога, прывыкнеш сярод паноў — абойдзецца...

— А не-е, дзед! Чаму ж тады...

— Ку-гу-гу-гу... — загудзела машына, глушачы словы студэнта. За гоні стаяла станцыя, па насыпе бег пасажырскі поезд.

У цёплых, добрых бягучых хатках ехалі людзі, ехалі са сваім горам і радасцю.

— Ча-чах, ча-чах-стук — шпарка дужа грукаталі-чахалі, — чах-чах, ча-чах-стук, — тахалі колы вялікія пад вагонамі.

Падуў ціхі ветрык, заківаў лазу над канаваю і траўку змірную прыдарожную.

«І трыста, чатырыста гадоў назад таксама дуў ён тут, ветрык, і таксама калыхаў-цалаваў траўку сумную і маўклівую... толькі цуда-машыны не было», — памысліў студэнт і замаркоціўся...

Кузьма Чорны. Апавяданне «На пыльнай дарозе»

Паабапал жвірыстай дарогі калышыцца леташні быльнік, і веснавая шырыня вее над неабдымным полем. Неба сіняе, сонечнае; над дарогаю тонкі, як туман, падымаецца пыл- плыве вецер з-за сініх лясоў, і на дзернавых узмежках пры жоўтых каляінах шуміць сухі палын... Моцна думаюць голыя яшчэ кусты, а за імі, далей, прэсцяцца колеры зямлі: зялёныя ўзгоркі, ціхія лагчыны, рэдкія чорныя палосы першай раллі і леташняя шэрань веснавой цаліны.

Вецер прынёс аднекуль сухі жмут аўсянай саломы, прыпёр да сухога быльнікавага куста, растрасе патроху і разганяе па саломіне ў полі, салома звонка шалясціць і навявае задуменасць вялікай далечыні.

Моцна шуміць яшчэ нейкае зелле, перазімаваўшае, падгніўшае, цяпер сухое і шэрае. У яго галоўках захаваліся, мусіць, зярняты - маленькія, порсткія птушкі гаварлівымі семямі прылятаюць і клююць іх.

Дарога - ад таго, што шырокая, ветраная і пыльная - вясёлая. Шырокі паварот з яе ў горад; горад блізка, і не відзен за блізкімі ўзгоркамі, і каля павароту куча бітых каменяў, пры зямлі абмалёваная зялёным шлакам травы.

Нам слаўна было сядзець тут на гэтых каменнях; і мы сядзелі - сушылі на ветры спацеўшыя шыі і маўчалі. Шмат было перагаворана дарогаю - паволі прайшлі мы з ім разам трыццаць вёрст, многа я зразумеў у яго без слоў, і цяпер трэба было разысціся таксама, як выпадкова сышліся на дарозе. Было яму год дванаццаць, а я ішоў у горад, дзе ўжо жыў. Ubачыў быў я яго пасярод дарогі - ён стаяў, растапырыўшы босыя ногі ў палатняных портках, і трымаў у руках шапку.

- Што ты робіш? - запытаў я, праходзячы міма.

- Пчолы нейкія, каб на іх упадкі, з зямлі вылазяць, - адказаў ён з вялікай сталасцю дарослага, і гэта выйшла ў яго смешна, па-дзяцінаму, - адна, ліха ёй, джала дала мне ў нагу, чорт яе бачыў, ішоў ды наступіў.

Ён даў раптам з-за вуха шапкаю па зямлі і з расчараваннем сказаў:

- Уцякла, каб яна здохла... І пайшоў са мною.

- Куды ты ідзеш?

- Гэта я іду на хутары па брата. Ён там цэлую зіму служыў, значыцца, а гэта як памёр айчым наш, дык трэба, каб дома быў, неканечна яму было і так ісці, але што ты парадзіш.

- А даўно айчым памёр?

- Нядаўна.

- А маці жыве?

- Маці жыве.

- А больш хто ў вас ёсць?

- А больш у нас яшчэ дзяўчыны дзве ёсць, старшыя за мяне сёстры, дык яны дома, нідзе не служылі, бо яны хоць бабы, але цвярдзейшыя за Васіля, дык айчым іх не мог выкурыць з хаты.

- А хіба ён выкурваў?

- Уга... Ён чуць Васіля на той свет не адправіў, як пачаў грызці. Дык той і пайшоў у людзі.

- Маці што?

- Дык жа ён чуць і мацеру ў труну не ўвагнаў - азіят нейкі быў, а не чалавек.

Гаварыў ён стала, як дарослы. І відно было, што пражытыя на свеце дванаццаць год навучылі яго многаму, паказалі яму многа бакоў жыцця, закалілі яго і давялі да вострай цвёрдасці.

І цяпер ён ішоў па брата, адзін, па пустой ветранай дарозе. Ён і забаўляўся ідучы, і разважаў стала: і наглядаў, і абдумваў. Твар яго, у лішых ад сонца і ветру, меў на сабе ўсе адзнакі халоднай сталасці і прывычкі - вялікае лічыць часам малым; і толькі калі-нікалі прарываліся ў ім не згладжаныя яшчэ дзіцячыя манеры.

- А ты гаспадарыў ужо?

- Я летась адзін паараў усё. Айчым тады ўжо хварэць пачаў.

- А цяпер айчыма шкада?

- Цяпер не... Але шкада маткі, бо яна нездараўчаная вельмі. Хто яе ведае, ці пажыве яна доўга на свеце. Мы то не прападом - мы ж усё ўжо ўзняліся на ногі, але яна як... Мы ж яшчэ яе нічым не пацешылі...

Ён моцна аб нечым стаў думаць і змоўк. І твар яго раптам ажыў. Пачалі, як цені ад хмар у ветраны дзень па зямлі, праходзіць па твары яго адзнакі перажытага смутку і ўздымаў, адбітак як бы нейкай мудрасці пазнання жыцця з'явіўся на ім, і ўпэўненасць у неабходнай патрэбе пацешыць матку, і моцнае жаданне гэтага, важнае і для яе, і для яго. І зусім не адбілася на твары яго непаразуменне перад тым, што гэта ж сам ён нічым яшчэ не нацешыўся.

Толькі хутка шырокае нешта і надзвычай тонкае лягло на гэты сталы і глыбокі твар, і яно паведаміла пра вялікую ўцеху, вылаўленую ў жыцці з самога жадання пацешыць матку, з самога працэсу падарожжа па брата і ва ўсім, што даводзілася рабіць, у самым тым, што трэба было дзейнічаць.

У тым, што ён сказаў, было сказана самае важнае, і ўсё іншае стала зразумела, і была асалода глядзець на гэты сталы не па-дзяцінаму твар...

Ён шырока ступаў па пыльнай дарозе.

- Тым часам так, - загаварыў ён, - хутка аўсы будзем сеяць...

І зноў змоўк і задумаўся.

- Ногі баляць, - падаў ён яшчэ голас. - Я цяпер паляжаў бы, скурчыўшыся пад кустамі дзе на сонцы, але да вечара дайсці трэба.

І ўжо ў менш, як мне здалася, значных гаворках і многа моўчачы прайшлі мы астатак дарогі да павароту і на каменнях прыпыпіліся. Ён дастаў з кішэні сваіх палатняных портак кавалак хлеба і пачаў ламаць каравымі, тонкімі пальцамі і есці. Хлеб папах суха і кісла - так, як пахне ён, паляжаўшы ў торбе паўдня на полі, пакуль не даарэцца загон і не падыдзе пара есці.

Нам абодвум не хацелася ўставаць, мне было бліжэй, яму яшчэ вёрст дзесяць.

- А калі назад?

- Заўтра, - адказаў ён, жмурачыся ад ветру, - заўтра з Васілём, - павесялеў ён.

Цераз паўгадзіны ён кінуў мне галавою і пайшоў, роўна гойдаючыся ў такт крокам. Я застаўся адзін і сачыў за тым, як бела-шэрая постаць яго патроху рабілася меншай ад роўнай далечыні дарогі і пасля зусім згінула за першым узгоркам. Пасля зноў відаць стала галаву яго - маленькую ўжо і чуць прыкметную, як цемнаватая кропка. Пасля нічога не відаць стала.

Я сядзеў на каменнях і думаў аб маленькіх і нязначных здарэннях, якія слабым здаюцца вялікімі і страшнымі, і аб вялікіх і страшных здарэннях, якія моцным здаюцца маленькімі і нязначнымі. І ад таго, што гэтае дзіцянё не сагнулася і не сагнецца і ідзе сабе моцна па дарозе, стала мне радасна і думна.

Было жаданне спяваць што-небудзь моцнае і цягучае, спяваць яго доўга без слоў і без лішняй тут вясёласці.

«Будзем зараз аўсы сеяць», - прыпомніў я яго хрыплыя словы...

Аўсы будуць ўлетку шумець тут паабапал дарогі, і радасная зямля ўсцешыць чалавека...

Ён, малы, вырасце і таксама, як цяпер, моцна і горда пройдзе па зямлі, па дарозе...

У такіх думках я сяджу на каменнях...

Пры пыльнай дарозе шумяць палыны, і вясёлыя плачуць наводдаль каліны.

1926 г.

Янка Брыль. Апавяданне «Memento mori»

Позняй восенню сорак трэцяга года на адным з самых спакойных перагонаў Беларускай чыгункі ўзарваўся нямецкі вайсковы эшалон.

Праз дзень, халодным, золкім досвіткам, бліжэйшую да месца катастрофы вёску акружылі карнікі. Жандары ў касках і стракатых плашчпалатках і мясцовыя здраднікі – паліцаі ў чорных, прамоклых шынялях прыехалі з райцэнтра на пяці машынах. Вёска была вялікая, але «накрыць» яе ўдалося хутка і спраўна. Як высветлілася значна пазней, уцалела толькі двое: хлопчук, які выпаўз баразной у загуменныя кусты, і дзед, што якраз заначаваў у сваяка на дальнім хутары.

Усе іншыя жыхары сагнаны былі ў той канец вёскі, дзе стаяла старая вялізная адрына, – усё, што ўцалела ад калгаснай фермы.

Зондэрфюрэр, начальнік экспедыцыі, разважыў, што прымусіць «бандытаў» капаць сабе яму – доўгая гісторыя. Значна прасцей спаліць іх у гэтай адрыне. Пакуль яго падначаленыя заганылі вёску ў трое шырокіх варот драўлянай будыніны, ён стаяў трохі збоку, на ўзгорачку, і непрыемна моршчыўся ад дзікага крыку і плачу...

Побач з ім амаль непрыкметна ўздрыгвала ад пранізлівай слаты маладая збялелая перакладчыца.

– Мы хутка скончым гэтае швайнэрай¹, і тады, фройляйн Вэра, паедзем дахаты. Будзе зноў цёпла... О так!..

Істота ў скураным паліто і белай вязанай хустцы выклікала на твар крывое падабенства службова-інтымнай усмешкі.

Так бы ўсё і было, як бывала, аднак, зірнуўшы ў натоўп сваіх ахвяр, што набліжаліся да крайняй ад яго чорнай пячоры варот, зондэрфюрэр заўважыў знаёмага.

- Адкуль я ведаю яго?.. О! Мэншэнскінд², дык гэта ж той пячнік!
- Скажыце, фройляйн Вэра, каб яго падагналі сюды. Печніка падагналі.
- Біст дудох аўх гір, майн лібэр кэрль³? – засмяяўся начальнік.

Пячнік нічога не зразумеў. Ды, відаць, і не чуў. Бледны, без шапкі на лысіне, аброслы сівеючай шчэццю, ён упёрся ў немца скамянелымі вачыма і маўчаў. Толькі бяскроўныя губы перасмыкаліся, як ад нязбытнага жадання гаварыць.

Улетку ён рабіў зондэрфюрэру печы. Знайшлі яго і прывялі, вядомага на ўсю ваколіцу. Пяць раніц дзяжурны жандар абшукваў яго і кожны раз аднолькава весела знаходзіў у кішэнях майстра тое самае крэсіва, самасад і кавалак чорнага хлеба. А печы атрымаліся выдатныя. Кухар хваліць пліту, а сам зондэрфюрэр – грубку з белай кафлі. Вось і цяпер ён ледзь не заахкаў на ўспамін аб яе гладкай цеплыні.

¹ Свінства.

² Даслоўна – «дзіця чалавечае», адпавядае беларускаму «хлопча». З І ты таксама тут, мой дарагі?

³ Гэта ўжо проста смешна!..

— Скажыце яму, фройляйн Вэра, што ён не будзе спалены. Спытайцеся, ён хоча жыць?

— Спадар зондэрфюрэр кажа, што вы, дзядзька, будзеце жыць. І ён пытаецца, ці вы гэтага хочаце?

Пячнік толькі паварушыў бяскроўнымі губамі.

— І скажыце яму... Спытайцеся, хто ў яго там ёсць.

— Спадар зондэрфюрэр пытаецца, хто ў вас там ёсць? Там – у адрыне?

З вуснаў у чалавека сарваліся словы:

— Там... мая... баба...

— Ён кажа, што там яго жонка.

— Скажыце яму, што жонка яго таксама не згарыць. Ён можа ўзяць яе.

— Спадар зондэрфюрэр кажа, што фраў... што жонку сваю вы можаце забраць. Бяскроўныя губы ў сівеючай шчэці заварушыліся зноў:

— У мяне там і дачка... з малымі дзет... камі...

— Ён кажа, што там у яго ёсць дачка са сваімі дзецьмі.

— О! Мэншэнскінд! Можа, у яго яшчэ хто-небудзь ёсць?

— Спадар зондэрфюрэр пачынае выказваць незадавальненне. Ён пытаецца, хто ў вас там ёсць яшчэ?

— Скажы яму, што ў мяне там суседзі... А ты скажы, што яны сваякі...

— Ён кажа, што ў яго там многа сваякоў. А таксама суседзі.

— Суседзі?! Эс іст абэр этвас цу ляхен!..⁴ Можа, ён хоча, каб я аддаў яму ўсю гэтую банду? Спытайцеся ў яго апошні раз: чаго ён хоча, вар'ят?

— Спадар зондэрфюрэр пачынае злаваць. Вы, дзядзька, не дурыцеся, калі хочаце жыць. Зараз адрыну падпаляць. Ён кажа, што вы, мусіць, хацелі б забраць адтуль ўсю банду.

Пад чорнай навісцю броваў ажылі нарэшце вочы. Губы зусім перасталі дрыжаць. Нібыта не сваю, незвычайным жэстам, пячнік узяў галаву:

— А ён што думаў? І ўсіх! Усіх добрых людзей!.. Можа, ён ім раўня – гэты твой гаспадар? Або ты, можа?.. Цьфу!..

Чалавек плюнуў пад ногі, тады павярнуўся і ўжо не тым няпэўным крокам, як сюды, пайшоў да варот адрыны.

Быў нейкі момант разгубленасці, а потым зондэрфюрэр сарваў з правай рукі мокрую скураную пальчатку, адшпіліў кабуру, выхапіў пісталет і прыцэліўся...

У жудасным ляманце стрэл амаль не пачуўся. Але пячнік упаў.

Ён яшчэ ўздрыгваў, калі яго паднялі і кінулі цераз парог, пад ногі збою аднавяскоўцаў.

Тады вароты назаўсёды зачыніліся.

І ён згарэў – адзін, хто мог бы ў той дзень не згарэць. І ён живе.

1958 г.

⁴ Гэта ўжо проста смешна!..